HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

1-2

1958

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

1–2

1958

ÚJ FOLYAM BUDAPEST V. ÉVFOLYAM

A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET FOLYÓIRATA

Szerkesztik:

Balázs József, Barta István, Dr. Csillag Ferenc, Dr. Horváth Miklós, Kornis Pál, Liptai Ervin, Molnár Pál, Mucs Sándor

Felelős szerkesztő:

Dr. Horváth Miklós

A szerkesztőség címe:

Budapest, I., Kapisztrán tér 2. Telefon: 360—764.

Felelős kiadó: a Zrínyi Honvéd Kiadó, Budapest, VI., Népköztársaság útja 2.

Telefon: 112—064.

Megjelenik negyedévenként.

Egyes szám ára 8 Ft. Előfizetési ára fél évre 16 Ft, egész évre 32 Ft.

Csekkszámla szám: 61.297 bef. szla. Budapest.

Megrendelhető: Posta Központi Hírlapiroda, Budapest, V., József nádor tér 1.

Telefon: 180—850 és a kiadónál.

8564/1 — Zrínyi Nyomda, Budapest. Felelős: Bolgár Imre.

LENIN ÉS A VÖRÖS HADSEREG*

M. V. Frunze

Elvtársak! Úgy vélem, hogy a jelen gyűlésen nem szükséges annak a tételnek bizonyításával foglalkoznom, hogy a háború a politika folytatása. Az imperialista háború tapasztalata és méginkább a mi polgárháborúnk tapasztalata, a proletárforradalom korszakának tapasztalata a legszemléletesebb, a legmeggyőzőbb módon bizonyítják e tétel helyességét.

Amikor figyelmesen megnézzük Szovjetuniónk helyzetét és más államok helyzetét, látjuk miként fonódik minden nappal szorosabbra és szorosabbra a politika területe a katonai tevékenység területével. Egyik átfolyik a másikba. A stratégia a szó szűkebb, katonai értelmében a politikai stratégia része.

Ezért nekünk azon kérdések tanulmányozásánál, melyek bennünket mint katonákat érdekelnek, benne kell élnünk a forradalmi proletárharc lényegét képező problémák összességében és — ebből következtetve — bele kell merülnünk mind a bel-, mind pedig a külpolitikai tevékenység egész területének tanulmányozásába. Itt, ezen a területen megtaláljuk a kulcsot sok, tisztán katonai természetű kérdéshez és megtaláljuk azokat az eszközöket, amelyek segítenek tájékozódnunk a mi szűkebb, speciális katonai tevékenységünkben.

Ebből a szempontból óriási jelentősége van számunkra a proletármozgalom általános stratégiájának és taktikájának, azaz azoknak a módszereknek és módoknak, amelyekkel a munkásosztály folytatja a harchoz való felkészülés munkáját, megkezdi a döntő csatát, megszerzi a hatalmat és végül, a győzelem után harcol osztályuralmának megőrzéséért és megerősítéséért.

A proletárharc stratégiája és taktikája az, elvtársak, amit mi teljes joggal nevezhetünk *leninizmusnak.*

A leninizmus a Marx és Engels által megalkotott tanítás megvalósítása és továbbfejlesztése. A leninizmus azonban a marxista teória sajá-

* Lenin halálának egyéves évfordulója alkalmából a Vörös Hadsereg Katonai Akadémiájának gyűlésén megtartott beszéd.

tos alkalmazása, nem a Marx és Engels által kidolgozott tanok puszta ismétlése, hanem e tanok továbbfejlesztése; az osztályharc teóriájaként való kiszélesítésük és gazdagításuk. A leninizmus a munkásosztály stratégiája és taktikája, a munkásosztály harcának vezetéséről szóló tanítás, annak tudománya, hogy miként kell a munkásosztálynak tevékenykednie győzelmének biztosítására.

Ezért az általam már említett kapcsolat folytán, a katonai tevékenység területe és a politikai tevékenység területe között fennálló kapcsolat folytán, ama kapcsolat folytán, amely különösen szembetűnő a forradalmi proletárdiktatúra korszakában, amelyben élünk, fontos számunkra, hogy egészen az alapokig, teljes mélységében megismerkedjünk a leninizmus lényegével — a proletárharc e „stratégiájával" és „taktikájával".

A politikai stratégia a tömegek mozgása alapvető mozzanatainak figyelembevételén, a harcban álló osztályerők figyelembevételén alapul. Tanulmányozza az ezen erők között fennálló viszonyokat, súlyarányukat és végül figyelembe véve az idő és a tér tényezőit, megrajzolja a politikai harc megfelelő stratégiai tervének körvonalait.

Ahhoz, hogy mind tisztán politikai téren, mind pedig a katonai dolgokban jó stratégák legyünk, különleges, sajátos tulajdonságok szükségesek. Ezek közül a legfontosabb az úgynevezett intuició, az a képesség, hogy a bennünket körülvevő jelenségek teljes bonyolultságában gyorsan tájékozódjunk, kiválasszuk a legalapvetőbbet és ennek az alapvetőnek figyelembevételével rajzoljuk meg a harcnak és a munkának meghatározott terveit.

Íme, ezzel a tulajdonsággal, az intuiciónak ezzel a képességével a legmagasabb fokon volt megáldva a mi elhunyt vezérünk, Lenin elvtárs!

Ha kezünkbe vesszük műveit — és én ma, egyik könyvet a másik után, átlapoztam munkáinak valamennyi kötetét, megállva főként azoknál a cikkeknél, amelyek valamilyen kapcsolatban állottak a Vörös Hadsereggel és a hadüggyel —, hacsak futólag is átnézzük beszédeit, cikkeit, leveleit stb., akkor újra és újra meglep bennünket az intuiciónak az az óriási ereje, az a dolgok leglényegéig való mélyrehatolás, ami Lenin elvtársat egész forradalmi tevékenységének folyamán jellemezte. A legritkább kivételtől eltekintve mondhatjuk, hogy az eljövendő eseményekről szóló értékelései és jövendölései szinte valószínűtlen mélységükkel és előrelátásukkal tűntek ki.

Mi győzelmet arattunk, nálunk most proletárdiktatúra van, azonban mielőtt elértük volna a munka diktatúráján alapuló szovjet államot, a hosszú felkészülés és előkészítő harc igen nagy időszakát éltük át.

A politikai stratégia szempontjából forradalmi harcunkat három szakaszra oszthatjuk fel: az 1919-es évig, az Októberi Forradalomig terjedő időszak, amikor mi a forradalmi erők összegyűjtésével foglalkoztunk, kialakítottuk az eljövendő proletárhadsereg kádereit, készülődtünk a harcra; a második időszak — a közvetlen harc ideje, az októberi felkelés és az utolsó időszak — ez a diktatúrának a munkásosztály kezében való megtartásáért folytatott harc.

Az orosz proletariátus forradalmi tevékenységének e mindhárom időszakában minden lépésnél a legtisztábban érezhettük Leninnek mint vezetőnek, mint stratégának zsenijét. Nekünk és a forradalmárok jövő nemzedékének Lenin elvtárs a stratégiai és taktikai művészet ragyogó példáit nyújtja. Az ő vezetése a maga zsenialitásában rendkívüli példája a tömegek harci irányításának.

Most megállok forradalmunk előkészítésének időszakánál.

Hogy győzelmet arassunk, szükséges volt előkészíteni a megfelelő eszközöket, előkészíteni azt a hadsereget, amely rohamra megy az osztályellenség erődjei ellen. A munkásosztály jövendő győzelmeinek szervezője előtt álló első feladat e forradalmi proletárhadsereg kádereinek felkészítésében rejlett.

Lenin elvtársnak már tevékenységének első éveiben, még a 900-as évek legkezdetén teljesen világos elképzelései voltak e káderek szervezetének jellegéről és formáiról. Agyában már akkor kirajzolódott a képe mindannak a munkának, amelyet a proletariátus forradalmi pártjának el kellett végeznie az eljövendő győzelmek feltételeinek biztosítására. Ezt a képet minden részletre kiterjedően ismertette az ebben az időszakban írt nagyszámú cikkében és brosurájában.

Lenin elvtárs tevékenységének legelső lépéseitől kezdve úgy vélte, hogy nekünk edzett harcosok hadseregét kell létrehoznunk, olyan hadsereget, amelyet a legszigorúbb és a legkeményebb fegyelem forraszt össze. Ebből eredően tulajdonított olyan hatalmas jelentőséget a szervezeti kérdésnek. Az ő fogalmai szerint a szervezeti kérdés egyáltalán nem másodrendű kérdés volt. Véleménye szerint az, aki a szervezeti kérdések területén tévedett, semmivé tette a politikai tevékenység valamennyi más területére vonatkozó gondolatokat, tételeket és nézeteket, mégha azok a leghelyesebbek is voltak.

A szervezeti kérdéssel kapcsolatos gondolatmenetét ragyogóan illusztrálja a következő kis példa:

A napokban jelent meg a „Leninről és a leninizmusról" című gyűjtemény, amely egy sor, Lenin elvtárs emlékének szentelt visszaemlékezést, elbeszélést és cikket közöl. Van ott egy kis cikk a mensevizmus egyik legismertebb volt vezetőjének, Martünovnak tollából. Azért nevezem őt „volt"-nak, mert a tavaly előtti évtől az Oroszországi Kommunista Párt sorában van.

Martünov e kis cikkben, amely mindössze fél oldalt foglal el, Lenin elvtárssal 1901-ben külföldön történt találkozásáról számol be. Elmondja, hogyan mentek be egy kis étterembe, s miként beszélgettek mindazokról a témákról, amelyek az akkori forradalmi emigránst élénken érdekelték. Beszéltek a proletárforradalom és a munkásosztály feladatairól, harcának céljairól, azokról az alapvető tényezőkről, amelyeknek a szociáldemokrata munkáspárt programjának alapját kellett képezniük, a párt taktikájáról stb.

És akkor — mondja Martünov — mi Lenin elvtárssal e kérdések mindegyikében egyetértettünk, valamennyi pontban egyformán gondolkodtunk. De íme, a beszélgetés végén megkérdi tőlem:

— És mi a véleménye Önnek az én szervezeti terveimről?

Martünov válaszol:

Én — mondja — helytelennek tartom. Ön egy olyan pártot akar létrehozni, amely valamiféle macedóniai partizánosztaghoz hasonlít. Ezt az elvet nem ismeri Nyugat szociáldemokrata pártjainak egyike sem, és nem ismerik az orosz szociáldemokraták sem.

Válaszul Lenin kijelentette neki:

— Tehát ebben a pontban nem ért velem egyet?

— Igen.

— No, ha így áll a dolog, akkor nekünk általában nincs Önnel több beszélni valónk.

„És ettől az időtől kezdve — fejezi be kis cikkét Martünov — útjaink hosszú évekre szétváltak."

Önök tudják, hogy éppen ez a kérdés határozta meg az orosz munkásmozgalom mély szakadását két részre: a mensevik részre és a bolsevik részre. Lenin elvtárs olyan nemzeti alapelveket állított fel, amelyeknek egy valóban harcos forradalmi pártot kellett összekovácsolniok, amelyeknek a munkásosztály méhéből ki kellett választaniuk mindazt, ami a forradalmi harcban aktív szilárd és kitartó volt, és a munkásosztály a legjobb, válogatott részéből létrehozni a proletármozgalom élcsapatát. És ez a feladat Lenin elvtársnak ragyogóan sikerült. A kommunista (bolsevik) párt képében a mi Szovjetuniónk proletariátusa a forradalmi hadsereg vasként megedzett kádereit kapta meg.

A forradalom lenini stratégiája és taktikája abban az időben az „adott pillanatban", azaz az akkori helyzet és a fejlődés perspektíváinak meghatározott értékeléséből eredt. Ez az értékelés a maga nemében a proletariátusnak az osztályharcban betöltött szerepe általános mérlegeléséből eredt. Hogyan értékelte a helyzetet Lenin elvtárs?

A legközelebbi stratégiai cél az önkényuralom megdöntése és a demokratikus köztársaság létrehozása volt. Az alapvető erő, amelynek a győzelmet biztosítania kellett, a munkásosztály volt; a munkásosztálynak kellett maga mögött vezetnie a parasztságot. A Lenin elvtárs által adott osztályelemzés szerint az ellenség az önkényuralom volt, amely a földbirtokos nemességre támaszkodott, és tartaléka volt a liberális burzsoázia, amely a legcsekélyebb engedményekért kész volt oldalára állni.

Ebből következett a proletár forradalmi párt taktikája is. Ennek Lenin véleménye, az ő értékelése szerint, abban kellett állania, hogy megakadályozzák a liberális burzsoázia — amely gyakorlatilag a jövőben is szolgai támaszát képezheti az önkényuralomnak — befolyásának megerősítését a kispolgári tömegekre és különösen a parasztságra. Ez volt a munkásosztály harci taktikája a parasztság, a kispolgárság feletti hegemóniáért.

Látják, hogyan nyilvánul meg itt a taktikai vonal. Lenin elvtárs valamennyi osztály lényegét ragadja meg, megmutatja arculatát és természetét, meghatározza, hogy hová mehet, képes-e harcolni ezekért, vagy azokért a célokért, és ennek a pontos osztályértékelésnek az alapján építi fel a proletárpárt taktikáját és stratégiáját.

Mindaz a közel 20 esztendő, amely a 90-es évek végétől a februári forradalom idejéig telt el, teljes mértékben igazolta az ő ideológiai számvetésének helyességét és azon taktikai következtetések helyességét, amelyek ebből fakadtak, és a stratégiai cél alapjául szolgáltak. A stratégiai értékelés és a stratégiai terv forradalmi mozgalmunknak erre az egész időszakára egyszer és mindenkorra adva voltak. Ami a taktikai következtetéseket illeti, azok természetesen változtak. A taktika — a stratégia része, annak alá van rendelve, tőle függ. A taktika nem olyan eseményekkel foglalkozik, amelyek nagy időszakokra terjednek ki, hanem az adott konkrét történelmi helyzet változó viszonyaival, s ezért a taktika változhat és változnia is kell. És valóban látjuk, hogyan változott a proletár taktika ez alatt az időszak alatt, ugyanakkor, mikor az alapvető stratégiai vonal változatlan maradt.

Itt van például az 1905-ös év. Január 9-én a proletariátus ösztönös tömegfellépése zajlik le. Milyen is volt akkor a mi lenini pártunk taktikája? Ez az előretörés, az önkényuralom elleni lendületes támadás taktikája volt. Felvetettük a fegyveres felkelés jelszavát és egész propagandánkat, agitációnkat és szervező munkánkat a fegyveres felkelés győzelme előfeltételeinek előkészítéséből kiindulva építettük fel.

Az 1905—1906-os évek ütközete az önkényuralom és a mögötte haladó osztálycsoportok győzelmével végződik. Ennek eredményeképpen a helyzet megváltozik, a depresszió időszaka kezdődik. Megváltozik a proletárpárt taktikája is. Forradalmi lényegét teljes egészében megőrizve, a bolsevikok proletárpártja a harc más módjaira, más módszereire tér át. Az I. állami Duma bujkottjának taktikája helyett, a fegyveres felkelés jelszava nyílt megvalósításának taktikája helyett Lenin elvtárs a pártot az állami Duma munkájában való részvételre, a forradalmi tömegek szervezésére irányuló módszeres munkájára hívja fel.

Meg kell Önöknek mondanom, hogy a taktikának ezt a változását nem azonnal fogta fel az akkori bolsevik káderek egész tömege. Sok elvtárs úgy vélte, hogy az új taktika opportunizmus, s benne a bolsevizmus alapvető forradalmi eszméjének elárulását látták. Az „otzovizmus" elnevezés alatt egész irányzat jött létre. Ezt a jelenleg pártunkhoz nem tartozó, ökonomista Bogdánov vezette. Akkor ő pártunk tagja volt és eléggé jelentős szerepet töltött be. Az „otzovisták" álláspontja az volt, hogy ki kell vonni frakciónkat az állami Dumából és folytatni kell a bojkott taktikáját. Amint a történelem bebizonyította, teljes mértékben Lenin elvtársnak volt igaza.

Tovább. Közeledik az imperialista háború ideje. Lenin elvtárs, hála zseniális éleslátásának, azonnal tájékozódik az alapvető társadalmi erők viszonyaiban, a beköszöntő időszak tökéletesen helyes értékelését adja és ennek alapján kijelöli a megfelelő taktikai vonalat. Ismét látjuk, hogyan igazolódik be valamennyi, általa előre jelzett dolog; látjuk, hogy Oroszországban lezajlik a februári forradalom; látjuk, hogy — jövendöléseivel teljesen megegyezően — az osztályellentétek kiéleződése tovább folyik és érik a nagy októberi győzelem.

Itt, elvtársak, ismét szükséges megemlíteni, hogy a februári forradalom után a mi pártunk soraiban sem történt meg egyszerre, az első pillanattól kezdve a helyzet új értékelése, az új feladatok kijelölése. Lenin elvtárs az első napokban nem volt velünk, külföldön volt és amikor megjelent Péterváron, akkor, az első időkben, a bolsevik vezetőkörök többsége nem tudta azonnal megérteni az ő helyzetmegítélését és az abból fakadó következtetéseket. Nem ismerték fel azonnal az átmenetet a régi stratégiai vonaltól, amelyet a „demokratikus forradalom, a munkás-paraszt demokratikus diktatúra" jelszava foglalt magában, a „munkásosztály és a szegényparasztság diktatúrájának" jelszavához. Ez azt magyarázza, hogy Lenin elvtárs álláspontja gyökeresen új tájékozódást, az alapvető mozgatóerők új értékelését és új stratégiai vonal meghatározását jelentette. A korábbi célt — az önkényuralom megdöntését már elértük; a proletariátus átrendezte sorait a proletárdiktatúráért vívott harcra. A Februári forradalom, amely létrehozta a munkás-paraszt- és katonaküldöttek Tanácsait, a megalkuvó pártok; a mensevikek és eszerek többségével, gyakorlatilag a mi népi jelszavunk: a demokratikus forradalom jelszavának megvalósítása volt. A forradalmi proletárpártnak tovább kellett haladnia, hiszen az alapvető feladat nem az önkényuralom megdöntése, hanem a burzsoázia osztályuralmának megsemmisítése volt.

Miben állott a politikai erők lenini átértékelése? Abban állott, hogy a proletariátus pártján (a bolsevikokon) kívül, Lenin véleménye szerint, más forradalmi párt az új helyzetben már nem volt, hogy a mensevikek, eszerek és mások gyakorlatilag a burzsoázia diktatúrájának támaszai voltak, és hogy a proletár politika, a proletár stratégia vonalának e pártoknak a parasztságtól való elszigetelése útján kellett haladnia.

A parasztságért vívott harc feladata előtérbe került; de már nem a cárizmus ellen, nem a nagyburzsoázia ellen, hanem a kispolgárság pártjai, a mensevikek és eszerek ellen.

Ezen a vonalon kezdett kibontakozni a bolsevik párt tevékenysége. A bekövetkező események ragyogóan igazolták ezt a helyzetmegítélést. Az események oda vezettek, hogy október elejére a kommunista párt döntő befolyásra tett szert a munkás- és katonaküldöttek Szovjetjeiben és különösen megnövekedett a befolyása a paraszti tömegekben. Ezzel létrejött az októberi győzelem alapja.

Igen érdekes most megvizsgálnunk Lenin szerepét forradalmi történelmünknek e leghatalmasabb eseménye idején, de már nem mint stratégának és a politikai taktika művészének, hanem mint tiszta harci vezetőnek és szervezőnek.

Lenin elvtárs itt is teljesen kiemelkedő érzékről és hozzáértésről tett tanulságot. Bár az elfogatástól őrizkedvén, akkor nem élt Pétervárott, mégis a helyzetnek az az értékelése, amely a Központi Bizottságnak küldött számos levelében és feljegyzésében adott, valamint konkrét javaslatai, meglepnek a maguk helyességével valamennyi lényeges kérdésben, meglep bennünket Lenin elvtárs gondolatainak mélysége. Út-

mutatásaiban nemcsak a Központi Bizottságunk által követendő taktika általános vonalát határozta meg, hanem ezt az általános vonalat konkretizálta, meghatározott gyakorlati tervekké formálta.

Abban az időben, mint Önök tudják, sorainkban bizonyos ingadozás nyilvánult meg. Néhány elvtárs úgy vélte, hogy mi túlságosan erőltetjük az eseményeket; úgy vélték, hogy az előkészülés időszaka, az erők felhalmozása és összegyűjtése még nem fejeződött be. És íme, ekkor színre lép Lenin elvtárs, aki egy sor olyan tételt állít fel, amelyek kétséget nem hagyó meggyőző erővel bizonyítják be az azonnali fegyveres felkelés szükségességét és elkerülhetetlenségét. Analizálja az osztályok erőviszonyait, mérlegeli minden politikai párt szerepét, mérlegeli pártunk viszonylagos erejét, szerepét és befolyását, elemzi a szovjetek szerepét és erejét és a pontos analízis eredményeképpen arra a következtetésre jut, hogy a támadás ideje kétség kívül elérkezett.

E következtetéseiben mindenek előtt azokra az elméleti tanításokra támaszkodik, melyeket Engels és Marx hagyott örökül ránk. Lenin elvtárs, mint igazi forradalmár Marx és Engels tanításából különös gonddal választotta ki és jegyezte meg mindazt, ami a marxi elmélet forradalmi lényegét húzta alá, mindazt, ami valamilyen útmutatást nyújtott a döntő csata megvívásának útjaira és módszereire, és ennek megfelelően a proletár erők előkészítésére vonatkozóan. Lenin elvtárs számára kiinduló pontul szolgáltak K. Marxnak a felkelésnek szentelt következő sorai:

„... a felkelés: művészet, akárcsak a háború és minden más művészet; bizonyos gyakorlati szabályoknak van alávetve, és ezeknek elhagyagolása a párt romlására vezet, amely ebben hibás. Ezek a szabályok: logikus következtetések a pártok természetéből és azokból a körülményekből, amelyek ilyen esetben adódnak, olyan világosak és egyszerűek, hogy a rövid 1848-as tapasztalat a németeket meglehetősen járatossá tette bennük. Először is soha nem szabad a felkeléssel játszani, ha nincs meg a szilárd elhatározás, hogy a játék minden következményét vállaljuk. A felkelésnek nagyon is határozatlan mennyiségekkel kell számolnia, amelyeknek értéke minden nap változhatik; az ellenfél erői a szervezettség, a fegyelem és az eredendő tekintély minden előnyét a maguk oldalára tudják állítani; ha nem tudunk nagy erőfölényt szembeállítani velük, úgy megvertek és megsemmisítettek bennünket. Másodszor: ha egyszer ráléptünk a felkelés útjára, úgy a legnagyobb határozottsággal kell cselekednünk és támadásba kell átmennünk. A defenzíva minden fegyveres felkelés halála: elveszett, még mielőtt erejét az ellenféllel egyáltalán összemérhette volna. Lepd meg az ellenséget, addig, amíg erői széjjel vannak szórva, gondolkodj mindennapi sikerekről, legyenek azok még olyan kicsinyek is, őrizd meg az erkölcsi túlsúlyt, amit a felkelés kezdeti sikere szerzett meg számodra, az ingatag elemeket állítsd ily módon az oldaladra, azokat, akik mindig a legerősebb indítékot követik és mindig a biztosabbik oldalra veszik az irányt. Kényszerítsd ellenfeledet visszavonulásra, még mielőtt erőit ellened összegyűjthette volna. Hogy Dantonnal, a forradalmi taktika eddig ismert legnagyobb mesterével szól-

junk: de l'audace, de l'audace, encore de l'audace! (Merészség, merészség és megint merészség!)"[1]

Ezt a részt, a „Megtartják-e a bolsevikok az államhatalmat?" című, 1917 szeptemberében írott cikkében idézve, Lenin a következőképpen fejleszti tovább ezeket a gondolatokat: „Ha a forradalmi pártnak nincs többsége a forradalmi osztályok élenjáró osztagaiban és az országban, akkor szó sem lehet felkelésről. Ezenkívül szüksége van még: 1. a forradalomnak országos méretekben való érlelődésére; 2. a régi, például a „koalíciós" kormány teljes erkölcsi és politikai csődjére; 3. nagy ingadozásokra a közbülső elemek, vagyis azoknak az elemeknek táborára, akik *nem* támogatták teljesen a kormányt, bár tegnap még teljesen mögötte állottak."[2]

Megállapítva az azonnali felkelés elkerülhetetlenségét és szükségességét, tovább vázolja a felkelés levezetésének taktikai tervét.

Íme, néhány részlet az ugyanerről a témáról szóló más cikkeiből. Még 1906-ban „A moszkvai felkelés tanulságai" című cikkében írta:

„December szemléltetően bebizonyította Marxnak még egy mély és az opportunisták által elfelejtett tételét, azt, hogy a felkelés művészet, és hogy e művészet fő szabálya — a vakmerőségig bátor, tántoríthatatlanul elszánt támadás. Nem tettük eléggé magunkévá ezt az igazságot. Nem tanultuk meg eléggé ezt a művészetet, a mindenáron való támadásnak ezt a szabályát, és nem eléggé tanítottuk meg rá a tömeget. Az elmulasztottakat most teljes erővel pótolnunk kell. Nem elegendő, ha a politikai jelszavakhoz való viszony szerint csoportosulunk, csoportosulnunk kell a fegyveres felkeléshez való viszony szerint is. Aki ellene van, aki nem készül rá, — azt könyörtelenül ki kell taszítanunk a forradalom híveinek sorából, oda kell löknünk a forradalom ellenségeihez, az árulókhoz vagy gyávákhoz, mert közeledik az a nap, amikor az események ereje, a harci helyzet arra kényszerít majd bennünket, hogy e szerint az ismertetőjel szerint vonjunk határt barát és ellenség között."[3]

És lejjebb ugyancsak:

„Gondoljunk arra, hogy közeledik a nagy tömegharc. Ez fegyveres felkelés lesz. Ennek a felkelésnek lehetőleg egyidőben kell lezajlania. A tömegeknek tudniok kell azt, hogy fegyveres, véres, elkeseredett harcba indulnak. Halálmegvetés legyen úrrá a tömegeken, ez fogja biztosítani a győzelmet. Az ellenség elleni támadásnak a lehető legerélyesebbnek kell lennie; a támadás, s ne a védelem legyen a tömeg jelszava, az ellenség kíméletlen kiirtása lesz a tömeg feladata; mozgékony és rugalmas harci szervezet épül majd ki; a katonaság ingadozó elemeit bevonjuk az aktív harcba. Az öntudatos proletariátus pártjának teljesíteni kell kötelességét ebben a nagy harcban."[4]

[1] *Engels Frigyes:* Forradalom és ellenforradalom 1848-ban. II. kiadás. Budapesti Székesfővárosi Irodalmi és Művészeti Intézet. 186—187. old.
[2] Lenin Művei 26. köt. 123. old.
[3] Lenin Művei 11. köt. 165. old.
[4] Lenin Művei 11. köt. 167—168. old.

Nem tudom magamtól megtagadni azt az örömet, hogy még néhány részletet idézzek műveiből, melyek a legvilágosabban jellemzik Leninnek a felkelés előkészítésére és megszervezésére vonatkozó részleteit. Marxnak és Engelsnek általam feljebb már említett nézeteiből kiindulva Vlagyimir Iljics az Októberi Felkelés előestéjén írja:

„Marx a forradalomnak a fegyveres felkelésre vonatkozó tanulságait Dantonnak, a forradalmi taktika eddig ismert legnagyobb mesterének szavaiban foglalta össze: »Merészség, merészség, és mégegyszer merészség!«

Oroszországra és 1917. októberére vonatkoztatva ez a következőket jelenti: egyidejű, minél váratlanabb és gyorsabb támadás Petrográd ellen, feltétlenül kívülről is, belülről is, a munkásnegyedekből is, Finnországból is, Revalból is, Kronstadtból is, az egész hajóhad támadása, óriási túlerő összpontosítása a 15—20 000 főből álló (és talán még erősebb) „polgárőrségünkkel" (a hadapródiskolásokkal) és „vendée-i csapatainkkal" (a kozákok egy részével) stb. szemben.

Úgy kell kombinálni három főerőnket: a hajóhadat, a munkásokat és a katonai alakulatokat, hogy feltétlenül megszálljuk és bármilyen veszteségek árán is megtartsuk: a) a telefont, b) a távírót, c) a pályaudvarokat és d) a hidakat elsősorban.

A legelszántabb elemeket („rohamcsapatainkat" és a munkásifjúságot, valamint a legjobb matrózokat) kisebb csapatokba kell osztani azzal, hogy szálljanak meg minden fontosabb pontot és vegyenek részt mindenütt, minden fontos hadműveletben, például:

Körülzárni és elvágni Petrográdot, s a hajóhad, a munkások és a katonaság kombinált támadásával elfoglalni — ez az a feladat, amely művészetet és háromszoros merészséget követel.

A legjobb munkásokból puskákkal és bombákkal felfegyverzett csapatokat kell alakítani a támadásra és az ellenség „központjainak" (tisztiiskolák, távíró, telefon stb.) bekerítésére ezzel a jelszóval: mindnyájan elpusztulunk, de nem engedjük át az ellenséget.

Reméljük, hogy abban az esetben, ha az akciót elhatározzák, a vezetők sikerrel fogják alkalmazni Danton és Marx nagy tanításait.

Az orosz forradalom és a világforradalom sikere két-három napi harctól függ."[5]

Ez — idézet a Kommunista Párt Központi Bizottságához intézett leveléből, melynek címe: „Egy kívülálló tanácsai."

Itt az alapvető — stratégiai és taktikai — tételről van szó, arról, hogy ki kell választani az ellenség hadállásának legérzékenyebb pontját, és erre a pontra kell összpontosítani a főcsapást mérő erőinket.

Elvtársak, ebben a kérdésben a Központi Bizottság egyetértett Lenin elvtárssal, és az elkövetkező események ragyogóan igazolták Lenin elvtárs minden tételét, valamennyi taktikai következtetését.

[5] Lenin Művei 26. köt. 175—176. old.

Győztünk. Elkövetkezett a proletárdiktatúra korszaka. A helyzet újból radikálisan megváltozott. Ismét meg kell valósítani a helyzet stratégiai átértékelését, s mérlegelni a játékban részvevő erőket, — mindazokat, amelyekre mi számítunk, mind pedig azokat, melyek ellenünk léphetnek fel. Ezt az átértékelést Lenin elvtárs elvégezte, és meghatározta a politikai stratégiánk új szakaszát, azt a szakaszt, amely új cél felállításához vezet. A cél — forradalmunk kiszélesítése, a proletárdiktatúra megerősítése a mi győztes országunkban, annak kiszélesítése útján, más országokra való kiterjesztése útján.

Az alapvető stratégiai terv — a mi elszigetelt forradalmunk átváltoztatása világforradalommá. Az erő, melynek ezt a fordulatot el kell végeznie, a kapitalista országok proletariátusa, amely egyrészt a Szovjetunió győztes proletariátusára támaszkodik, másrészt pedig a gyarmati és félgyarmati országok forradalmi mozgalmára.

Taktikánknak abban kellett állania, hogy a háborúból való kilépést felhasználjuk az erőgyűjtésre, a Szovjetköztársaság belső erejének megszilárdítására, várva azt a pillanatot, mikor a forradalmi mozgalom fejlődése és kiéleződése meggyengíti a kapitalista tábort, és megteremti a proletár hadsereg döntő támadásra való áttérésének kedvező feltételeit. Ilyen politikai stratégiánk új fázisa, mely a győzelmes Októberi Forradalom után kezdődött.

Ez — az általános stratégiai vonal. Hogyan valósult meg a gyakorlatra való alkalmazása?

Itt különösen fel kell hívnom a figyelmüket arra az időszakra, amely a háborúból való kilépésünkkel és a Németországgal való béke megkötésével függ össze. Okosan, rendezetten visszavonulni lényegesen nehezebb, mint támadni. Itt, politikai stratégiánknak e visszavonulási szakaszában még egyszer megnyilvánul Lenin elvtársnak mint *stratégának* zsenialitása és előrelátása. A legnagyobb éleslátással tudta az események lényegét megragadni, és törekedett a proletár köztársaságot a helyes útra irányítani.

Sajnos, elvtársak, pártunk csúcsai akkor még nem tápláltak vezérük iránt olyan mindenre kiterjedő bizalmat, mint a későbbiek során. Sajnos, pártunk sok tekintélyes, nagy képviselője a Lenin elvtárs által javasolt határozatok ellen lépett fel. Sajnos — mondom —, mert az események újból ragyogóan bebizonyították az ő álláspontjának helyességét és ellenfelei álláspontjának használhatatlanságát és értéktelenségét.

Lenin elvtárs az októberi győzelem eredményeként kialakult helyzet általános értékelését adva, természetesen forradalmunk bázisa kiszélesítésének szükségességéből indult ki. Világosan felismerte, hogy a szovjet államiság végleges megerősödéséről, a munka győzelmének a mi országunkban való megerősödéséről csak akkor lehet beszélni, amikor legalább néhány nagy nyugati állam velünk egy sorban áll. Azonban Vlagyimir Iljics azt is látta, hogy a döntő összecsapás pillanata még nem érkezett el; nekünk most az erőgyűjtésre kell gondolni, a mi feladatunk most — olyan helyzetet teremteni, amely lehetővé teszi számunkra,

hogy az összecsapás döntő pillanatait teljes fegyverzetben fogadjuk. Ebből következik a jelen konkrét feladata: kilépni a háborúból, és hozzálátni a fegyveres erők felkészítéséhez, gazdaságunk megerősítéséhez.

A Bresztben megnyílt tárgyalások Németországgal, természetesen megmutatták a német imperializmus képmutatását, megmutatták rabló természetét, azt a törekvését, hogy felhasználja helyzetünket és minél nagyobb engedményeket csikarjon ki tőlünk. A nekünk felajánlott békefeltételek kétségkívül súlyosak, rablók voltak. Tekintet nélkül erre, Lenin elvtárs kezdettől fogva szilárdan és feltétel nélkül, minden ingadozás nélkül mondotta: El kell fogadni ezeket a feltételeket, ezt a békét alá kell írni, meg kell tenni, mert ily módon lélegzethez jutunk, lehetőségünk lesz az erőgyűjtésre. Nekünk ezt meg kell tennünk, mert a stratégia elemi szabályai ezt követelik tőlünk. A béke aláírásával mi stratégiai visszavonulást hajtunk végre. Ezt meg kell tennünk még akkor is, ha ez területünk egy részéről való lemondással jár együtt, ugyanis, ha megvalósítjuk ezt a visszavonulást, lehetőségünk nyílik az erőgyűjtésre, hogy ezután kedvezőbb körülmények között mérjünk új csapást.

Íme, így működött Lenin stratégiai gondolata, és íme, az ebből fakadó elhatározás.

Sajnos, mint már említettem, Lenin elvtárs elhatározását nem tudta azonnal keresztülvinni. Nálunk igen sok gyász-stratéga volt, akik a békekötés helyett a forradalmi háború eszméjét vetették fel. Ezt az álláspontot képviselték az úgynevezett „baloldali kommunisták". Íme, ennek az álláspontnak a jellemzése, melyet Lenin „A forradalmi frázisról" című cikkében adott:

„Aki nem akarja szólamokkal, szavalással, lelkendezéssel elringatni magát, annak látnia kell, hogy a forradalmi háború „jelszava" 1918. februárjában teljesen üres frázis, amely mögött semmi reális, objektív tartalom nincs. Érzelem, óhaj, elégedetlenkedés, felháborodás — ez ennek a jelszónak egyetlen *tartalma* a jelen pillanatban. Az olyan jelszót pedig, amelynek csak ilyen tartalma van, éppen forradalmi frázisnak nevezik."[6]

Volt más áramlat is Trockij vezetése alatt, amely lényegében ugyanabból az értékelésből kiindulva, mint a „baloldali kommunisták", felállította a „sem háború, sem béke" formuláját; nem kell aláírni a breszti békét, de háborút sem kell folytatni.

Lenin elvtárs a pártmunkások alapvető magjának segítségével a legkönyörtelenebb, a legélesebb kritikával támadta ezeket a nézeteket. Bebizonyította, hogy az a kispolgári értelmiség álláspontja, kiben nincs igazi forradalmi kitartás, aki nem tud igazán manőverezni és tevékenykedni, hajlong a frázis előtt, nem tanulmányozza a reális erőviszonyokat, és hajlamos arra, hogy olyan természetű dolgokban higgyen, amelyeket semmivel és sehogyan sem lehet bebizonyítani. Például, mind Trockij, mind a „baloldali kommunisták" érvelésükben felvetettek olyan nézeteket, hogy a németek nem fognak bennünket megtámadni, mert ott szintén érik a proletár forradalom, és a munkásosztály ezt nem engedi

[6] Lenin Művei 27. köt. 3. old.

meg. Valóban volt néhány tény, mely ilyen lehetőségre utal, de ezeket a tényeket rendkívül túlértékelték. Lenin elvtárs kijelentette, hogy ez a feltevés nem bizonyítható: kijelentette, hogy a német imperializmus még igen erős: „ez a vadállat", amint képletesen kifejezte magát, „igen gyorsan képes ugrani". A történelem ezt a vitát szintén Lenin elvtárs javára döntötte el. Az OKP VII. kongresszusán Lenin elvtárs ebből a vitából a következő tanulságokat vonja le:

„Önök azt állítják, hogy a német nem képes támadni. Az Önök taktikájából az következett, hogy a hadiállapotot megszüntnek lehet nyilvánítani. A történelem megleckéztette Önöket, megcáfolta ezt az illúziót. Igen, a német forradalom nő, de nem úgy, ahogy mi szeretnők, nem olyan gyorsan, ahogy az orosszországi intellektueleknek kellemes volna, nem olyan iramban, amilyet a mi történelmünk ért el októberben — amikor bármely városban csak ki kellett hirdetnünk a Szovjethatalmat, és néhány nap múlva a munkásság kilenctized része mellettünk állt. A német forradalomnak az a szerencsétlensége, hogy nem halad olyan gyorsan. Ám kinek kell a másikkal számolnia: nekünk vele, vagy neki velünk? Önök azt kívánták, hogy a német forradalom számoljon Önökkel, a történelem azonban megleckéztette Önöket,"[7]

Sajnos, mivel ezek a sorainkban folyó viták jelentős időt foglaltak el, mivel a Központi Bizottság többsége mégsem állott a béke azonnali aláírása mellé, megtámadtak bennünket a németek, elvesztettük Lettországot, Esztországot, Bjelorussziát és Ukrajnát, s ezzel együtt a hadifelszerelés százmillióit vesztettük el: tüzérséget, géppuskákat, lövedékeket, minden fajta ruházatot stb., azaz mindazon elemeket, melyek oly szükségesek voltak számunkra katonai erőnk azonnali visszaállításához. Íme, elvtársak, proletármozgalmunk mozzanatainak egy sora, melyek éles szemléletességgel mutatják meg Lenin elvtársnak, mint a proletár forradalom vezetőjének kiváló tulajdonságait, aki nem csupán a tiszta politika terén volt vezető, hanem olyan politika terén, amely fegyveres harcba, felkelésbe, majd pedig polgárháborúba ment át. E területen Lenin elvtárs zseniális stratéga és taktikus képében mutatkozott meg.

Azonban, elvtársak, e tulajdonságai mint hadvezérnek és forradalmárnak, nem csupán a forradalmi harc stratégiájának és taktikájának területén nyilvánultak meg — határozottan megnyilvánultak minden más területen is.

A szervezés szorcs kapcsolatban van a stratégiával és taktikával. A fegyveres erők szervezetének formái a legszorosabb kapcsolatban vannak a fegyveres harc taktikájával. E tekintetben, a proletár forradalmi hadsereg szervezésének kérdéseiben Lenin elvtárs álláspontját azok a vonások, azok a tulajdonságok jellemezték, amelyeknek minden marxista forradalmár álláspontját jellemezniök kell. E kérdések megoldásához úgy látott hozzá, hogy figyelembe vette azt a tényt, hogy a munkásosztálynak és a munkásosztály forradalmi pártjának nem kell

[7] Lenin Művei 27. köt. 84—85. old.

megkötnie a kezét a harc egy valamilyen meghatározott formájának és a szervezés meghatározott formájának elismerésével. Mindehhez az osztályszempontból kiindulva kell hozzányúlni, mindezt a proletár forradalmi mozgalom érdekeinek szempontjából kell mérlegelni. Ez a legmagasabb kritérium és a taktika; valamint a szervezet bármely formája ebből a látószögből különbözőképpen mutatkozhatik meg, egyik helyzetben — kedvezően — és más helyzetben — kedvezőtlenül. Ez az első, minden dogmatizmust és skolasztikát kizáró követelmény.

A második elvi tétel — ez a marxizmus történetisége, az az abszolut követelmény, hogy a harc módszereinek és a szervezés formáinak mérlegeléséhez úgy közeledjünk, hogy tisztázzuk, megfelelnek-e az adott helyzetnek és időnek. Az a dolog, amely a proletariátus osztályszemszögéből nézve egy időben célszerű volt, bizonyos idő múlva helytelenné, célszerűtlenné válik.

E szemszögből nézve, milyen szervezeti formákat határozott meg Lenin elvtárs fegyveres erőink építésére vonatkozóan a győztes proletárállam viszonyai között?

Mindenekelőtt világos volt számára, hogy fel kell számolni a régi, cári hadsereget, amely belsőleg felbomlott, amely az újonnan létrehozott rendet támogató erőből arra nézve reális veszéllyé változott át. Íme, a hadseregnek az a jellemzése, amelyet Lenin elvtárs a VII. kongresszuson adott:

„Az orosz állami szervezet beteg része él, amely nem tudja tovább viselni ennek a háborúnak a terhét. Minél hamarább leszereljük, minél hamarább szívódik fel a szervezetnek még nem annyira beteg részei között, annál hamarább állhat majd készen az ország újabb nehéz megpróbáltatásokra. Ez volt az, amit mindnyájan éreztünk, amikor egyhangúlag, a legkisebb tiltakozás nélkül elfogadtuk ezt a külső események szemszögéből nézve esztelen határozatot a hadsereg leszereléséről. Helyes lépés volt. Azt mondottuk: könnyelmű illúzió azt gondolni, hogy együtt lehet tartani a hadsereget. Minél hamarább leszereljük, annál hamarább megkezdődik az egész társadalmi szervezet gyógyulása."[8]

E hadsereget azonnal fel kellett oszlatni. Lenin elvtárs sürgetésére e határozatot a párt el is fogadja. Mit kellett létrehozni a régi cári hadsereg helyére? Az állandó hadsereg megteremtéséhez kellett-e hozzáfogni, vagy pedig át kellett térni a milícia rendszerére? Lenin elvtárs a további fejlődés milyen perspektíváit rajzolta meg?

A dokumentumok egész sora áll rendelkezésünkre, amelyek teljesen világosan beszélnek Leninnek e kérdésben vallott nézeteiről.

Elvileg Lenin elvtárs a munkás-paraszt vörös milícia létrehozása mellett állott. Ezt az álláspontját nem egyszer eláhúzta. Nem egyszer mondotta, hogy nem szükséges az állandó hadsereghez ragaszkodnunk, mivel az állandó hadsereg nemcsak politikai, de katonai szempontból sem képvisel különös értéket. Úgy vélte, hogy minden szükséges garanciát, mind az ország védelmének szempontjából, mind pedig az aktív

[8] Lenin Művei 27. köt. 83. old.

tevékenység lehetőségének szempontjából, biztosíthat a népi milícia rendszere is, a munkások és parasztok általános felfegyverzése, beleértve még a nőket is. „Hadsereg és forradalom" című, még 1905-ben írott cikkében mondja:

„Nyugat-Európa tapasztalatai megmutatták, mennyire reakciós az állandó hadsereg. A hadtudomány bebizonyította, hogy teljesen megvalósítható a népi milícia, amely mind a védelmi, mind pedig a támadó háborúban katonai feladatainak magaslatán tud állni. Hadd álmodozzék a képmutató vagy érzelgős burzsoázia a lefegyverzésről. Mindaddig, amíg vannak a világon elnyomottak és kizsákmányoltak, nekünk nem lefegyverzésre, hanem a nép általános felfegyverzésére kell törekednünk. Csak ez biztosítja teljesen a szabadságot. Csak ez dönti meg teljesen a reakciót. Csak ez az átalakulás teszi majd lehetővé, hogy valóban a dolgozók milliói élvezzék a szabadságot és nem csupán a kizsákmányolók maroknyi csoportja."[9]

1917-ben ugyanerről a kérdésről írja:

„... Az elnyomás régi szerveinek, a rendőrségnek, a hivatalnoki karnak és az állandó hadseregnek a nép általános felfegyverzésével, valóban általános milíciával történő felváltása az egyetlen út, amely leginkább biztosítja az országot a monarhia visszaállítása ellen és lehetővé teszi, hogy tervszerűen, szilárd és határozott léptekkel haladjunk a szocializmus felé, nem úgy, hogy felülről „bevezetjük", hanem úgy, hogy a proletárok és félproletárok hatalmas tömegeit megtanítjuk az államigazgatás művészetére, az egész államhatalommal való rendelkezésre."[10]

Ez az álláspontja lényegét tekintve megmarad a munkásosztály győzelme után is.

Azonban ezt képviselve, Vlagyimir Iljics egyáltalán nem feledkezett meg azokról az előfeltételekről, melyekről már szóltam; figyelembe vette, hogy az adott helyzetben, amely a harcképes csapatok azonnali létrehozását követeli meg, ezt nem lehet egyszerre megvalósítani és hogy más úton kell járni. És íme, az ő javaslatára az önkéntes osztagok megalakításának útjára lépünk.

Később, mikor a belső és a nemzetközi események alakulása harcra kényszerített bennünket a belső ellenforradalommal és külföldi cinkosaival, világossá vált, hogy meg kell gyorsítani fegyveres erőink építésének ütemét. Lenin elvtárs a katonai tevékenység, a katonai építés kiszélesítésének követelésével lép fel és felveti azt a jelszót, hogy 1918. tavaszára milícia-típusú hadsereget hozzunk létre.

Nemzetközi helyzetünk rosszabbodása, az ellenforradalmi erők tömörülése, az ellenforradalmi nyomás növekedése s ezzel együtt a német forradalom közeledése hamarosan arra késztetik, hogy új jelszót vessen fel — a hárommilliós hadsereg létrehozásának jelszavát. Ez 1918. október elején történik. Ebben az időben Lenin már más fölte-

[9] Lenin Művei 10. köt. 46. old.
[10] Lenin Művei 24. köt. 173. old.

vésből indul ki; már nemcsak azzal számol, hogy az ellenforradalommal való leszámolásra való alkalmas erőt hozzunk létre, hanem figyelembe véve a németországi növekvő forradalmi mozgalmat, a hatalomnak a munkásosztály által nemcsak nemzeti, hanem világviszonylatban való közeledő megragadásának perspektívájából indul ki. Úgy vélte, hogy a hárommilliós hadsereg az a minimum, amelyet a forradalom biztosítására nekünk létre kell hoznunk.

Azután, Lenin elvtárs kezdeményezésére pártunk IX. kongresszusán elfogadják a milícia-rendszerre való áttérésről szóló ismert határozatot. Az események alakulása mindeddig nem tette lehetővé, hogy a kongresszus által meghatározott méretekben valósítsuk meg ezt az átmenetet. Igen óvatosan mozgunk, de nem azért, mintha elvileg felülbírálnánk azt az álláspontot, melyet Lenin és a párt képviselt, hanem azért, mert mi, akik Lenin tanításának nem betűihez, hanem szelleméhez vagyunk hűek, figyelembe vesszük a való helyzetet, és katonai építésünk tempóját tőle tesszük függővé.

Ezek Leninnek e kérdésről vallott nézetei.

Most szeretnék még néhány, bár kisebb jelentőségű, de katonai építésünk szempontjából mégis igen fontos tényezővel foglalkozni.

Önök tudják, hogy az utóbbi időben különös erővel kell aláhúznunk a fegyelem tényezőjét. Ezt az aláhúzást különösen a milícia-területi szervezési elvre való részleges áttérésünk teszi szükségessé. A csoportok belső közösségeinek létrehozása, fegyelmezésük, amely katonai nevelésük legfontosabb tényezője, a területi egységeknél igen nagy nehézségekbe ütközik. Itt mély megfontoltság és mérlegelés, a parancsnoki és politikai állomány, valamint a közkatonák tömegeinek sajátos kiképzése szükséges.

Ebben a helyzetben Lenin elvtársnak a fegyelem kérdéséről vallott nézetei és hozzáállása, teljes aktualitásukat és jelentőségüket megőrizték a hadsereg számára.

Hogyan nyúlt Lenin elvtárs ezekhez a kérdésekhez?

Mint Önök tudják, ő mindig a fegyelem híve volt, s ennek legjobb bizonyítéka gyermekének — a mi bolsevik pártunknak belső felépítése. A bolsevik pártban a fegyelem keményebb és szigorúbb, mint a katonai fegyelem. Ez jelentős mértékben Lenin elvtárs befolyása alatt alakult így. Azonban Lenin és vele együtt pártunk ezt egyáltalán nem tagjainak valamiféle speciális súlykolásával, nem holmi sajátos begyakorlással érte el, hanem magának a fegyelem kérdésének helyes feltevésével. Miben áll a kérdéshez való helyes hozzáállás?

A legjobb választ erre maga Lenin elvtárs adja meg. Most idézem a „Baloldaliság, a kommunizmus gyermekbetegsége" c. brosurájának egy részletét, ahol kimerítő elméleti világossággal és mélységgel elemzi a fegyelem fogalmát.

Elvtársak, a „fegyelem" fogalmának és előfeltételeinek ez az elemzése a forradalmi pártra vonatkozik. Azonban teljes mértékben és egé-

szében alkalmazható és alkalmaznunk is kell a Vörös Hadsereget is. A Vörös Hadsereg parancsnoki és politikai állományának a fegyelemnek a soraiban való meghonosításánál állandóan emlékezniök kell erre a Lenin által felsorolt három feltételre, mely a kemény és öntudatos fegyelem egyetlen záloga.

Fel van téve a kérdés: mivel lehet fenntartani a fegyelmet a proletariátus forradalmi pártjában, miben nyilvánul meg és mivel lehet megszilárdítani? Ő így válaszol:

„... Először a proletár élcsapat öntudatossága, odaadása a forradalom iránt, kitartása, önfeláldozása, hősiessége. Másodszor, az a képessége, hogy a dolgozók legszélesebb tömegeivel, elsősorban a proletártömegekkel, *de a nem proletár* dolgozó tömegekkel *is* felvegye a kapcsolatot, közel kerüljön hozzájuk s bizonyos mértékig, mondhatnók, egybeolvadjon velük. Harmadszor, a proletár élcsapat politikai vezetésének helyessége, politikai stratégiájának és taktikájának helyessége, feltéve, hogy a legszélesebb tömegek *saját tapasztalataik alapján* meggyőződtek ennek a vezetésnek helyességéről. Ezek nélkül a feltételek nélkül lehetetlen a fegyelmet megteremteni egy forradalmi pártban, amelynek képesnek kell lennie arra, hogy valóban pártja legyen annak az élenjáró osztálynak, amelyre a burzsoázia megdöntésének és az egész társadalom átalakításának a feladata vár. Ezek nélkül a feltételek nélkül a fegyelem megteremtésére irányuló kísérletekből múlhatatlanul üres külsőség, frázis, komédia lesz."[11]

Az első feltétel — ez a parancsnoki és politikai állomány odaadása és szilárdsága; a második feltétel — a parancsnoki állománynak a vöröskatonák tömegeivel való élő, szerves kapcsolata megőrzése, és a harmadik — hogy a vöröskatonáknak ez a tömege a gyakorlatban, a valóságban lássa vezetésünk helyességét. Csupán e feltételek megléte teremti meg azt a talajt, amelyen a hadsereg harci nevelése eléri a szükséges eredményeket és erős, összeforrott, öntudatos forradalmi, fegyelmezett fegyveres erő létrehozásához vezet.

Csupán ezen a lenini úton haladva érhetünk el igazi, szilárd vasfegyelmet a Vörös Hadsereg soraiban.

Az elmondottak természetesen nem zárja ki annak szükségességét, hogy bizonyos elemeit alkalmazzuk annak, amit nálunk súlykolásnak neveznek. A tapasztalat arra utal, hogy nem valamennyi katonai munkás tud helyesen hozzányúlni a fegyelem kérdéséhez. Nálunk nem ritkán tapasztalható olyan viszony a katonai magatartással, a zártrendi fegyelemmel, a külső renddel szemben, mintha azok károsak, nem forradalmiak és szükségtelenek lennének. Ez — abszolút ostobaság. A belső, öntudatos fegyelemnek feltétlenül meg kell nyilvánulnia a külső rendben is. Nekünk el kell érnünk ezt a rendet, és itt teljességgel elkerülhetetlenek a súlykolásnak és az adminisztratív nyomásnak bizonyos

[11] Lenin Művei 31. köt. 9. old.

elemei. A „súlykolás" szó sokak számára félelmetesnek látszik, de ez jelentős mértékben előítélet.

Mostanában gyakran meg kell jegyeznünk, hogy nálunk nincs meg a szükséges alaki fegyelem, pedig ennek kétségkívül meg kell lennie. A dologhoz való lenini hozzáállás nem a fegyelem szükséges külső tényezőinek mellőzésében áll, hanem abban, hogy ne ezeket a külső tényezőket tegyük a fegyelem *alapjává.*

Lenin elvtársnak alkalma volt más kérdéssel is foglalkozni, amely jelenleg időszerű Vörös Hadseregünk számára építésünk mostani szakaszában. Az egyszemélyi vezetés kérdésére gondolok, amely építésünk egyik legégetőbb kérdése, s amely körül jelentős mértékben forog most a Vörös Hadsereg élete.

Egyáltalán nem haszontalan emlékezetünkbe idéznünk, milyen volt Lenin elvi álláspontja ebben a kérdésben. Ez szükséges mindazoknak, akik egyáltalán nem lenini, marxista módra, hanem tudattalanul, bár gyakran tudatosan is, igen erős konzervativizmusról tesznek tanúságot ezzel kapcsolatban. Most egy részletet olvasok fel a Népgazdasági Tanácsok kongresszusán, 1920-ban tartott beszédéből, amely éppen erre a kérdésre vonatkozik.

Íme:

„Ez a tapasztalat (a múlt katonai tapasztalata M. F.), törvényszerűen fejlődve, az esetleges, szétfolyó testületi elvből indult ki, a szervezeti módszerré emelt és a hadsereg minden intézményében meghonosodott testületi elven keresztül, most, mint általános tendencia eljutott az egyszemélyi vezetéshez, mint a munkaszervezés egyedül helyes elvéhez."[12]

Ilymódon, elvtársak, látják, hogy az egyszemélyi vezetésre való áttérést Lenin elvtárs már 1920-ban nem csak úgy tekintett, mint a Vörös Hadseregben folytatott munka megszervezésének elvileg egyedül helyes útját, hanem úgy is értékelte, mint a katonai építés gyakorlatilag bekövetkezett szakaszát. Úgy vélem, elvtársak, ebből a Vörös Hadsereg parancsnoki és politikai állományának le kell vonni azt a következtetést, hogy még nagyobb határozottsággal és mély eltökéltséggel kell az életbe átültetni ezt, ahogyan Lenin elvtárs kifejezte, „a katonai munkának egyedül helyes megszervezését".

Még néhány szót, elvtársak, egy másik kérdésről, amelynek igaz, hogy most nincs ilyen időszerű jelentősége a Vörös Hadsereg számára, de mégis kapcsolatban van a ma felvetődő kérdésekkel — a specialisták problémájáról.

A specialisták problémája, a régi megfogalmazásban, ahogyan az a frontokon folytatott harc éveiben a Vörös Hadseregben felvetődött, most természetesen már nem áll előttünk. Ezt az élet már régen megoldotta. Azonban öröksége megmaradt nálunk, más megjelenésben, más formában. A párttagok és pártonkívüliek viszonyának kérdésére gondolok a Vörös Hadsereg parancsnoki állományának soraiban. Lényegében ez a

[12] Lenin Művei 30. köt. 307. old.

specialisták régi problémájának folytatása. Tudják, hogy a Forradalmi Katonatanács irányvonala a hadsereg építésében szilárdan abban áll, hogy egy szintre emelje parancsnoki állományunk kategóriáit. Egységes, teljes mértékben egyenjogú parancsnoki állományt akarunk, s szolgálati viszonylatban nem osztjuk fel ezt párttagokra és pártonkívüliekre. Ez az irányvonal abból a meggyőződésből indul ki, hogy a parancsnoki állomány pártonkívüli erői jelenleg feltétel nélkül és a végsőkig elkötelezték magukat a szovjet proletárállam érdekeinek. Különös tapintatossággal és előzékenységgel kell viszonyulnunk a hadügy régi specialistáinak azokhoz az igazán kisszámú képviselőihez, akiket a legerősebb kötelékek fűznek a Vörös Hadseregheż és a mi ügyünkhöz. Teljes egészében fel kell használnunk tapasztalataikat, tudásukat és azt a készségüket, hogy a forradalom ügyét szolgálják. És még sürgősen tanulnunk kell, sokat kell tanulnunk.

Megkívánok emlékezni arról, hogy milyen harcot vívott Lenin elvtárs a kommunista párt azon elemeivel szemben, akik a specialisták bevonása ellen léptek fel. Íme, egyik az erről a kérdésről szóló nagyszámú megjegyzése közül:

„Elég volt a sok üres locsogásból, itt az ideje, hogy áttérjünk a gyakorlati munkára, amely kiszabadíthatja országunkat abból a körből, amelybe az imperialisták bezárják. Ezt az álláspontot kell képviselnie minden szovjet, minden szövetkezeti apparátusnak. Dolgoznunk és ismét dolgoznunk kell. Ha a proletariátus, miután kezébe vette a hatalmat, nem tud élni a hatalmával, nem tudja a kérdést gyakorlatilag feltenni és azt gyakorlatilag meg is oldani, akkor igen sokat veszít. Ideje, hogy felhagyjunk azzal az előítélettel, hogy csak a kommunisták — akik között kétségtelenül remek emberek is vannak — tudnak bizonyos munkát elvégezni. Ideje, hogy felhagyjunk ezzel az előítélettel: nekünk a tett embereire van szükségünk, és mindezeket be kell vonnunk a munkába."[13]

Lenin elvtársnak az erre a kérdésre vonatkozó nézeteire való emlékeztetést nem tartom feleslegesnek katonai építésünk jelenlegi szakaszában. Lenin e nézetei arról beszélnek, hogy az a törekvés, amely a Vörös Hadsereg soraiban mindenre kiterjedő kommunizálást akart véghezvinni, szükségtelen és káros volna. Nem erről van szó. A lényeg az, hogy olyan vezetőgárdánk legyen a Vörös Hadseregben, amely hű a szovjet államiság eszméihez, forradalmunk eszméihez, még akkor is, ha egyes vezetők formálisan nem is tagjai a pártnak. Lenin elvtárs arra emlékeztet bennünket, hogy a világnak a szocializmus elvei szerinti átépítése grandiózus feladatának megvalósítása csak úgy képzelhető el, ha ebben a munkában a párt vezetése alatt aktívan részt vesznek a széles pártonkívüli tömegek.

Ugyanennél a kérdésnél Lenin elvtárs újra és újra alá kívánta húzni a tudományos felkészülés jelentőségét, a tudomány jelentőségét a szovjet munka valamennyi területén, ezen belül a hadügy területén is. Fel-

[13] Lenin Művei 28. köt. 396. old.

lépései során gyakran aláhúzta azt az igen nagy veszélyt, amely a pártot annak a képében fenyegette, melyet ő élesen kommunista gőgnek nevezett. Azt mondotta, hogy sok kommunista, akitől a pártot még nem sikerült megtisztítani, dekrétumokkal kívánja irányítani az országot és építeni a kommunizmust. Kinevette és kicsúfolta őket, és azt mondotta, hogy egészen másként kell a dolgokhoz nyúlni. Fáradhatatlanul ismételte, hogy tudásra és mégegyszer tudásra van szükség és csupán ily módon teremtjük meg az igazi kommunista építés alapjait.

Íme néhány megjegyzése, amely élesen megvilágítja az e kérdésről vallott nézeteit: „A mi szovjet intézményeink egy tucatja nem ér annyit, mint egy jól dolgozó laboratórium" — mondotta. Vagy: „Új tudományos felfedezések nélkül nem építjük fel a kommunizmust" stb.

Igen sok ilyen természetű megjegyzést lehetne idézni.

Ezzel kapcsolatban szeretnék emlékeztetni arra a gondoskodásra, amellyel Lenin elvtárs a tudomány képviselői felé fordult.

Milyen megható például Pavlov akadémikusról és egy sor más személyről való gondoskodása, akikkel való telefonbeszélgetésre, rettenetes túlterheltsége ellenére személyesen talált időt, hogy érdeklődjék, mindent utasításainak értelmében tettek-e meg! Az ő kezdeményezésére jött létre a tudósok életkörülményeinek megjavításával foglalkozó bizottság, amely nem kis szerepet játszott a romlás nehéz éveiben.

Most az utolsó kérdésre térek rá: a proletármozgalom távolabbi perspektíváinak kérdésére.

Beszédem kezdetén már volt alkalmam rámutatni Lenin elvtárs álláspontjára a forradalmi mozgalom világviszonylatban való távolabbi perspektíváinak kérdésében.

Ezt a gondolatát Lenin elvtárs a későbbiek során nem egyszer erősítette meg. Így például, 1921-ben a frontok felszámolása után, mikor felmerült a katonai vágányokról a kulturális és gazdasági munka vágányaira való átállás kérdése, Lenin így beszélt erről a perspektíváról:

„A Szovjet köztársaságnak az imperialista államok melletti hosszú ideig tartó egyidejű fennállása elképzelhetetlen. Végső soron vagy az egyik, vagy a másik győz, és amíg ez bekövetkezik, a Szovjet köztársaság és a burzsoá államok közötti legszörnyűbb összecsapások sora elkerülhetetlen."

Ez az alapvető kérdés különösen foglalkoztatta őt életének utolsó napjaiban és hónapjaiban. Ezt bizonyítja az a tény, hogy utolsó fellépései során gyakran visszatért rá. Ennek a kérdésnek szentelte legutolsó cikkeinek egyikét, melynek címe: „Inkább kevesebbet, de jobban." E cikkében elemzi a helyzetet, melyben a mi Szovjetuniónk van, tisztázza a nemzetközi viszonyok fejlődésének perspektíváit, és meghatározza azt a stratégiai és taktikai vonalat, melyen nekünk haladnunk kell. Az idézet, melyet felolvasok, igen hosszú, de ha meggondolják, hogy itt Iljics legutolsó gondolatairól van szó, az ő utolsó búcsúszavairól, szívesen meg fogják hallgatni.

Azt mondja Lenin:

„A nemzetközi viszonyoknak most olyan rendszere alakult ki, hogy Európában a győztes államok rabságban tartják az egyik államot, Németországot. Azonfelül több állam — mégpedig a legrégibb nyugati államok — a győzelem következtében olyan viszonyok közé került, hogy ezt a győzelmet arra használhatja fel, hogy elnyomott osztályainak bizonyos engedményeket tegyen — lényegtelen engedményeket, amelyek azonban ezekben az országokban mégis késleltetik a forradalmi mozgalmat és valami „társadalmi béke"-félét hoznak létre.

Ugyanakkor számos más ország: a Kelet, India, Kína stb. éppen a legutóbbi imperialista háború következtében végleg kizökkent a kerékvágásból. Fejlődésünk véglegesen az általános európai kapitalista méretekben indult meg. Megkezdődött bennük az általános európai erjedés. S most az egész világ látja, hogy olyan fejlődésbe sodródtak, amelynek szükségképpen az egész világkapitalizmus válságára kell vezetnie.

Jelenleg tehát ez a kérdés áll előttünk: sikerül-e kis- és törpeparaszti termelésünkkel, gazdaságunk ziláltsága ellenére is addig kitartanunk, amíg a nyugateurópai kapitalista országok el nem jutnak fejlődésük során a szocializmushoz? Ez a fejlődés azonban nem úgy megy végbe, mint ahogy azelőtt vártuk. Nem oly módon megy végbe, ahogy a szocializmus egyenletesen ‚megérik' bennünk, hanem úgy, hogy egyik állam kizsákmányolja a másikat, kizsákmányolják az imperialista háború idején idején elsőnek legyőzött államot s ugyanakkor az egész Keletet is kizsákmányolják. A Kelet viszont éppen az első imperialista háború következtében végleg bekapcsolódott a forradalmi mozgalomba, végleg bekapcsolódott, belesodródott a világforradalmi mozgalom általános forgatagába."[14]

Ime, ezek a kérdések foglalkoztatták őt életének legutolsó napjaiban. Milyen feleletet adott nékünk rájuk?

Vlagyimir Iljics, már haldokolva, megrajzolta stratégiánk és taktikánk vonalát. A taktikai vonalnak, amelyet a dolgok ilyen állása írt elő országunk számára, véleménye szerint a következőkben kell állania:

„... A lehető legnagyobb óvatosságot kell tanúsítanunk, hogy munkáshatalmunkat fenntarthassuk, megőrizzük tekintélyét kis- és középparasztságunk előtt s a kis- és törpeparasztságot továbbra is a munkáshatalom vezetése alatt tartsuk. Javunkra szól az a körülmény, hogy ma már az egész világ belekerül abba a mozgalomba, amelyből meg kell születnie a szocialista világforradalomnak. Ellenük szól viszont az a körülmény, hogy Németországnak, a valóban előrehaladott kulturális kapitalista fejlődés országának, rendkívül nehéz most talpraállnia. Az úgynevezett Nyugat valamennyi kapitalista hatalma marja és nem engedi talpraállni. Másrészt az egész Kelet, a legmélyebb emberi nyomorba taszított többszázmilliós kizsákmányolt dolgozó lakosságával, olyan körülmények közé került, hogy fizikai és anyagi erői semmiképpen sem hasonlíthatók össze

[14] Lenin Művei 33. köt. 501. old.

egyetlenegy nálánál jóval kisebb nyugateurópai állam fizikai, anyagi és katonai erőivel szemben.

Megmenekülhetünk-e attól, hogy a jövőben összeütközésbe kerüljünk ezekkel az imperialista államokkal? Van-e reményünk arra, hogy a Nyugat virágzó imperialista államai és a Kelet virágzó imperialista államai közötti belső ellentmondások és összeütközések másodszor is haladékot adnak nekünk, — úgy, mint először, amikor a nyugateurópai ellenforradalomnak az orosz ellenforradalom támogatására irányuló hadjárata kudarccal végződött a Nyugat és a Kelet ellenforradalmárainak táborában, a keleti kizsákmányolók és a nyugati kizsákmányolók táborában, a Japán és Amerika táborában meglevő ellentmondások miatt?

Erre a kérdésre, azt hiszem, úgy kell válaszolnunk, hogy a megoldás itt rendkívül sok körülménytől függ s a harc kimenetelét nagyjában és egészében csak azon az alapon lehet előre látni, hogy a föld lakosságának óriási többségét végeredményben maga a kapitalizmus tanítja és neveli a harcra.

A harc kimenetelét végeredményben az határozza meg, hogy Oroszország, India, Kína stb. a világ lakosságának óriási többségét alkotja. S az utóbbi évek folyamán éppen a föld lakosságának ez a többsége sodródik bele rendkívüli gyorsasággal a felszabadulásért folyó harcba, úgyhogy ebben az értelemben a kételynek még csak árnyéka sem férhet ahhoz, hogy mi lesz a világot átfogó harc végső megoldása. Ebben az értelemben a szocializmus végleges győzelme tökéletesen és feltétlenül biztosítva van."[15]

Tehát Lenin szerint a taktikai vonalunknak ebben a közelebbi időszakban védekezőnek kell lennie. Lavíroznunk, várakoznunk kell; az erőgyűjtésével és annak az időnek kivárásával kell foglalkoznunk, mikor Kelet országainak mozgalma és Nyugat országainak mozgalma új, számunkra kedvező helyzetet teremt. Fennállhat-e ennek az időpontnak a bekövetkezéséig a mi Szovjetuniónk? Erre a kérdésre ingadozás nélkül válaszolja: igen, fennállhat, ha a proletariátus helyes politikát folytat nem csupán nemzetközi téren, hanem a belügyekben is. Az ő szemében a helyes politika a munkás-paraszt blokk politikája, a munkásosztály és a parasztság szövetsége megerősítésének politikája. Azt mondja, hogy osztály- és társadalmi szempontból semmi alapunk sincs arra, hogy ezt a blokkot ne tartsuk megvalósíthatónak. Ellenkezőleg, minden alapunk megvan arra, hogy a dologhoz való helyes hozzállással, helyes taktika esetén megvalósítsuk. Ebből azt a következtetést kell levonnunk, hogy akkor, amikor belső helyzetünk megerősítésén dolgozunk, ne hagyjuk figyelmen kívül a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége védelmének kérdését.

Lenin halála óta még csak egy év telt el, de jóslatai máris kezdenek beigazolódni. Már egy sor tény beszél arról, hogy a Szovjetunió és a burzsoá Nyugat viszonyában új válság áll be. Ez azon tervek és agresszív hangulatok újjászületésében mutatkozik meg, melyeket a nyugateurópai és

[15] Lenin Művei 33. köt. 501—503. old.

az amerikai imperializmus táplált néhány évvel ezelőtt. Ismét megfigyelhetjük a szovjetellenes blokk szervezési terveinek újjászületését, tények bizonyítják, hogy erősödik a Komintern elleni legdühödtebb agitáció stb., stb.

Mit mond számunkra mindez? Azt mondja, hogy közeledünk ahhoz a pillanathoz, amikor beteljesedhet Lenin elvtárs jóslata, a munkás-paraszt köztársaság és a nyugati imperializmus közötti szörnyű, véres összecsapásokról. Természetesen, ostobaság lenne bármilyen határidőt meghatározni, azonban bizonyos tendencia világosan látható és észrevehető még a legkevésbé figyelmes megfigyelő számára is.

Egyébként fontos megjegyezni, hogy ez a tendencia egyáltalán nem a mi erőnk gyengülésével kapcsolatos — sőt ellenkezőleg, éppen megerősödésével, növekedésével —, ez teljesen világos. A Szovjetállam szétzúzására irányuló első kísérlet sikertelensége után a nyugateurópai imperializmus a mi belső szétesésünkre, összeomlásunkra számított; s míg ebben reménykedtek, ez ránk nézve nem járt különösebb veszéllyel. De ez nem következett be. Sőt, éppen ellenkezőleg, a megismétlődő rossz termés, bármilyen külső segítség hiánya ellenére, mi határozottan talpraállunk, erőre kapunk, mely minden évvel jobban és jobban nő és szilárdul. Éppen ez a körülmény teszi a nemzetközi helyzetet veszélyessé és bizonytalanná, ugyanis maga az a tény, hogy mi békésen erősödünk, gazdasági és kulturális téren fejlődünk, az egész nemzetközi helyzetben nagy kavarodást okoz; igen nagy veszélyt és fenyegetést jelent az egész kapitalista rendszer számára. Ebből következik a nyugateurópai imperialista hatalmak részéről felénk irányuló új nyomás kísérletének valószínűsége. Ily módon növekedésünk puszta ténye az ok, amely kiváltja és megerősíti a háború összeütközés lehetőségét.

Számunkra — katonai vezetők számára — ennek a következtetésnek különös jelentőségűnek kell lennie. Mikor mi most Lenin elvtárs életére, tanításaira és műveire emlékezünk, különös komolysággal kell utolsó hagyatékaihoz viszonyulnunk. A Vörös Hadsereg munkásainak, jobban mint bármikor, figyelmüket munkánk valamennyi hiányosságára kell koncentrálniok, és minden energiájukat arra kell fordítaniok, hogy a legrövidebb időn belül lerakjuk a Köztársaság katonai biztonságának szilárd alapjait. Úgy hiszem, elvtársak, semmi okunk kételkedni abban, hogy Lenin elvtárs végrendeletét követve, mi ezt a feladatot is megoldjuk.

ROMÁN CSAPATOK RÉSZVÉTELE MAGYARORSZÁG FELSZABADÍTÁSÁÉRT LEFOLYT HARCOKBAN

1944. augusztus 23—1945. április 4.

(ADATOK A MAGYAR—ROMÁN VISZONY TÖRTÉNETÉHEZ)[1]

Csatári Dániel

A Román Népköztársaság történészei megkülönböztetett figyelmet fordítanak hazájuk legújabbkori történetének kutatására. Ezen belül is egyre nagyobb helyet foglal el az 1944. évi augusztus 23-i fegyveres felkelés és következményeinek vizsgálata. Ismeretes, hogy a felkelés sikere következtében Románia szakított Németországgal, és a Szövetséges hatalmak oldalán részt vett a második világháború befejező szakaszának harcaiban. Ebben az időszakban Románia hadserege Magyarországon is harcolt. Nem tekinthető tehát célszerűtlennek, ha a magyarországi olvasók és szakemberek előtt összefoglaljuk a vonatkozó romániai irodalmat,[2] kiegészítve azt a hazai kutatás eredményeivel. Miután az említett téma nem szigetelhető el a korabeli magyar—román viszony alapkérdéseitől, fontosnak tartottuk, hogy az utóbbiak ismertetésére is kitérjünk. Arra való tekintettel ugyanis, hogy nem ismeretesek még azok a körülmények, amelyek között a román csapatok részvétele a magyarországi harcokban történt, elengedhetetlennek mutatkozott a kérdés általánosabb, a korabeli magyar—román viszony történetébe beágyazott tárgyalása.

[1] Részletek egy nagyobb dolgozatból.

[2] Ezt a fontos feladatot már megkezdte a folyóirat 1955. évi 1. száma, amely közölte *Gh. Nițu:* A román csapatok részvétele a fasizmus elleni háborúban c. tanulmányát.

1. Az augusztus 23-i felkelés és magyarországi visszhangja

A Szövetséges Hatalmak, és főként a Szovjet Hadsereg győzelmei 1944 nyarán a hitleri koalíció teljes összeomlását eredményezték. A katonai helyzet erőviszonyaiban végbement eltolódás kedvező feltételeket teremtett a fasiszta Németország elnyomása alatt szenvedő népek felszabadulásához.

A Szovjet Hadsereg augusztus 19-éről 20-ára virradó éjjel bekövetkezett támadása áttörte a Jaşi—Chişinău-i német, valamint román frontot és lehetővé tette a romániai fordulatot. A Román Kommunista Párt és a körülötte tömörülő demokratikus erők elérkezettnek látták az időt a fegyveres felkelés már korábban kidolgozott tervének végrehajtására.[3] A felkelés terve: a katonai, fasiszta diktatúra megdöntését, demokratikus rendszer bevezetését, Románia kilépését a Szovjetunió-ellenes háborúból és a Szövetséges Hatalmakhoz való csatlakozását célozta. E tervvel — ha összes céljaival nem is — a román uralkodó osztály egy része, a Maniu-féle Nemzeti Paraszt Párt és Gh. Brătianu Liberális Pártja is egyetértett, lévén, hogy nem volt más választása.

Mihály román király is — azt gondolva, hogy egy gyors kiugrás esetén át tudja menteni a monarchiát és konzerválni a régi rendszert — hajlandónak mutatkozott a terv rá eső részének a megvalósítására. Ezért augusztus 23-án délután 5 órára magához kérette a németek bizalmát élvező államfőt, Ion Antonescut, valamint helyettesét, Mihail Antonescut, és közölte velük, hogy azonnali fegyverszünet megkötését tartja szükségesnek. Antonescuék tiltakozni próbáltak, de a királyi palotában levő hazafias-harci gárda, amely a RKP egyik vezetője, Emil Bodnăraş vezetése alatt állott, letartóztatta őket. Ugyanez lett a sorsa a többi minisztternek is, akiket minisztertanácsi ülésre a királyi palotába kérettek és a megérkezés sorrendjében letartóztattak. A kibontakozó eseményekből valamit megsejtő német csapatok parancsnoka, Gerstenberg tábornok is megjelent a királynál, akitől a német csapatok szabad elvonulását kérte. A király ebbe beleegyezett, azzal a feltétellel, hogy a német csapatok nem támadják meg a fővárost.[4] Ezzel a király a teljes titokban előkészített és a váratlan fegyveres felkeléstől megijedt német csapatok parancsnokát értékes időnyereséghez juttatta.

Ezalatt a főváros hazafias-fegyveres osztagai és a felkelés tervébe beavatott katonai egységek is akcióba léptek. A rádió 22 órakor közvetítette a király proklamációját. Mihály közölte a lakossággal a háború megszüntetését, és azt, hogy fegyverszünetet kért a Szövetséges Hatal-

[3] Az augusztus 23-i fegyveres felkelés előkészítésével foglalkozik *Gh. Gheorghiu Dej:* Cikkek és beszédek. Bukarest, 1955. 25—28. l. Továbbá: *I. Gheorghiu és A. Roman:* Din lupta P. C. R. pentru scoaterea Romîniei din războiul antisovietic şi întoarcerea armelor impotriva hitleriştilor, *Analele,* 1956. 3. sz. 85—86. l.

[4] *Maniu* vallomása a háborús bűnösök perében. Országos Levéltár (Továbbiakban O. L.) Békeelőkészítés *(1945)/1946* (Továbbiakban: BÉ.)

maktól, akik hajlandóak a bécsi döntést érvényteleníteni. A főváros lakossága kitörő örömmel fogadta a proklamációt. „Az asztalunknál békésen ülő németek, mikor megértették, miről van szó, fegyverükhöz kaptak (már tudniillik, akinél volt), de a készenlétben álló román katonaság, mely a proklamáció pillanatában megszállt minden olyan nyilvános helyet, ahol német katonák szoktak tartózkodni, pillanatok alatt lefegyverezte őket. Aki ellenkezett, azt nyomban agyonlőtték."[5] A munkásokból, értelmiségiekből álló fegyveres-hazafias osztagok pedig 23-án éjszaka elfoglalták a legfontosabb stratégiai pontokat: középületeket, a Miniszterelnökség, Belügyminisztérium, Telefonközpont stb. épületeit. Egyidejűleg a németek is erős objektumokat tartottak megszállva: a hadiiskola, Tengerészeti Parancsnokság, a Gestapo stb. épületeit.[6]

A németek — akiket teljesen váratlanul érintett a felkelés — szintén akcióba léptek. Hitler a 23-ról 24-re virradó éjjel egy tábornokokból álló ellenkormány létrehozására adott legelőször is utasítást. Ez a törekvése azonban megbukott a román nép és a hadsereg állásfoglalásán, azon, hogy egyetlen tábornokot sem lehetett a fenti cél megvalósítására megnyerni. A berlini román követ is lemondott, mivel nem akart egy árnyékkormány képviselője lenni. Nem maradt más hátra, mint az utolsó eszközök igénybevétele. A német rádió 24-én 17 órakor bejelentette, hogy a Vasgárda[7] Romániában halálra ítélt vezetője, Horia Sima átvette a Nemzeti Kormány vezetését.[8] Egyidejűleg megtörténtek az előkészületek a fegyveres ellentámadásra is. Jodl vezérezredes, Hitler utasítására ugyanis megparancsolta a német csapatoknak, hogy foglalják el Bukarestet, és verjék le a felkelést. Gerstenbergék 24-én hajnalban — megtéve a körülményekhez képest lehetséges előkészületeket — megkezdték a támadást és a főváros bombázását.[9]

A környéken állomásozó német csapatok Băneasa és Rahova felől próbáltak betörni Bukarestbe. A hazafias-fegyveres osztagok — amelyeknek sorai egyre több jelentkezővel bővültek — felvették a harcot. A *Romînia Libera* című lap augusztus 24-i különszámában a hazafias-fegyveres osztagok parancsnoksága közölte a főváros lakosságával ezt

[5] *Wesselényi Miklós:* A harmadik birodalom bukása. Bp. én. 253. l.

[6] Vö.: *Victoria insurecţiei populare de la 23. August 1944. organizate şi conduă de P. C. R. in condiţiile inaintări Armatei-Sovietice eliberatoare pe teritorul Romîniei. Lupta maselor populare condusă de P. C. R. petru instaurarea regimului democrat-popular-6 Martie 1945. Analele,* 1956. 6. sz. 68—69. l.

[7] A magyarországi nyilas-mozgalom megfelelője.

[8] Horia Sima (a román Szálasi) árnyékkormánya ténylegesen csak 1944. december 10-én alakult meg Bécsben. Gyakorlati tevékenysége pedig mindössze arra szorítkozott, hogy a román hadifoglyokból két zászlóaljat toborozzon össze.

[9] Vö.: *Andreas Hillgruber:* Hitler, König Carol und Marschall Antonescu. Wiesbaden, 1954. 217., 219., 226—228. l.

a hírt, és egyúttal kitartásra, a harc folytatására buzdított.[10] Bukarest népe, a kommunisták vezetésével sikerrel védte a németek több napig tartó, és a német légierő által támogatott támadásokat. Sőt, fokozatosan felszámolták a városban levő német ellenállási gócokat is. Utoljára a német követség és a Gestapo épületeibe szorult németek lefegyverzésére került a sor, akik Killinger német követ vezetésével körmük szakadtáig védekeztek. Miután meggyőződtek róla, hogy helyzetük reménytelen, letették a fegyvert. Killinger pedig, Hitler életnagyságú képe előtt, dolgozószobájában, főbelőtte magát.[11] Bukarestben augusztus 28-án már nem ropogtak a fegyverek, a fegyveres harci osztagok és a katonaság, élvezve az ország többi területein harcoló román katonai egységek és harci csapatok egybehangzó támogatását, vereséget mértek a német csapatokra. Augusztus 30-án pedig a Szovjet Hadsereget és a vele érkező Tudor Vladimirescu hadosztályt már a németektől megtisztított Bukarest dolgozói fogadták.[12]

A Bukarestre zúduló német támadások elhárításában fontos szerepet játszottak a 3., 4., 1. Román Hadseregek is. A moldvai arcvonalon felsorakozott 3. és 4. Román Hadseregek azt a feladatot kapták, hogy szakadjanak el a német csapatoktól és kezdjék meg a harcot ellenük. Miután ennek a parancsnak eleget tettek, kivonták őket a harcból, Bukarest és Tîrgoviște körzetében összpontosították, ahol újjászervezésük és az állomány kiegészítése után beolvadtak a 4. Román Hadseregbe. Az új 4. Román Hadsereg szeptember elsejétől Dicsőszentmárton (Tîrnaveni), Torda, Tövis és Medgyes összpontosító körzetekben nyert elhelyezést, szeptember 4-én az Érchegységtől keletre levő egységekkel együtt átvette a frontot.[13]

Az ország belső területein állomásozó 1. Román Hadseregnek pedig a német csapatok leszerelésében való részvétel és a nyugati határvonal biztosítása volt a feladata. Ennek megfelelően egységei megszállták Giurgiu, Zimnicea, Turnu-Măgurele, Corabia, Colofat, Turnu-Severin kikötőket, hogy megakadályozzák a Dunán visszavonuló német csapatok esetleges partraszállását, Ploeștiben, Brassóban, Aradon heves harcokban vettek részt. Aradon már 24-én, a németellenes hangulatú lakosság támogatásával, az ide irányított 5. hadosztály alakulatai megkezdték

[10] *23. August: 11 ani de la eliberarea patriei noastre. Analele,* 1955. 3. sz. 123—124. l.

[11] *Wesselényi M.:* i. m. 255. l.

[12] Az 1821-es felkelés hőséről Tudor Vladimirescuról elnevezett román hadosztályt a Szovjetunióban szervezték meg. Az itt levő román hadifoglyok első konferenciája 1942 januárjában — amelyen a magyar hadifoglyok képviselője is felszólalt, kifejezve azt a meggyőződését, hogy „A magyar és a román nép meg fogja találni a közös nyelvet" — kérte a Szovjet főparancsnokságot, hogy engedélyezze részvételüket a német fasizmus elleni harcban. A kérést 1943-ban teljesítették, amikor is megalakult a Tudor Vladimirescu hadosztály. (*Scînteia,* 1944. október 8.)

[13] *Gh. Nițu:* i. m. 50. l.

a németek leszerelését, és kitűzték a városban a román és a szovjet zászlót.[14] Ugyanakkor az 1. Román Hadsereg, erőinek zömével, amely kiképzés alatt álló újonc egységekből, számos belső alakulatból, a katonai iskolák növendékeiből állott, felvonult az északi és nyugati határ vonalára, elzárta a Déli Kárpátok hágóit, a Bánság ipari vidékeire és a Gyulafehérvárra vezető útvonalakat. Augusztus 24—26-án berendezkedett és megszervezte a Brassótól Bánátig terjedő erdélyi határ védelmét, de a szeptember 5-ig terjedő napok jelentékenyebb események nélkül teltek el.

Az 1. Román Hadsereg, miután a 4. Román Hadsereg is felvonult a határra, megtartotta az érchegységi front és a tőle nyugatra eső front déli részét. Szeptember 5-ig tehát Románia az augusztus 23-i fegyveres felkelés sikerei következtében felszabadult.

Milyen politikai helyzet alakult ki Romániában a fegyveres felkelés győzelme következtében? Antonescuék letartóztatása után Sănătescu vezetésével egy, többnyire reakciós tábornokokból álló kormány alakult annak eredményeképpen, hogy Maniu és Brătianu megtagadták részvételüket egy politikai kormányban. Ők, előzetes ígéreteikkel szemben, szembeszálltak a RKP-nak azzal a tervével, hogy egy politikusokból álló kormányt hozzanak létre, amely mozgósítani tudja az országot a Németország elleni harcra. Az RKP megkerülésével ezek Sănătescu kormányát segítették hatalomra. Ez, az úgynevezett történelmi pártok említett befolyása alatt állott, és céljának a régi rendszer megőrzését tekintette. A kommunista és szociáldemokrata pártokat egy-egy tárcanélküli miniszter, míg a többi demokratikus pártot és mozgalmat senki sem képviselte az új kormányban.

Érthető, hogy a fegyveres felkelést vezető RKP nem nyugodott bele ebbe a helyzetbe, és az összes demokratikus erők összefogását kifejező politikai kormány hatalomra juttatását akarta. Elutasítva a történelmi pártoknak az önkényuralom visszaállítására irányuló törekvéseit, az ország demokratikus átalakításáért, a földreformért, a széleskörű honpolgári szabadságjogok bevezetéséért, a nemzetiségek jogegyenlőségéért, az antifasiszta háborúban való tényleges részvételért harcolt. És mivel az illegalitásból kilépő párt tömegekre gyakorolt befolyása növekedőben volt, ennek a küzdelemnek — amint a későbbiek során látni fogjuk — megértek a gyümölcsei.[15]

Látható tehát, hogy az augusztus 23-i fegyveres felkelés nemcsak Románia átállását eredményezte, hanem politikai életében és társadalmi szerkezetében végbemenő mélyreható változások kiindulópontját is jelentette. Ezért jelentősége az ország határain kívül is túlmutat. Az

[14] Miniszterelnökség O tétel: 26177/1944. Párttörténeti Intézet Irattára. (Továbbiakban: P. I. I.) További részletek, főleg a Turnu-Severin-i harcokra vonatkozóan: T. *Udrea: Despre activitatea şi rolul comitetelor ţărăneşti in 1944 şi în prima jumătate a anului 1945. Studii şi materiale de istorie contemporană.* I. k. Bukarest, 284. l.

[15] *Gh. Gheorghiu-Dej:* i. m. 28—31. l.

augusztus 23-i felkelés és az utána következő események — túlzás nélkül mondhatjuk — nagy hatást gyakoroltak Magyarország politikai életére is. A Rendőrség Budapesti Főkapitánysága augusztus 31-i jelentése szerint a hír megrázta az országot. „Hatása meglehetős rombolást idézett elő a lelkekben... mert kérlelhetetlenül a magyarság elé vetítette... a román példa esetleges követésének kísérletét."[16] Volt-e a romániai fordulat követéséhez alkalmas talaj és igény ekkor Magyarországon? Kétségkívül igen. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az alábbi két körülmény. Már augusztus 24-én a vezérkar csapatösszevonásokat eszközölt Budapest környékén, főnökének, Vörös Jánosnak az indoklásával: „... az oroszok előrenyomulása folytán a bolsevizmus veszélye is közeledik felénk, és miután Budapest nagy ipari város, a rendkívüli helyzet követelte meg emez intézkedést." A falvak hangulatára pedig Jurcsek Béla földművelésügyi miniszter mutatott rá a Minisztertanács szeptember 8-i ülésén, kijelentve, hogy ma már majdnem minden falu meg van szervezve a kommunista rendszerre való átmenetre.[17] Az erdélyi magyarok és románok hangulatát pedig eléggé félreérthetetlenül tükrözte az, hogy a Külügyminisztérium, a további fejlemények megakadályozása végett augusztus 31-én javasolta, hogy Észak-Erdélybe nagyobb katonai és karhatalmi erőt küldjenek.[18]

Hogyan próbálta meg Sztójay kormánya a román példa követésére irányuló kísérleteknek útját állni?

Feloszlatta a politikai pártokat, megtiltotta a gyűléseket és összejöveteleket a kelet-magyarországi hadműveleti területeken, kiadta a rémhírterjesztők ellen szóló, valamint a röplapok terjesztésének megakadályozását célzó rendeleteit,[19] továbbá úgynevezett retorziós eljárásokat léptetett életbe az észak-erdélyi románok ellen. A Gestapo közvetlen beavatkozásával letartóztatásokat foganatosított és túszokat szedett. Az utóbbi sors érte E. Haţieganut és A. Socolt, az észak-erdélyi románok polgári vezetőit. A kelet-magyarországi hadműveleti területen kormánybiztosának egy külön rendelete alapján pedig tömegesen internálták a románokat. Nagybányán például a román püspököt és 80 lakost.[20]

Ezekkel az intézkedésekkel egyidejűleg a jobboldali sajtó fergeteges támadást indított az „áruló"-nak minősített Románia ellen. E támadások mögött a Minisztertanács komoly és végzetes döntései érlelődtek. Az augusztus 23-i fegyveres felkelést követő napokon ugyanis kiderült, hogy a romániai német ellentámadás sikerében nem lehet tovább re-

[16] P. I. I. A XIII. 1/1944/1.

[17] O. L. A Minisztertanács 1944. augusztus 25-i és szeptember 8-i ülésének jegyzőkönyvei.

[18] O. L. Miniszterelnökség (továbbiakban M. E.) O—26218/1944.

[19] A vonatkozó rendeletek szövegét ld.: a kolozsvári *Ellenzék* 1944. augusztus 25-i számában.

[20] A retorziós eljárásokra vonatkozólag ld. P. I. I. A XXII. 5/13/1944/2, és A XIII. 1/1944/1, továbbá a nagyváradi *Új Élet* 1946. április 25-i számát.

ménykedni. A magyar vezető körök tehát választ elé kerültek: kövessék-e Románia példáját, vagy tartsanak ki Németország mellett. A Minisztertanács augusztus 25-i ülésén mégis az utóbbi megoldás két lehetőségén vitatkoztak. Nevezetesen arról volt szó, elfogadják-e Guderiannak, a német vezérkar főnökének azt a javaslatát, hogy vegyenek részt egy Dél-Erdély ellen irányuló támadásban, vagy sem. A katonai erőviszonyokat mérlegelve, Vörös, a magyar vezérkar főnöke, és Csatay honvédelmi miniszter ellenezték a támadásban való részvételt, s Észak-Erdély német segítséggel történő megvédése mellett foglaltak állást. A külügyminiszter helyettese, Jungerth-Arnóthy ugyanezt a felfogást osztotta. Közölte, hogy az ankarai angol nagykövet nyilatkozata szerint Magyarország számára most következik el az a pillanat, amikor a Szövetségesekhez csatlakozhat. A stockholmi amerikai követ még azt is közölte — mondta Jungerth-Arnóthy —, hogy Magyarország számára végzetes volna, ha Románia átállása után Dél-Erdély megszerzése céljából megtámadná Romániát és bevonulna Dél-Erdélybe. A többi miniszter Dél-Erdély elfoglalása mellett tört lándzsát. Végül is augusztus 25-én kompromisszumos megoldás született, amely szerint: „... az egész minisztertanácsnak az a nézete, hogy ha van mégis lehetőség arra nézve, hogy megfelelő katonai erővel rendelkezzünk, akkor a németek vonuljanak le Dél-Erdély határainak védelmére, mi pedig védjük meg a rendelkezésünkre álló erőkkel keleti határainkat, le egészen a székely vármegyék legdélibb részéig." Ugyanakkor elhatározták, hogy informálni fogják a németeket — és az új helyzet ismerete alapján másnap döntenek. Nem tudjuk pontosan, hogy a németek mit válaszoltak a minisztertanács döntésére, de el lehet képzelni ezt a másnapi határozatból: „... A minisztertanács azt az álláspontot foglalta el, hogy hajlandók vagyunk Dél-Erdély megtisztításában részt venni, de csak csapataink felvonulása és felfegyverzése után, és csak akkor, ha ez nem jelentené az erők szétforgácsolását a Kárpát vonalán."[21]

Miközben a német nyomásnak engedve, és a belpolitikai helyzet feszültségét levezetendő, a magyar vezető körök előkészítették Románia ellen a Dél-Erdély visszaszerzésére irányuló háborút, mégis igyekeztek a maguk módján valamit tanulni a romániai fordulatból. Augusztus 29-én Horthy, a németbarát Sztójay lemondatása után Lakatos Gézát bízta meg kormányalakítással, eléje állítva a németektől való függés lazításának és a háborúból való kilépés előkészítésének feladatait.[22] Lakatos azonban a kiugrást a magyar vezető körök pozíciójának a megerősítésével, a népi tömegek és demokratikus politikai mozgalmak kirekesztésével akarta végrehajtani, és ezért a dél-erdélyi támadás előkészületeit nem állította le, bár a helyzetet ő is kilátástalannak ítélte.[23]

[21] O. L. A Minisztertanács jegyzőkönyvei.
[22] *Lakatos Géza* tanúvallomása. A Szálasi-per. Bp. 1946. 127—128. l.
[23] Vö.: *Lakatos Géza* parlamenti bemutatkozó beszéde. Az 1939. évi június hó 10-ére hirdetett Országgyűlés Nyomtatványai. Képviselőházi Napló XIX. k. 259. l.

Ő maga úgy gondolkozhatott, hogy a német tervekben való részvétel elaltatja azok éberségét és így ők egyúttal időt nyernek a kilépés előkészítésére.

Közben a katonai apparátus mind politikailag, mind katonailag előkészítette a dél-erdélyi akciót. Napvilágot láttak a Vezérkar közleményei, amelyek a támadás szükségességét magyarázták, szeptember 4-ére elkészült a Vezérkar főnökének külön jelentése, amely tükrözte a küszöbönálló akció politikai és hadászati céljait.[24]

Mit csinált ez idő alatt a másik, a nem hivatalos Magyarország? A magyar kormány intézkedéseivel, avagy a romániai fordulattal értett-e egyet?

A rendelkezésre álló eszközökkel ismertette a romániai eseményeket, tárgyilagosan kezelve azokat, elítélte a magyar kormány életbeléptetett intézkedéseit. A kiszivárgó hírek alapján igyekezett útját állni a Románia megtámadására irányuló előkészületeknek is. A küszöbön álló háborúval kapcsolatban az Igaz Szó így írt: „A valóságban a háború az erdélyi havasokban a német háború folytatása lesz a szövetségesek ellen, és a magyar honvéd ugyanolyan zsoldosa lesz a németeknek, mint az volt a Donnál, és az ma is Galíciában."[25] Egyúttal Erdély védelmének egyetlen útjára is rámutatott. A kommunisták Budapesten terjesztett röpirata kimutatta: „Erdélyt nem Hitlerrel, hanem csak Hitler ellen, s fegyveres harccal" lehet megmenteni.[26]

A Kossuth Rádió Erdély védelmével kapcsolatban rámutatott arra, hogy nem Hitler segít Magyarországnak Erdélyt megvédeni, hanem ellenkezőleg, Horthy segít neki Romániát megtartani, és sikeres német ellentámadás esetén Horia Simát, a román Szálasit hatalomra juttatni. Egyben változatlanul kiszolgáltatja az ország emberanyagát, gazdasági kincseit a német háborús gépezetnek.[27]

A magyar hadifoglyok is elutasították a kormány politikáját, a németek elleni harcot követelték, mivel a példa előttünk áll: „A román nép kezébe vette sorsának intézését. Megdöntötte Antonescu fasiszta diktatúráját, és Románia összes németellenes, demokratikus pártjaiból nemzeti kormányt alakított."[28]

Észak-Erdélyben is jelentős erőfeszítések történtek a kormány szándékainak megakadályozása érdekében. Az ellenállási mozgalom befolyásolni igyekezett az Észak-Erdélyben állomásozó IX. honvéd hadtest pa-

[24] *Vörös János* vezérezredes jelentését közli: *Nagybaczoni Nagy Vilmos:* Végzetes esztendők 1938—1945. Kispest. én. 207—210. l.

[25] *Igaz Szó*, 1944. augusztus 29.

[26] Idézi: A népi demokrácia útja. (A MKP. III. kongresszusának jegyzőkönyve.) Bp. 1946. 65—66. l.

[27] Romlásba viszik Erdélyt és az országot. A Kossuth Rádió 1944. augusztus 28-i adása. P. I. I.

[28] „Vessetek véget az elveszett háborúnak: megmentitek Magyarországot!" A hazafias hadifoglyok felhívása. P. I. I. A XXII. 5/6/31.

rancsnokságát a németektől való elszakadásra.[29] A kommunistákkal együttműködő Erdélyi Párt balszárnyának (Mikó Imre és mások) kérésére ugyanis a párt elnöke, Teleki Béla tárgyalt Lakatos miniszterelnökkel Budapesten és ígéretet is kapott arra vonatkozóan, hogy a dél-erdélyi támadás elmarad, és az észak-erdélyi románok ellen hozott retorziós eljárásokat felfüggesztik.[30] Lakatos valóban feloszlatta a kistarcsai internálótábort, a sárvári táborból elbocsátotta a bentlevőket. Szabadlábra helyezte azokat a románokat (például a nagybányai püspököt is), akiket a Sztójay-kormány letartóztatott.[31] A túszként kezelt román polgári vezetőket kivette a Gestapo kezéből (E. Haţieganu és A. Socol) és a győri püspöknél jelöltek ki kényszerlakást számukra.

Az ellenállási mozgalom ugyanígy közbelépett az észak-erdélyi magyar hadműveleti biztosnál, s sikerült elérnie azt, hogy a német követelések ellenére a románokkal szemben nem alkalmaztak újabb kényszerintézkedéseket.[32]

A demokratikus körök és mozgalmak említett sikerei sem tudták azonban megakadályozni a Magyarország és Románia közötti háború kitörését. A magyar vezetőkörök vaksága erősebbnek bizonyult, és végül is a Vezérkar álláspontja kerekedett felül.

2. Az erdélyi és tiszántúli hadműveletek

Az első sorokban leírtuk azokat a politikai eseményeket, amelyek következményeképp szeptember 3-ára a bécsi döntés által megvont, Erdélyt kettéosztó határvonalak déli részén felsorakozott a Szovjet Hadsereg oldalán harcoló Román Hadsereg, északi oldalán pedig a német és magyar csapatok.

Szeptember 5-én a gyengén felszerelt 2. magyar hadsereg Kolozsvár és Marosvásárhely irányától megkezdte támadását Erdélyben.[33] A magyar kormány szeptember 5-i nyilatkozata a támadást azzal indokolta, hogy a román kormány semmisnek tekinti a bécsi döntést, és a király parancsot adott csapatainak Észak-Erdély visszafoglalására.[34] Az erdélyi támadás tulajdonképpeni célja az volt, hogy lehatolva a Déli Kárpátokig, birtokba lehessen venni az Erdélybe és a Bánátba vezető utakat, meg-

[29] Vö.: *Dezsényi Miklós:* Hősök és árulók. Bp. én. 163—164. l.

[30] Vö.: *Szenczei László:* Az erdélyi magyarság harca. Bp. 1946. 35—36. l.

[31] Vö.: *Geleji Dezső:* Magyarország 1944-ben. Bp. 1945. 55. l. és P. I. I. A XXII. 5/13/1944/2.

[32] O. L. Bé. 89/pol/1946. Meg kívánjuk jegyezni, hogy az internált román papok és püspök érdekében Vásárhelyi János református püspök, Sándor Imre a római katolikus püspöki helytartóval együtt a főispánnál és a katonai parancsnokságnál interveniált. (Szenczei L. i. m. 27. l.)

[33] *Czebe J.—Pethő T.:* Magyarország a második világháborúban. Bp. 1946. 53—54. l.

[34] *Ellenzék,* 1944. szeptember 5.

szilárdítva a német—magyar arcvonal védelmét, mielőtt még a szovjet csapatok megérkeznek. Szeptember 5—15-e között a támadás ért el helyi sikereket. A 4. román hadsereg irányába támadó csapatok délre hatolva, Tordán túlra vetették vissza a román csapatokat, és Székelykocsárdnál elérték a Marost. Nagyenyed és Nyárádfő között, áttörve a Maros vonalát, kelet irányába csaknem a Kisküküllőig hatoltak. Az 1. román hadsereg szakaszán pedig — a Bihari hegységtől a Dunáig — meginduló hadműveletek eredményeképp a magyar csapatok Arad és Belényes irányában törtek előre. Szeptember 13-án a Tenke határövezetében indított támadással egyidejűleg elfoglalták Aradot. A román egységek az egész vonalon védelmi harcokat vívtak. Különösen Aradnál, a Marosvölgy bejáratánál, a Fekete—Fehér Körös völgyében, Temesvár körzetében és Dél-Bánátban bontakoztak ki erős védelmi harcok.

A támadás sikerei láttán a „csodálatos vakság, a lehetetlenben való bizalom és reménység"[35] légkörében élő, a németek mellett való kitartás álláspontján levő magyar politikusok Dél-Erdély visszavételét ünnepelték.[36] A dél-erdélyi honfoglalás illúzióit a magyar Belügyminisztérium egy beosztottjának a jelentése is cáfolja. Eszerint azok az egyszerű emberek, akik úgy gondolták, hogy augusztus 23-a után Dél-Erdélyben új honfoglalás lesz, hamar csalódtak, látva egyrészt az anyaországi vezetők menekülését Észak-Erdélyből, másrészt azt a spekulációt, amit a Tordára bevonuló tisztek a keresettebb árucikkekkel (cipő, kávé, talp, len stb...) űztek.[36/a]

A magyar vezetőkörök egy másik része — ezek közé tartozott Lakatos miniszterelnök is — azonban korántsem látta olyan biztatónak az erdélyi támadást. A Minisztertanács szeptember 8-i ülésén a miniszterelnök közölte, hogy az előző napon Horthyval folytatott tanácskozás után őszintén megmondta véleményét Veesenmayer-nek a katonai helyzetről és sürgős német segítséget kért. Lakatos eljárását Vörös vezérkari főnök is helyeselte. Ugyanitt, az Erdélyi Párt meghívott elnöke, Teleki Béla józanul ismertette az erdélyi hangulatot. Mindenki meg van győződve arról — mondotta —, hogy a játszma elveszett. Jasi elestekor kellett volna kiugrani a háborúból, de a kormány késlekedett. Teleki megjegyezte: „Az erdélyi magyarságnak egy lehetősége van, hogy sorsát megmentse, éspedig, ha baloldali orientációt vesz fel a román kommunistákkal való egyetértésben. Ez az egyetlen lehetősége. Az országra nézve nem cél az, hogy megmentsük a Dunántúlt, és hagyjuk lemészárolni a Székelyföld magyar lakosságát."

[35] *Nagybaczoni Nagy Vilmos:* im. 220. l.

[36] A dél-erdélyi pacifikáció általuk alkalmazott módszereire a korabeli romániai demokratikus sajtó világított rá. Aradon például kifosztották a Nemzeti Bankot, hajtóvadászatot rendeztek a demokratákra. (*Scînteia*, 1944. október 7., *Népi Egység*, 1944. október 22.) Nagysármáson pedig a polgári lakossággal szemben kezdeményeztek atrocitást. (*Világosság*, 1944. november 9.)

[36/a] P. I. I. A XXII. 5/52/2.

A minisztertanács döntött, és úgy határozott, hogy ha huszonnégy órán belül nem kapják meg a német segítséget, megkezdik a fegyverszünetre vonatkozó tárgyalásokat.[37]

A döntést előkészítendő, két nap múlva, szeptember 10-én Horthynál titkos tanácskozásra került sor. Ennek részvevői[38] Bethlen István javaslatára egyhangúan kimondták, hogy azonnal meg kell indítani a fegyverszüneti tárgyalásokat. De a másnapi minisztertanács többsége mégis úgy döntött, hogy addig folytatják a háborút, amíg a fegyverszünet nincs jobban előkészítve és a német csapatok keresztül nem haladnak rajtunk. Lényegében tehát elutasították a javaslatot. Lakatos erre benyújtotta lemondását Horthynál, de ő ezt nem fogadta el. Ismét Lakatost bízta meg új kormány alakításával.[39] A háborút tehát tovább folytatták, annak ellenére, hogy még a vezető rétegek egy részében is egyre világosabb lett annak kilátástalansága. A népi tömegek véleményével pedig, amelyet a kommunisták, demokraták fejeztek ki, még kevésbé törődtek. Hiába mutatott rá szeptember 5-e után a Kossuth Rádió, hogy a kormány által hirdetett határvédelem nemzeti öngyilkosság, és nyerni csak a békével, nem pedig a háború folytatásával lehet. „Lakatosék el akarják hitetni — mondotta a Kossuth Rádió —, hogy itt egy elszigetelt román—magyar ügyről van szó, hogy Erdélyben a honvédség védelmi háborút folytat a ‚nem provokált' román támadással szemben... Nem elszigetelt magyar—román viszályról van szó, hanem arról, hogy Magyarország Erdélyben folytatja Hitler háborúját a szövetségesek ellen."[40]

A magyar ellenállási mozgalom gyengeségét látva, amely nem volt képes Horthyékat a határozott fordulatra kényszeríteni, a magyar kommunisták elhatározták, hogy újjászervezik a pártot. Szeptember 12-én kiadtak két röpcédulát. Az egyik a Békepárt feloszlatását, a másik az MKP megalakulását adta tudtul, s a román nép példájára hivatkozva egyúttal körvonalazta a munkásosztály feladatait. „Csak a munkásság harca alakíthatja testvérivé viszonyunkat a Szovjetunióval és a környező népekkel, amelyek ma még bizalmatlanul tekintenek a magyarságra a sok száz éves nemzetiségi elnyomás, uralkodó osztályunk züllöttsége és népünk tétlensége miatt."[41]

Ez alatt a vezérkar főnöke szeptember 11-én Hitler főhadiszállásra repült, hogy segítséget kérjen. Hitler 5 hadosztályt ígért és közölte, hogy rövid időn belül Romániába is betörnek.[42] A Franciaországból, Németországból, Görögországból, Jugoszláviából kivont német (köztük 4 pán-

[37] O. L. Minisztertanács Jegyzőjönyvei.

[38] *Kánya Kálmán, Eszterházy Móric, Károlyi Gyula, Perényi Zsigmond, Hennyey Gusztáv, Roeder Vilmos, Lányi Hugó, Náday István, Vörös János, Csatay Lajos* és *Lakatos Géza.*

[39] A Szálasi-per 130—131. l.

[40] Kossuth Rádió 1944. szeptember 6-i, 7-i és 10-i adásai. P. I. I.

[41] P. I. I. Röpiratgyűjtemény III. 16/1944/IX./2362 és III. 1/1944/IX/1755/—1.

[42] *Nagybaczoni Nagy Vilmos:* i. m. 220—221. l.

célos és gépkocsizó) hadosztályok hamarosan meg is érkeztek Magyarország keleti határához[43] — de a romániai betörésből már nem lett semmi. Időközben ugyanis a 2. Ukrán Front erői, miután felszabadították Románia déli területeit — megérkeztek Erdélybe és felzárkóztak a frontvonalon. Az itt harcoló 1. és 2. román hadsereg és a 4-én Erdélybe induló Tudor Vladimirescu hadosztály szeptember 8-án hadműveleti vezetés szempontjából a 2. Ukrán Front parancsnoksága alá kerültek. A védelmi harcok után tehát megindult a szovjet és a román csapatok ellentámadása, megkezdődött a Magyarország felszabadítására irányuló hadművelet.

A magyarországi felszabadító hadművelet két szakaszban bonyolódott le. Az első szakaszban a szovjet hadvezetőséget az a cél vezette, hogy a hadsereg kijusson az Alföldre. Az erdélyi és tiszántúli hadműveletekhez ennek a szakasznak a vizsgálata tartozik. Mellőzzük ezúttal a belgrádi csatát, amely szintén az első szakasz jelentős eseménye.[44] A magyarországi felszabadító hadműveletet a 2., 3. és 4. Ukrán Front erői hajtották végre. A 4. Ukrán Front feladata Kárpát-Ukrajna felszabadítása volt, a 3. Ukrán Fronté a 2. Ukrán Front balszárnyának biztosítása, Jugoszlávia felszabadítása. A 2. Ukrán Front feladata pedig az volt, hogy balszárnyával és középpontjával Debrecen irányában fejtse ki tevékenységét, zúzza szét a német haderő állásait, válassza szét és vágja el az erdélyi és a Tiszától nyugatra levő német erőket.

A 2. Ukrán Front parancsnokság jobbszárnyán, az Erdélyi Érchegységtől keletre elhelyezkedő 4. román hadsereg egységei és a Tudor Vladimirescu hadosztály szeptemberben főként helyi jellegű akciókat folytattak. A Tudor Vladimirescu hadosztály már szeptember 8-án harcban állt, elfoglalva Sepsiszentgyörgyöt. Más román egységekkel együtt, a szovjet csapatok oldalán részt vett a Székelyföld egész bejáratának (Kézdivásárhely, Székelyudvarhely) elfoglalásában. Szerepéről a 27. szovjet hadsereg parancsnokának napiparancsa is megemlékezett: „Sepsiszentgyörgy város és erősség felszabadítása alkalmából teljes szívemből üdvözlöm a Tudor Vladimirescu hadosztály tisztjeit, tiszthelyetteseit, katonáit. Sikereket kívánok a további harcokhoz. Az egész hadosztálynak köszönetemet fejezem ki."[45] A hadosztály szeptember 16-án már a Maros mentén harcol.[46] Ugyanitt, a Maros vonalán szeptember 4-től a 4. román hadsereg egységei is elkeseredett harcot vívtak,

[43] *A. Amitrov:* A német fasiszta hadsereg déli szárnyának szétzúzása 1944 őszén és 1944/45 telén. *Hadtörténeti Közlemények,* 1955. 1. sz. 17. l.

[44] A második szakasszal — amely október végén kezdődött és Budapest felszabadítását célozta — a későbbiek során foglalkozunk.

[45] A napiparancsot idézi: *A román hadsereg részvétele a szovjet hadsereg mellett a hitlerista betolakodók elleni harcban* című kiadvány. Bukarest, 1954.

[46] *Scînteia,* 1945. augusztus 23.

és szeptember 10-én gépesített szovjet egységek támogatásával a Maroson túlra vetették vissza ellenfeleiket. A 2. Ukrán Front jobbszárnyán elhelyezkedő 4. román hadsereg egységei szeptember 19-én a szovjet csapatokkal karöltve megtörték az ellenállást, és szeptember 23-án a Maros középső szakaszán hídfőállásuk kiszélesítéséért küzdöttek. Ezalatt Torda körzetében szovjet erők román tüzérségi csapatokkal Kolozsvár felé törtek előre, és Marosvásárhelytől északra, Szászrégenhez közeledtek.[47]

A 4. román hadsereg egységei szeptember utolsó és október első napjaiban helyi jelentőségű harcokat vívtak, október 9-éig a román vezérkar két jelentősebb eseménnyel kapcsolatban említi meg őket. Nevezetesen: Október 3-án, a Középhegységtől északra, néhány fontos magaslat került a birtokukba, és 4-én, egy ellentámadást visszanyomva, Marosvásárhely észak-nyugati térségében értek el előrehaladást.[48] Amíg a 4. román hadsereg a 2. Ukrán Front jobbszárnyán, addig az 1. román hadsereg a balszárnyon helyezkedett el. Kezdetben az Erdélyi Érchegységtől nyugatra eső területen és a Bánátban Arad, Temesvár körzetében tevékenykedtek. Az 1. román hadseregnek a Fekete-Körös völgyében előretörő egységei szeptember 19-én Belényes körzetében harcoltak, és más egységek, a Szovjet Tájékoztató Iroda közleménye szerint még aznap, együttműködve a szovjet csapatokkal, elfoglalták Temesvárt.[49]

A román csapatok három nap múlva, szeptember 22-én, Aradtól délre és északra sok falut foglaltak el, 23-án a Fekete-Körös völgyében román hegyivadászok Belényest, a Maros alsó völgyében pedig, a szovjet csapatokkal együttműködve, Aradot.[50]

A román csapatoknak Arad elfoglalásában tanúsított szerepéről a 2. Ukrán Front parancsnokának napiparancsa is megemlékezett.[51] Még aznap, tehát szeptember 23-án az Aradtól előrenyomuló szovjet és román csapatok átlépték a magyar határt és Makó, Szeged irányában törtek előre. Ugyancsak elérték az 1938-as magyar—román határt a Fehér-Körös körzetében előrenyomuló román egységek is, és míg egyesek Békéscsaba, mások még Erdély területén Nagyszalonta felé folytatták harcukat.[52] Aznap érkeztek Nagyvárad közelébe az időközben a Tudor Vladimirescu hadosztállyal megerősített román egységek is.[53] Nagyváradtól délre (Félixfürdő, Váradles) heves harcok fejlődtek ki, mivel a németek vissza akarták szorítani az előretörő szovjet és román csapatokat, a Kolozsvárról visszavonuló német egységek útvonalának biztosítása

[47] *Scînteia*, 1944. szeptember 21, 25, 26, 27.
[48] *Scînteia*, 1944. október 3, 4, 5, 6.
[49] *Scînteia*, 1944. szeptember 21.
[50] *Scînteia*, 1944. szeptember 24 és 25.
[51] *Graiul Nou* (a Szovjet Hadsereg román nyelvű lapja), 1944. szeptember 30.
[52] *Scînteia*, 1944. szeptember 26 és 27.
[53] *Scînteia*, 1945. október 26.

céljából. Ezekben a harcokban sebesült meg a Tudor Vladimirescu hadosztály parancsnoka, Cambrea, és egyik őrnagya.[54]

A németek, kiterjesztve támadásukat, Gyula, Kétegyháza körzetében is megállították az előrenyomuló szovjet és román erőket.[55] De október 6-án a 2. Ukrán Front megkezdte ellentámadását. A főerőket Gyula és Makó között vetette be. Az ellentámadás eredményeképpen áttörték a velük szemben húzódó védelmi vonalat, és október 8-án átlépték a Tiszát. A Tiszán való átkelésben, a mindszenti hídfőállás kiszélesítésében, a Szolnok körzetében vívott harcokban nagy szerepet játszott az 1. román hadsereg több egysége is.[56] Az ellentámadás lendületéből adódóan sikerült leküzdeniük a Nagyvárad körzetében csoportosult német erők ellenállását is. Az előretörő szovjet és román egységek ugyanis ezt a várost bekerítették. A Nagyvárad bekerítésére irányuló hadműveletek során október első hetében a román csapatok a várostól nyugatra több magyar helységet szabadítottak fel. Október 13-án sor került Nagyvárad elfoglalására.[57]

1944. október 9-én reggel a szovjet és román haderők a jobbszárnyon is megindították a támadást az erdélyi fennsík egész vonalán. A front ekkor a Torda—Aranyosgyéres—Marosvásárhely vonalon húzódott. A 4. hadsereg nagy egységei támadó hadrendben Marosvásárhely és Aranyosgyéres között helyezkedtek el. A támadás eredményes volt. Már az első napon áttörték a 9. német és a 2. magyar hadsereg védelmét, a 4. román hadsereg egységei október 9—10-e éjjelén megkezdték üldözésüket nyugat felé, a Szamos kapuján keresztül Dés—Nagykároly és Dés—Szatmár irányában.[58] A szovjet csapatok pedig egyidejűleg október 11-én elfoglalták Kolozsvárt, és uralták a Kolozsvártól északra és északkeletre fekvő magasságot.[59] Abban, hogy Kolozsvár felszabadulása gyorsan és viszonylag kevés véráldozattal ment végbe, szerepe volt a kolozsvári ellenállási mozgalomnak is. Szeptember végén az illegalitásban működő ellenállási mozgalom vezetői közül Balogh Edgár és Jordáky Lajos, Tamási Áron társaságában felkeresték Bánffy Miklós felsőházi tagot — aki már szeptember 16-án Horthynál az erdélyi egyházak memoranduma alapján követelte a fegyverszünetet és Kolozsvár megkímélését —, és megkérték a fegyverszünet megsürgetését. Bánffy szeptember 29-én felutazott Pestre, de Horthyval nem tudott beszélni, ezért másnap visszatért Kolozsvárra. Útközben Borsaújfaluban tárgyalt Veres Lajossal, a 2. magyar hadsereg parancsnokával. Utóbbi „érdeklődésemre, hogy mi történt a fegyverszünet kérdésében, elhárítólag felelt — mondotta Bánffy egyik nyilatkozatában —, Kolozsvár sorsára vonatkozólag azonban ismételten kijelentette, hogy megkapta a kormányzó

[54] *Scînteia*, 1945. augusztus 23.
[55] *Scînteia*, 1944. október 4.
[56] *Scînteia*, 1944. október 10, 11, 12 és 13.
[57] *Scînteia*, 1944. október 15.
[58] *Gh. Nițu:* i. m. 54—56. l.
[59] *Scînteia*, 1944. október 13.

parancsát: a várost megkímélik, és a magyar katonai alakulat hagyja el utoljára a várost."[60] Ugyanígy Teleki Béla szeptember 18-án követelte az erdélyi ellenállási mozgalom nevében Horthytól a fegyverszüneti tárgyalások azonnali megkezdését és Dálnokitól Kolozsvár harc nélküli feladását. A kolozsvári ellenállási mozgalom elérte azt is, hogy Dálnoki kieszközölte a politikai foglyok szabadlábra való helyezését. Az ő hozzájárulása után Kolozsvár jeles értelmiségei beadványban kérték az ügyészség elnökét, hogy rendelje el a politikai foglyok szabadonbocsátását. Szeptember utolsó és október első napjaiban Kolozsvárt valóban 60 politikai fogoly került szabadlábra.[61] „Kolozsvárott szabadon bocsátották a politikai foglyokat — írta a Szabad Nép 1944 októberi száma. — Már nemcsak Bukarest, Szófia, Helsinki példáját kell követnünk, Kolozsvártól is tanulhatunk." Az ellenállási mozgalom sikereket ért el atekintetben is, hogy meg tudta akadályozni néhány oktatási és kulturális intézmény kiürítését (Egyetem, Múzeum Egyesület), továbbá számos kitöltetlen meghagyási engedélyt szerezve, a behívottak nagy részét otthon tudta tartani. Egyben aktívan is fellépett, hogy a németek esetleges rombolásait megakadályozza. Szeptember végétől, Balogh Edgár vezetésével magyar és román demokratákból álló polgárőrséget szerveztek, amely október 10-én, amikor a németek megkezdték a város elhagyását, meg tudta menteni a Dermata gyár berendezését.

Nagyvárad és Kolozsvár elfoglalása után a 2. Ukrán Front az Erdélyben levő német védelem szétzúzására irányuló hadműveletek során a főcsapást középen kellett mérnie, a Nagyvárad—Gyula vonalról északnyugati irányba, Debrecen—Miskolc felé. A németek erdélyi csoportosulásának szétzúzására irányuló támadás összfegyvernemi hadsereggel és négy páncélos csoportosítással indult meg.[62] Ezért október 13-a után a Nagyváradot elfoglaló szovjet és román csapatok, köztük a Tudor Vladimirescu hadosztály, északnyugati irányban, Debrecen felé törtek előre.

A német hadvezetőség látta a veszélyt, és Debrecent minden áron tartani akarta. Október 18-án a német hadvezetőség azt jelentette, hogy a Debrecent, az Északkeleti Kárpátokban harcoló német seregek déli szárnyának erődpillérét fenyegető támadást elhárította. Holott másnap a Debrecen felé előrenyomuló szovjet csapatok Berettyóújfalut, Nagylétát, Bagamért és Vámospércset, a Tudor Vladimirescu hadosztály pedig Hosszúpályit, Hencidát, Esztárt és Monostorpályit felszabadítva, Debrecen kapuja előtt álltak.[63]

Eközben átvágták a Debrecen—Szatmárnémeti vasútvonalat és ezzel Debrecent elszigetelték az Erdélyben harcoló csapatoktól. Még a 19-éről 20-ára virradó éjjel a 2. Ukrán Front lovas és páncélos kötelékek át-

[60] *Világosság*, 1945. április 11.
[61] *Szenczi* L.: i. m. 40—41. l.
[62] *Amitrov:* i. m. 17. l.
[63] *Világosság*, 1944. október 21 és *Scînteia*, 1945. augusztus 23.

karoló mozdulatával és egyidejű gyalogos arctámadással megkezdődött Debrecen ostroma. Az átkaroló mozdulatokban részt vevő doni és kubáni kozákegységek Hajdúböszörmény alá kerülve, északról támadtak, és a Nagyerdőn át, a Klinika-telepen törtek maguknak utat a Simonyi útra. A gyalogos arctámadásban részt vevő Tudor Vladimirescu és a 3. román hegyivadász hadosztály harcosai dél felől, a repülőtéren át, a vasútállomáson keresztül törtek a város központja felé. Az északról és délről támadó kötelékek „Rákóczi nagy harangjának tövében" találkoztak.[64] Elfoglalták tehát a német védővonal egyik legerősebb bástyáját. Debrecen elfoglalása ugyanis az Erdély északnyugati részében harcoló német védelem teljes összeomlását jelentette. Valóban, ezután a németek megkezdték csapataik visszavonását Erdélyből. Az Erdélyből kiszoruló 2. magyar hadsereget pedig — miután a nyilasok német parancsnokság alá akarták helyezni — a németek feloszlatták s egységeit a német kötelékek közé sorolták.[65]

Debrecen bevételének nagy hadműveleti jelentőségét tükrözi egyébként az a tény is, hogy ebből az alkalomból a Szovjet Hadsereg legfőbb parancsnoka, Sztálin napiparancsot intézett Malinovszkijhoz, a 2. Ukrán Front parancsnokához: „A 2. Ukrán Hadseregcsoport szovjet csapatai, folytatva előretörésüket — arctámadással és rohammal október 20-án elfoglalták Debrecent, e fontos közlekedési és védelmi pontot Magyarországon. Azok az egységek, amelyek e harcok során kitüntették magukat, köztük a román gyalogos hadosztály is, mától kezdve a Debrecen előnevet viselhetik, és kitüntetésre lesznek felterjesztve."[66]

A Debrecen bevételében résztvevő szovjet csapatok további támadási iránya Nyíregyháza volt. Nyíregyháza elfoglalása tudniillik Debrecen után azt jelentette, hogy a németek elvesztették a budapesti és erdélyi csoportosításaikat összekötő összes fontos támaszpontokat és közlekedési csomópontokat. Ezért, hogy ezt megakadályozzák, a németek Hajdúhadház közelében nagy erőket vontak össze, ellencsapás végrehajtása céljából. Ezeket azonban a szovjet egységek és a Tudor Vladimirescu hadosztály, amely Bocskaikert, Hajdúhadház és Hajdúböszörmény körzetében harcolt, szétszórták. E harcok után a román hadosztályt december 18-áig tartalékállományba helyezték,[67] s így Nyíregyháza október 22-én bekövetkezett elfoglalásában már nem vehettek részt.

A 4. román hadsereg egységei viszont szerepet vállaltak az Erdély felszabadításának befejezését jelentő harcokban. Kolozsvár felől üldözve az ellenséget, áthaladva a Szamos kapuján, október 19-én Máramarosszigetet, Aknaszlatinát felszabadítva és a Szilágyságban harcolva,[68] október 22-én azt a feladatot kapták, hogy nyomuljanak előre Nagykároly

[64] *Igaz Szó*, 1944. október 24.
[65] A Szálasi per, 61. l.
[66] *Scînteia, 1944.* október 23.
[67] *Scînteia*, 1945. augusztus 23.
[68] *Scînteia*, 1944. október 20, 22, *Világosság*. 1944. október 21.

felé. A szovjet csapatokkal karöltve részt vettek 25-én Nagymadarász, Nagykároly, továbbá több mint 100 más helység felszabadításában,[69] és ezzel — mivel a szovjet haderők még aznap Szatmárnémetit foglalták el — befejezték Erdély felszabadítását, kiszorítva onnan a 8. német hadsereget és a 2. magyar hadsereg maradványait.

Sztálinnak Erdély felszabadítása alkalmából Malinovszkijhoz intézett október 26-i napiparancsában fejezte ki elismerését a harcokban résztvevő csapatok magatartása felett. A román főparancsnokság más nap adta hírül, hogy Erdély október 25-én felszabadult.[70]

Ebből az alkalomból a *Graiul Nou* beszélgetést folytatott Cambrea őrnaggyal, a Tudor Vladimirescu hadosztály parancsnokával, aki elmondotta, hogy hadosztálya az erdélyi hadműveletek során megállotta a helyét, és vérével pecsételte meg a Szovjetunióval kötött szövetséget.[71]

Erdély felszabadításával, valamint a Tisza balpartjának október 28-án bekövetkezett elérésével (Csaptól Szolnokig), a magyarországi hadműveletek első szakasza lezárult, s a háború tovább viharzott, immár Magyarország központja felé.

A dél-erdélyi támadásból tehát hadművelet lett a Tiszánál! Hogyan alakult e sorsdöntő idő alatt Magyarország belpolitikai helyzete?

Lakatoséknak időközben sikerült megtudniuk a nyugati hatalmaktól, hogy a fegyverszüneti egyezmény megkötésére vonatkozó tárgyalásaikat a Szovjetunióval kell megkezdeniük. Ezért küldenek egy küldöttséget (tagjai: Faragó Gábor, Teleki Géza, Szentiványi Domokos) Moszkvába, amely október 7-én tárgyalt Molotovval. Október 11-én Horthy megbízottaiként aláírtak egy fegyverszüneti nyilatkozatot, amely Magyarország 1937. december 31-i határait tartja érvényesnek.[72]

Ezután került sor október 15-e ismert eseményeire. A minisztertanács úgy döntött, hogy fegyverszünetet kér a Szövetséges Hatalmaktól. A rádióban felolvasták Horthy kiáltványát. A németeket és nyilas szövetségeseiket azonban nem érték váratlanul az események — hatalomra juttatták Szálasit. Lakatos, aki nem akart velük szemben ellenállást tanúsítani, 16-án éjjel utasította Lázár altábornagyot, a testőrség parancsnokát, hogy egy puskalövésnek nem szabad eldördülnie. Horthy, elfogott fia szabadonbocsátása fejében elfogadta a németek követeléseit: lemondott, kinevezte Szálasit, és kijelentette, hogy a fegyverszüneti kérelem nem jelent fegyverletételt.[73]

Az október 15-i kísérlet nem utolsó sorban azért bukott meg, mivel a magyar kormány félt támaszkodni a magyar népre, és arra az ellenállási mozgalomra, amely az elmúlt másfél hónap alatt jelentős erőgya-

[69] *Világosság*, 1944. október 26, 27.
[70] *Scînteia*, 1944. október 27.
[71] *Graiul Nou*, 1944. október 25.
[72] *Paál Job—Radó Antal:* A debreceni feltámadás. Debrecen, 1947. 25—26, 33, 34—35, 36. old.
[73] *Kállay Gyula:* A magyar függetlenségi mozgalom (1936—1945). Bp. 1948. 258., 259—260. l.

rapodásra tett szert. Ez az erőgyarapodás jutott kifejezésre az újjáalakult MKP széleskörű felvilágosító munkájában, másrészt az újra meginduló Szabad Nép hasábjain kifejtett tevékenységében. A *Szabad Nép*-en, szeptember végi röplapjain és körlevelein keresztül, a Kossuth Rádió hullámhosszán a párt a román példa követésére buzdította a magyar népet. Ezen túl hírt adott a romániai fejleményekről is, és örömmel közölte a demokratikus erők sikereit. Egyúttal gyakorlati lépéseket is tett a román példa követése érdekében. Kezdeményezésére — az időközben a Nemzeti Paraszt Párttal kibővült — Magyar Front szeptember végén, október elején két memorandumot juttatott el Horthyhoz, amelyekben követelték a demokratikus pártok üldözésének a beszüntetését, a magyar hadsereg átállását, a fegyverszüneti tárgyalások azonnali megindítását és a koalíciós kormány megalakítását.[74] A Magyar Front ezen kívül egy október 6-i felhívásában a magyar hadsereg tisztjeinek a figyelmét hívta fel a fegyverszüneti egyezmény megkötésére, arra, hogy egyedül ez menthet meg a teljes pusztulástól, és csak ez biztosíthatja egyenrangúságunkat a környező országok és Európa nemzetei között.[75] Az ellenállási mozgalom erőgyarapodásával kapcsolatban rá kell még mutatni arra is, hogy ekkor már komoly jelentőségű tüntetéseket vezetett (szeptember 21-én például 2000 diósgyőri munkás háborúellenes mozgalmát)[76] és fegyveres csoportokat szervezett. Ezeket a tényeket Horthyék sem tudták meg nem történtekké tenni, és ezért ők is tanácsosnak tartották az MKP-val való kapcsolatok felvételét. De a néptől való félelmük miatt sem a magyar munkásosztály, sem a Budapest környékén állomásozó jugoszláv munkásszázadok felfegyverzése nem következett be.[77]

Tehát ezért nem lehetett véget vetni — az erdélyi és tiszántúli hadműveletek ideje alatt sem — a németek oldalán folytatott háborúnak, s nem lehetett elérni azt, hogy az ország sorsa a Romániáéhoz hasonló fordulatot vegyen, bár a nemzetközi haladó közvélemény is a magyar nép törekvései mellé állt. A *Scînteia* például, hírt adva a magyar nép küzdelméről, megjegyezte: „Egy dolog biztos: Magyarországon a hitlerista terrorszervezet mészárlása utolsó napjait éli. A magyar nép harca, amely a fővárostól 30—40 km-re levő felszabadító Vörös Hadseregre és Román Hadseregre támaszkodik, szabadságot és tisztességes jövőt vív ki a saját maga számára."[78]

Valóban, ekkor a szovjet és román hadsereg a magyarországi hadműveletek befejező szakaszának a végrehajtására készülődött, és Budapest felé közeledett.

[74] *Kállay Gyula:* i. m. 253—255. l.
[75] P. I. I. Röpiratgyűjtemény III. 18/1944/2384/I.
[76] P. I. I. A. IV. 10/62.
[77] *Kállay Gy.:* i. m. 256, *Dezesényi M.:* i. m. 145.
[78] *Scînteia,* 1944. aktóber 18.

3. *A magyarországi hadműveletek befejező szakasza*

Erdély felszabadítása után, október 28-án az 1. Ukrán Front csapatai, a 2. Ukrán Front jobbszárnya és közepe kiértek Csehszlovákia területére, a balszárnya pedig Magyarországon a Tisza vonalára. Október 29-én a 2. Ukrán Front Csapnál egyesült a 4. Ukrán Front északkeletről előretört csapataival.[79] Ezzel megteremtődtek a magyarországi hadműveletek második szakaszának az előfeltételei. E hadműveletek befejező szakaszában a 2. Ukrán Front előtt a Tisza—Duna közének és Budapestnek a felszabadítása állott. A Budapest felszabadítására irányuló hadműveletekkel egyidejűleg — amely a balszárny feladata volt — a középpontnak és a jobbszárnynak a Tiszán átkelve, a Bükk és a Mátra felé kellett előrenyomulni és támogatást nyújtania a Budapest felé irányuló főcsapásnak. E hadműveletek során az 1. román hadsereg erőinek egy része a főcsapás irányában, másik része a Bükk- és Mátrahegység körüli harcokban, a 4. román hadsereg pedig a Tiszán való átkelésben vett részt.

Vegyük egy kissé részletesebben szemügyre a román csapatok említett tevékenységét, beágyazva azt a hadművelet általános kereteibe.

A támadást október 29-én a 2. Ukrán Front balszárnya kezdte meg. Ebben az 1. román hadsereg azon egységei vettek részt, amelyeket Debrecen körzetének megtisztítása után átcsoportosítottak Csongrád körzetében. Miután nagy tüzérségi és légi előkészítés után áttörték a Tiszánál húzódó védelmet, Tiszazúg és Tiszainoka körzetében átkeltek a Tiszán és Cegléd irányában haladtak. Október 31-én még Kecskemét körzetében harcoltak, november 3-án már áthaladtak Nagykőrösön és Cegléd keleti körzetébe törtek be, elfoglalva előzőleg Kocsér és más helységeket.[80] Cegléd november 4-én történt felszabadításával egyidejűleg, a szovjet csapatokkal együttműködve, a 4. román hadsereg egységei közel 100 helységet foglaltak el, köztük Örkényt, Ócsát, Alsódabast, Alsónémedit, Újhartyánt, Dunavecsét, a Szolnoktól délre fekvő Tószeget;[81] és elérték a Szolnok—Budapest vasútvonalat.[82] November 8-án azonban a további előrenyomulást egy erőteljes német ellenlökés tartóztatta fel. A németek ugyanis, hogy megvédelmezzék a Budapesttől délkeletre húzódó külső védelmi gyűrűt, Miskolc körzetéből egy páncélos hadtestet szállítottak Budapest előterébe, amely az előre elkészített állásra támaszkodva, erős ellencsapásokkal útját állta a szovjet és román csapatok előrenyomulásának.[83] Ezért a román vezérkar 9—10-éről szóló közleményei a román csapatok védelmi — mindenekelőtt Jászberény délnyugati körzetében folytatott — harcairól adtak hírt.[84]

[79] *Nemes Dezső:* Magyarország felszabadulása. Bp. 1955. 98—99.
[80] *Scînteia,* 1944. november 3, 4, 5.
[81] *Világosság,* 1944. november 5.
[82] *Scînteia,* 1944. november 7.
[83] *Amitrov:* i. m. 20. 1.
[84] *Scînteia,* 1944. november 12, 14.

November 11-én azonban a 2. Ukrán Front gyorsan mozgó csapatainak nagyerejű támadása megtöri az ellenállást, és a november 30-ig terjedő napok során a szovjet és román csapatok teljesen megközelítették Budapestet. Ebben az időszakban az 1. román hadsereg egységei 15-én elfoglalták Tápiósüly, Kóka, Tápiósáp, 18-án Valkó és más helységeket.[85] Az ellenállás leküzdésében, ezekben a kemény harcokban különösen N. Sava tábornok parancsnoksága alatt álló hadtest 9. lovas és 2—9. tüzérségi hadosztályai fejtettek ki nagy erőfeszítéseket.[86] Ezekkel a november 30-ig bekövetkezett harcokkal a Budapestért folyó harcok első szakasza lezárult.[87] Ebből az alkalomból a kolozsvári *Világosság* című lapban Balogh Edgár az északerdélyi demokraták érzelmeit tolmácsolta. „A Budapest felé közeledő román csapatok — írta — történelmi elégtételre készülnek. Elégtételt akarnak és fognak adni 1919-ben elkövetett végzetes tévedéseikért. A román csapatok szégyenfoltokat mosnak le nemzetük becsületéről, és megszerzik népük számára a német járom alól egyaránt felszabaduló magyar nép szeretetét és háláját."[88]

December elsejétől megkezdődött Budapest körülkerítése. Az ezekben az akciókban részvevő 1. román hadsereg egységei december 10-én Tápiószentgyörgyöt foglalták el, 12-én, nehéz terepen harcolva, a Gödöllő környéki erdős dombvidéken törték meg az ellenállást, eljutva a Gödöllő—Budapest vasútvonal közelébe, és másnap a 97. román gyalogos ezred szuronyrohammal elfoglalta Isaszeget.[89] Amíg ezekben a harcokban a 7. román hadtest jeleskedett, addig december 12-től 28-ig N. Sava tábornok hadtestének 9. lovas, 2. és 9. tüzérségi hadosztálya Budapest második védelmi övezetének a bevételéért küzdött sikeresen.[90] December végére Budapest bekerítése teljessé vált, január elsején megkezdődött a küzdelem a főváros bevételéért.

Miközben az 1. román hadsereg jelentősebb erői a Budapest bevételére irányuló hadműveletek során a 2. Ukrán Front balszárnyán a már említett főcsapás harcaiban vettek részt, addig erőinek többi része a középpontban helyezkedett el. Az 1. román hadsereg hegyivadász egységeit az erdélyi és tiszántúli hadműveletek befejezése után Tiszacsegére irányították. Miután október 29-én a 2. Ukrán Front támadása a balszárnyon kibontakozott, a front többi része is fokozatosan mozgásba jött. November 4-én az 1. román hadsereg Tiszacsegénél állást foglaló hegyivadász egységei bátor akciók révén hídfőállást létesítettek a Tisza jobbpartján.[91] November 7—9-e között megtörtént az átkelés a Tiszán, és a román csapatok folytatták támadásukat a Bükk-hegység irányá-

[85] *Scînteia*, 1944. november 18, 22, 23, 23, december 3.
[86] *Scînteia*, 1945. február 16.
[87] *Zentai Gyula:* Budapest felszabadítása. *Hadtörténeti Közlemények.* 1955. 1. sz. 34. l.
[88] *Világosság*, 1944. december 3.
[89] *Scînteia*, 1944. december 12, 14, 15.
[90] *Scînteia*, 1945. február 16.
[91] *Scînteia*, 1944. november 7.

ban.[92] A román hegyivadászok november 26-án már a Bükk-hegységben, Miskolctól délnyugatra harcoltak, december elsején pedig jelentékeny magassági pontokat foglaltak el.[93] Ily módon elősegítették a 2. Ukrán Front jobbszárnyán folyó támadást, és szerepük volt abban, hogy december 3-án sikerült elfoglalni Miskolcot.

Miskolc elfoglalásával megszűnt annak a lehetősége, hogy a Budapesten ellenálló német csapatokat az Erdős Kárpátokban harcoló egységek megsegíthessék. Miskolc elfoglalásának a jelentőségét tükrözi egyébként az a tény is, hogy a Szovjet Hadsereg Legfelsőbb Parancsnoksága erről külön napiparancsában is megemlékezett.[94] Miskolc felszabadítása után 10 nappal, azaz 13-án a szinte lépésben haladó, a Bükk-hegységben harcoló 2. román hegyivadász hadosztály harcosai elfoglalták Újhutát és Lillafüredet, december 19-én pedig a 3. román hegyivadász hadosztály négy zászlóalji erővel, viszontagságos időjárási viszonyok közepette, harcolva áttört a Bükk-hegység magaslatain és átkelt a Szilvás-patak völgyén.[95]

A Bükkben folyó harcok december 22-én befejezésükhöz közeledtek. December 22-én felszabadítják Borsodnádasdot,[96] és még 20 helységet, de 26-án már csehszlovák földre lépnek.

Időközben a Mátra-hegységben is heves harcok törtek ki. Itt harcol december 18-tól a Tudor Vladimirescu hadosztály is. Érdemes megjegyezni, hogy a hadosztályra a korabeli demokratikus magyar sajtó is felfigyel. „A romániai magyarok és románok — írja a Dél-Magyarország — egyaránt harcolnak ebben a hadosztályban a fasiszta elnyomók ellen, az orosz seregek oldalán. A Tudor Vladimirescu hadosztályban ugyanúgy harcolnak azok a magyar fiúk, akik a bécsi döntés után Dél-Erdélyben éltek, s akiket a német elnyomás hurcolt arra a vágóhídra, amelyre a román testvéreiket is hajtották."[97]

E hadosztály foglalta el december 21-én Parádot, 22-én Mátraballát, 23-án Nádújfalut, 24-én Mátraszelét, és ezzel elérte Salgótarjánt.[98] A Salgótarjánért vívott harc a hadosztály utolsó jelentősebb, magyar területen végrehajtott fegyverténye volt. A városért december 25-én kezdődött meg a küzdelem, amely a hadosztálynak meglehetősen sok véráldozatába került. Néhány hónappal később, 1945. május 23-án, amikor a hadosztályt a Vörös Zászlórenddel tüntették ki, Terentiev szovjet tábornok, a 2. Ukrán Front parancsnokának köszönetét fejezte ki a bátor román harcosoknak, kijelentette, hogy Salgótarján 26-án bekövetkezett

[92] *Gh. Nițu: i. m.* 58. l.
[93] *Scînteia,* 1944. november 26, december 3.
[94] *Dél-Magyarország,* 1944. december 6.
[95] *Scînteia,* 1944. december 7, 15, 21.
[96] *Scînteia,* 1944. december 24., *Nițu: i. m.* 59.
[97] *Dél-Magyarország,* 1944. december 3.
[98] *Scînteia,* 1945. január 10, augusztus 23.

elfoglalásához a Tudor Vladimirescu hadosztály nagymértékben hozzájárult, elsőnek hatolva be a város utcáiba.[99]

A város elfoglalása után a hadosztály egységei magyar területen még néhány helységet foglaltak el, majd december utolsó napjaiban átlépték a magyar—csehszlovák határt.[100]

És mit csinált ez idő alatt a 4. román hadsereg, amely az erdélyi és a tiszántúli hadműveletek végrehajtása során a 2. Ukrán Front jobbszárnyán helyezkedett el? Nagykároly és Szatmárnémeti elfoglalása után, október 26-án behatolt Magyarország területére és a Tisza felé tört előre. Ennek során október 28-án egységei elfoglalták Nagydobos, Pusztadobos, 29-én Papos, Ör, Kántorjánosi, 31-én Gyulaháza, Nyírkárász, Petneháza, Ramocsaháza helységeket és november 1-én Csap és Tokaj déli része között elérték teljes hosszúságában a Tiszát.[101] November 6-ig helyi harcokat folytattak a Tisza déli partján levő ellenállási gócok felszámolása és a Tiszán való átkelés előkészítése céljából. Eközben felszabadították Ibrányt, Vencsellőt, Rakamazt, és más községeket.[102] November 4-ére, a román Vezérkar közleménye szerint befejeződött a Tisza déli partvidékének a megtisztítása, és 6-án megkezdték az átkelést.[103]

Az átkelés kierőszakolása során a legnagyobb harcok a tiszalöki és a tokaji hídfőnél bontakoztak ki, amelyek eredményeként november 15-ére sikerült elfoglalt területeiket kiterjeszteni.[104] Másnap Tokajtól délnyugatra fejlődtek ki heves harcok, amelyek előbb Tiszaladány, majd 22-én Tokaj elfoglalásához vezettek.[105] Mialatt a 4. román hadsereg 11. tüzér hadosztálya 22-én elfoglalta Tokajt, és 23-án a tokaji magaslatot, más egységei Tokajtól északnyugatra törtek előre, és nyertek tért Mezőzombor, Lebesbénye és Majospuszta 24-én történt elfoglalásával.[106]

Visszaverve egy német támadást, 27-én a román csapatok ellentámadásba mentek át, és 30-án elfoglalták Bekecset (ma Szerencs), Megyaszót és más helységeket.[107] Miközben Tokaj elfoglalása után a 4. román hadsereg egységeinek egy része Tokajtól északnyugati irányban támadott addig lovassági csoportjai Tokajtól keletre 28-án Viss, Zalkod, Kenézlő, Cigánd, Láca és más helységeket felszabadítva, a németek ellenállását leküzdve, elérték a Bodrogot.[108] A tiszai átkelés biztosításáért, a tokaji és tiszalöki hídfőállás kiszélesítéséért vívott harcok tehát, nagy

[99] *Scînteia*, 1945. január 16, május 23, *Graiul Nou*, 1945. máj. 21.
[100] *Scînteia*, 1945. január 7, augusztus 23.
[101] *Scînteia*, 1944. október 29, 31, nov. 3, 4.
[102] *Scînteia*, 1944. nov. 5.
[103] *Scînteia*, 1944. nov. 7, 10.
[104] *Scînteia*, 1944. nov. 9, 17.
[105] *Scînteia*, 1944. nov. 18, 22, 23.
[106] *Scînteia*, 1944. nov. 25. 26.
[107] *Scînteia*, 1944. nov. 28, 29, december 2.
[108] *Scînteia*, 1944. nov. 29, december 1.

véráldozatok árán sikerre vezettek. November 28-án a román csapatok mindenütt átkeltek a folyón. A Tiszán való átkelés alkalmából, eddig nyújtott teljesítményéért Malinovszkij marsall december 7-én köszönetét fejezte ki a 4. román hadseregnek. „Köszönetemet fejezem ki Önnek — írta a hadseregparancsnoknak —, és az Ön vezetése alatt álló 4. román hadsereg egységeinek a harci parancsok lelkiismeretes végrehajtásáért... Kívánok még nagyobb sikereket a német betörlők megsemmisítéséért, és szabadságszerető népek győzelméért vívandó további harcaikhoz."[109]

A tiszai átkelés után a 4. román hadsereg egységeinek egy része a Bodrogközt szabadította fel, másik része pedig a Hernád völgyében nyomult előre. Ezek a csapatok — bár kisebb ellenállást kellett leküzdeniük — közvetve mégis elősegítették Miskolcnak december 3-án a szovjet csapatok által történt elfoglalását.[110] December 13-án pedig ők szabadították fel Lak, Halmaj és Szerencs, 14-én Csobád, Bodrogkeresztúr, Rásonysápberencs, And, Monak, Mád, 15-én Beret, Bakta és más helységeket. A Halmaj elfoglalásáért vívott harcokért a román Vezérkar közleménye a 4. dorobanți ezredet dicsérte meg.[111] E harcokkal egyidejűleg, a Hernád völgyétől keletebbre, a 4. román hadsereg lovas kötelékei kierőszakolták az átkelést a Bodrogon és észak felé előretörve, elfoglalták Tolcsvát. Ezzel a 4. román hadsereg magyarországi tevékenységének befejezéséhez közeledett. December 16-án még elfoglalták Abaújszántót, Fájt, Alsógagyot, 17-én ötven helységet hódítottak meg, 18-án Kékedet, Abaújvárt, Telkibányát, Hidasnémetit, és 19-én elérték a magyar—szlovák határt.[112] Így tehát a 4. román hadsereg december 20-ától már Csehszlovákia területén harcolt.

Eképpen segítették elő a 2. Ukrán Front középpontjában és jobbszárnyán harcoló román csapatok a Budapest irányában kibontakozó főcsapás sikerét, amelynek végső mozzanata: a Budapest birtokbavételéért folyó harc 1945. január elsején indult meg.

A Budapest erődrendszerének leküzdésében az 1. román hadsereg katonái vettek részt, akik a szovjet csapatok oldalán lépésről lépésre, házról házra haladtak előre. A Budapest peremvárosait elfoglaló utcai harcok során, január 5-én a román vezérkar közleményei szerint, különösen az olténiai tüzérezred tűnt ki.[113] Miközben a Nemzetőr haditudósítói a Budapest utcáin harcoló „áruló román" csapatok próbálkozásainak közeli kudarcáról cikkeztek, addig ők egyre nagyobb tért hódítottak. Január 8-án, szovjet egységekkel együtt a Főpostát, 9-én a németek

[109] *Graiul Nou*, 1945. január 15.
[110] *Scînteia*, 1944. december 3, 4, 14.
[111] *Scînteia*, 1944. december 15, 16, 17.
[112] *Scînteia*, 1944. december 18, 20, *Világosság*, 1944. dec. 20
[113] *Scînteia*, 1945. jan. 7, febr. 16.

szükségrepülőterét, a Lóversenyteret foglalták el,[114] 10-én pedig részt vettek Óbuda megtisztításában. „Az óbudai szigeten 500 jugoszláv és lengyel munkás — akiket a németek tartottak táborban — visszakapta szabadságát — írta a harcok egyik részvevője. — A szögesdrót mögött, elcsigázva az éhségtől és az erejüket meghaladó munkától, e kimerült emberek örömükben könnyezve fogadták felszabadítóikat. Ujjongó, vivát, és zsivio, hangzott a sziget felől, elfojtva a távolodó harci zajt."[115] A román Vezérkar, e harcokban tanúsított teljesítményéért Ion Davidescu őrnagy és Gherghişor Marin százados zászlóalját emelte ki.[116] A további napok harci eseményeiből a román csapatok teljesítménye közé számítható a Keleti Pályaudvar 14-én bekövetkezett elfoglalása.[117] Másnap pedig, 15-én, a budapesti harcokban részt vevő 1. román hadsereg egységeit hadműveleti okokból kivonták a harcból, és 25-én már nem magyar területen folytatták tovább tevékenységüket.[118] A román csapatok e sorrendben utolsó harci akcióiról írva, állapította meg a kolozsvári Világosság: „Budapest utcáin a fasizmus ellen a magyar szabadságért és függetlenségéért is kiontott román testvéreink vére bizonyára eggyé kovácsolja a két jobb sorsra érdemes nép boldog jövőbe vetett hitét és harcos akaratát."[119]

Azok a hangok, amelyek Budapest felszabadított körzeteiben szinte e harcokkal egy időben magyar részről elhangzottak, ugyanezeket a gondolatokat fejezték ki. A Magyar Nemzeti Függetlenségi Front január 19-én megjelenő budapesti napilapja, megállapítva, hogy Románia után Magyarország is felszabadult, fogadalmat is tett: „A magyar nép élni akar ezzel a joggal és szabadsággal. Vissza akarja szerezni helyét a szabadságszerető népek családjában. Azt kívánja, arra törekszik, hogy ismét úgy beszéljenek róla, mint 48-ban, amikor a szabadságért hullatta vérét, nem a zsarnokságért. Most is, mint akkor, harcba száll a magyar nép, szent németellenes harcba, és vére hullatásával bizonyítja be, hogy méltó a szabadságszerető népek testvéri bizalmára."[120]

Azok a változások, amelyek e harcok idején a két ország politikai életében megindultak, sejtetni engedték, hogy a fenti célkitűzések realizálásának valóságos társadalmi alapjai támadtak. Debrecenben ugyanis összeült az Ideiglenes Nemzetgyűlés, amelynek első ülésén, december 21-én már egy új külpolitikai program körvonalai bontakoztak ki: „Igenis szükség van arra, hogy egyszersmindenkorra szakítsunk a soviniszta, imperialista politikával — mondotta Révai József. — Rá kell térni végre a magyar nemzeti külpolitikára. Szakítanunk kell azzal a reakciós ma-

[114] *Scînteia*, 1945. január 10.
[115] *Szmirnov:* Harcunk Budapestért. Bp. 47. l.
[116] *Scînteia*, 1945. január 13.
[117] *Scînteia*, 1945. január 16.
[118] *Gh. Niţu: i. m.* 59. l.
[119] *Világosság*, 1945. január 14.
[120] *Szabadság*, 1945. január 19.

gyar nagyzási mániával, amelynek szószólói azt hirdették, hogy nekünk, kis 11 milliós népnek uralkodnunk kell a Duna-medencében, hogy csak mi vagyunk itt hivatottak államalkotásra, rajtunk kívül senki más... Ezek helyett a reakciós, soviniszta, úgynevezett nagymagyar ábrándok helyett végre a magyar nemzeti állam megszilárdítására kell vennünk az irányt, a szomszéd népekkel való békesség és barátság révén. Ez a külpolitika az egyetlen magyar függetlenségi külpolitika, ez volt Kossuth külpolitikája."[121]

A Nemzetgyűlésen megválasztott Ideiglenes Nemzeti Kormány másnapi nyilatkozata is kijelentette: „Az Ideiglenes Nemzeti Kormány minden igyekezete oda irányul, hogy jószomszédi viszonyt és szoros együttműködést teremtsen az összes környező országokkal." Az Ideiglenes Nemzeti Kormány bejelentette még, hogy csatlakozik a Szövetséges Hatalmakhoz, és hadat üzen Németországnak. Az 1945. január 20-án Magyarországgal megkötött fegyverszüneti egyezmény, amelyet Anglia, az Egyesült Államok és a Szovjetunió kormányainak megbízásából K. I. Vorosilov írt alá, jóváhagyta az Ideiglenes Nemzeti Kormány említett elhatározását, és Magyarország 1938-as határait ismerte el.

Ugyanekkor Románia életében is jelentős változások zajlottak le. Az RKP körül tömörült demokratikus erők, amelyek 1944. szeptember 23-án megalakították az Országos Demokrata Arcvonalat,[122] a párt javasolta program alapján a demokratikus kormány létrehozásáért, a földreformért, a fegyverszüneti egyezmény betartásáért,[123] a Németország elleni harc megszervezéséért, a népellenes és faji törvények hatálytalanításáért, s a nemzetiségek jogegyenlőségéért indultak harcba. Eközben az ország demokratikus fejlődését gátló reakciós és soviniszta erőkkel kellett meg-

[121] Az 1944. évi december 21-ére Debrecenben összegyűlt, majd később Budapestre összehívott Ideiglenes Nemzetgyűlés Naplója. 26—27. l.

[122] Tagjai: A két munkáspárt, a Groza Péter vezetése alatt álló Ekés Front, a romániai dolgozó magyarság demokratikus szervezete, a MADOSZ, a Liberális Párt Tătărescu vezetése alatt álló csoportja, a Nemzeti Paraszt Párt egy töredéke és a szakszervezetek.

[123] A román fegyverszüneti egyezmény, amelyet 1944. szeptember 12-én Anglia, az Egyesült Államok, a Szovjetunió kormányainak megbízásából Malinovszkij írt alá, kötelezővé teszi Románia számára a területén tartózkodó német és magyar csapatok lefegyverzését és internálását, továbbá a német és magyar állampolgárok internálását, a faji törvények hatályon kívül való helyezését. Egyúttal az egyezmény 19. pontja kimondta: „A Szövetséges Kormányok a bécsi döntésnek Erdélyre vonatkozó határozatát semmisnek tekintik, és egyetértenek azzal, hogy a békeszerződésben történő jóváhagyástól feltételezetten Erdély (vagy annak legnagyobb része), adassék vissza Romániának, s a Szovjet Kormány hozzájárul, hogy ebből a célból a szovjet csapatok Romániával közös katonai hadműveletekben vegyenek részt Németország és Magyarország ellen." (*A Munkások és Földművesek Naptára 1945* című kiadványban közölt szöveg szerint. Kolozsvár, 1945. 136. l.)

küzdeniük.[124] A néptömegek reális szükségleteit kifejező programjuk egyre szélesebb köröket befolyásolt, és előbb Sănătescu, majd Rădescu reakciós kormányát megbuktatva, 1945. március 6-án hatalomra juttatták Groza Péter demokratikus kormányát. A demokratikus erők kormánya programjába iktatta a nemzetiségek jogainak a biztosítását, és erről a szándékáról 1945. március 14-én Kolozsvárott, Erdély egybegyűlt népeinek képviselői előtt is hitet tett. Ugyanígy a Magyarország és Románia közötti jószomszédi viszony megteremtését kifejező külpolitikáját is meghirdette.

E program és az Ideiglenes Kormány nyilatkozata valóra váltásának a tárgyalása azonban már túllépi dolgozatunk kereteit.

[124] A román soviniszták által kezdeményezett legsúlyosabb atrocitások az ún. Maniu Gárdák nevéhez fűződnek. Ezeket a szovjet és román csapatok után küldték Erdélybe, „rendfenntartás" céljából, ahol is e terrorcsapatok szörnyű vérengzést hajtottak végre — élvezvén a reakciós kormány apparátusának a támogatását —, Csikszentdomokos, Tenke, Gyanta, Szárazajta magyar lakossága között. A Szövetséges Ellenőrző Bizottság ezek után, 1944 novemberében visszarendelte Észak-Erdélyből a reakciós román közigazgatást. Ezzel Erdélyt 1944 novemberétől a magyar s román tömegek demokratikus intézményei irányították 1945 március 8-ig, amikor is a Szovjetunió kormánya az új demokratikus román kormány kérésére hozzájárult a román közigazgatás bevezetéséhez Észak-Erdélyben.

A HORTHY-HADSEREG SZERVEZETE

(1920—1944)

I. RÉSZ*

Tóth Sándor százados

A Horthy-fasizmus hadseregfejlesztési politikáját fennállásának egész időszakában a belső elnyomó funkció gyakorlásának szükségessége és a szomszéd népek elleni agresszív tervek határozták meg. Olyan hadsereg megteremtése volt az uralkodó körök célja, amely szervezete, felszerelése és kiképzése folytán a dolgozó tömegek elnyomásának, valamint az agresszió végrehajtásának egyaránt engedelmes és megbízható eszköze. Egy negyedszázadon át e célkitűzés valóraváltásának szolgálatába állították az ország gazdasági erőforrásait, s juttatták hazánkat a pusztulás szélére.

A hadsereg megszervezése alapjában *négy szakaszban* ment végbe. Az első szakasz a békeszerződés megkötésétől a katonai ellenőrző bizottság távozásáig, 1927-ig terjedő időszakot foglalja magában. Ez alatt kialakult a hadsereg békeszerződésben engedélyezett hadrendje, mely a rejtett alakulatokkal együtt a további fejlesztés alapját képezte.

A második szakasz 1927-től 1938 tavaszáig, a Horthy-fasizmus „győri programjának" meghirdetéséig terjed. Ebben a vegyes dandárok belső fejlesztése, új fegyvernemek és csapatnemek létrehozása útján megérnek a hadtest szervezetre való áttérés feltételei.

A fejlesztés harmadik szakasza a Bled-i fegyverkezési egyenjogúsági egyezmény megkötésétől a Szovjetunió elleni hadbalépésig eltelt időszakot öleli fel. Hadseregszervezési szempontból ez a legfontosabb, ekkor alakul ki az a szervezet, amelyben a hadsereg a háborúba lép.

A negyedik szakasz a Horthy-hadsereg második világháborús időszaka. Ebben a háborús tapasztalatok alapján, a gazdasági lehetőségek korlátain belül különféle szervezési intézkedésekkel igyekszenek a katonai igénybevételre vonatkozó követelményeknek eleget tenni.

* A tanulmány második részét a következő számunkban fogjuk közölni.

Természetesen a négy szakaszon belül is kimutathatók szűkebb periódusok, melyek szervezési téren változást jelentenek az előző állapothoz képest, hiszen minden évben új hadrend lépett életbe. Ez azonban nem mond ellent a fenti felosztásnak, mely szerint tekinti át e tanulmány a Horthy-hadsereg szervezési változásainak főbb kérdéseit.

I.

A Szegeden még számottevő katonai erővel nem rendelkező ellenforradalom, miután a nemzetközi imperializmus megdöntötte a Tanácsköztársaságot, fokozatosan kiterjesztette uralmát az ország egész területére. Ezzel párhuzamosan történt 7 katonai körletparancsnokság felállítása. Ezeket 1-től 7-ig folytatólagosan számozták és székhelyükről — sorrendben: Budapest, Székesfehérvár, Szombathely, Kaposvár (később Pécs), Szeged, Debrecen, Miskolc — nevezték el. A körletparancsnokságok területi katonai hatóságok voltak, alárendeltségükbe tartozott a körlet területén elhelyezett összes katonai alakulat, szerv és intézmény.

Bár a fegyveres erő szervezése kezdetben a lakosság ellenállása miatt igen vontatottan haladt,[1] 1920 őszére a hadsereg szervezete már viszonylag megszilárdult. A hadsereg 1920. november 1-i helyzetéről készült hadrendi kimutatások[2] szerint, minden körletparancsnokság egy-egy gyalog hadosztállyal — a budapesti ezenkívül egy lovas és egy karhatalmi, úgynevezett „területenkívüli" hadosztállyal is —, valamint a hírhedt tiszti különítményekből szervezett vadászszázlóaljakkal, páncélvonatokkal, utász, kerékpáros, híradó, őr, egészségügyi, szállító stb. alakulatokkal rendelkezett. Az eme összetevőkből álló hadsereg létszáma állandóan ingadozott, a jelzett időpontban 80 ezren felül volt, több mint 700 géppuskával és 100 löveggel.

Az 1920 tavaszán ismertté vált katonai rendelkezések, melyeket a győztes hatalmak a Magyarországgal kötendő békeszerződésbe kívántak foglalni, Horthyékat igen kellemetlenül érintették. Ezek szerint ugyanis megszűnik az általános védkötelezettség, hadsereget szervezni csak önkéntes, 12 évi szolgálatot vállaló jelentkezőkből lehet. Továbbá a hadsereg összlétszáma nem haladhatja meg a 35 000 főt, ebből tiszt 1/20, altiszt 1/15 rész. Minden 1000 fő után 1150 puska, 15 géppuska, 2 aknavető és 3 löveg szervezhető. Repülő és páncélos alakulatok, valamint nehéz-

[1] Lásd erről *Kállai István:* Az ellenforradalom fegyveres erejének szervezése és működése 1919—1920-ban a Dél-Dunántúl területén. Hadtörténelmi Közlemények. 1957. 1—2. szám és *Kleinné N. Zsuzsa:* Küzdelem a Dunántúlon az ellenforradalom hatalomrajutása ellen (1919 augusztus—december). Századok. 1955. 2. szám.

[2] Lásd Hadtörténelmi Intézet Levéltára (HIL) H. M. anyaga, 485. fasc. 12670/főn.—1920. sz., 85442/eln. 1—1920. sz., 85244/A. eln. 1—1920. sz., 85777/eln. 1—1920. sz., 85/15. eln. 1—1920. sz., 85336/eln. 1—1920. sz. és 85544/eln. 1—1920. számú iratokat.

tüzérség szervezése és mozgósítási vagy mozgósításra vonatkozó intézkedés tilos.[3]

Ezzel szemben Horthyék terve 85 000 fős békelétszámú, korszerű fegyvernemekből álló és haditechnikával ellátott hadsereg megteremtése volt. Emellett az általános védkötelezettség fenntartására és a szolgálati időnek 1—2 évben való elfogadtatására törekedtek.[4]

Ilyen irányú javaslataikkal azonban a békeszerződés aláírása előtt és után is kudarcot vallottak. Úgyszintén nem talált meghallgatásra az a — katonai ellenőrző bizottság által is támogatott — kérésük sem, hogy a toborzási rendszer bevezetését több éves átmeneti időszak előzze meg. Pedig a békeszerződés katonai rendelkezéseinek enyhítését célzó törekvéseik sikere érdekében nagyon „tetszetős" indokokkal hozakodtak elő. Azzal igyekeztek engedékenységre bírni a Párizsban székelő Nagykövetek Tanácsát, hogy Magyarországon bizonytalan a belpolitikai helyzet és felforgató törekvésekkel, „bolsevista veszéllyel" kell számolni. Ez pedig erős, az általános hadkötelezettség alapján szervezett hadsereg fenntartását követeli meg, mert a forradalom „lejáratta a katonáskodást" és kevés a remény, hogy önként jelentkezőkből a rendszer számára megbízható és ütőképes hadsereget lehet teremteni.

Ezek az indokok persze önkénytelen beismerések, mert csak részben túlozzák el az akkori helyzetet. A rendszer ingatagsága és a katonai szolgálattal szembeni undor tekintetében indokoltak voltak az uralkodó körök aggályait. A katonai ellenőrző bizottság éppen ezért hajlott is az engedményre és ilyen értelemben javaslatot tett a Nagykövetek Tanácsának, a győztes hatalmak közti ellentétek miatt azonban elmaradt a siker. Miután ilyen körülmények között e kísérletek nem jártak eredménnyel, hosszas huzavona és több átmeneti intézkedés után, 1921. június 1-ével megtörtént az áttérés a békeszerződés katonai rendelkezéseinek megfelelő hadrendre.

A békeszerződés katonai rendelkezései a hadsereg összlétszámának és ezen összlétszámhoz szervezhető fegyverek mennyiségének megszabásán túl, még annyiban kötötték meg a katonai vezetés kezét, hogy előírták azt az állomány maximumot, illetőleg minimumot, amelyen belül a gyalog hadosztályba, illetőleg vegyes dandárba és lovas hadosztályba szervezhető egységek létszáma mozoghat. Azt azonban nem kötötték ki, hogy milyen magasabb egységekből álljon a hadsereg. Éppen ezért a horthysta katonai vezetés igen komoly problémát csinált abból, hogy az engedélyezett 35 000 fős hadsereget hadosztály vagy vegyes dandár kötelékbe szervezze-e és legyen-e külön lovas hadosztály vagy dandár a hadrendben, valamint ezen belül milyen legyen az egyes fegyvernemek aránya.

[3] HIL. VKF. anyaga, 16. fasc. A Magyarország részére megállapított békefeltételek katonai része.

[4] HIL. VKF. anyaga, 143. fasc. A honvédség fejlődése a katonai ellenőrzés alatti időszakban. (Tanulmány)

Végül is a vegyes dandár köteléket fogadták el, amely több hadrendi elem szervezésére nyújtott lehetőséget, s biztosította a fegyvernemek — adott viszonyok közti — kedvezőbb megoszlását a hadrendben. Nem mondtak le azonban a lovasság, mint fegyvernem szervezéséről, de látszólag nem hadosztály vagy dandár kötelékben állitották a hadrendbe, hanem önálló ezredenként, mint fővezérség közvetlen alakulatot szerepeltették. A valóságban ezek a huszárezredek a lovassági szemlélő, mint hadosztályparancsnok alárendeltségébe tartoztak.

A vegyes dandár szervezet elfogadását a fentieken kívül indokolta az ország már előzőleg történt 7 katonai körletre való beosztása is. A békeszerződésben rögzített irány-állományok ugyanis lehetőséget adtak olyan hadrend létrehozására, amely katonai körletenként 1—1 vegyes dandárból áll.

Ilyen megfontolások után megszületett a döntés a haderő átállítására a békeszerződés rendelkezései szerint. Ennek során a hét körletparancsnokság területén elhelyezett katonai alakulatokból 1—1, összesen 7 vegyes dandárt szerveztek, valamint vegyes dandár köteléken kívül fővezérség közvetlen alakulatként 4 huszárezredet, 3 utász (műszaki) zászlóaljat, 4 önálló tüzér üteget és 1 autó-géppuskás és autó-ágyús osztagot állítottak fel.

Egy vegyes dandár

2 gyalogezredből,
1 kerékpáros zászlóaljból,
1 lovas századból,
1 tüzérosztályból,
1 aknavető századból,
1 híradó századból,
1 vonatosztagból és
1 autóosztagból állt.

A gyalogezredek a „gyalogsági parancsnok", a tüzérség pedig a „tüzérségi parancsnok" útján tartoztak a vegyesdandár-parancsnok alárendeltségébe.[5]

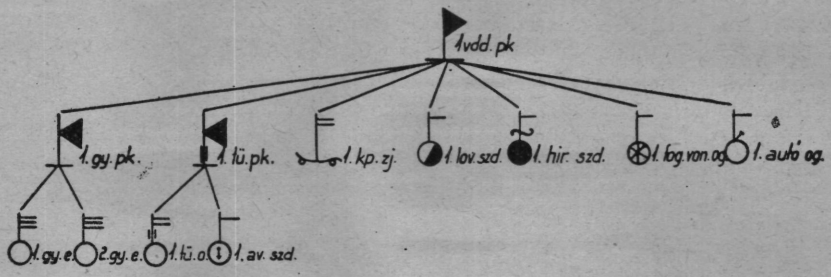

[5] HIL. H. M. anyaga, 607. fasc. 15000/eln. 1—1921. szám.

A gyalogezredek, közvetlen alakulatok nélkül, 3 gyalogzászlóaljra tagozódtak. Minden zászlóalj 3 puskás és 1 géppuskás századból állt. A puskás századok szervezetébe 3 puskás és 1 könnyű géppuskás szakasz, a géppuskás századokéba pedig 2 géppuskás szakasz, 1 árkász osztag és 1 távbeszélő járőr tartozott.

A kerékpáros zászlóaljak 2 kerékpáros puskás századból és 1 kerékpáros géppuskás századból álltak, melyek szervezete megegyezett a gyalogzászlóaljak századainak szervezetével.

A vegyesdandár tüzérosztályok szervezetébe mérő alakulatok nélkül, egyenként 4 löveggel egy 7,5 cm-es hegyi ágyús, egy 8 cm-es tábori ágyús és egy 10 cm-es tábori tarackos üteg tartozott. A papíron ugyanide szervezett aknavető századoknak egyenként 10 vetőjük volt. A valóságban azonban a tüzérosztályokhoz csupán a 18 M. 14 cm-es aknavetők tartoztak (5 db), a 17 M. 9 cm-es aknavetők a gyalogságnál voltak rendszeresítve.

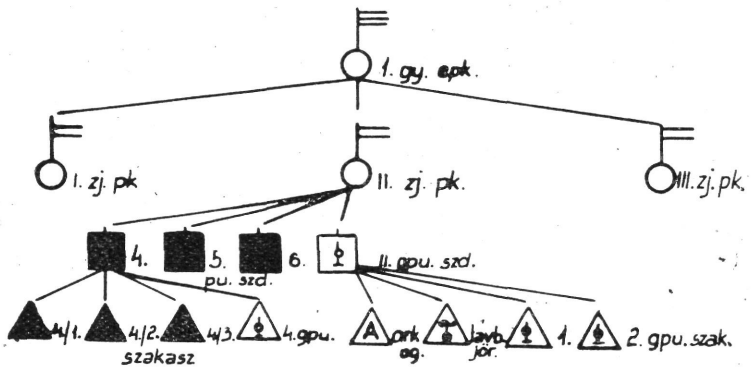

A köteléken kívül 4 huszárezred egyenként két osztályból állt, minden osztályban 1 lovas karabélyos és 1 lovas géppuskás századdal. Az ugyancsak köteléken kívüli tüzérütegek közül az 1. hegyi ágyús, a 2. lovas ágyús, a 3. tábori ágyús, a 4. pedig légvédelmi ágyús üteg volt. Az I. utász zászlóaljhoz 2 utász század, 1 hidász szakasz és 1 fényszóró szakasz, a II. és III. utász zászlóaljhoz pedig 2—2 utász század tartozott.[6] Az ilyképpen megszervezett haderő fegyverzetének számát és azok megoszlását az alábbi táblázat szemlélteti:[7]

[6] Lásd uo. Az alakulatok számozása a következőképpen történt: A vegyesdandárokat 1-től 7-ig folytatólagosan számozták és a területileg illetékes körlet — később kerületi parancsnokság székhelye után nevezték el. A gyalogezredek 1-től 14-ig terjedő számokat kaptak. A gyalogezredek zászlóaljait I-től III-ig, a puskás századokat 1-től 9-ig számozták, a géppuskás századok pedig a zászlóaljak római számát viselték. Minden más, a vegyesdandár kötelékébe szervezett alakulat a vegyesdandár számát kapta.

[7] Összeállítva az idézett 15000/eln. 1—1921. sz. rendelet mellékletei alapján.

	1 gyalog-ezred	14 gyalog-ezred	1 kerékpáros zászlóalj	7 kerékpáros zászlóalj	1 tüzér-osztály	7 tüzér-osztály	1 aknavető század	7 aknavető század	4 huszár-ezred	4 tüzér-üteg	Összesen
Puska	1310	18340	299	2093	100	700	34	238	1893	—	23374
Géppuska	30	420	8	56	—	—	—	—	32	—	508
Aknavető	—	—	—	—	—	—	10	70	—	—	70
Löveg	—	—	—	—	12	84	—	—	—	16	100

Vagyis egy vegyes dandár 3053 puskával, 68 géppuskával, 10 aknavetővel és 12 löveggel rendelkezett.

E részletezésekből látható, hogy a békeszerződés katonai rendelkezései alapján szervezett hadsereg, melynek szervezete a katonai ellenőrzés időszakában lényegében nem változott, csupán karhatalmi feladatok ellátására volt képes, háborús alkalmazásra számításba sem jöhetett. A döntő számarányt képviselő gyalogság rendkívül csekély tűzerővel rendelkezett, a tüzérség kicsiny, lövegei általában elavultak és korszerűtlenek.[8] Repülő, páncélos és gépesített alakulatok nem voltak, úgyszintén nehéztüzérség sem.

A Horthy-fasizmus azonban egy percig sem gondolt arra, hogy hadseregszervezési politikájával megmaradjon a békeszerződés szabta keretek között. Hiszen uralmát még meg sem szilárdította, mikor 1920-ban szovjetellenes intervencióban való részvételre kínálkozott. S amikor ez nem sikerült, állandóan szövögette a szomszéd népek ellen irányuló katonai terveit, melyek végrehajtásához erős hadsereget akart teremteni. Nyiltan ugyan nem szállt szembe azokkal az imperialista erőkkel, amelyeknek létét és uralmát köszönhette, de titokban, rejtve, a győztes hatalmak ellentéteit kihasználva, mindent megkísérelt, amivel tágíthatta a szándékainak útjában álló korlátokat.

Ennek a lehetőségét a kormányzat az államrendészeti szervek és a fegyveres őrtestületek felduzzasztásában találta meg. A békeszerződés ugyanis ezek létszámával kapcsolatban a világháború előtti helyzetet mondotta ki mérvadónak, s a túlzott létszámok elfogadásával e területen

[8] Rendszeresített lövegek:
15 M. 7.5 cm-es hegyi ágyú. Hatásos lőtávolsága 5 km. A tüzérség egyetlen jól használható, akkor korszerű lövege.
5 M. 8 cm-es tábori ágyú. Hatásos lőtávolsága 5 km. Elavult, korszerűtlen konstrukció.
14 M. 10 cm-es tarack. Hatásos lőtávolsága 6 km. Ebben az időben még használható lövegfajta.
17 M. 9 cm-es és 18 M. 14 cm-es aknavető. Az előbbi gyalogsági, az utóbbi tüzérségi, de mindkettő gyorstüzelésre alkalmatlan, csak szükségmegoldásként használható, mint teljesen elavult első világháborús felszerelés.

burkolt hadseregfejlesztésre adott módot, amit a kormányzat nem is hagyott kihasználatlanul. 1921. január 3-án a Minisztertanács határozatot hozott az említett szervek nagyarányú fejlesztésére. Ezáltal a hadseregben meg nem tartható létszámot elrejtette a belügyi és pénzügyi tárcák kebelében, s ugyanakkor megteremtette a békeszerződésben tiltott alakulatok kereteit.

A határozat értelmében a rendőrségnek átadott tisztekből és katonákból 3500 fővel „rendőrtartalék" néven egy 6 zászlóaljból álló dandár került felállításra. A későbbiekben azonban gazdasági nehézségek miatt ez a szám lecsökkent és „rendőrújonc iskola" (Ruisk.) elnevezés alatt egy gyalogzászlóaljat, egy páncélgépkocsi osztagot, egy vasútépítő zászlóaljat és egy lovasosztagot leplezett.

A csendőrségnek átadott 200 tiszt és közel 900 főnyi katona „csendőriskolák" néven képezte a hadsereg kiegészítő részét. A későbbiekben egy részük bizonyos létszámváltozások után híradótanfolyamként szerepelt, más részük pedig a színleg ugyancsak polgári szervként létrehozott Légügyi Hivatal keretében „repülőtéri csendőrség" elnevezéssel, a repülő fegyvernem keretét alkotta. A Légügyi Hivatal kísérleti telepből, repülőgépvezetői tanfolyamból, meteorológiai repülő kirendeltségből és négy repülő posta-kirendeltségből állt. Ez utóbbi 4 repülő század alapját képezte.

Bár az első világháború előtt vámőrség, mint olyan nem létezett, a nyugati hatalmak engedélyezték annak megszervezését is. A vámőrséget ugyancsak, mint a hadsereg kiegészítő részét, 5900 fővel, körletparancsnokságonként 1—1, összesen 7 szakaszra tagozva hozták létre, a pénzügyi tárca névleges fennhatósága alatt.

A volt haditengerészet megmaradt dunai részéből állították fel a folyamőrséget, annak szervezetét azonban szintén gazdasági okok miatt a megengedett 3420 fő erejéig sem tudták kiépíteni. A folyamőrség, a szoros értelemben vett hadihajózáson kívül ismét csak rejtési célokat szolgált, kebelében 1 utász zászlóaljat és 1 rádióiskolát állítottak fel. Az utász zászlóalj 3 árvízvédelmi (utász) századból állt, e századok valójában az állomáshelyük szerinti 3. utász zászlóalj 3. századát képezték. Valóban folyamőr csupán 100 tiszt és 1200 fő legénység volt.

Ezen intézkedések mellett, annak érdekében, hogy az engedélyezett 35 000 fős létszám minél teljesebb mértékben a csapatok számára legyen kiaknázható, s ugyanakkor a központi, igazgatási, adminisztratív stb. szerveket és intézményeket is fejleszteni lehessen, ezeket színleg szintén polgári tárcáknak adták át, s a katona létszámot is polgári mezbe bújtatták.[9]

Mindezek lényegében csak számszerűleg növelték a hadsereg erejét, de ütőképességében, harcképességében nem tették háború viselésére alkalmassá. A hadrend a rejtett alakulatokkal együtt is korszerűtlen maradt, a rejtés pedig megnehezítette a vezetést és a kiképzést, aminek

[9] A fentiekre vonatkozó adatok a 4. sz. jelzetben megjelölt tanulmányban.

káros következményei teljes nagyságukban a második világháború idején mutatkoztak meg. Az eddigiekben ismertetett fegyveres erőt azonban a kormányzat csupán *kiképző és felállító keretnek* tekintette, amelyre az esetleges mozgósításkor életbelépő „hadihadrend" vagy, mint rejtési okokból akkor nevezték, „fr." (felriasztott) hadrend épül.

Éppen ezért mozgósítási (felriasztási) szempontból minden, az egyes fegyvernemeknél külön utasításban meghatározott nagyságú alakulat anyaalakulatnak (anyakönyvi és anyagi) számított, s ennek megfelelően új alakulatok felállítása és felszerelése volt a feladata. Ebből következik, hogy a hadihadrendben egyrészt több alakulat, másrészt ezek háborús alkalmazásához szükséges mértékben több fegyver szerepelt, mint a békehadrendben.[10]

Az ebben az időszakban kialakult békehadrend és a tervezett hadihadrend nyílt és rejtett fejlesztését a hadianyagokkal való ellátás szempontjából akadályozta a hadiipar fejletlensége is. A békeszerződés 115. cikkelye kimondotta, hogy Magyarországon fegyvert, lőszert és más hadianyagot csak egy állami igazgatás és tulajdonban levő gyárban lehet előállítani.

Ennek a rendelkezésnek a kijátszása érdekében a kormányzat a gyártást már eleve négy helyen rendezte be és névlegesen egy állami hadianyaggyár vezérigazgatóságot állított fel, amely összefogta az egyébként teljesen önálló hadianyaggyártó üzemeket. 1927-ig azonban ez a négy üzem nyersanyaghiány és pénzügyi nehézségek miatt nem tudta a vele szemben támasztott igényeket kielégíteni, főleg javítási és bizonyos mérvű korszerűsítési munkákat végzett.

A hadihadrend felállításához szükséges fegyverzet és lőszer rejtésével külön apparátus foglalkozott, amely kolostorokat, várakat, pincéket és főleg vasúti kocsikat használt fel céljaira. A békeszerződés határozatainak betartása fölött őrködő katonai ellenőrző bizottság, mint azt Horthy is megírja emlékirataiban, eléggé „nagyvonalúan" fogta fel feladatát. Ezért a sok költséget és munkát követelő fegyver és hadianyag rejtés a katonai vezetés számára abból a szempontból eredményesnek bizonyult, hogy a bizottság több száz vizsgálata nem hozott számottevő eredményt. Másfelől viszont tény, hogy az így megőrzött hadianyag egyre nagyobb mértékben vált hadihasználhatatlanná, a nem megfelelő tárolás következtében.

A hadkiegészítés kérdése és a hadsereg létszáma a katonai ellenőrzés időszakában nem jutott nyugvópontra. A személyi állomány *igen kis részét* tették ki a valójában önként jelentkezők, akik vállalták a 12 éves szolgálati időt. A tényleges kiegészítés lényegében az úgynevezett „kényszertoborzás" útján történt, ami például 1921-ben egyszerűen abból állt, hogy a fegyverben levő katonákat 2 évi szolgálatra kötelezték. A későbbiek folyamán a községeknek kellett meghatározott számú katonát

[10] HIL. VKF. anyaga, 143. fasc. 1999/I—1929. Ho. számhoz. Adatok a honvédség béke és fr. helyzetéről 1919-től 1931-ig. (Tanulmány) A jelzett időben a hadihadrend 7 gyalog és 1 lovas hadosztályból állt.

kiállítani. Az ily módon bevonult katonákat „K" toborzottaknak nevezték. A katonai szolgálat iránti ellenszenv azonban olyan mérvű volt, hogy az esetek többségében az illetményszerűen vagy a „szanálási" időszak pénzügyi nehézségei miatt szabadságoltak, a szabadság letelte után nem vonultak be ismét alakulatukhoz. E jelenség ellen nyíltan fellépni viszont azzal a kockázattal járt, hogy a katonai ellenőrző bizottság tudomást szerez róla és kénytelen vizsgálatot indítani. Ilyen viszonyok következtében a legénységi létszám állandóan ingadozott, s egyes időszakokban a megengedett állomány 50—60 százaléka volt csak fegyverben.[11]

A hadkiegészítés ilyen rendszere szinte lehetetlenné tette a fegyverfogható lakosság folyamatos kiképzését a hadseregen belül. Pedig a Horthy-fasizmusnak egy számára kedvező külpolitikai helyzetben indítandó katonai akciója sikeréhez nagyszámú, háború esetén felhasználható tartalékra volt szüksége. Ennek megteremtése érdekében figyelmét már korán a *haderőn kívüli* kiképzés megszervezése felé fordította. Erre használta fel a MOVE égisze alatt létrehozott, úgynevezett „polgári lövészegyesületeket" és más, titkos karhatalmi alakulásokat. Emellett legfőbb törekvés az ifjúság katonai előkészítésének országos méretekben való megszervezése volt.

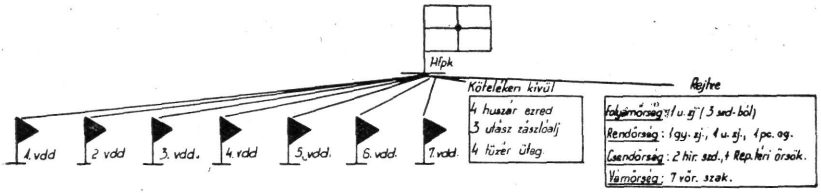

Ezt a célt a levente intézmény megteremtésével kívánták elérni. Vezető szerveit már 1923-ban létrehozták, s hatósugarát fokozatosan kiterjesztették az ország egész területére. A leventeképzés élén az Országos Testnevelési Tanács III. szakosztálya állt, amely vegyesdandár kerületenként egy kerületi testnevelési felügyelő, megyénként egy testnevelési felügyelő és járásonként egy testnevelési vezető elnevezés alá bújtatott hivatásos tiszten keresztül irányította az ifjúság kiképzését. A levente oktatók a rendszer számára megbízható tartalékos tisztek és altisztek voltak. A levente intézmény tipikus fasiszta szervezet volt, amelyben a nevelés soviniszta, kommunista- és szovjetellenes szellemben folyt. A hadseregszervezés első időszakában azonban még nem ért el különösebb eredményt, az ifjúság minden módon igyekezett kivonni magát a kiképzés alól.

[11] Uo. A honvédség fejlődése a katonai ellenőrzés időszakában. (Tanulmány)

Végeredményben tehát a hadseregnek a békeszerződésben megállapított kereteken túlmenő fejlesztését elsősorban nem a katonai ellenőrzés, hanem a rendszer *gazdasági és politikai nehézségei* akadályozták meg.

A hadsereg 1927-ig kialakult szervezetét az 59. oldalon közölt sématikus vázlat mutatja.

II.

1927 májusában az antant hatalmak visszahívták a Magyarországon tartózkodó katonai ellenőrző bizottságot, s annak feladatkörét a Népszövetség vette át. Ez a tény új szakasz kezdetét jelenti a Horthy-fasizmus hadseregfejlesztési politikájában. Bármennyire formális volt ugyanis a gyakorlatban a bizottság ellenőrző tevékenysége, jelenléte az országban mégis *politikai korlátként* érvényesült, hiszen nem nézhette el a békeszerződés *nyílt* kijátszását vagy megszegését. Eltávozása után azonban — miután a Népszövetség az ilyen természetű jogait lényegében nem gyakorolta — a magyar uralkodó körök a gazdasági lehetőségek bővülésétől függően, fokozatosan haladhattak előre a békeszerződés nyílt megszegésének útján.

Még ugyanazon év december 20-án és 23-án folytatólagos koronatanácsi ülés foglalkozott a hadsereg átszervezésének kérdésével az új helyzet biztosította lehetőségek között. Elhatározták, hogy első lépésként három ütemben — 1928, 1929 és 1930 — megteremtik a korszerű békehadrendet, a fegyvernemek közötti helyes arányok kialakítása és a még hiányzó fegyvernemek beállítása útján. Ily módon vélték kiküszöbölhetőnek azokat a szervezeti hiányosságokat, amelyekkel egy mozgósítás esetén, vagyis a hadihadrend életbeléptetésekor számolniok kellett.

A fejlesztés módjaként egyrészt a meglevő alakulatok szaporítását, másrészt új alakulatok felállítását jelölték meg. Az első a nyílt, a második a rejtett fejlesztésre szolgált. Ezekhez a személyi keret biztosítására a rendőrség és a csendőrség létszámából 6000 fő, a belügyi tárca költségvetéséből pedig csaknem 34,5 millió pengő átadását rendelték el a hadsereg számára.[12] Elhatározták továbbá, hogy a szervezési változásokat minden év október hó 1-ével léptetik életbe.

A koronatanács határozata értelmében megkezdődött hadseregfejlesztés 1930. október hó 1-re az *előző állapotokhoz képest* számottevő, főleg mennyiségi fejlődést eredményezett a hadsereg szervezetében.

A gyalogságnál ezredközvetlen alakulatként felállításra került ezredenként egy kocsizó géppuskás század, egy gyalog ágyús szakasz és egy aknavető szakasz. Ezek szervezésével létrehozták a gyalogság modern tűzfegyverekkel rendelkező alakulatainak felállító kereteit, mozgósítás esetére.

[12] Uo. Honvédségünk fejlődése a szövetségközi ellenőrző bizottság eltávozásától 1931. június 30-ig.

Felállítások a többi fegyvernemnél:

Tüzérség

7 ezredparancsnokság,
7 osztályparancsnokság,
21 tábori üteg,
7 mérő század,
1 lovas tüzérosztályparancsnokság,
1 lovas ágyús üteg,
1 lovas tarackos üteg,
1 nehéz tüzérüteg,
3 légvédelmi tüzérosztályparancsnokság,
5 gépkocsizó légvédelmi üteg.

Műszaki

4 utászzászlóalj-parancsnokság,
6 utász század,
1 közlekedési ezredparancsnokság,
2 közlekedési osztályparancsnokság,
2 vasútépítő század,
1 hidász század.

Híradó

7 hír. osztályparancsnokság,
7 hír. század.

Lovasság

8 lovas század.

E szervezési intézkedésekhez járult a vámőrségnél, a folyamőrségnél és a Légügyi Hivatalnál[13] történt létszámemelés, valamint a páncélos fegyvernem kereteként felállított páncéljárműves osztály, mely

1 harckocsi századból,
1 páncélgépkocsi századból,
1 páncélvonat osztagból és
1 műhelyszázadból állt.[14]

A felállítások bonyolult módon és nehézkesen történtek. A tüzér és műszaki alakulatokat a kerékpáros zászlóaljak személyi állományából szervezték. Ugyanakkor pedig a vámőrségnél történt létszámemelés

[13] Uo. A Légügyi Hivatalnál végrehajtott szervezési változások legfontosabbja: a négy repülő- póstai kirendeltség helyett hét állt fel, vagyis az eddigi 4 helyett 7 repülő század kerete alakult meg, összesen 15 repülőgéppel.
[14] HIL. H. M. anyaga, 975. fasc. 7000/eln. 1—1929. szám.

terhére vegyes dandáronként 1—1 kerékpáros századot állítottak fel, melyek azonban megtartották a zászlóalj elnevezést.

Mindezek eredményeként 1930. október 1-ére a hadsereg szervezete a következőképpen alakult.

Minden vegyes dandárnál változatlanul volt 2 gyalogezred az újonnan szervezett közvetlen alakulatokkal; névleg egy kerékpáros zászlóalj — valóságban század —, a lovas század, az aknavető század, valamint a fogatolt és a gépkocsizó vonatosztag. Az eddigi tüzérosztály helyett azonban 1 mérő századdal tüzérezredet állítottak a szervezetbe, s a meglevő 1 utász és 1 híradó századot 2—2 századból álló utász, illetve híradó zászlóaljjá fejlesztették.

Az eddig köteléken kívüli 4 önálló huszárezredet az újonnan szervezett lovas tüzér osztályparancsnoksággal és az ugyancsak a vámőrség terhére felállított kerékpáros zászlóaljjal együtt 2 lovas dandárból álló hadosztályba vonták össze és nyíltan beállították a hadrendbe. 1930-tól szerepel a hadsereg szervezetében nyíltan a folyamőrség is.

A repülőalakulatok, a nehéz tüzérosztály, a páncélos osztály, a közlekedési ezred, a híradó zászlóalj és a 7 gépkocsizó légvédelmi üteg rejtve és köteléken kívül, fővezérség közvetlen alakulat maradt.

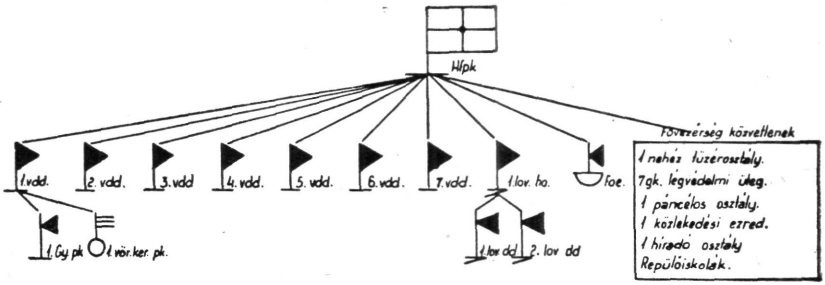

Az ily módon felépített 42 ezer fős békehadrend már fejlettebb az előzőnél, amit főleg a gyalogság és a tüzérség egymáshoz való aránya (1 gy. zj-ra 1 tü. üteg) mutat. Még mindig elégtelen azonban a műszaki és a híradó csapatok száma, a páncélos és a repülőfegyvernem, valamint a nehéz tüzérség pedig csupán keretként létezik.

A további fejlesztés során, 1932. október 1-ével, a pénzügyminisztérium költségvetésében szereplő vámőrség szakaszainak és őrseinek összevonásával, vegyes dandáronként 1—1 ezredet állítottak fel. A vámőrséget határőrségnek keresztelték át, a felállított ezredeket különválasztották a továbbra is határszolgálatot ellátó résztől, amely 156 őrsre tagozódott.[15] A határőr ezredek felépítése, rendeltetése és alkalmazása meg-

[15] HIL. VKF. 65. fasc. Vezetési Értekezlet 1932. IV. 20-i jegyzőkönyve. 9091/Hr. VI—1. oszt./1932. szám.

egyezett a gyalogezredekével, s azok a hadosztályoknak megfelelő vegyes dandárok rejtett harmadik gyalogezredét képezték.[16]

A hadsereg korszerűsítése terén egy újabb előrelépés volt a „Gépkocsizó csoport" felállítása, egyelőre kísérleti célból. Szervezete: egy gépkocsizó puskás század, 3 puskás és 1 géppuskás szakasszal, egy motorkerékpáros szakasz, egy könnyű harckocsi század, egy páncélgépkocsi század és két gépvontatású tarackos üteg.[17]

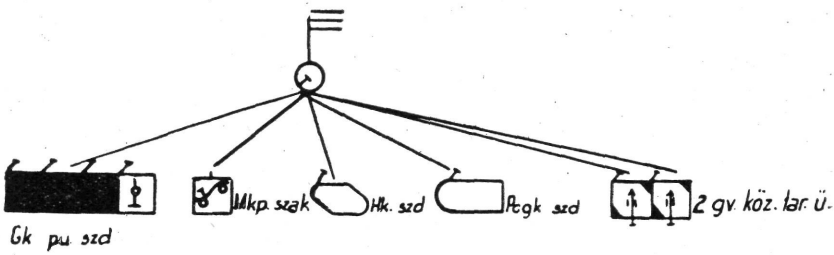

A vegyes dandár kerékpáros századokat ismét zászlóaljakká szervezték át és névleg meghagyták a vegyes dandárok alárendeltségében, de a valóságban az 1. vegyes dandárnál rendszeresített kerékpáros dandárparancsnokság alá rendelték. Ily módon a kerékpáros zászlóaljak egy rejtett dandárt képeztek.[18]

1935. október 1-ére a repülő alakulatok fejlesztése közben tett intézkedések megérlelték azokat a szervezeti feltételeket, melyek eredményeként a repülőerőket is beállíthatták a békehadrendbe. Felépítés: a Légierőparancsnokság alárendeltségében egy repülő dandár két ezreddel, összesen 17 repülő század.[19] Egy évvel később megszervezésre került a harmadik repülő ezred is, valamint egy önálló távolfelderítő osztály, ugyancsak a repülődandár keretében, melynek ily módon összesen 25 repülő százada volt.[20] 1937. október 1-ével a repülő fegyvernem szervezete olyképpen módosult, hogy a repülődandár szervezetében 18 repülőszázad maradt, 1—1 közelfederítő repülőszázad pedig a vegyes dan-

[16] Lásd uo. VKF. 143. fasc. 111000/eln. 1. a. — 1932. szám. A határőrezredeket 1-től 7-ig folytatólagosan számozták. Mivel azonban szervezésük a békeszerződés megszegését jelentette,az alosztályok jellegét elnevezésük rejtette. Így a puskás század határőr szárny, a géppuskás század osztályparancsnoksági szárny, az ezredközvetlen géppuskás század határőrkerület parancsnoksági szárny, az árkász század pedig határőrkerületi árkász szárny név alatt bújt meg.

[17] Uo. és VKF. anyaga, 65. fac. Vezetési Értekezlet 1932. IV. 8-i jegyzőkönyve. 9071/Hr. VI.—1. oszt. 1932. szám.

[18] HIL. VKF. anyaga, 65. fasc. 9072/Hr. VI.—1. oszt. — 1932. szám. Vezetési Értekezlet jegyzőkönyve 1932. II. 16. és uo. 143. fasc. 111000/eln. 1.—a. 1932. szám.

[19] Uo. 92. fasc. 105330/eln. VI.—1. oszt. 1935. szám.

[20] Uo. 101. fasc. 1283/eln. VI.—1. oszt. 1936. szám.

dárok szervezetébe került.[21] Ezzel szintén egy lépés történt előre a hadsereg hadrendjének korszerűsítése útján.

E változással egyidőben a páncéljárműves osztály fejlesztésének következtében egy-egy kis harckocsi század is került a vegyes dandárok szervezetébe.[22] A gépkocsizó csoport szervezete ezen időszakban lényegében változatlan maradt.

Komolyabb fejlődés tapasztalható a tüzérségnél. A vegyes dandárok osztályszervezet alá rejtett tüzérezrede 3—3 új üteggel és az aknavető századok átfegyverzése útján 1—1 közepes tarackos üteggel bővült.[23] A vegyes dandár tüzérezrednek összesen tehát 42 lövege volt. A légvédelmi tüzérség egy része kezdetben a folyamőrség állományában szerepelt. Többrendbeli szervezési változás és az ütegek számának fokozatos szaporítása után, mint önálló fegyvernem részben az Országos Légvédelmi Parancsnok alárendeltségében fővezérség közvetlen alakulat lett, 7 üteg pedig (a későbbiekben 7 osztály) a vegyes dandár légvédelmi parancsnok útján a vegyes dandárok szervezetébe került.[24]

A gyalog- és határőrezredek zászlóaljait, a kerékpáros zászlóaljakat, és a huszárezredeket szervezetüknek megfelelően, nehézpuskás rajjal vagy szakasszal egészítették ki, s a gyalogság fegyverei között megjelent a golyószóró is. A vegyes dandárok megerősítését szolgálta a műszaki fegyvernem keretein belül fokozatosan kifejlesztett gázvédelmi századoknak a vegyes dandárok hadrendjébe való szervezése.[25]

A korábban 14 hadosztályra, majd 1935-től 21 dandárra tervezett hadihadrend előkészítését célozta a vegyes dandáronként 1935-ben szervezett 2. gyalogsági parancsnoki és 1937-ben a 3. gyalogsági parancsnoki állás rendszeresítése.[26] 1936. október 1-évl vegyes dandáronként 1—1 gránátos századot állítottak fel,[27] a következő évben pedig a határőrség alakulatainak átszervezésével ugyancsak vegyes dandáronként 1—1 vadász zászlóaljat[28] hoztak létre.

[21] Uo. 110. fasc. 2459/eln. VI.—1. oszt. 1937. szám.

[22] Uo. 101. fasc. 1283/eln. VI.—1. oszt. 1936. szám. Egy-egy században 5 db. Ansaldo-típusú harckocsi volt. Csak mint motorizált löveg ért valamit, páncélzata még a puskagolyó ellen sem nyújtott védelmet.

[23] Uo. 92. fasc. 105330/eln. VI.—1. oszt. 1935. szám.

[24] Uo. 101. fasc. 1283/eln. VI.—1. oszt. 1936. szám.

[25] Uo. H. M. anyaga, 1470. fasc. 6000/eln. 1.—a. 1936. szám.

[26] Minden gyalogsági parancsnok magasabb parancsnoka volt egy-egy gyalog, illetve határőr ezrednek, valamint más, hadirendileg meghatározott alakulatnak, azonkívül felügyeleti joga volt a vegyesdandár tüzérezred osztálya fölött. Az 1. gyalogsági parancsnoknak az alacsonyabb, a 2. gyalogsági parancsnoknak a magasabb számozású gyalogezred, a 3. gyalogsági parancsnoknak pedig a határőrezred volt alárendelve.

[27] Uo. Mintaként az első világháború „rohamcsapatai" szolgáltak. Fegyverzet: 3 golyószóró, 2 géppuska, 1 aknavető és 1 nehézpuska. Ezenkívül robbanóanyag és kézigránát. Rendeltetésük a kézigránáttal vívott közelharc, innen ered elnevezésük is. Egyébként a terv gránátos zászlóaljak szervezése volt, annak első ütemét képezte a századok felállítása.

[28] HIL. VKF. anyaga, 110. fasc. 2459/eln. VI.—1. 1937. szám. A határőrkerületi parancsnok alárendeltségében, 2—2 puskás századdal.

Az eddigiekben ismertetett fontosabb új felállítások, átszervezések, valamint szervezeti intézkedések eredményeként a hadsereg összereje 1937. október 1-e után a következőképpen alakult:

42 gyalogzászlóalj,
21 határőrzászlóalj,
7 vadász zászlóalj,
7 gránátos század,
7 kerékpáros zászlóalj,
1 gépkocsizó zászlóalj,
31 lovas század,
7 mérő század,
71 ½ fogatolt könnyű üteg,
2 gépvontatású könnyű üteg,
8 fogatolt közepes üteg,
10 gépvontatású közepes üteg,
1 gépvontatású nehéz üteg,
10 légvédelmi ágyús üteg,
11 légvédelmi gépágyús üteg,
1 légvédelmi gépágyús szakasz,
10 kis harckocsi, illetve páncélgépkocsi század,
15 utász század,
7 gázvédelmi század,
1 gázvédelmi iskola,
4 vasútépítő század,
2 hidász század,
1 villamos és fényszóró iskola,
17 híradó század,
25 repülő század,
7 vonatosztag,
7 gépkocsi osztag,
1 központi gépkocsi tanosztály,
6 őrnaszád,
6 páncélos motorcsónak,
3 aknahajó és
21 motorcsónak.[29]

A felsorolt alakulatok személyi állománya 85 332 főt számlált.

A hadsereg ezen alakulatokból összetevődő és 1938 tavaszáig érvényes békehadrendjét a túloldali sematikus vázlat szemlélteti.

[29] Lásd uo. H. M. anyaga, 1470. fasc. 6000/eln. 1/a.—1937. szám. 1. sz. melléklet (hadrend).

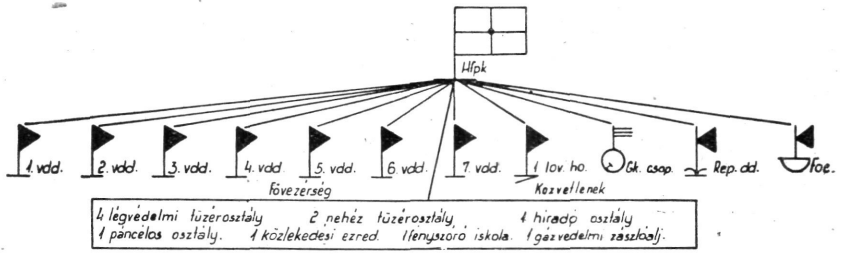

Egy vegyes dandár hadrendjébe ugyanebben az időben

2 gyalogezred,
1 határőrezred,
1 vadász zászlóalj,
1 kerékpáros zászlóalj,
1 gránátos század,
1 lovas század,
1 tüzér ezred,
1 légvédelmi tüzérosztály,
1 kis harckocsi század,
1 utász zászlóalj,
1 híradó zászlóalj,
1 közelfelderítő repülő század,
1 fogatolt vonatosztály és
1 gépkocsizó vonatszázad

volt szervezve.

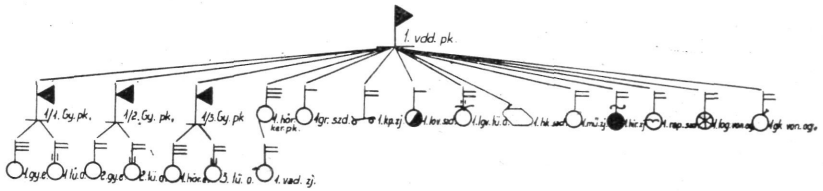

A gyalog- és határőr ezredek egyenként 3 zászlóaljból és ezredközvetlen gépszázadból (a géppuskás század helyett), árkász és távbeszélő századból álltak. Minden gyalogzászlóaljnak 3 puskás és 1 géppuskás százada volt, az előbbiek egyenként 3—3 golyószóróval, az utóbbiak 6—6 géppuskával felfegyverezve. Az ezredközvetlen gépszázad 1 nehézpuskás szakaszra = 2 nehézpuska, 1 géppuskás szakaszra = 4 géppuska, 1 gya-

log ágyús szakaszra = 2 löveg és 1 aknavető szakaszra = 3 vető tagozódtak. Egy gyalog, illetve határőr ezred ezek szerint

27 golyószóróval,
6 nehézpuskával,
22 géppuskával,
3 aknavetővel és
2 gyalog ágyúval rendelkezett.[30]

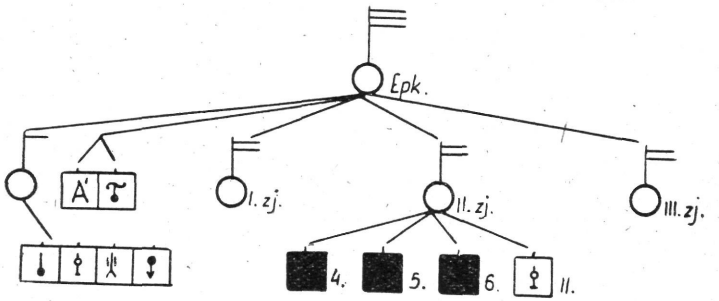

A vadász zászlóaljak zászlóaljközvetlen nehézpuskás szakaszra = 2 nehézpuska[31] és 2—2 puskás századra = 3—3 golyószóró, tagozódtak.

A kerékpáros zászlóaljak szervezetébe 1 zászlóaljközvetlen nehézpuskás szakasz = 2 nehézpuska, 1 árkász és 1 távbeszélő szakasz, valamint 2 puskás század, egyenként 6—6 golyószóróval és 1 géppuskás század tartozott 6 géppuskával.

A gránátos századok 3 puskás szakaszból 1—1 golyószóróval, 1 géppuskás szakaszból 2 géppuskával és 1 különleges szakaszból 1 aknavetővel és 1 nehézpuskával, álltak.

Minden lovas századnak 4 golyószórója volt. A tüzérezredek 1 mérőszázadra (annak szervezetében 1 fogatolt hegyi ágyús szakasz = 2 löveg), 1 fogatolt és 1 gépvontatású tarackos ütegre, egyenként 4—4 löveggel és három tüzérosztályra tagozódtak. Mindhárom osztály egyenként 1—1 könnyű ágyús üteggel, 1—1 könnyű tarackos üteggel és 1—1 hegyi ágyús üteggel rendelkezett. Minden üteg szervezetébe 4—4 löveg és 2—2 géppuska tartozott. Vagyis a tüzérezred 11 ütegében és 1 hegyi ágyús szakaszában összesen 46 löveg és 22 géppuska volt.

A vegyes dandár légvédelmi tüzérosztályok egy-egy 5 löveges légvédelmi gépágyús ütegből álltak. A kis harckocsi század 5 harckocsival, a közelfelderítő repülő század pedig 9 repülőgéppel rendelkezett.

[30] Uo. VKF. anyaga, 110. fasc. 2459/eln. VI.—1. 1937. szám.

[31] A 2., 3., 5., 6. és 7. vadászzászlóaljközvetlen nehézpuskás szakasznál 2, az 1. vad. zj-nál 6, a 4. vad. zj-nál pedig 4 npu. Lásd: HIL. VKF. anyaga, 110. fasc. 2459/eln. VI.—1. oszt. 1937. szám.

Egy vegyes dandár tűzereje ezek szerint

670 golyószóróból,
179 nehézpuskából,
636 géppuskából,
70 aknavetőből,
369 lövegből,
5 kis harckocsiból és
9 repülőgépből állt.

A lovas hadosztály hadrendjébe 2 lovas dandár tartozott, 2—2 huszárezreddel. A huszárezredek szervezete ezredközvetlen árkász és távbeszélő századra, lovas ágyús szakaszra = 2 löveg, 2—2 huszárosztályra — egyenként 2 lovas karabélyos és 1 lovas géppuskás századdal — tagozódtak. A lovas karabélyos századok egyenként 4 golyószóróval, a lovas géppuskás századok pedig 6 géppuskával és 1, illetőleg 2 nehézpuskával[32] rendelkeztek. Így tehát a lovas hadosztálynak összesen 64 golyószórója, 12 nehézpuskája, 48 géppuskája és 12 lövege volt.

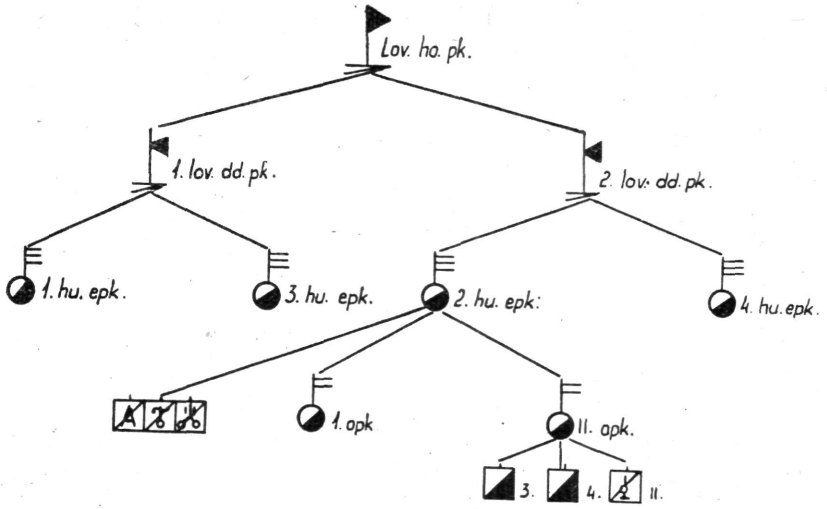

A repülő dandár 3 repülő ezredből és 1 távolfelderítő repülő osztályból állt. Ez a szervezet 192 üzemképes repülőgéppel 6 vadász századra, 8 könnyű és 2 éjjeli bombázó századra, valamint 2 távolfelderítő századra tagozódott.

A katonai ellenőrző bizottság távozása, a hadsereg szervezetében végbement változások, a számszerű és minőségi fejlesztés természetszerűleg maga után vonta a hadkiegészítési rendszer megváltozását. Ahogyan

[32] Az 1. és 3. huszárezrednél 1—1, a 2. és 4. huszárezrednél 2—2 nehézpuska volt a géppuskás századok szervezetében.

a kormányzat fokozatosan túltette magát a békeszerződés katonai rendelkezésein, úgy tért el a toborzási rendszertől is, és hosszabb átmenettel az általános védkötelezettségen alapuló kötelező katonai szolgálatot vezette be. 1928 őszétől a rendszeresített létszám valamivel több, mint egyharmadát 5 havonként kiképzésre bevonult újoncok töltötték be. 1931 őszén Gömbös Gyula, akkori honvédelmi miniszter rendeletére elkezdődött a „zsoldos" hadsereg teljes leépítése. A katonai szolgálati időt 18 hónapban állapították meg. Főleg költségvetési és elhelyezési nehézségek miatt azonban a bevonultatottak zöme 12 hónap után leszerelt. 1935. október 1-étől elvben 2 éves szolgálatot vezettek be, de a valóságban az előbb említett nehézségek következtében ez is csupán fokozatosan valósult meg.

*

A hadseregfejlesztés második időszakában tanúsított erőfeszítések eredményeként, 1938 elejére, a Horthy-fasizmus létrehozta azt a kerethadsereget, melynek megteremtésére kezdettől fogva törekedett.

A fejlesztés mérve *mennyiségi* szempontból szembetűnő. A hadsereg létszáma az 1930-as 42 ezerrel szemben meghaladta a 85 ezret, vagyis azt a számot, melyet az ország összlakosságához mérten — kezdettől fogva — hadseregszervezési politikájuk alapjának tekintettek. A tüzér ütegek száma 46-ról 92½-re emelkedett, vagyis megduplázódott. Még figyelemre méltóbb a légvédelmi tüzérség fejlesztése. Az 1930-ban volt 7 légvédelmi üteg helyett 1938 tavaszán 21½ ütegből állt a szervezet, tehát a szaporodás háromszoros. A páncélos alakulatok száma is több mint háromszoros: 3-ról 10-re emelkedett. Hasonló a helyzet a repülő fegyvernem fejlesztése terén, ahol három és félszeresére nőtt a századok száma.

Ez a mennyiségi fejlődés azonban *nem jelentett* ugyanilyen arányú *minőségi* fejlődést, nem hozott számottevő minőségi változást a hadsereg korszerűsítése terén. A hadsereg létszáma megkétszereződött, ugyanakkor a műszaki alakulatok az 1930-as szervezet szerint — 15 utász század, 4 vasútépítő század és 2 hidász század — állítak rendelkezésre. Ez az erő még az 1930-as szervezet szerinti hadsereg létszáma után egy esetleges háború folyamán adódó műszaki feladatok elvégzéséhez is kevés, pedig a műszaki munkák nagysága elsősorban nem is a hadsereg számától, hanem alkalmazásától, feladatától és a terepviszonyoktól függ. Éppen ezért a műszaki csapatok fejlesztésénél az abszolút számoknak van jelentőségük, hiszen háborúban egy kisebb hadsereg elvileg ugyanolyan nagyságú műszaki feladatok megoldására kényszerül, mint egy nagy hadsereg. Változatlanul alacsony színvonalú maradt a gépesítés: 63 gyalogzászlóalj mellett 2 gépkocsizó zászlóalj szerepelt a hadrendben, a 92½ tüzérütegből 13 volt gépvontatású, a többi fogatolt. Ugyanakkor az ütegek zöme könnyű, számottevő közepes tüzérség nincs, a nehéztüzérséget pedig csak néhány löveg képviseli. A repülő és páncélos alakulatok száma nemcsak elenyészően csekély volt a hadrendhez mérten olyannyira, hogy önálló alkalmazásra számításba jöhető kötelék fel-

állítására egyáltalán nem vagy alig telt, hanem anyaguk sem felelt meg a korszerűség követelményeinek. A zömében Olaszországból beszerzett repülőgépek elavult típusaik és gyenge teljesítőgépességük miatt nem feleltek meg a korszerű követelményeknek, s emellett legtöbbjük anyag- vagy szerelési hiba folytán már az első próbarepülés után általános javításra szorult. Az ugyancsak olasz eredetű kis harckocsikat gyenge páncélzatuk teljesen alkalmatlanná tette a reájuk váró szerep betöltésére.

A fegyvernemek és csapatnemek egymáshoz való arányában beállott változások az előzőnél korszerűbbé tették a hadsereg szervezetét. A gyalogság tűzereje megnövekedett, számaránya a többi fegyvernemmel szemben csökkent. Alapvető változás azonban nem történt, hiszen a korszerű fegyvernemek kicsinyek voltak, s legtöbbjük csupán arra elegendő, hogy kiképző keretet biztosítson.

Az új felállítások révén fejlettebb a vegyes dandár hadrendje is. Ez annak következtében, hogy három gyalogezreddel és a megelőzőnél nagyobb tüzérséggel rendelkezett, lényegében hadosztály szervezetnek felelt meg. Mint arról fentebb már említés történt, minden gyalog-, illetőleg határőrezred egy-egy gyalogdandár keretét képezte, vagyis a békeszervezésben szereplő 7 vegyesdandár a 21 gyalogdandárra tervezett hadihadrend alapja volt.

A vegyes dandárok összfegyvernemi jellegét a szervezetükbe újonnan beállított légvédelmi, repülő és páncélos alakulatok méginkább kidomborították. S ha a hadsereg egészére nem is alkalmazható a korszerű jelző, a vegyes dandár 1938 tavaszi hadrendje az akkori elveket és viszonyokat figyelembe véve, korszerűnek nevezhető. Az európai kisállamok hadseregein belül a vegyes dandárnak megfelelő egységek szervezete között nem volt lényeges eltérés. Más kérdés természetesen az egyes fegyvernemek fejlettségi színvonala, a lövegtípusok korszerűsége, a vegyes dandár gépesítésének mértéke stb., mely területeken az összehasonlítás a Horthy-hadsereg rovására dől el.

A hadseregnek a gépesítés elégtelenségéből, s az egyes fegyvernemek fejletlenségéből adódó korszerűtlensége azonban ebben az időben nem a katonai vezetés hadseregszervezési elveinek helytelenségét bizonyítja, hanem az ország gazdasági helyzetének, s az ipar, különösen a nehézipar fejletlenségének következménye volt.

A fejlesztés mérve és a hadsereg korszerűsítése érdekében tehető intézkedések tehát nem a Horthy-fasizmus arra irányuló szándékain, hanem a rendelkezésére álló gazdasági lehetőségeken múltak.

ADALÉKOK A MAGYAR TANÁCSKÖZTÁRSASÁG ÉS SZOVJET-OROSZORSZÁG FEGYVERES SZÖVETSÉGÉNEK KÉRDÉSÉHEZ

Liptai Ervin alezredes

1919. március 21-én, a magyar dolgozókhoz intézett legelső kiáltványában a Magyar Tanácsköztársaság Forradalmi Kormányzótanácsa bejelentette, hogy az uralomra jutott magyar munkásosztály „Kijelenti teljes eszmei és lelki közösségét az orosz-szovjet kormánnyal, fegyveres szövetséget ajánl Oroszország proletárjainak."

A hatalmat kivívott munkásosztályok szoros szövetsége — ideértve a fegyveres szövetséget is — természetszerű és logikus folytatása annak a szolidaritásnak és együttműködésnek, amely a különböző tőkés országok elnyomott munkásosztályát fűzi össze egymással. Az európai munkásmozgalom tapasztalatai már a 19. század második felében bebizonyították, hogy a munkásmozgalmak ellen nemzetközi méretekben szervezkedő reakcióval szemben a munkásoknak is hasonló módon kell összefogniok. Az egyes országok korában elszigetelt munkásmozgalmainak a Nemzetközi Munkásszövetségekben — az I. és II. Internacionáléban — való összefonódása hatalmas lendületet adott az európai munkásosztály eszmei és szervezeti fejlődésének. A munkások megtanulták, hogy a kizsákmányolás és elnyomás elleni harcukban mint szilárd szövetségesekre támaszkodhatnak a külföldi munkásszervezetekre. Az első világháborúban szerzett keserű tapasztalatok alapján mind szélesebb munkás- és szegényparaszt tömegek ismerték fel, hogy azok a front második oldalán levő, katonaruhába öltöztetett munkások és parasztok, kiknek legyilkolására adták kezükbe a fegyvert, nem ellenségeik, hanem sorstársaik, és, hogy valamennyiük igazi ellenségeit a királyi és császári palotákban, az iparbárók és földesurak kastélyaiban kell keresniök. A dolgozók előtt egyre világosabbá vált, hogy a II. Internacionáléban tömörült szociáldemokrata pártok vezetői elárulták őket, amikor a „haza védelme" jelszavával az imperialista érdekekért folyó háború mellé állottak, és az egyik ország munkásait a másik ország munkásainak legyilkolására igyekeztek lelkesíteni. A nemzetközi munkásszolidaritás, a

proletár internacionalizmus eszméje a nemzetközi munkásosztály mind szélesebb tömegeinek tudatában győzedelmeskedett az uralkodó osztályok és szociálsoviniszta kiszolgálóik által szított nacionalizmus felett.

Hatalmas lökést adott a világ munkásai internacionalista öntudata emelkedésének a Nagy Októberi Szocialista Forradalom. A nemzetközi munkásösszetartásnak a történelemben eddig példa nélkül álló széles tömegmozgalma bontakozott ki az orosz munkásosztály hősi harcának támogatására a forradalom és a polgárháború időszakában. A dolgozók mind szélesebb tömegei értették meg, hogy az orosz munkásosztály nem csupán saját felszabadulásáért küzd, hanem az egész világ elnyomott és kizsákmányolt proletárjainak élcsapataként folytatja harcát a szocializmus győzelméért. Ahogyan az Októberi Szocialista Forradalom nemzetközi jellegének felismerése 14 állam imperialistáit fegyveres beavatkozásra késztette az orosz kapitalisták oldalán, úgy érezte kötelességének minden öntudatos szocialista, hogy a fiatal Szovjetállam védelmére keljen. A tőkés országokban milliók emelték fel szavukat az imperialista intervenció ellen, az imperialista hadseregekben pedig egész egységek tagadták meg az orosz proletárdiktatúra elleni harcot.

Százezrekre tehető azoknak a volt oroszországi hadifoglyoknak a száma, akik fegyverrel a kezükben védelmezték a világ első munkáshatalmát. Közöttük harcolt az a több mint százezer magyar internacionalista, aki tudta, hogy amikor a Távol-Keleten, Turkesztánban vagy Ukrajnában ragad fegyvert az ellenforradalom ellen, egyben a szocializmus magyarországi győzelméért is küzd. A magyar kommunisták a Nagy Októberi Forradalmat a szocialista világforradalom kezdetének tekintették és szilárdan hitték, hogy az oroszországi munkásosztály példáját követve, annak sikereire támaszkodva, a magyar munkásosztály is kivívja felszabadulását és létrehozza a proletárdiktatúrát Magyarországon.

Amikor 1919 márciusában a magyar munkásosztály hatalomra jutott, világos volt, hogy a Magyar Tanácsköztársaságnak az ellenséges imperialista államoktól körülvéve, nemcsak internacionalista kötelessége, hanem *létérdeke* a Szovjet-Oroszországgal való szoros fegyveres és szellemi együttműködés. Ezért a Magyar Tanácsköztársaság kommunista vezetői a proletárdiktatúra fennállásának első pillanatától kezdve arra törekedtek, hogy elősegítsék Szovjet-Oroszország és Tanács-Magyarország „legteljesebb és legbensőbb fegyveres és szellemi szövetségét".[1]

Szovjet-Oroszország dolgozói kitörő lelkesedéssel fogadták a Magyar Tanácsköztársaság megszületésének hírét. A proletárdiktatúra magyarországi győzelme a lenini eszme helyességének bizonyítéka, a szocialista világforradalom újabb diadala volt. A Magyar Tanácsköztársaság az imperialisták és fehérgárdisták túlerejével nehéz helyzetben harcoló Szovjetállam első szövetségese volt és ha rövid ideig állott is fenn, azzal, hogy magára vonta az imperialista nagyhatalmak figyelmét és

[1] A Magyarországi Szociáldemokrata Párt és a Kommunisták Magyarországi Pártja egyesülését kimondó. 1919. márc. 21-i határozat. „Az egység okmányai." Budapest. 1919. A Közoktatásügyi Népbiztosság kiadása.

lekötötte hadseregeik egy részét, reális segítséget nyújtott Szovjet-Oroszországnak. Természetes tehát, hogy az oroszországi munkásosztály állama minden erejével igyekezett szellemi és katonai támogatást nyújtani magyar szövetségesének.

*

A szovjet és a magyar katonai együttműködés egyik legfőbb kérdése 1919-ben az volt, hogy vajon sikerül-e megvalósítani az oroszországi és a magyar Vörös Hadseregek egyesülését, át lehet-e törni a két munkásállam között húzódó ellenforradalmi kordont? Kétségtelen, hogy két, szövetséges állam hadserege stratégiai együttműködésének nem előfeltétele a közvetlen érintkezés. Mint a továbbiakban látni fogjuk, a szovjet Vörös Hadsereg tudott segítséget nyújtani a Magyar Tanácsköztársaságnak a közös front megteremtése nélkül is.

A két proletárhadsereg egyesülésének azonban a szűkebb értelemben vett katonai szempontokon túlmenően óriási politikai jelentősége lett volna. A proletárdiktatúra létrejöttének körülményei azt bizonyítják, hogy mind a Kommunista Párt-vezete forradalmi erők, mind az ingadozó középrétegek, mind pedig a tőkés-földesúri ellenforradalom 1919 márciusának közepétől úgy számoltak az orosz Vörös Hadsereg Közép-Európába való előretörésével, mint egy, a közeljövőben bekövetkezendő eseménnyel. A budapesti újságok arról adtak hírt, hogy március 18-án a Vörös Hadsereg elfoglalta Tarnopolt és hogy a Galíciában folyó harcok ágyúdörgését már a Kárpátokon innen is hallani lehet. A proletárdiktatúra ellenségei e hírek hallatára meghúzódtak, a semlegesek vagy ingadozók hatalmas táborának egy része pedig közeledett a Kommunista Párthoz. Különösen azután, hogy az antant a Vyx-jegyzékben bejelentette újabb követeléseit, a csalódott kispolgári tömegek jelentős része a külpolitikai orientáció megváltoztatásával, a diadalmasan előretörő szovjet Vörös Hadsereggel való szövetséggel remélte elérni az ország területi integritásának biztosítását. Hasonló szempontok alapján foglalt állást március 21-én a szociáldemokrata vezetők többsége is. Véleményünket természetesen nemcsak a külpolitikai meggondolások befolyásolták, hanem döntően az a tudat, hogy a szovjet Vörös Hadsereg előretörése esetén a Kommunista Párttal és a proletárdiktatúrával szembeni, addig folytatott politikájuk amúgy is lehetetlenné válik. Az a feltevés hogy a szovjet Vörös Hadsereg rövidesen átkel a Kárpátokon, elhatározóan befolyásolta a fiatal Kommunista Párt vezetőinek magatartását is. Amint a későbbiek során a Magyar Tanácsköztársaság volt vezetői ismételten rámutattak, a kommunisták azzal a tudattal mentek bele a Szociáldemokrata Párttal való egyesülésbe, hogy a későbbiek során az orosz Vörös Hadsereggel való egyesülés lehetővé fogja tenni a legmegbízhatatlanabb szociáldemokrata vezetők eltávolítását.

„Március 21-én a szociáldemokraták amaz ajánlatának elfogadásában, mely a pártok egyesülésére vonatkozott, az a feltevés játszotta a

döntő szerepet, hogy az orosz Vörös Hadsereg Tarnopol táján van már, és sikerülni fog velük egyesülve az egyesült pártból orosz segítséggel sorra kidobálni a szociáldemokráciának azokat a vezetőit, akik nem hajlandók a mi értelmünkben folytatni a diktatúra politikáját."[2]

A szovjet és a magyar Vörös Hadsereg egyesülésének perspektívája tehát meghatározóan érvényesült a magyar társadalom valamennyi politikai irányzatának a proletárdiktatúrával kapcsolatos állásfoglalásában. Éppen ezért a két hadsereg egyesülésének kérdése, szűkebb, katonai jelentőségén kívül a Tanácsköztársaság egész fennállásának idején megmaradt olyan tényezőnek, amelynek alakulása döntően hatott az egyes politikai irányzatok bel- és külpolitikai tevékenységére.

Mennyiben volt reális alapja a két Vörös Hadsereg egyesítésére irányuló óhajoknak és törekvéseknek a Magyar Tanácsköztársaság létrejöttének időszakában? Milyen távolságokat és akadályokat kellett volna leküzdenie a két proletárhadseregnek, hogy megteremthessék egymással a közvetlen kapcsolatot?

A Magyar Tanácsköztársaság a proletárdiktatúra kikiáltása és az imperialisták áprilisi támadása közötti időben sem mennyiségi, sem pedig minőségi tekintetben nem rendelkezett olyan fegyveres erőkkel, amelyek az ország határainak biztosítása mellett vállalhatták volna azt a feladatot, hogy a Kárpátokon áthatolva keresztültörjék az ukrán ellenforradalmi bandák gyűrűjét, és így egyesüljenek az ukrán Vörös Hadsereggel. Az imperialisták támadása után a magyar Vörös Hadsereg minden erejét a román és cseh-szlovák intervenciós csapatok elleni harc kötötte le. Ilyen körülmények között természetes volt, hogy a Magyar Tanácsköztársaság és Szovjet-Oroszország közötti közvetlen érintkezés megteremtését mind Magyarországon, mind pedig Szovjet-Oroszországban az oroszországi Vörös Hadseregtől várták.

1919 márciusában Szovjet-Oroszország katonai helyzete igen súlyos volt. Az imperialista nagyhatalmak és a fehérgárdisták minden eddiginél nagyobb erőt mozgósítottak a proletárdiktatúra ellen.

A Szovjetállam számára a legnagyobb veszélyt Kolcsak keletről előretörő, mintegy 300 000 fős hadserege képezte. Kolcsaknak március folyamán és április első napjaiban sikerült áttörnie a Vörös Hadsereg keleti frontját. Szamára és Szimbirszk irányában megközelítette a Volgát, ahol előzetesen összeegyeztetett terveik szerint Gyenyikinnel szándékozott egyesülni, hogy hadseregeik egyesített erejével Moszkva ellen vonuljon. A Bolsevik Párt Központi Bizottsága, felismerve a keletről fenyegető halálos veszélyt, a keleti frontot főfronttá nyilvánította és minden erőt, eszközt e front megerősítésére mozgósított.

[2] *Kun Béla:* „A Magyar Tanácsköztársaságról." Kossuth. Bp. 1957. 476. o. Ezt a feltevéseken alapuló, a Magyar Tanácsköztársaság sorsát döntően befolyásoló elhatározást a későbbiek során a Kommunista Párt vezetői élesen elítélték:

„Ez a taktika azért nem volt marxista—leninista taktika, mert nem a tényekre, hanem a lehetőségekre volt alapítva, olyan lehetőségekre, amelyek bekövetkezhettek volna, de bekövetkezésük el is maradhatott, mint ahogy el is maradt." *Kun B.* Idézett mű. 584—585. o.

Szovjet-Oroszország déli frontján francia, görög és más intervenciós csapatok, valamint Gyenyikin ellenforradalmi hadserege állottak. Bár március első felében az intervenciós csapatok Ogyesszát, Herszont és Nyikolájevet feladni kényszerültek, Gyenyikin hadserege, amelyet az imperialisták bőkezűen elláttak minden szükséges hadfelszereléssel, komolyan fenyegette a Don-medencét és a déli, nagyjelentőségű mezőgazdasági területeket. Gyenyikin a tavaszi hónapokban erőt gyűjtött a nyáron kibontakozó nagyarányú támadásra.

Az északi fronton amerikai és angol csapatok tartottak megszállva több fontos kikötőt. Létszámuk Miller fehérgárdista tábornok egységeivel együtt megközelítette a 70 000 főt.

Északnyugaton Esztország, Lettország területén fehérgárdista alakulatok, német önkéntes-zsoldoscsapatok és az ellenforradalmi Lengyelország hadserege támadott a proletárdiktatúrára. Esztország területén alakult meg Jugyenyics és Rodzjanko hadteste, amely Pétervárt fenyegette.

Szovjet-Oroszország nyugati frontján az ukrán Vörös Hadsereg 1919 tavaszán nehéz harcot vívott Petljura ellenforradalmi csapataival. Február elején, Kijev felszabadítása után kezdődött meg a küzdelem a jobbparti Ukrajna birtokáért. Petljura bandái február folyamán és március első felében súlyos veszteségeket szenvedtek és feladni kényszerültek Nyugat-Ukrajna jelentős részét. Március 20-án Scsorsz legendás hadosztálya már Zsmerinkáig tört előre. Az ukrán ellenforradalmárok minden erejüket összeszedték, hogy a diadalmasan előnyomuló Vörös Hadsereget megállítsák és visszaszerezzék az elvesztett területeket. A kelet-galíciai nacionalista Rada 18-tól 35 évig mozgósítást rendelt el és a sebtében összeszedett egységek egész sorát bocsátotta Petljura rendelkezésére. A szorongatott helyzetben levő ukrán ellenforradalmárok segítségére siettek a lengyel és román csapatok is. Délnyugaton, Mogiljevtől Tyiraszpolig két román hadosztály, északnyugaton pedig Szarnü és Pinszk irányában lengyel egységek támogatták Petljura ellencsapását. Petljura akciója északnyugati irányból Kijev felé indult meg, hogy így az ukrán Vörös Hadsereg egységeit a nyugati irányban elért sikerek feladására kényszerítse. Petljura akciója időleges sikereket ért el: március 17-én sikerült Kijevtől északnyugatra Borodjankáig előretörnie és ezzel mintegy 50 kilométerre megközelítenie az ukrán fővárost. A Vörös Hadsereg azonban szilárdan tartotta Kijevet: védelmi harcokban felőrölte az ellenforradalmi csapatok erejét, majd ismét előrenyomult. Néhány nappal április közepe után az ukrán Vörös Hadsereg nyugati frontjának vonala Ovrucstól Novográd—Volinszkijon, Sepetovkán, Sztáro—Konsztantyinovon, Proszkurovon, Kamenyec—Podolszkijon és Mogiljev—Podolszkijon keresztül Jampolig húzódott. A harcok során Petljura csapatai demoralizálódtak, jelentős részük fogságba esett vagy felbomlott. Néhány egységük maradékai Romániába szorultak, majd onnan mentek át Galíciába. Jelentősebb csapataik csupán Novográd—Volinszkij—Tarnopol vonalában maradtak, azonban Scsorsz hadosztálya itt is erősen szorongatta őket.

Április közepéig tehát Szovjet-Oroszország nyugati frontján a hadihelyzet a Magyar Tanácsköztársaság szempontjából kedvezően alakult. Ebből következően április első felében a Magyar Tanácsköztársaság Forradalmi Kormányzótanácsa a két proletárállam fegyveres erői egyesítésének lehetőségét optimistán ítélte meg. Kun Béla a Forradalmi Kormányzótanács április 11-i ülésén bejelentette: „Csicserinnel és Leninnel érintkezésbe lépett, hogy katonai erőnket egyesíteni tudjuk. Kérdezte tőlük, mikor lehet egységes frontot csinálni... Szervezett betörést kellene csinálni Mármaros alatt."[3] A Kun Béla által meghatározott irány kiválasztásánál nyuilvánvalóan az játszott szerepet, hogy ebben az időben az ukrán Vörös Hadseregnek itt előretörve kellett volna a legkevesebb akadályt leküzdenie. Petljura ellenforradalmi hadseregének maradványai ettől a vonaltól északra helyezkedtek el. A román csapatok pedig még nem húzódtak fel idáig jelentős erőkkel. E terv azonban bármennyire reálisnak látszott is, a később bekövetkezett események folytán nem valósulhatott volna meg.

*

A Magyar Tanácsköztársaság megszületése, egy újabb Vörös Hadsereg megjelenése a szovjetellenes intervencióra készülődő kelet-európai országok hátában komoly zavart okozott az imperialista vezérkarok terveiben. 1919 tavaszára a befejezéshez közeledtek Franchet d'Esperay tábornok vezetésével a francia—görög balkáni hadsereg előkészületei a szovjetellenes intervencióra. A hadsereg vezérkara már hozzálátott a csapatok Besszarábiába való átcsoportosításának megszervezéséhez, midőn a Magyar Tanácsköztársaság kikiáltása arra késztette a francia hadvezetést, hogy balkáni hadseregét minden eshetőségre készen visszatartsa egy esetleges Magyarország elleni hadműveletre. Hasonló hatást váltott ki a proletárdiktatúra magyarországi győzelme Csehszlovákiában és Romániában is. Csehszlovákiában 1919 tavaszán önkéntes egységeket szerveztek a szovjetellenes háború céljaira. 1919. március 21. után a csehszlovák uralkodó osztály hadseregének döntő részét a magyar Vörös Hadsereg ellen kényszerült bevetni és le kellett mondania a Szovjet-Oroszország elleni intervencióba való bekapcsolódásról. A román hadvezetés is arra kényszerült, hogy csapatainak jelentős részét az erdélyi fronton alkalmazza és meggyengítse besszarábiai és bukovinai erőit.

Az imperialista hatalmak politikai és katonai vezetése világosan felismerte azt a veszélyt, melyet a Magyar Tanácsköztársaság és Szovjet-Oroszország fegyveres erőinek esetleges egyesülése jelentett számukra. Tudatában voltak annak, hogy az elszigetelt és minden oldalról körülvett Tanács-Magyarországot könnyebben legyűrhetik, mint ha annak sikerül a területi kapcsolatot is megteremteni Szovjet-Oroszországgal. Azt is tisztán látták, hogy a szovjet Vörös Hadsereg csapatainak meg-

[3] A Forradalmi Kormányzótanács április 11-i ülésének jegyzőkönyve. A Párttörténeti Intézet Archivumában.

jelenése a Kárpát-medencében beláthatatlan következményekkel járt volna a kapitalista Európa számára.

A magyar és az oroszországi Vörös Hadsereg egyesülésének kérdésével több ízben foglalkozott a nyugati burzsoá sajtó is. Egyik legérdekesebb ilyen jellegű cikk a francia L'Homme Libre április 8-i számában jelent meg. „Egyesülhetnek-e a magyar és az orosz bolsevikok?" — címmel. A cikk bizalmatlanságot fejez ki az ukrán nacionalistákkal szemben, képteleneknek tartja őket az orosz Vörös Hadsereg megállítására, sőt felveti, hogy fennáll az a veszély is, hogy az ukrán nacionalisták csapatai a vörösök oldalára állnak át. Figyelmet érdemel a cikknek az a része, amely a két Vörös Hadsereg Romániân keresztül való egyesülésének lehetőségét elemzi:

„Egyébként a legjobb magyar erők nem ott vannak, ahol azt hinni kellene: északon, hanem Románia előtt, Debrecentől keletre. Az ő oldalukon az antibolsevista erők egyrészt a besszarábiai és az erdélyi román hadseregből állnak, másrészt a hajdani Szaloniki-hadsereg francia és görög kontingenseiből, melyek Galatz—Bukarest, Kisinyov és Ogyesszsza területén tartózkodnak. A francia csapatok megszállták a Bánátot is Temesvár előtt, megerősítve a szerbekkel, kiknek gyalogsága Orsován és lovassága Szegeden van.

Románia helyzete tehát a magyarok, az ukránok és a bolsevikok koncentrikus támadása esetén igen komoly lenne. A mi bátor szövetségeseink kétségkívül meg fogják gyengíteni az északról jövő Vörös Hadsereg előretörését a Dnyeszternél, azonban ez a vonal a bolsevik csapatoknak a Kárpátokon át való egyesülése következtében megváltozhat és a Pruth völgye akkor a maximalista hordák inváziójának útvonalául szolgálhat, míg a magyarok az erdélyi román csapatokat a Maros és a Szamos völgyeiben támadják.

Egy ilyenfajta hadműveletre azonban nincs kilátás és feltehető, hogy az új magyar kormányzat már megdől, mielőtt ezt az offenzívát megkezdené.

A Temesvárnál levő francia—görög csapatok valóban kedvező helyzetben vannak, hogy a magyar hadsereg jobbszárnya ellen ellentámadást indítsanak és összeköttetését Budapesttel megszakítsák, mielőtt az oroszokkal a Maros völgyében egyesülhetne. Másrészt ez a kezdeményezés jeladás lenne az előretörésre az itáliai határon lábhoztett fegyverrel álló szövetséges hadseregek számára."

Az imperialisták már néhány nappal a Magyar Tanácsköztársaság megszületése után megkezdték az előkészületeket a magyar- és oroszországi proletárdiktatúra közötti összeköttetés megteremtésének lehetetlenné tételére.

A belgrádi francia hadseregparancsnokságon összekötői minőségben dolgozó Dimitriu román ezredes négy nappal a magyar proletárdiktatúra kikiáltása után, március 25-én már a francia vezérkarnak a két proletárállam egymástól való elszigetelésére irányuló, kirajzolódó terveiről ad hírt az erdélyi román csapatok főparancsnokságának:

„A franciák a románokat és a cseh-szlovákokat kérik, kövessenek el mindent, hogy a magyarok összeköttetése az ukránokkal lehetetlenné tétessék. Itt egy nagy nemzetközi hadsereg felállításának eszméjével foglalkoznak, hogy azzal a Keleti-tengertől a Fekete-tengerig egy hatalmas barrieret állítsanak fel az oroszországi és közép-európai bolsevizmus közé..."[4]

A franciák terve természetesen messzemenő támogatásra talált a román és csehszlovák kormányköröknél. Ezek részéről a stratégiai meggondolások mellett igen fontos szerepet játszottak a területi terjeszkedés szempontjai is. A csehszlovák burzsoá vezetőkörök Tanács-Magyarország kelet felé való elszigetelésének, a románokkal való összeköttetés megteremtésének szükségességével igyekeztek igazolni Kárpát-Ukrajna megszerzésére irányuló törekvéseiket. Ugyancsak március 25-én kelt, Clemenceauhoz intézett levelében Benes a következőket írja:

„Hogy szembeszállhassunk a magyarországi bolsevizmussal, feltétlenül szükséges, hogy összeköttetésünk legyen a románokkal és a magyarországi román hadsereggel... A magyarországi rutének területe, mely a románokat a cseh-szlovákoktól elválasztja, szabad átjárót biztosít a Kelet-Galícia és Oroszország felől beözönlő bolsevik agitátorok és bolsevik csapatok számára. Megállapítottuk, hogy teljesen bolsevizált volt magyar hadifoglyok ezen az úton tértek vissza Magyarországra. El kell torlaszolni a bolsevikok beszivárgásának útját Magyarország felé... Közös ügyünk érdekében kérjük, hogy amily gyorsan csak lehet, elzárhassuk ezt az átjárót."[5]

Az imperialista román és csehszlovák kormányköröknek a közös korridor megteremtésére irányuló elhatározását hamarosan követték a vezérkarok gyakorlati lépései. A román és a csehszlovák csapatokat úgy összpontosították, hogy azok a Magyar Tanácsköztársaság elleni támadó akció megkezdése után rövid idővel megteremthessék egymással az összeköttetést.[6]

[4] Idézi: Doberdói *Breit József:* „A magyarországi 1918/19. évi forradalmi mozgalmak és a vörös háború története" Magy. Kir. Hadtörténelmi Levéltár 1925. II. kötet, 41. oldal.

[5] Idézi: *Vaclav Kral:* „A csehszlovák burzsoázia intervenciós háborúja a Magyar Tanácsköztársaság ellen 1919-ben." 1956. Csehszlovákiai Szépirodalmi Könyvkiadó. 80—81. oldal.

[6] A Hadügyi Népbiztosság hadműveleti osztálya már március végén helyes következtetéseket vont le az erdélyi román csapatok csoportosításáról érkezett közlésekből. Az erdélyi katonai kerület parancsnokságának március 29-i jelentésével kapcsolatban, amely szerint „Már napok óta érkeznek hírek, hogy a románok erdélyi csapataikat észak felé összevonják", a hadműveleti osztály a következőket jegyezte meg: „Ellenségeink részére kétségtelenül nagy előny volna, ha sikerülne nekik bennünket az oroszoktól való közvetlen érintkezéstől elvágni. Ezt a legkönnyebben úgy érhetik el, ha a románok Máramarossziget—Zilah vonalból, a csehek pedig Ungvár vidékéről Huszt, illetve Munkács irányából előnyomulnak. Egymással a közvetlen érintkezést itt vehetik fel a legkönnyebben, mindkét félnek útja itt a legrövidebb, a megteremtendő korridor itt — északon a Kárpátok által, délen a Tisza és Szamos által határolva, orosz és magyar támadások ellen a legkönnyebben védhető ... Ezen korridor megteremtése egyébként a csehek és románok régi közös kívánsága." Hadtörténelmi Intézet Levéltára. A Magyar Tanácsköztársaság iratai. 4. csomó.

A román imperialisták április 16-án megindult támadásával kezdetét vette a Magyar Tanácsköztársaságnak Szovjet-Oroszországtól való módszeres és alapos területi elszigetelése. Az erdélyi román hadsereg északi csoportjához tartozó, Olteánu tábornok által vezetett vegyes különítmény kapta azt a feladatot, hogy a Tisza völgyében Huszt felé előrenyomulva vegye fel a kapcsolatot a csehszlovák egységekkel. Április 26-án Klofáč, a csehszlovák nemzetvédelmi miniszter is utasította Hennocque francia tábornokot, hogy a parancsnoksága alatt álló 3. hadosztállyal lépje át a demarkációs vonalat és Csap körzetében vegye fel az összeköttetést a románokkal. Ez hamarosan meg is történt. Április 29-én a Csap—Munkács vonalától északra működött román lovas járőrök érintkezésbe léptek a csehszlovák járőrökkel. Ezzel a Magyar Tanácsköztársaság keleten való bekerítésének első szakasza lezárult.

*

A magyar és a szovjet-oroszországi munkáshatalom vezetői a nehéz helyzetben sem mondtak le arról a reményről, hogy az összeköttetést a két proletárállam között megteremthetik.

A közelmúltban került nyilvánosságra Leninnek egy 1919. áprilisában kelt távirata, amelyet Szerpuhovba, Vacetisz főparancsnoknak és Arálovnak, a Köztársaság Forradalmi Katonatanácsa tagjának küldött. Lenin e táviratban az ellen az erőket szétforgácsoló, káros hadvezetés ellen lép fel, amelyet Rakovszkij, az ukrán Népbiztosok Tanácsának elnöke és Antonov-Ovszejenkó, az ukrán Vörös Hadsereg főparancsnoka képviselt. E távirat utasítja az ukrán Vörös Hadsereg vezetőit, hogy erőiket szigorúan a két legfontosabb feladatra: Gyenyikin ellen és a Magyar Tanácsköztársaság megsegítésére koncentrálják.

„A Galícia és Bukovina egy részébe történő előnyomulás a Tanács-Magyarországgal való kapcsolat miatt szükséges. E feladatot minél gyorsabban és tartósabban meg kell oldani, e feladat határain túl azonban Galíciának és Bukovinának semmiféle elfoglalása nem kell, ugyanis az ukrán hadseregnek semmilyen körülmények között sem szabad eltérnie két legfőbb feladatától. Éspedig: az első, legfontosabb és legsürgősebb — segítséget nyújtani a Don-medencének. E segítséget gyorsan és nagy arányban kell elérni. A második feladat — szilárd vasúti kapcsolatot teremteni Tanács-Magyarországgal.

Tájékoztassanak az Antonovnak adott utasításaikról és a végrehajtásuk ellenőrzésére tett intézkedéseikről.

A Védelmi Tanács Elnöke:
Lenin."[7]

[7] *Lityeraturnaja Gazjeta*, 1957. ápr. 21.

Az áprilisi román támadás megindulása után az ukrán Vörös Hadsereg fokozta a vele szembenálló román csapatok elleni tevékenységét, hogy így csökkentse a Magyar Tanácsköztársaságra nehezedő nyomást. Hogy az ukrán Vörös Hadsereg akciói mennyire érzékenyen érintették a román vezérkart, arról tanúskodik Presan tábornoknak, a román hadsereg vezérkari főnökének április 28-án Fochhoz küldött előterjesztése:

„Van szerencsém a következőket Foch tábornagy úr tudomására hozni:

1. A magyar haderők nemsokára teljesen át lesznek vetve a Tisza nyugati partjára.

2. E hadművelet befejeztével kénytelenek leszünk erőink legnagyobb részét a Dnjester mentére küldeni, ahol feltétlenül és sürgősen szükség van rájuk..."[8]

Május elején azonban az ukrán Vörös Hadsereg nyugat felé történő előnyomulását nemvárt körülmény állította meg. Május elején Grigorjev atamán, az ukrán Vörös Hadsereg egyik legfontosabb hadosztályának parancsnoka, árulást követett el és átállva az ellenforradalmárok oldalára, hátbatámadta a szovjethatalmat. Lázadásának központja Jeliszavetgrád volt. Május 9-én fegyveresen szétzavarta a jeliszavetgrádi szovjetet és agyonlövetett több mint 30 kommunista funkcionáriust és egyszerű párttagot. Kapcsolatot teremtett Gyenyikinnel és Mahnóval. Felhasználva az árulás váratlanságából számára adódó előnyöket, rövid idő alatt számos jelentős nagy várost, közöttük Nyikolájevet, Herszont, Jeliszavetgrádot, Jekatyerinoszlávot, Kremencsugot, Znamenykát, Alekszandriát és egy sor más fontos helységet foglalt el.

Grigorjev árulása súlyos helyzetet teremtett Szovjet-Oroszország nyugati frontjának déli szárnyán. A helyzet súlyosságát fokozta, hogy Grigorjev átállása az ellenforradalmárok oldalára, egybeesett Gyenyikin nagyszabású támadásának megindulásával. Az árulás a Gyenyikin ellen harcoló erők hátában történt és súlyos következményekkel járhatott az egész déli frontra nézve.

Az Ukrán Tanácsok Központi Végrehajtó Bizottsága felhívással fordult Ukrajna valamennyi dolgozójához és harcra szólította őket Grigorjev, valamint az őt támogató ellenforradalmárok ellen.

„Akkor, mikor Szovjet-Ukrajna minden erejét megfeszíti, hogy Szovjet-Oroszországgal együtt kiűzze a Don-medencéből a cári tábornokok bandáit, mikor az ukrán Vörös Hadsereg arra készül, hogy megtisztítsa Besszarábiát és Bukovinát a román földesuraktól és testvéri kezet nyújtson a vörös Magyarországnak, — a baloldali eszerek és a nyezalezsnyikok[9] újra kezet emeltek a szovjethatalomra."[10]

Az áruló Grigorjev ellen Vorosilov és Parhomenkó vonult fel. Egy-

8 *P. Breit:* i. m. III. Kötet, 223. oldal.

9 Ukrajnai ellenforradalmi csoportosulás.

10 Idézi: *A. V. Liholat:* Razgrom nacionalisztyicseszkoj Kontrrevoljuciji na Ukrainye (1917—1922) *Goszpolityizdat,* 1954. p. 341.

másután szabadították fel a Grigorjev által elfoglalt városokat és május 21-re annak főerőit Alekszandria, Znamenyka és Kamenyka körzetében bekerítették. Néhány nap leforgása alatt szétverték a bekerített ellenséges csapatokat és május 29-én elfoglalták Nyikolájevet, az utolsó nagyobb várost, melyet Grigorjev bandái tartottak megszállva.

Május 24-én Lenin táviratban fejezte ki jókívánságait Vorosilovnak és Parhomenkónak a Grigorjev felett aratott gyors győzelem alkalmából. Egyben kérte, hogy a felszabadult erőket haladéktalanul irányítsák át a Don-medencébe, ahol Gyenyikin támadása következtében igen súlyos volt a helyzet.

Gyenyikin május elején több mint 400 000 fős, az imperialisták által jól felszerelt hadsereggel kezdte meg az előnyomulást. Május első felében sikerült megvetnie lábát a Kubánban és a rosztovi területen. Az áruló Mahnó megnyitotta az utat Gyenyikin lovassága előtt, amely Skuró parancsnoksága alatt mélyen betört Szovjet-Oroszország területére.

Ebben a helyzetben a proletárállamnak minden erőt a Gyenyikin részéről fenyegető halálos veszély elhárítására kellett mozgósítani. Lenin utasította az ukrán Népbiztosok Tanácsát, hogy

„Minden erőt a Don-medencében kell összpontosítani, minden lehető erőt el kell vonni a nyugati frontról, a minimumra csökkentve az aktivitást az Önök nyugati frontján."[11]

Lenin intézkedéseinek gyors és eredményes végrehajtását megnehezítette az a fegyelmezetlenség, fejetlenség és kapkodás, amely Rakovszkij, és más, Ukrajna vezető párt- és állami szerveiben dolgozó áruló, vagy tehetségtelen személyek kártékony tevékenységének eredményeképpen nyilvánult meg az ukrán Vörös Hadsereg irányításában.[12]

Grigorjev árulása és Gyenyikin támadása következtében az ukrán Vörös Hadsereg az előretörtést nyugati és délnyugati irányban már nem tudta az áprilisban megkezdett tempóban folytatni. A csapatok egy részét a déli frontra kellett átcsoportosítani, s ennek eredményeképpen a Galíciában, Bukovinában és Besszarábiában megmaradt egységek ereje már nem volt elégséges ahhoz, hogy az ellenség gyűrűjét áttörve megteremtse a kapcsolatot a magyar Vörös Hadsereggel. Annyi erejük azonban volt, hogy állandó aktivitással, tüntetéssel lekötve tartsák a velük szembenálló román csapatokat és így magukra vonjanak olyan erőket, melyeket az imperialisták egyébként a Magyar Tanácsköztársaság ellen vethettek volna be.

*

[11] Lenyinszkij Szbornyik. XXXIV. p. 153.

[12] Lenin ismételten élesen bírálta Szovjetukrajna katonai és politikai vezetésében megmutatkozó fegyelmezetlenséget, szervezetlenséget, „partizanscsinát". Az Ukrán Népbiztosok Tanácsához 1919. május 29-én küldött táviratában a következőket írta:

„Egyetlen igéretüket sem teljesítik; nincsenek erősítések, a Don-medence részére, a munkások mozgósítása gyalázatosan lagymatagon halad. Önök személyesen felelősek az elkerülhetetlen katasztrófáért ... Az egész forradalom összeomlása abszolút elkerülhetetlen, ha nem érünk el gyors győzelmet a Don-medencében ..." Lenyinszkij Szbornyik. XXXIV. p. 155.

A magyar közvélemény, de a Magyar Tanácsköztársaság Forradalmi Kormányzótanácsa tagjainak jelentős része sem volt tisztában azokkal a hallatlan nehézségekkel, amelyekkel Szovjet-Oroszországnak 1919 tavaszán és nyarán kellett megküzdenie. A Bolsevik Párt Leninnel az élén mindent elkövetett, hogy a Vörös Hadsereg erejétől tellően segítséget nyújtson a Magyar Tanácsköztársaságnak és nem rajtuk múlott, hogy a két vörös hadsereg annyira várt találkozása nem valósulhatott meg.

Május 11-én Stromfeld Aurél, a magyar Vörös Hadsereg vezérkari főnöke, Kun Béla számára készített összefoglalójában az antant várható támadására való tekintettel szükségesnek tartotta, hogy az ukrán Vörös Hadsereg a magyarok tehermentesítésére Kolomeaból kiindulva, Stryjen át Csap felé előretörjön.

„Úgy látszik, hogy az entente általános támadása előtt állunk. A Magyar Tanácsköztársaságnak létérdeke, hogy az orosz erők Kolomeából Stryjen át Csap felé előretörjenek s ezáltal a magyar csapatokat legalább a román fronton tehermentesítsék."[13]

Kun Béla a kérést továbbította Moszkvába s ennek eredményeképpen az ukrán Vörös Hadseregnek a nyugati fronton elhelyezett csapatai újabb erőfeszítéseket tettek a Magyar Tanácsköztársaság megsegítésére.

Lenin május 16-án, Kun Bélához intézett táviratában adott hírt az ukrán Vörös Hadsereg akciójának sikeréről:

„... Üdvözlöm a magyar munkások és parasztok erősödő Vörös Hadseregét. Az antant kegyetlen békéje fokozza a szovjethatalommal való együttérzést.

Tegnap ukrán csapatok a románokat legyőzve átlépték a Dnyesztert.

Legszívélyesebb üdvözletemet küldöm Önnek és az összes magyar elvtársaknak.

Lenin."[14]

A moszkvai Pravda május 16-án vezércikkben foglalkozott a Magyar Tanácsköztársasággal:

„Tanácsoroszország Vörös Hadserege rátámadt már Tanácsmagyarország ellenségeire. Besszarábiát már megszabadította a román bojároktól, most megy tovább Nyugatra. Az orosz Vörös Hadseregnek ki kell használnia a helyzetet, folytatnia kell az előnyomulást abban a tudatban, hogy nemcsak Oroszországot védi, hanem eddig egyetlen egy szocialista szövetségesét, a vörös Magyarországot is."[15]

Az ukrán Vörös Hadsereg támadása arra kényszerítette a román hadvezetést, hogy besszarábiai frontját megerősítse, részben a magyar Vörös

[13] Hadtörténelmi Intézet Levéltára. A Magyar Tanácsköztársaság Iratai, 47. csomó, V. H. P. 511/15. hdmsz.

[14] H. I. L. MTK. 48. csomó, 27. szám.

[15] Idézi a *Proletár Hadsereg* 1919. máj. 31. Hasonló szellemben írt a *Vecsernaja Izvesztyija* máj. 16. száma is: „Az ukrajnai szovjet csapatok áttörve a román frontot Tanácsmagyarország segítségére sietnek és ez a segítség a magyar munkásságnak idejében jön. Az ukrajnai támogatás nagy diadala a szocialista forradalomnak. Ez reális alapra állítja a szövetséget az orosz Szovjetköztársaság és Tanácsmagyarország között." — Uo.

Hadsereg elleni támadás céljaira szánt csapatokkal. A román vezérkar május második felében a nyugati fronton levő egyik legerősebb egységét, a 7. hadosztályt, kénytelen volt keletre, a besszarábiai frontra átirányítani. Szamuely Tibor május 13-án Erdélyből átjött személyek adatai és felderítői jelentések alapján azt közölte a Hadügyi Népbiztossággal, hogy:

„... A románok a megszállott területen szászokat, magyarokat és németeket soroztak azzal a hitegetéssel, hogy a magyar kommunisták ellen vonultatják őket, de most, hogy állításuk szerint Besszarábiát támadják, ezeket a besorozottakat az oroszok ellen vonultatják."[16]

Május 26-i táviratában Kun Béla arról tájékoztatta a Magyar Tanácsköztársaság moszkvai követét, Rudnyánszkyt,[17] hogy az ukrán Vörös Hadsereg tevékenységének hatása már nyugaton is érezhető.

„A Dnyeszter átlépéséről még mindig nem kellően vagyunk tájékoztatva, kérjük, folytassák a hadműveleteket, hogy a román erőket lekössék. A csapás Keleten, már ma érezhető Nyugaton. Leginkább azt óhajtanánk, ha az Internacionalisták támadása Galícia ellen, vagy legalább Csernovitz ellen bekövetkeznék. Egyébként tartsa magát ahhoz, amit Szamuely mond."[18]

A román és lengyel vezérkarok, összefogva Petljurával, egybehangolt akcióba kezdtek, hogy az ukrán Vörös Hadsereg előnyomulását megállítsák és szilárdan elreteszeljék a Magyarország felé vezető utat.

A lengyelek május közepén Lembergtől délre, Szambor, Sztryj és Sztaniszlav irányában támadásba kezdtek. Május 20. után a román csapatok is megkezdték előnyomulásukat Csernovic—Kolomea—Sztaniszlav irányában. A két sereg élei május 2-én Sztaniszlavtól délre találkoztak.

Minden bekerítés akkor szilárd, ha két frontja van: egy *belső*, a bekerített ellenséges csapatok felé és egy *külső*, amelynek feladata a bekerítettek felmentésére irányuló támadások visszaverése. A Magyar Tanácsköztársaság és Szovjet-Oroszország közötti csehszlovák—román korridor (belső front) létrehozását tehát követte a lengyel és román csapatok összekötetésének megteremtése (külső front). Az imperialista vezérkarok ezzel befejezettnek tekintették a két proletárállam területi elszigetelését.

„Egyidőben a VIII. hadosztálynak május 23. és 25. között Bukovinából Podoliába történt bevonulásával, amely a lengyeleknek jelentett segítséget, az erdélyi csapatok parancsnoka elfoglalta Kőrösmezőt és Jablonkát, ahonnan összeköttetést teremtett a VIII. hadosztállyal, biztosítva ezzel a Sziget és Kolomea közötti összeköttetés tartósságát.

Ezen utolsó hadművelettel, amely össze volt hangolva a VIII. hadosztály akciójával, elhárult az orosz és magyar bolsevikok közötti össze-

[16] H. I. L. MTK. 47. csomó, 180. sz.
[17] Rudnyánszky később áruló lett.
[18] A Marxizmus—Leninizmus Intézetének Archivuma. Moszkva. (Továbbiakban MLIA.) F. 21. (49) op. 1. 13. (német nyelven).

köttetés lehetősége."[19] — írta Mardarescu tábornok „Hadjárat Erdély felszabadítására és Budapest elfoglalására (1918—1920)." c. könyvében.

A román és lengyel csapatok akciójával egyidőben indult meg Petljura támadása Scsorsz hadosztálya ellen Proszkurov irányában. Az ellenségnek sikerült áttörnie a Vörös Hadsereg frontját. Korosztyeny irányában a fehér lengyelek támogatták az ukrán ellenforradalmárokat. Az ellenforradalmi csapatokkal a fronton szembenálló 12. hadsereg az egész nyár folyamán igen kedvezőtlen körülmények között védekezett és a túlerőnek engedve, átmenetileg kénytelen volt visszavonulni.

Május második felében Szamuely repülőgépen Szovjet-Oroszországba utazott, hogy személyesen tájékoztassa Lenint a magyarországi helyzetről és egyben tárgyalásokat folytasson a Magyar Tanácsköztársaságnak nyújtandó fegyveres segítségről. A megbeszélésekről nem állanak rendelkezésünkre írásos dokumentumok, azonban egyéb dokumentumok, visszaemlékezések stb. alapján következtetni tudunk a legfontosabb megállapodásokat illetően.

Világos volt, hogy tekintettel a Szovjetállam igen súlyos katonai helyzetére és az erők elégtelenségére, az ukrán Vörös Hadsereg rövid idő lefolyásán belül nem képes arra, hogy az ellenség gyűrűjét áttörve, megteremtse a kapcsolatot a magyar Vörös Hadsereggel. Minden nagyobb egység elvonása Szovjet-Oroszország és Szovjet-Ukrajna súlyosan veszélyeztetett frontjairól végzetes következményekkel járhatott volna. Megfelelő tartalék nem állott rendelkezésre. Egyelőre az a megoldás látszott legjobbnak, hogy Kijevben internacionalistákból egy új dandárt állítsanak fel és ezzel siessenek a Magyar Tanácsköztársaság segítségére.

A Kijevi Internacionalista Dandár szervezése már Szamuely szovjet-oroszországi tartózkodásának idején megkezdődött. Júniusban adta ki a Köztársaság Forradalmi Katonatanácsa a parancsot, hogy Kijev körzetében meg kell alakítani az I. Nemzetközi Dandárt, 3 ezreddel. A dandár parancsnokául Szlavojár Csaszteket nevezték ki.

Szamuely hazatérése után nyilatkozott az ukrán Vörös Hadsereg besszarábiai sikereiről és röviden utalt arra, hogy gondoskodás történt a Magyar Tanácsköztársaság megsegítésének előkészítésére. „— A románok elleni támadás a Dnyeszter-fronton már meg is indult. A csapatok sikeresen keltek át a Dnyeszteren, megszállották Benderi városát és, bármennyire cáfolják is a román hivatalos körök, az ukrán vörös csapatok alig tíz kilométernyire állanak Kisinev városától. Az előnyomulás következménye lett, hogy a románok kiürítették az egész Dnyeszter-vonalat és a legjobb esetben is csak a Pruthnál állhatnak meg...

...Minden intézkedés megtörtént, hogy Galíciánál kiépüljön az út Magyarország felé, Magyarország forradalmi proletariátusának, az egész világ elnyomott és kizsákmányolt proletárjainak felszabadítására."[20]

[19] G. P. *Mărdărescu:* „Campania pentru desrobirea *Ardealului* si occuparea Budapestei." (1918/1920.) Bucuresti. 80. oldal.

[20] *Vörös Újság,* 1919. jún. 3.

Szamuely a nyilvánosságnak szánt beszámolójában tulságosan derülátóan rajzolta meg az ukrán Vörös Hadsereg helyzetét. A Kun Bélának adott beszámolóban azonban leplezetlenül feltárta, hogy Szovjet-Oroszország és Ukrajna milyen hallatlan nehézségek között folytatja élethalálharcát, rámutatott, hogy a besszarábiai akció nem több a románok figyelmének és haderejének lekötésére irányuló tüntetésnél és, hogy rövid időn belül nem várható Kelet-Galícián át közvetlen segítség.

„... A beszámoló lényege az volt, hogy nem számíthatunk hamarosan arra, hogy Kelet-Galícián keresztül egyesülhessünk az orosz Vörös Hadsereggel; lehetséges, hogy a Besszarábia elleni katonai tüntetéssel a románok figyelmét keleti határaikra vonja az ukrajnai szovjet kormány, de a katonai helyzet Szovjet-Oroszországban még nehezebb, mint nálunk."[21] — emlékezett vissza később Kun Béla Szamuely beszámolójára.

Szamuely Moszkvából magával hozta Lenin üzenetét a magyar munkásokhoz, mely a nemzetközi munkásmozgalom egyik legnagyszerűbb elméleti alkotása.

Egészen az utóbbi időkig nem tudtunk arról, hogy e nagyjelentőségű dokumentum kezdeményezője Kun Béla volt, aki május 26-i szikratáviratában kérte Lenint egy olyan üzenet küldésére, amely a magyar dolgozó tömegek figyelmét felhívja arra, hogy csupán az ingadozás, a visszafelé tekintgetés következetes felszámolásával és a proletárdiktatúra megvalósításában való határozott előrehaladással lehet a munkásosztály szocialista jövőjét biztosítani.

„Lenin Moszkva. — Köszönöm az osztrák sajtó rágalmai ellen küldött táviratát. Tekintettel arra, hogy a párt jobboldali elemei a várható antant-támadás következtében számukra kedvező változást szimatolnak, igen jó lenne, ha Ön nekem egy nyílt levélben kifejtené, hogy csupán egy választás van, vagy a proletár- vagy pedig a burzsoá diktatúra és hogy a siker titka nem a visszafelé vezető út biztosításában, hanem a kapitalista berendezkedéssel való radikális szakításban áll. A levelet kérem rádión keresztül küldeni.

Kun népbiztos."[22]

Kun Bélának a távirata abból a szempontból is igen figyelemreméltó, hogy új fényt vet Kun Bélának a szociáldemokrata ingadozó vezetőkkel kapcsolatos állásfoglalására a Tanácsköztársaság időszakában. E távirat alapján világossá válik, hogy Kun Béla nem mindenáron törekedett a jobboldali szociáldemokratákkal való egység fenntartására. Úgy értékelte azonban, hogy az ingadozó jobboldali szociáldemokrata vezetők eltávolításának előfeltétele az, hogy maguk a tömegek ítéljék el azt a visszafelé tekintgető, kétkulacsos politikát, amelyet a jobboldali szociáldemokrata vezetők folytattak. Ennek elérésére kívánta igénybevenni azt a hatalmas tekintélyt, amely Lenint övezte a magyar munkásosztály és a párt vezetőinek körében.

[21] *Kun B.* i. m. 553. o.
[22] MLIA. F. 21. (49) op. 1. 12.

Június első felében zajlott le a magyar Vörös Hadsereg felvidéki diadalmenete, az Északi Hadjárat, melynek egyik fő célkitűzése a cseh—román korridor megszakítása, a bekerítés belső frontjának áttörése volt. A hadjárat eredményeképpen megszakadt a csehszlovák és román ellenforradalmi csapatok közötti összeköttetés és a magyar Vörös Hadsereg hatalmas területet szabadított fel. A felszabadított területen június 16-án megalakult a Szlovák Tanácsköztársaság. Az új munkáshatalom azonnal hozzálátott a szlovák Vörös Hadsereg megszervezéséhez és ezzel egyidejűleg utasította kijevi követét, Ruzitskát; lásson hozzá az Ukrajnában levő szlovák volt hadifoglyok és vöröskatonák koncentrálásához, hogy azok szükség esetén készen álljanak a hazatérésre.[23]

Míg a Magyar Tanácsköztársaság a felvidéki sikereket ünnepelte, a Szovjet-Oroszországból érkező hírek aggasztó képet adtak az ottani katonai helyzetről. Június 17-én Rudnyánszky arról számolt be Kun Bélának, hogy a „katonai helyzet igen súlyos. Pétervár eleste napok kérdése. Keleten jobb a helyzet."[24] — Bár Pétervár eleste nem következett be, a helyzet kétségkívül kritikus volt. Június 24-én ugyancsak a moszkvai követ jelenti: „Kozák sikerek délen, késleltetik a galíciai akciót. Internacionalisták szervezése központosítva."[25] A kijevi nemzetközi dandár szervezése azonban nehézkesen haladt előre. A Szovjet-Oroszország keleti és déli frontjain harcoló internacionalista katonák a legsúlyosabb harcok idején nem hagyhatták el a rájuk bízott frontszakaszt. Az Ukrajna területén levő volt hadifoglyok közül, sokan nem feleltek meg a kívánalmaknak. A július 8-án, Rudnyánszkytól érkezett távirat arról ad hírt, hogy: „Kijevben sorozás. Anyag rossz. Veszteségek."[26]

*

Június második felében a Magyar Tanácsköztársaság helyzetében is negatív irányú fordulat következett be. A magyar Tanácskormány az áruló szociáldemokraták nyomására, Lenin figyelmeztetése ellenére helyt adott Clemenceau hazug ígéretekkel alátámasztott követelésének és elrendelte a Vörös Hadsereg visszavonását az Északi Hadjárat folyamán felszabadított területekről, anélkül, hogy az antant ígéreteinek betartására konkrét biztosítékokat kapott volna. A kommunista népbiztosok je-

[23] Janousek, a szlovák külügyi népbiztos a következő utasítást adta Ruzitskának:

„A Szlovák Köztársaság Népbiztosainak Tanácsa hamarosan pontos és kimerítő instrukciókat közöl Önnel. Időközben a szlovák kormány nevében intézkedjék valamennyi szlovák hadifogoly általános mozgósítására Ukrajnában. Kezdjen tárgyalásokat az ukrán kormánnyal az Ukrajnában tartózkodó minden csehszlovák katonai erő, vöröskatona összpontosítására vonatkozólag. A mozgósítottakból és a vöröskatonákból képzett katonai erőt a galíciai fronton kell összpontosítani, hogy az orosz és a magyar hadseregek egyesülése esetén ezt az erőt haladéktalanul a szlovák frontra küldhessék ..." MLIA. F. 21. (49) op. 1. 25. (Az eredeti távirat német nyelven.)

[24] A csepeli szikratávíró anyagában. „Érkező táviratok" könyvében történt bejegyzés. MLIA. F. 21. (49) op. 1. 9.

[25] Uo.

[26] Uo.

lentős része a jegyzék biztosítékok nélküli elfogadása ellen szállt síkra. A jegyzék garanciák nélküli elfogadása elleni érveit felsorakoztatva, Szamuely Tibor többek között rámutatott arra, hogy a Magyar Tanácsköztársaságtól a proletár internacionalizmus, a Szovjet-Oroszországgal való szövetség érdeke is a szilárd helytállást követeli meg.

„Nem akarom bővebben fejtegetni, hogy mit és miért köszönhetünk mi az oroszországi tanácsköztársaságnak, nem akarom bővebben fejtegetni, hogy milyen kötelességeink vannak az oroszországi proletariátussal szemben. De az az egy kétségtelen, hogy nekünk a harcot feladni, a harcot beszüntetni addig nem lehet, amíg az oroszországi proletariátus veszélyben van, amíg az oroszországi proletariátussal az entente szóba állani nem akar, ellenben minden eszközzel, minden rendelkezésre álló eszközzel letiporni, vérbegázolni akarja. Addig nálunk nem lehet arról szó, hogy a harcot feladni vagy csak szüneteltetni is lehet!"[27]

A magyar Vörös Hadseregnek a felszabadított területekről való visszavonása súlyos következményeket vont maga után. Az elégedetlenség hullámai mind a katonák soraiban, mind a hátországban magasra csaptak. Az ellenforradalmi reakció elérkezettnek látta az időt a nyílt zászlóbontásra. Szerte az országban ellenforradalmi lázadások törtek ki. Rövidesen nyilvánvalóvá vált, hogy az antant nem gondol a Clemenceau jegyzék ígéreteinek betartására.

A Clemenceau-jegyzék követelésének biztosítékok nélkül való elfogadásában és végrehajtásában kétségkívül jelentős szerepe volt Kun Béla állásfoglalásának. Kun Béla a későbbiek folyamán maga is elismerte, hogy helytelen volt garanciák, időnyerést célzó tárgyalások nélkül nemcsak megszüntetni a hadműveleteket, hanem vissza is vonni a csapatokat. A Tanácsköztársaság bukását követő időszakban azonban Kun Bélát nemcsak ezért az általa is elismert hibás lépésért érték bírálatok a katonai politika, a hadi stratégia területén, hanem olyan kérdésekben is elmarasztalták, melyekben Kun Bélát nem terhelte felelősség.

Egyesek Kun Bélát azért hibáztatták, mert szerintük nem tett meg minden erőfeszítést annak érdekében, hogy elősegítse az orosz és a magyar Vörös Hadsereg egyesülését. Szántó Béla például kéziratos munkájában[28] helyteleníti, hogy Kun a szovjet Vörös Hadseregtől várta az ellenforradalmi kordon áttörését, ahelyett, hogy a magyar fegyveres erőkkel igyekezett volna a kordont áttörve, elébe menni a szovjet Vörös Hadseregnek. Szántó műve Kun Béla hadi-stratégiai koncepciójának ezt az irányvonalát azzal magyarázza, hogy Kun elsősorban és döntően a nyugat-európai, főleg a németországi forradalom sikerétől tette függővé a szocializmus győzelmét Oroszországban éppúgy, mint Magyarországon. Ennek bizonyítékaként említi Szántó munkája azt is, hogy a magyar Vörös Hadsereg erőit a kassa-bártfai előnyomulás után nem keleti irányban összpontosította, hanem északnyugaton, Léva térségében. Az utóbbira

[27] Tanácsok Országos Gyűlésének Naplója. Bp. 1919. Athenaeum. 124. o.
[28] A Párttörténeti Intézet Archivumában.

vonatkozóan meg kell mondanunk, hogy a magyar Vörös Hadsereg június második felében nem azért erősítette meg északnyugati frontját, hogy kalandos vállalkozásba kezdve, a forradalmat a „szuronyok hegyén" vigye Nyugat-Európa felé, hanem azért, mert a csehszlovák burzsoá hadsereg ebben az irányban tervszerű támadást kezdett meg.

Ami pedig Kun Bélának a nyugateurópai forradalmi mozgalmak jelentőségével és szerepével kapcsolatos állásfoglalását illeti, e kérdés tárgyilagos értékelésénél nem szabad szemünk elől téveszteni azt a tényt, hogy Nyugat-Európa számos országában ebben az időszakban objektív forradalmi helyzet volt, és nem csak Kun Béla, hanem a nemzetközi kommunista mozgalom valamennyi vezetője, maga Lenin is még igen közelinek tartotta a nyugateurópai országok szocialista forradalmának kitörését és győzelmét. Amellett, hogy a magyar és az orosz proletárdiktatúra súlyos helyzetének gyökeres megjavulását hosszabb időn keresztül a nyugateurópai forradalmak sikereitől remélte, Kun Béla mindvégig tisztában volt azzal, hogy a nemzetközi szocialista forradalom bázisát és gerincét Szovjet-Oroszország képezi és hogy a döntő küzdelem ott folyik.

Kun ezzel kapcsolatos állásfoglalását híven tükrözi az a felhívás, melyet 1919 áprilisában intézett a Szovjet-Oroszországban harcoló magyar internacionalistákhoz. E felhívást az tette szükségessé, hogy az oroszországi magyar internacionalisták egy jelentős része a Magyar Tanácsköztársaság elleni intervenció megindulása után Magyarországra akart hazatérni, hogy itt harcoljon az ellenforradalmi intervenció ellen. A magyar hadifoglyok eltávozása ebben az időben érzékenyen érintette volna az orosz Vörös Hadsereget mind a szibériai, mind pedig a turkesztáni fronton. Kun Béla felhívásában rámutatott, hogy a nemzetközi és a magyar proletárforradalom érdeke azt követeli meg minden öntudatos internacionalistától, hogy ott állja meg a helyét, ahol a nemzetközi forradalom gerince van: Szovjet-Oroszországban.

„... A burzsoázia végső erőfeszítéssel oda irányítja támadását, ahol a kommün-mozgalom gerincét sejti, mert úgy gondolja, hogy csapásai az egyre erősödő proletár forradalmat érzékenyen képesek sújtani.

Ha eme erőlködése sikerülne, egyetlen jól kiszámított csapásától összeomlana a gerinc, és összeomlanának a tanácsok köztársaságai.

A fehérgárdisták összevont csapatai és Kolcsak bandái pusztító erővel nyomulnak elő a Volga irányában Kazán és Szamára felé. Ha sikerül az előnyomulásuk, nemcsak az orosz forradalom van veszélyeztetve, hanem alapjában megremeg a nemzetközi forradalom is. Az ellenforradalom száz fronton törtet most elő! —...

— Aki most készül elhagyni a frontot, hogy visszatérjen a Duna és a Tisza közé, a forradalom védelmére, a legválságosabb pillanatban hagyja cserben a proletárforradalmat.

Aki most nem ragad fegyvert, aki most hagyja el a helyét, nemcsak a közös ügynek árt vele, hanem a fiatal Magyar Tanácsköztársaság ellen is vét...

Most folyik a döntő küzdelem, ne hagyjátok el helyeiteket!..." — írta felhívásában többek között Kun Béla.

A felhíváshoz Lenin elvtárs írt záradékot, amely így hangzik: „Csatlakozom a felhívás egész szövegében foglaltakhoz és bízom benne, a magyar proletárság a frontokon nem fogja szem előtt téveszteni, hogy még néhány hónapig küzdjön a nemzetközi proletárérdekekért és akkor miénk a győzelem, az utolsó, a biztos győzelem."[29]

Ha mélyrehatóan elemezzük a Magyar Tanácsköztársaság katonai helyzetét, világosan láthatjuk azt is, hogy a magyar Vörös Hadsereg a négy és fél hónap alatt egyszer sem volt olyan helyzetben, hogy a siker reményével kecsegtető támadást indíthatott volna kelet felé, az orosz Vörös Hadsereggel való egyesülés megteremtésére. Kétségkívül kalandorság lett volna az amúgy is csekély erőket egy nehéz és hosszadalmas, távoli akcióban felhasználni és ugyanakkor védtelenül hagyni a többi frontot, olyan helyzetben, mikor a csehszlovák és a román burzsoázia csapatait csupán néhány tucat kilométer választotta el az ország fővárosától.

A júniusi magyar sikerek idején úgy tetszett, hogy a Magyar Tanácsköztársaság egyelőre maga is meg tud birkózni ellenfeleivel. Ezért az ukrán Vörös Hadsereg segítségének és a galíciai akciónak kérdése nem állott előtérben. Júliusban azonban, a körülmények kedvezőtlen alakulása folytán, az antant fenyegető előkészületei következtében ismét igen fontossá vált a mielőbbi segítség. Július 11-én Kun Béla táviratot küldött Moszkvába, melyben kifejtette, hogy a „Galicziai offenzíva létkérdés számunkra".[30] Ugyanezt ismételte meg július 19-én a tiszántúli offenzíva megindulása előtt.

Július folyamán Szovjet-Oroszország és Ukrajna katonai helyzete nem javult, sőt rosszabbodott. Lenin július 9-én, a pártszervezetekhez intézett levelében írta: „Elérkezett a szocialista forradalom egyik legkritikusabb, sőt minden valószínűség szerint a legkritikusabb pillanata."[31] Június végén Gyenyikin elfoglalta Cáricint és július 3-án kiadta a parancsot, hogy valamennyi fehérgárdista hadsereg Moszkva ellen vonuljon.

Kun Béla kérésére Kijevben fokozták az I. internacionalista dandár szervezésének tempóját. Rudnyánszky július 27-én közölte, hogy a csapatösszevonások a galíciai határon megkezdődtek. Azonban a szervezés még nem fejeződött be, mikor a Vörös Hadsereg a tiszántúli offenzíva során, az árulás következtében vereséget szenvedett.

Kun Béla július utolsó napjaiban naponta sürgette a Besszarábia elleni, tehermentesítő támadás megindulását. Az akció elhúzódásáért Rakovszkijt hibáztatta.

„... Tartok attól, hogy a románok és csehek a közeli napokban koncentrikus támadást indítanak ellenünk, ami bukásunkat jelentené.

[29] A „Világszabadság" külön kiadása. Taskent. 1919. ápr. 23.
[30] A csepeli szikratávíró anyaga. „Elküldött táviratok". MLIA. F. 21. (49) op. 1. 9.
[31] Lenin Művei. 29. köt. 445. old.

Nem igaz, hogy hadseregünkből nacionalisták váltak volna ki, minthogy benne nacionalisták tisztek kivételével nem is voltak. A munkásság elitje velem együtt sikeresen tolja a dolgokat balra, mindez azonban nem segít, ha Besszarábia ellen a mi tehermentesítésünk érdekében nem indul meg komoly támadás, úgy hogy a román területeket a legkomolyabban veszélyeztessék. Figyelmébe ajánlom, hogy területünk oly kicsi, hogy visszavonulásra hely nincsen..."[32] — üzente Kun július 28-án Rudnyánszky útján Leninnek.

Ugyancsak a Besszarábia elleni támadás mielőbbi megindítását kérte a július 30-án, Leninnek küldött táviratában:

„Lenin Moszkva.

Nagyon kérem Önt, hasson oda, hogy a románok elleni támadásokat minden erővel szorgalmazzák. Hadseregünk újjászervezése gyors lépésben halad.

Igen jó lenne, ha a románoknak, akik a mi erőtlenségünkben bíznak, jelentékeny erőket kellene Besszarábiába elvonni. Kérem a kérés sürgős figyelembevételét."[33]

Kun Béla táviratára július 31-én érkezett válasz Lenintől:

„Kun Béla Budapest

Moszkva júl. 30. Ottani szám 680 R.

Budapest júl. 31. Saját szám 214.

Válasz 29-én kapott 179. számú táviratra.

Lenin éjjel következők átadásával bízott meg. „Biztosítom Kun Béla elvtársat, hogy Rakovskit teljes C. K.-nk nevezte ki és mi valamennyien meg vagyunk elégedve Rakovskival. Mi megteszünk minden lehetőt magyar barátaink segítségére, azonban kevés az erőnk. Győzelmünk Uralban felszabadította a magyar hadifoglyokat és sietve küldjük őket az ukrajnai és román frontra. Lenin." ... Kiegészítésül közlöm: Uralban 15 000 körül hadifogoly felszabadult, jó százalékuk beválik, szállításuk, felszerelésük időt kér. Új szervezetüket meg kell szabadítani ukrán fejetlenségtől és „partizánscsinától", mely már tönkretette Szamuely ittlétekor kezdett szervezet felét. Tény, Lenin saját szavai szerint, hogy Ukrajnában leírhatatlan rendetlenség van, amely képtelenné teszi őket ellenállásra Denikinnel szemben és így Besszarábiát nem bírták ellensúlyozni. Itt nem akarják hinni, hogy ebben Rakovski hibás, hisznek benne, pedig megijedt, fejetlen, népszerűtlen. Manuilskit ugyancsak ő tartja vissza máig is.[34] Számíts úgy, hogy minden lehetőt elkövetünk segítségre.

Rudnyánszky."[35]

[32] MLIA. F. 21. (49) op. 1. 12.
[33] Uo. Eredeti szöveg németül.
[34] Manuilszkit Szovjetoroszország budapesti követeként kívánták Budapestre küldeni.
[35] MLIA. F. 21. (49) op. 1. 12.

Július utolsó napjaiban az ukrán Vörös Hadsereg a besszarábiai fronton minden erejét megfeszítve támadásba kezdett, hogy magára vonja a román hadvezetés figyelmét és ezzel lehetőleg enyhítse a magyar Vörös Hadseregre nehezedő nyomást. A Vörös Újság július 31-i száma a következő hírt közölte:

„Kiev július 29. (Szikratávirat.) Az ukrán Vörös Hadsereg vezérkara közli:

A Vörös Hadsreg ismét megkezdte aktív tevékenységét Besszarábia ellen és Jampol mögött a helyiségek egész sorát elfoglalta."

A magyar Vörös Hadsereg felbomlását, a Tanácsköztársaság bukását azonban már semmiféle segítség nem tudta megakadályozni. A szociáldemokraták aknamunkája, a vezérkar árulása megtette a magáét: a magyar Vörös Hadsereg már nem tudott ellentállni az imperialista túlerőnek.

*

A Magyar Tanácsköztársaságot, az oroszországi és ukrajnai Szovjetköztársaság első fegyveres szövetségesét megdöntötte az imperialista támadók és belső szövetségeseik összefogott ereje. A nemzetközi forradalmi mozgalom bázisán, gerincén, Szovjet-Oroszországon azonban nem tudott győzedelmeskedni az ellenforradalom. A Szovjetunió 40 éves fennállása alatt eltelt események ragyogóan beigazolták annak az álláspontnak helyességét, hogy a nemzetközi munkásmozgalom sorsa, így a magyar munkásosztály sorsa is keleten dőlt el. Az a Vörös Hadsereg, amely 1919-ben még nem volt elég erős ahhoz, hogy a rátámadó ellenforradalmi hadseregeken kívül győzelmet arasson azok felett is, amelyek Tanács-Magyarországot támadták, 1945-ben elhozta a magyar népnek a szabadságot. — A szovjet és magyar szocialista állam eszmei és katonai szövetsége, melynek alapjait 1919-ben rakták le, népköztársaságunk szocialista fejlődésének, nemzeti függetlenségünknek legfőbb biztosítéka.

FLOTTAFELKELÉS BOCCHE DI CATTAROBAN
(1918)

Hetés Tibor — Dezsényi Miklós

I.

Előzmények

Az 1918. év az első világháború utolsó reménytelen esztendeje. A legfelső hadvezetés ezt már világosan látja, az egyszerű katonák csak érzik. A háború kezdete óta napirenden levő szökések, katonalázadások egyre nagyobb méreteket öltenek, terjed az antimilitarista mozgalom, lényegében elkezdődik az Osztrák-Magyar Monarchia hadseregének felbomlása. A hadsereg a békekövetelések egyik legerősebb támaszává válik. Lenin békefelhívását nemcsak a szikrátávíró röpíti a világűrbe, hanem az orosz fogságból, vagy akár az orosz frontról hazatértek is magukkal hozzák. Az újra mundérba kényszerített emberek pedig viszik tovább a magukba szívott új eszméket, hirdetik a mindenki számára oly kedves szót, a békét.

A hadvezetés keresi az utat, hogy a „megfertőzött" emberek ne kerüljenek újra a hadseregbe. Különböző táborokba zárják őket, de az óriási emberhiány miatt mégis ráfanyalodnak felhasználásukra. A katonák egyre gyakrabban adnak hangot meggyőződésüknek, keresik a háborúból kivezető utat. Ez vezet azután a cattaroi matrózfelkeléshez.

A béke utáni vágyakozással párhuzamosan haladt egy hatalmas mozgalom. Kibontakozása végeredményben a nemzetiségi államok megalakulásához vezetett, útjában azonban minden alkalmat megragadott, hogy erősítse az emberekben a nemzeti öntudatot. Kétségtelen, hogy a cattaroi felkelés egyik mozgatórugója ez a polgári, nemzeti mozgalom volt. Elképzelhető e mozgalom ereje, ha arra gondolunk, hogy a Monarchia hadseregébe kényszerített szláv nemzetiségű katonák saját testvéreik ellen voltak kénytelenek harcolni a német imperializmus céljaiért. A polgári nacionalizmus minden árnyalata 1918-ban már programjába vette a Monarchiától való elszakadás követelését. Nyilvánvaló, hogy a katonák, akik

azt érezték, hogy elnyomatásuknak és kiszolgáltatottságuknak a Monarchia létezése az oka, akik világosan a nemzeti önállóság jelszavával léptek fel — minden eszközt megragadtak, hogy ennek hangot adjanak, céljukat mielőbb elérjék.

Ebben a helyzetben, amikor a flotta minden nemzetiségű haditengerésze egyformán a békét óhajtotta, amikor minden erejével azért küzdött, hogy testvérei ellen ne vigyék harcba, kipattant a főparancsnokság terve és a matrózok tudomására jutott az ausztriai januári sztrájk célja.

„Nem egészen világos — írja Eva Priester —, hogy az admiralitás és a főparancsnokság komolyan gondolt-e arra, hogy egy Velence elleni rajtaütéssel „villámgyorsan" megváltoztassa a hadihelyzetet. Hogy léteztek ilyen tervek, azt a cs. és kir. tengerészet hivatalos történészei, pl. von Sokol, bizonyítják — de bizonyítja az a tény is, hogy a cattaroi főparancsnokság 1918 januárjában tudatosan terjesztette a matrózok között a „Velence" jelszót. A katonai akció bejelentésével nyilvánvalóan „a matrózoknak a tétlenséggel aláásott erkölcseit" akarták megjavítani, ahogy a cattarói flottaparancsnokság tagjai mondották. De ezzel is pontosan az ellenkezőjét érték el. A matrózok ellenállása erősödött, amikor megtudták, hogy újra egy rengeteg áldozatot követelő csatába akarják őket kergetni — és még nagyobb lett a flottában levő olaszok ellenállása, akiket arra akartak kényszeríteni, hogy olaszországi testvéreik ellen harcoljanak."[1]

Ismeretes, hogy Ausztriában, elsősorban Bécsben, januárban nagyarányú sztrájk robbant ki, amely kifejezetten a mielőbbi békekötésért folyt. Híre eljutott Pólába és nyomában erőteljes sztrájkmozgalom indult meg.

Az általános politikai előzmények és a munkásosztály forradalmi mozgalma itt fonódik össze a tengerészek forradalmi mozgalmával.

Az autszriai sztrájkhullám már elcsendesedett, amikor a pólai arzenál munkásai beszüntették a munkát. Annak ellenére, hogy a pólai sztrájk később — január 22-én — kezdődött, mégis szerves része volt az anyaországi mozgalomnak. Maguk a munkások is annak tekintették. Követeléseik részint szociális, részint politikai jellegűek voltak. Politikai követeléseik azért érdekesek különösképpen, mert a pólai matrózok, majd a cattaroi felkelők szinte egyformán fogalmazták meg. Kívánták az azonnali békekötést és a nemzetek önrendelkezési jogát. Harmadik pontjuk azonban, amely felhívás volt Ausztria—Magyarország munkásaihoz és katonáihoz, célul tűzte, hogy kövessék az orosz forradalom példáját, „cselekedjenek úgy, ahogy az oroszok cselekedtek".[2]

A Pólában horgonyzó hadihajók matrózai azonnal magukévá tették az arzenálmunkások mozgalmát. Memorandumukban szolidaritást vállaltak.

[1] *Eva Priester:* A cattaroi tengerészek. (Weg und Ziel. 1955. 3. sz.) Magyarul közli: A Magyar Munkásmozgalmi Intézet Értesítője. 1955. I. évf. 2. sz. — Priester munkájából a következőkben is idézünk néhány részletet, melyek tudományos értéke kétségtelen. Eva Priester könyvének több megállapításával azonban nem értünk egyet.

[2] *Eva Priester* i. m.

Saját követeléseiket is előterjesztették, sőt, hogy szociális követeléseiknek nyomatékot adjanak, megtagadták az évek hosszú során megutált ételt, a „dörrgemüse" felvételét.

A hajókon megindult a beszélgetés, a matrózok a fedélzeten a Marseillaist énekelték és amikor az arzenáli munkások felvonultak a tengerparton, a béke mellett tüntetve, a matrózok is béketüntetést rendeztek.

A sztrájk és a matrózok zendülése nehéz helyzetbe hozta a parancsnokságot. Erőszakot nem tudtak alkalmazni — legalábbis az elején nem —, ezért tárgyalásokba bocsátkoztak, közben előkészítették a helyzetet egy „békés leszámolásra".

Ezzel kapcsolatban említésre méltó dr. Schacherl, szociáldemokrata képviselő interpellációja, amely néhány hónappal a cattaroi felkelés leverése után hangzott el.

Schacherl interpellációjában, egyáltalán nem tagadva a pólai megmozdulás megszüntetésének kétes dicsőségét, úgy állítja be az eseményeket, hogy ott helyesen jártak el, mert mint mondotta: „Beszéltek az emberekkel, megmondták nekik, hogy követeléseiket elküldik Bécsbe, s azután nem beszéltek róluk tovább..."[3] Végeredményben tehát nem azt teszi szóvá, hogy leverték és leszerelték mindkét megmozdulást, hanem azt, hogy a cs. és kir. hadvezetés módszerbeli hibákat követett el, mert Cattaro után túl véres megtorlást alkalmazott. Jellemző okfejtés, jellemző álláspont.

A fellobbant tüzet elfojtották, de január 26-án Cattaroban újra lángralobbant a szikra: kitört a cattaroi arzenál munkásainak sztrájkja.

Valószínű, hogy a munkások már akkor megfogalmazták azt a memorandumot, amelyet később a matrózok követeléseivel együtt nyújtottak át Hansa ellentengernagynak. Követeléseik túlnyomórészt szociális jellegűek, de a memorandum első pontja itt is az általános béke követelése. A memorandum kilenc pontja egyébként így hangzik:

„1. Általános béke. 2. A minisztérium által már megígért katonásítás megszüntetését. 3. Béremelést. 4. Több szabadságot. 5. Jobb élelmezést és a parton érvényes élelmezési váltságot. 6. Szabadságpénzt és járulékot. 7. Emberhez méltó étkezési helyet. 8. Menekült családok visszatérhetését. 9. Büntetlenséget ebben a tüntetésben részt vettek számára.

A polgári munkástanács."

A polgári, hajógyári és arzenálmunkások követeléseinek 9. pontja a megmozdulást „tüntetésnek" minősíti, nyilván azért, mert a megmozdulás elsősorban a békekövetelés miatt robbant ki. A mozgalomnak „tüntetés"-ként való megjelölése egyben preventív elővigyázatként is szolgált, mert

3 *Eva Priester* előbbiekben említett munkáját kivéve valamennyi alább idézett forrásanyag a Hadtörténelmi Intézet Levéltárában hiteles másolatban megtalálható. Éppen ezért a továbbiakban elhagyjuk a Hadtörténelmi Intézetre való hivatkozást. — Schacherl interpellációja. Protocoll der Haus der Abgeordneten. 91. Sitzung der XXII. Session am 11. Oktober. 1918.

a „zendülés" vagy „lázadás" a haditörvények szerint statárium alá eső cselekmény volt. A szociális követelések előtérbe állítása és részletezése arra mutat, hogy a polgári munkások helyzete még rosszabb volt, mint a flotta matrózaié. A szörnyű állapotokat Hansa admirális maga is elismerte: „Végül szükségesnek tartom jelenteni, hogy véleményem szerint az egész mozgalomnak oka az volt (értsd: a mozgalom kirobbantója. T. i. Hansa másutt kifejti véleményét a felkelés okairól és ott a politikai okokról, szocialista és polgári nemzeti mozgalomról tesz említést. H. T. — D. M.), hogy az S. M. S. ‚Gäa' hajón az oda behajózott polgári és katonai munkások élelmezése kétségtelenül elégtelen volt. A személyzet, amint ezt már a ‚Gäa' parancsnokság jelentette, a rossz élelmezésen kívül kevés fizetést is kapott, amelyből a hátországban élő hozzátartozók ellátásáról nem tudtak gondoskodni ... nehéz és piszkos munkájuk mellett nem volt meg a lehetőségük a tisztálkodásra és a ruhaváltásra sem, mert hiányzott ehhez a szükséges szappan és ruhaanyag."[4]

A polgári munkások tüntetése és sztrájkja közvetlen bevezetője volt a cattaroi matrózfelkelésnek.

Ugyanezen napokból származnak az első hírek Matrózbizottság alakulásáról, melynek tagjai voltak: a cseh származású Rasch, Sztonavszky és Kreibich, az osztrák Sagner, a lengyel Grabowieczky. A Matrózbizottságnak valószínűleg több tagja is volt — nevüket azonban nem ismerjük.

A megalakult Matrózbizottság első tényked eséseként szolidárisnak jelentette ki magát a munkások tüntetésével és sztrájkjával. Az ülésen, amelyen a határozat született, Sztonavszky szólalt fel és ő jelentette ki, hogy a flottának „szolidárisnak kell lennie a polgári munkásokkal".[5]

A Matrózbizottság január 31-én tartotta utolsó megbeszélését a kumbori tengerész repülőállomás egyik hangárjában. Ezen a megbeszélésen a terv végleges formát öltött és itt határozták el a felkelés kezdetének időpontját.

Említésre méltó még két apró mozzanat, mert igen jellemző az akkori pattanásig feszült helyzetre. „... egy nappal a zendülés kitörése előtt, január 31-én, a Teodo-i hajógyárban elhelyezett csendőrőrs értesülése szerint aznap este egy, Gjenovicból Kumborba haladó matrózcsoport ‚Éljen Oroszország, éljen a forradalom, le a háborúval, éljen a béke' kiáltások között többször a levegőbe lőtt. ‚Cyclop' hajón pedig a teodói hajógyár munkásainak csoportjához odalépő első tisztnek azt felelték: Békét akarunk, több szabadságot és Dr. Adler elbocsátását a börtönből."[6]

A 31-i éjszaka különösebb izgalmak és események nélkül telt el.

4 Bericht über dei Meuterei der Kreuzer Flotilla Division und der Einheiten der lokalen Verteidigung im Kriegshafen Cattaro am 1, 2. und 3. Februar. 1918.

5 *Eva Priester, i. m.*

6 *Seléndy Andor:* A cattaroi matrózzendülés 1918. február 1-én és háttere c. kéziratban lévő tanulmányából. A tanulmány az ellenforradalmi Horthy korszak szemléletét tükrözi; tekintélyes forrásanyagot dogozott fel, így az eseményekre vonatkozó adatai általában helytállóak.

II.

A felkelés első napja: vörös lobogó a „Sankt Georg" zászlóshajón

Az Osztrák-Magyar Monarchia második főhadikikötője Cattaro volt. Bocche di Cattaro, a cattaroi öböl, természeti adottságai folytán alkalmas volt arra, hogy a hadiflotta jelentős része itt állomásozzék. Védelmét a part mentén húzódó hatalmas erődök biztosították. A hármas tagozódású öböl külső részén, az öböl bejáratával szemben terült el Castelnuovo, a Hadikikötő Parancsnokság székhelye. A külső bejáratot az öböl partján fekvő Punte d'Ostro erődítmény és a bejárat közepén levő Mamula szigeterődítmény védte. Beljebb egy aknamező és a „Kronprinz Rudolf" — régi csatahajó, 4 db 30,5-es toronyágyúkkal — biztosította a védelmet.

Az öböl középső része, partmentén a kumbori repülőállomással és a gjenovici kikötővel, a felkelés központjai. Gjenovic előtt horgonyzott a hadihajók zöme és a „Sankt Georg" cirkáló, zászlóshajó is. A parthoz kötve a „Gäa", az öbölben a „Helgoland", a „Kaiser Karl VI." és a többiek.

Ugyancsak az öböl középső részén horgonyoztak a torpedónaszád flottillák, segédhajók, az osztrák-magyar és főleg a német tengeralattjárók.

A legbelső öbölben nem voltak hadihajók.

Az öböl biztonsági berendezése jó volt, ami nemcsak azt jelentette, hogy ellenséges hajók támadása esetén nyújtott védelmet, hanem azt is, hogy az öblöt *elhagyni* is nehéz volt. Mindez lényeges szempont az erőviszonyok és a vereség körülményeinek vizsgálatánál.

Február 1-én délelőtt Hansa ellentengernagynak, a hajóraj parancsnokának jelentették, hogy „a ‚Sankt Georg', a ‚Gäa' és a ‚Helgoland' hajókon tüntetés készül. A hírt a cirkáló hajóraj parancsnokának késedelem nélkül jelentették, kiegészítve, hogy a jelzett tüntetés oka nem ismeretes és hogy ezt egyes hajók már visszautasították. A ‚Gäa' parancsnoka délelőtt azzal a jelentéssel érkezett a fedélzetre, hogy a hajó első tisztjének a reggeli órákban egy embercsoport útját állta és megbeszélést kezdtek vele. Amikor ennek során a mozgolódás oka felől érdeklődött, nyugodt hangon teljesen bizonytalan választ kapott. A délelőtt folyamán a ‚Sankt Georg'-on harciriadó gyakorlatokat tartottak, utána pedig a hajóparancsnok felolvastatta a hadicikkelyeket. A déli órákig teljes nyugalom és fegyelem uralkodott és sehol sem mutatkoztak az előjelei a készülő robbanásnak."[7]

A hajóraj parancsnokság lényegében tehát semmit sem tudott, legfeljebb az elejtett megjegyzésekből és a feszült hangulatból sejtette a várható eseményeket. Ezért ellenintézkedéseket sem tehettek. Mindössze a hadicikkelyek ismertetésével (kit, mikor és miért lehet akasztani!)

[7] *Hansa* ellentengernagynak a 4. jegyzetben idézett jelentése.

Franz Rasch hajómester, a Központi Matróztanács tagja, a felkelés vezetője.

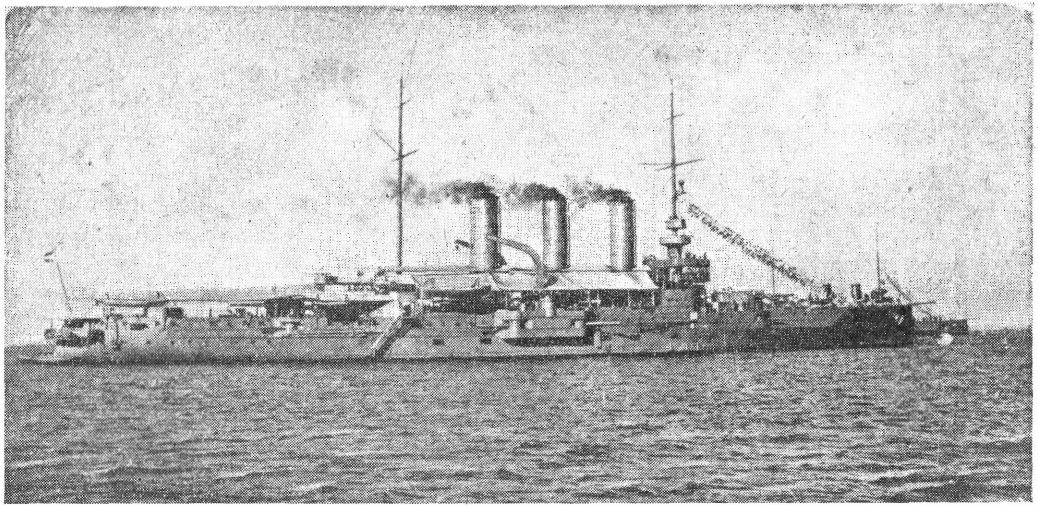

„Sankt Georg" cirkáló zászlóshajó, a felkelés központja.

igyekeztek félelmet kelteni. Nyilvánvaló, hogy szervezett fellépés előtt, ez csak olaj volt a tűzre.

A vészes nyugalmat és csendet azután pontosan 12 órakor megtörte a „Sankt Georg" hajó ágyúlövése. A tisztikar ebédelt, a hajózenekar, amely délben a himnuszt szokta játszani, most a hajó tatján állt fel és a Marseillaist játszotta. Matrózok „Friede", „pace", „mir", „békét" kiáltásokkal ellepték a fedélzetet. Az őrszolgálatot teljesítő tisztet visszaszorították a fedélzetközbe — de ugyanez a sors várt az étteremből kitóduló tisztekre is.

A felkelés egyik szemtanúja a következő szavakkal meséli el az első, izgalommal teli perceket:

„Még fel sem ocsúdhattam, amikor a hajó 700 főnyi legénysége szűnni nem akaró, egetverő „hurrá, hurrá" kiáltások közepette felhúzta a nagyárbocra a felkelés szimbólumát, a vörös lobogót... A ‚Sankt Georg' fedélzetén nagy sürgés-forgás, lótás-futás vette kezdetét. A páncélos cirkáló gőzsziréнáját megszólaltatták. Borzalmasan bömbölt, amit felfokozott a visszhang, amelyet az 1700 méter magas Radosztók hegy oldala vert vissza. Ugyanakkor színes jelző patronokat, rakétákat tucatjait lövöldözték fel a hajó parancsnoki hídjáról. Megfigyelhettem, hogy a fedélzeti őrség matrózai a hajófedélzeten tartózkodó és kapkodva futkosó tiszteket egymás után lezavarták a fedélzetközbe. A gőzsziréna bömbölése, később nem volt szakadozott. Észrevettem, hogy a sziréna sodronykötelét hiába rángatja egy matróz, mert az elékelődött. Ahogy figyeltem a szirénával bajlódó matrózt, láttam, hogy a hajó még szabadon levő első tisztje, Zipperer nevű korvettkapitány a bajlódó matrózhoz lépett és gesztikulálva mutogatott fel a hajókémény felé. Egy pillanat műve volt és már láttam, hogy a *kérdőre vont*[8] matróz pisztolyt rántva lelőtte Zipperer korvettkapitányt..."[9]

A hurrázáson és lobogófelvonáson kívül a matrózok egyéb feladatot is azonnal végrehajtottak. Miután a lőszerraktárak kulcsait nem tudták megszerezni, feltörték azokat és a legénységet felfegyverezték. Ezzel egyidőben — bár nem következetesen — megtörtént a tisztek lefegyverzése is.

A „Sankt Georg" és a „Gäa" hajón lejátszódó események természetesen azonnal éreztették hatásukat a többi hajón is. „A ‚Gäa', ‚Sankt Georg', ‚Kaiser Franz Josef' felvonta főárbocára a vörös lobogót és a példát fokozatosan követte a többi egység, úgyhogy február 1-én délben már az összes hajón vörös lobogó lengett. Hasonlóan az összes torpedónaszád is felhúzta a vörös vagy fehér lobogót. A hajók farán a főlobogó minden egységen változatlanul megmaradt" — írta már idézett jelentésében Hansa admirális.

[8] *Hansa* ellentengernagy jelentése szintén beszámol Zipperer elsőtiszt esetéről. Meg kell azonban jegyezni, hogy Zipperer a matrózt *kérdőre vonta* a szirénabúgás miatt. A szirénabúgás viszont jeladás volt a hajók számára, így Zipperer a matrózt feladatának ellátásában akadályozta. A matróz *ezért* lőtt a tisztre; a lövés azonban nem volt halálos.

[9] *Kummer József* visszaemlékezése.

A kikötőben állomásozó hajók csatlakozása hatalmas erőt biztosított a felkelőknek. A felkelés jó irányban haladt, fegyveres fellépést a felkelőkkel szemben nem lehetett mozgósítani.

Seléndy a már idézett tanulmányában a következőket írta:

„Magukon az egységeken, de főleg a nagy hajókon fegyveres fellépés a zendülés kitörésekor kilátástalan lett volna; ‚Georg'-on, ‚Kaiser Karl'-on, ‚Rudolf'-on, ‚Monarch'-on körülbelül 15—20 főnyi tiszti létszám 5—600 főnyi, túlnyomóan felfegyverzett és végsőkig felizgatott legénységgel állott szemben."

III.

A Központi Matróztanács megalakulása és tevékenysége

Alig dördült el a „Sankt Georg"-on a felkelést jelző ágyúlövés és még alig csillapult az első percek izgalma, amikor a csatlakozott hajókon már elkezdték a matróztanácsokat szervezni. Sok helyen csak legalizálni kellett azt, ami a valóságban rég megvolt. A matróztanácsoknak a legtöbb hajón sikerült a hajók vezetését magukhoz ragadni.

Időközben a „Sankt Georg"-ról leadták a jelzéseket: minden hajó válassza meg küldötteit, akik a megalakításra kerülő Központi Matróztanácsban hajójukat képviselik.

Délután két órakor a „Sankt Georg" egyik lövegkamrájában összeült a Központi Matróztanács, a katonák első igazán demokratikus vezetőszerve. A Központi Matróztanács összetétele is a demokratikus elveket tükrözte. Egyforma számban küldtek képviselőt a hajók, úgyszintén minden nemzetiségnek egyforma számú képviselője volt.

Első ülésén két napirendi pont szerepelt:

1. Határozat elfogadása, amelyben üdvözlik Szovjet-Oroszországot.
2. Program kidolgozása, amely egyúttal követeléseiket tartalmazza.

A tanulmány rövid terjedelme alig teszi lehetővé, de mégis papírra kívánkozik a tisztek és parancsnokságok áradozó véleménye a matrózok fegyelmezett magatartásáról, a matróztanács általános intézkedéseiről.

„A hajószolgálatot — írja Hansa a már idézett jelentésében — teljes egészében a legénység ragadta magához. Az őrségek kijelölt helyeiken töltött fegyverrel állottak fel. A hajótörzzsel szembeni magatartás általánosságban szabályszerűnek volt mondható és csak arra korlátozódott, hogy megtiltották a hajók elhagyását és elrendelték, hogy a hajótörzs személyei is a legénységi konyháról kapják az élelmezésüket. A tengernagyi és törzskonyha a mozgalom kitörésekor jórészt szétromboltatott. Megalakították a matróztanácsot, amely teljesen átvette a szolgálat további irányítását és számos intézkedést adott ki... Megemlítésre méltó, hogy a zendülés egész ideje alatt az egységeken a lobogófelvonási díszelgéseket a legszabályszerűbben megtartották... A szárazföldre fegyveres járőröket küldettek ki..."

Más adatok alapján az ellenforradalom hadtörténésze így ír a „Gäa" hajó matróztanácsáról: „Ez a matróztanács az élelmiszerraktárak elé kettős őrt állított, a fosztogatást szigorúan megtiltotta, a szolgálat ment itt is a szokott rendjén, csupán a tiszteknek tiltották meg a fegyverviselést, hivatkozva a ‚Georg'-ra, azonban kezeskedtek a biztonságukért."[10]

A matrózok valóban újjászervezték a hajószolgálatot, amely kifogástalanul működött. Maguk közül választottak új feletteseket, akiknek minden utasítását maradéktalanul végrehajtották. Annak ellenére, hogy a szó szoros értelmében éheztek, tiszteletben tartották a matróztanács utasítását, hogy az élelmiszerraktárakat nem szabad feltörni. Egyetlen gramm hússal vagy kenyérrel nem vettek fel többet, mint ami megillette őket. A tisztek ugyanazt az adagot kapták.

Fegyelmet és rendet tartottak azokban a helységekben, ahová ellenőrzésük elért. Bezárták a kocsmákat, a kóborló matrózokat a hajókra szállították. Még az illetményként járó boradagot sem szolgáltatták ki, nehogy egyesek kihágásokat követhessenek el.

A felkelés első napján egyéb tekintetben is határozottságot mutatott a Központi Matróztanács. Voltak egyes távolabb horgonyzó hajók, amelyeken a matrózok nem tudták a vezetést magukhoz ragadni. Ilyen volt a „Csepel". A hajó parancsnoka az előző napon kapott parancs értelmében elhatározta, hogy elhagyja az öblöt és elindul Durazzóba. A kifutáshoz természetesen azért ragaszkodott, hogy a felkelő hajóktól megszabadulva teljesen leszerelje a matrózok forradalmi hangulatát. Délután 4 óra helyett már 1/2 4 h-kor kiadta az indulási parancsot. Alig ért azonban a „Sankt Georg" és a „Gäa" magasságában, amikor a „Gäa" gyorstüzelő ágyújából lövéseket adott le, amelyek a „Csepel" orra előtt vágódtak a vízbe. A hajó megtorpant, mire a „Sankt Georg" hajóról megkapta az utasítást, hogy térjen vissza kiindulási helyére. A „Csepel" parancsnoka végrehajtotta a parancsot.

Kétségtelen, ez az eset arról tanúskodott, hogy a matróztanács határozott és erejének birtokában cselekvőképes.

Érdekes, hogy nem sokkal a fenti események után érkezett Hansa ellentengernagy kezeihez a Flottaparancsnokság bizalmas parancsa. A három mondatból álló parancs minden sora önmagáért beszél: „Legénységgel közölni, hogy uralkodónk is minden erejével a békén dolgozik. Legújabb hírek szerint Tarentóban nagyobb számú hajóegység áll készen, hogy partjaink ellen támadjon. Flottaparancsnok nyomatékosan felszólítja a legénységet kötelességéhez való visszatérésre. Flottaparancsnokság."[11]

A felső vezetés tehát minden húron játszani kezdett: az uralkodó is békét akar, mint ti; ne lázadjatok, mert az ellenség hajói fenyegetnek. Végül a burkolt fenyegetés: ne ellenkezzetek, hanem teljesítsétek a parancsnokság parancsát.

[10] *Seléndy*, i. m.
[11] A Flottaparancsnokság jelentését magyarul közli Seléndy i. m.

De volt az ellenséges támadás veszélyére való hivatkozásnak egy egészen félrevezető és hazug háttere is. A lelkek mélyén lappangó és a hosszú évek során belejük *nevelt* nacionalizmus és a támadónak jelzett ellenséggel szembeni esküvel fogadott kötelességteljesítés eszméjét igyekeztek a mozgalomhoz csatlakozott matrózokban felkelteni és ezzel elterelni és levezetni a forradalmi hangulatot.

Mindezekkel egyidőben a Központi Matróztanács programján dolgozott és délután 7 óra tájban — követelések formájában — átadták Hansa ellentengernagynak. Az ellentengernagy meghallgatta a követeléseket — és az időnyerés taktikájához folyamodott: tárgyalni kezdett. Minden rábeszélő képességét igénybe vette, hogy a matrózokat leszerelje. „A legénység ennek ellenére tovább is ragaszkodott a követelések továbbterjesztéséhez..."[12]

Mit tartalmazott a „Mit akarunk!" címen összefoglalt program?

1. Előgondoskodás bevezetését egy azonnali általános béke megkötésére. 2. Más hatalmaktól való teljes politikai függetlenség. 3. Békekötés az orosz demokratikus békejavaslatok alapján: „béke annexiók nélkül" stb. 4. Teljes leszerelés és önkéntes milícia felállítása. 5. A népek önrendelkezési joga. 6. Lojális feleletet Wilson jegyzékére. 7. Nagyobb támogatás élelmiszerekkel és ruházattal való jobb ellátása a bevonultak hozzátartozóinak. 8. Demokratikus kormányforma.

Második része: 1. Az elégtelen élelmezés folytán minden szükségtelen munka és gyakorlat elhagyása. Munkáscsoportok részére külön élelmezési kiszabat. 2. Több és hosszabb kimenő. 3. Legalább 6 hónaponként 21 napi szabadság, külön utazási napokkal. Ugyanígy a tisztek számára is. 4. Emberhez méltó, gyorsabb szállításról való gondoskodás, élelmezési illeték felemelése a szabadságoltak részére, esetleg az élelmezésnek természetben való kiadása. 5. Igazságos élelmezés a hajókon, tiszteknek és legénységnek egységesen. 6. Úgy a tiszteknek, mint a legénységnek jobb és egységes ellátása dohányneműekkel. 7. Levélcenzúra megszüntetése. 8. Egyes hajók különleges kívánságainak tekintetbe vétele. 9. Semmi néven nevezhető megtorlás ennek a tüntetésnek következményeképpen. Az összes hajók matrózküldöttei."[13]

Az átnyújtott követelések tehát két részre oszlanak: politikai és szociális követelésekre. Az első rész — nyilván elsőrendűségénél fogva — tartalmazza azokat a politikai követeléseket, amelyeknek teljesítéséért kirobbant a felkelés és ezek között is első helyen áll a *béke* követelése. A békekövetelés ekkor már sokkal több volt, mint a háborúba belefáradt egyszerű emberek jajkiáltása. *Kiállás volt a győztes oroszországi forradalom mellett, melynek megszilárdulásához elengedhetetlen volt a béke.*

Ez nem feltevés és az a tény is bizonyítja, hogy a követelések harmadik pontja szovjet módra, annexiók nélküli békét kívánt. Ehhez feltétlenül tisztán kellett látni az oroszországi forradalom helyzetét a breszt-litovszki fegyverszüneti szerződés és az azt követő béketárgyalá-

[12] *Hansa* ellentengernagy idézett jelentése.
[13] Magyar nyelven idézi *Seléndy* tanulmánya és *Eva Priester* i. m.

sok jelentőségét. A Központi Matróztanács ebben a kérdésben a leghaladóbb álláspontot képviselte és a legvilágosabb programot adta az ez időben az Osztrák-Magyar Monarchia területén lefolyt munkásmozgalmi akciók során.

Nyilvánvalóan ez is közrejátszott abban, hogy a szociáldemokraták cserbenhagyták a felkelőket. Mit is mondhattak volna? A békéért indult nagy januári sztrájkot ők változtatták gazdasági harccá.

De ugyanígy vagyunk a többi jelentős politikai követeléssel is.

A más hatalmaktól való politikai függetlenség felvetése világos utalás a német imperializmustól való elszakadásra. Ez is tökéletes elfordulást jelentett a hivatalos szociáldemokrata állásponttól. Néhány nappal előbb jelentette ki Otto Bauer, hogy egy esetleges forradalom német katonai beavatkozást vonna maga után és a németek így kényszerítenék ki a háború folytatását.

A népek önrendelkezési jogának követelése alig fél évvel azután vetődött fel, amint a szociáldemokraták stockholmi kongresszusa elutasította. Stockholmban a kongresszus kijelentette, hogy szó sem lehet az Osztrák-Magyar Monarchia szétzúzásáról. Az egyes nemzetek legfeljebb kulturális autonómiát követelhetnek.

A szociális követelések valamennyi pontja válasz volt az évek hosszú során érlelődött problémákra:

Az első pont lényegében tiltakozás volt a hadsereg értelmetlen drillje ellen. Vagy, ha valóban el kellett valami nehéz munkát végezni, arra a megfelelő élelmezést követelték.

Több kimenőt és 21 napos szabadságot kívántak. Ezzel kapcsolatban csupán arra kell utalni, hogy a matrózok között számosan voltak, akik 8—10 esztendeje elszakadtak hozzátartozóiktól. Először a balkán-háború veszélye, majd kitörése, később az európai feszültség, azután pedig a háború megkezdése miatt tartották vissza őket. Nem csoda, ha ilyen követeléssel léptek fel.

Az élelmezés gyalázatos voltára már utaltunk akkor, amikor a polgári munkások helyzetéről volt szó. A parancsnokok is több esetben — kényszerűségből — elismerték a követelések jogosságát. Jellemzőnek találjuk az alábbi esetet, mert sokévi katonai szolgálat és brutális fegyelmezés után csak igen elkeseredett katona ragadtatja magát olyan kijelentésre, amelyre az egyik szemtanú így emlékezik:

„A letartóztatott admirálisnak szállított ebédadaggal odaérkezve a tisztiszolga az ajtóban állva maradva, harsány hangon, négyünk füle hallatára a következő szavak kíséretében nyújtotta be a legénységi adagot az ellentengernagynak: „Fine adeso go magniato, io, adeso magnia ti — porco", vagyis: „Eddig én zabáltam ezt, most zabáld te is, disznó!"[14]

Tegyük fel, hogy nem egészen így történt — bár a visszaemlékező szavaiban egyéb pontos adatai alapján nincs jogunk kételkedni — akkor is jellemző az élelmezési helyzetre, és még arra is, hogy a matrózok

[14] *Kummer József* idézett visszaemlékezése.

szemében nagyon gyűlöletes volt, hogy a tisztek meglehetősen jó kosztot kaptak. Nem csoda, ha ezen is változtattak.

Érdekes megjegyezni, egyben jellemző bizonyíték, hogy a matrózokat nem a tisztek elleni gyűlölet, hanem az egyenlő demokratikus elbírálás szelleme vezette — hogy pl. a dohányneműekben, amellyel nagyon roszszul voltak ellátva, maguknak és a tiszteknek egyaránt jobbat követeltek. (Egyes tisztekkel szemben nyilván volt ellenszenv, de a matrózok megértették a kérdés lényegét és messzemenően tiszteletben tartották személyi biztonságukat.)

A matrózfejeket évek hosszú során foglalkoztató sok probléma és kérdés hirtelen követeléssé változott. Feleletet: békét és emberi életet akartak.

IV.

Események és erőviszonyok a felkelés második napján

A második napon lényegében az az elvi kérdés került előtérbe, hogy a kialakult helyzetben a Központi Matróztanács megfelelő intézkedéseket tud-e hozni a mozgalom előbbre vitele érdekében. Az események mozgatórugója pedig az a hír volt, hogy a Flottaparancsnokság kifutásra és a Cattaroban fellázadt hajók leverésére utasította a Pólában horgonyzó III. csatahajó osztályt.

A Központi Matróztanács azzal kezdte ténykedését, hogy az összes távíró- és telefonvonalakat lefoglalta. Így a cirkáló rajparancsnokságnak minden legális lehetőségét elvágták, hogy érintkezést találjon a felsőbb parancsnokságokkal. Az intézkedés azonban már csak késve született, legfeljebb az ezután kiadásra kerülő ellenintézkedéseket befolyásolta.

A délelőtt folyamán a felkelés erősödött. Az előző napon távol maradt hajók sorra csatlakoztak és a felkelők ereje egyre növekedett. Mindenekelőtt fontos volt, hogy „Kronprinz Rudolf", amely a cattaroi öböl bejáratát volt hivatva védeni, felhúzta a vörös lobogót és elhatározta, csatlakozik a „Sankt Georg"-hoz. A „Kronprinz Rudolf" 30 és feles ágyúi komoly tüzérségi fölényt biztosítottak a felkelőknek. A csatahajó vezetését Sagner ágyúmester vette át, felfegyverezte a matrózokat, a tisztektől elszedette fegyvereiket. A hajón állandó fegyveres őrség tartózkodott.

A mozgalom továbbterjedt Teodóba, az öböl egy másik kikötőjébe. A tiszteket itt is lefegyverezték és bár az összes vörös lobogót eldugták, a lobogó mégis felrepült az árbocra: csatlakozott a „Monarch", a „Kaiser Max" és a „Cyclop".

A felkelők agitációs munkája eredményeként az osztrák-magyar tengeralattjáró állomás munkásai is csatlakoztak. A lakóbarakkokra felhúzták a vörös lobogót. Sajnos, a tengeralattjárók legénysége nem csatlakozott, bár az erjedés ott is megindult.

Végül felzárkózott a mozgalomhoz az „Afrika" kórházhajó.

A helyzet tényleges értékét nagymértékben rontotta, hogy a naszádok és rombolók egyáltalán nem csatlakoztak a felkelőkhöz.

Ez volt a helyzet a tengeren.

Kimondottan rosszul álltak az ügyek a parti erőknél. Teljesen eredménytelen maradt az agitáció a parti tüzérségnél, nem csatlakozott az erődök legénysége, egyetlen gyalogsági alakulatnál nem tört ki a felkelés. Nem jutott a felkelők kezére a klinci nagyadó sem.

Eredmény volt a kumbori tengerész repülőállomás birtoklása. Tulajdonképpen csak ez biztosította a külvilággal való kapcsolatot.

A Központi Matróztanács délelőtti ülésén valószínűség szerint két kérdéssel foglalkozott. Az egyik az újabb követelések megszövegezése volt, a másik egy határozat, mely szerint az ellenük mozgósított III. csatahajó osztállyal felveszik a harcot. Az utóbbira csak egyes visszaemlékezések utalnak, bár reálisnak látszik az a feltevés, hogy ezzel a kérdéssel a Központi Matróztanács foglalkozott. Elfogadható az is, hogy az ellenállás mellett döntöttek, tekintve, hogy mindenünnen olyan jelentések birtokában voltak, melyek arra mutattak, hogy a felkelés felfelé ívelő szakaszában van, az erőviszonyok kedvezően alakulnak. Valószínűleg számításba vették azt is, hogy csak bizonyos ideig kell kitartaniok, mert az eseményeket nagyban befolyásolja majd a kialakult politikai helyzet.

Az átnyújtásra kerülő követelések megfogalmazását azonban más tényezők is befolyásolták. Amíg a Központi Matróztanács kifelé ellenállást határozott el, addig a közvetlen parancsnokságokkal szemben a tárgyalások taktikáját választotta. Mellettük szólt az a körülmény, hogy időt kívántak nyerni. Ellenük szólt, és végeredményben ez volt a döntő, hogy a tárgyalások idejét kihasználva a parancsnokságok ellenintézkedéseket tudtak hozni.

A Központi Matróztanács bizonytalankodott, nem kezdeményezett a Flotta- és Hadikikötő Parancsnoksággal szemben, míg azok sorra hozták ellenintézkedéseiket.

Még az előző napon Guseck tábornagy elrendelte a Catene tengerszoros lezárását. Ezzel elérte, hogy a felkelt hajók a legbelső öbölbe nem tudtak visszavonulni. A partmentét mindenütt megszállták csapatokkal, amelyek olyan parancsot kaptak, hogy a felkelők partraszállását minden erővel meg kell akadályozni. Ugyancsak elrendelték a nagy rádióadó ellenőrzését és védelmét. Igaz volt az a hír, amely a felkelők tudomására jutott, hogy a Hadikikötő Parancsnokság jelentést tett a helyzetről a Hadseregfőparancsnokságnak és kérte megfelelő tengeri erők bevetését. A felkelés első napjának estéjén a parti csapatok már a következő parancsot kapták arra az esetre, ha a felkelők a parancsnokság ultimátumát visszautasítják: „Illuscig ezds. és Böttner ezds. csoportja Gjenovic—Kumbor területén a rendet minden erővel helyreállítja... Az I—III. Védőkörlet Parancsnokság területén levő tüzércsoportok a védőkörlet parancsnokok utasításai szerint tűz alá veszik a zendülő egy-

ségeket. Hogy mely egységeket kell elsősorban tűz alá venni, még közölni fogom..."[15]

Mikor a felkelés második napján a Hadikikötő Parancsnokság a felkelés erősödését látta, elrendelte a csapatmozdulatok befejezését és felkészült a katonai ellenakciókra. Délelőtt 10 órakor — amikor a Matróztanács tanácskozott — ultimátumot nyújtott át, amely a következőket tartalmazta:

„Felszólítom a Cirkálóraj és az V. Hajóosztály legénységének bizalmi férfiait, hogy az összes tengerészlegénységgel a rend és fegyelemhez haladéktalanul térjenek vissza. Ha ez, ennek a felhívásnak átadásától számított 3 órán belül — amiről a HK megbízottjaihoz, Bilek ezredeshez fenti időn belül értesítést kell eljuttatniok — be nem következnék, úgy a rendelkezésre álló összes eszközzel a rendet vissza fogom állítani..."[16]

Kétségtelen, hogy az ultimátum átadása jelentős mértékben befolyásolta a további eseményeket és a Matróztanács álláspontját is. Ez volt az a kritikus pont, amikor a mozgalmat előbbre kellett volna lendíteni.

A Hadikikötő Parancsnokság, tervének végrehajtása érdekében utasította a német tengeralattjáró parancsnokságot, hogy legyen felkészülve a felkelésben részt vett hajók esetleges megtorpedózására, ezenkívül megszállta az öböl bejáratánál levő torpedóállomásokat.

Az ugyanakkor ülésező Központi Matróztanács, miután a tárgyalások mellett döntött, elhatározta, hogy fél tizenkettőkor átnyújtja követeléseit. Amint a fentiekből kivehető, nagyon bonyolult és kritikus volt a helyzet. Sajnos, a Központi Matróztanács új dokumentuma tükrözte a kritikus helyzetet és gyakorlatilag már nem volt előremutató, annak ellenére, hogy a követelések politikai jellegüknél fogva nagy jelentőségűek voltak. Nem az elhatározott ellenállás, hanem a kapott ultimátum és a III. csatahajó osztály közeledésének híre érződött a fogalmazáson. A hajók egymásutáni csatlakozása kedvező erőviszonyokat teremtett, de elvágva a külvilágtól az ellenük mozgósított erők az erőviszonyokat kedvezőtlenül befolyásolták. Az átnyújtott követeléseknek éppen ezért nem volt már kellő hatásuk és erejük.

Annak a nagyjelentőségű politikai követelésnek a kierőszakolásához, hogy ismerjék el a matróztanácsokat, nem volt meg az erő. A képviselőházakkal való azonnali kapcsolat megteremtésére irányuló követelés — elvileg — helyes volt és sokat segített volna a felkelők helyzetén. Próbálkoztak a felhívások eljuttatásával, de a nagyerejű rádióadók nem voltak a felkelők birtokában, illetve a meglevőket a felkeléshez nem csatlakozott reakciós érzelmű legénység szabotázsszerűen használhatatlanná tette, így a címzettekhez nem juthattak el a kibocsátott felhívások. A közvetlen és magasabb parancsnokságok ezzel tisztában voltak és a megfelelő következtetéseket levonták.

[15] *Guseck* táborszernagy parancsa.
[16] *Guseck* táborszernagy ultimátuma a felkelőkhöz, magyar nyelven idézi Seléndy tanulmánya.

Az események alakulása is arra enged következtetni, hogy a Központi Matróztanács bizonytalanná vált, nem találta a kivezető utat. A Hadikikötő Parancsnokság ultimátumát a Matróztanács ismertette a matrózokkal. A „Rudolf"-on azonban már előbb ismertté vált az ultimátum, sőt az azt kiegészítő parancs is, mely meghosszabbította az ultimátum lejárati idejét három órával. Az ultimátum határidejének meghosszabbítása ahhoz a feltételhez volt kötve, hogy a felkelésben részvevő hajók nem mozdulnak el horgonyzási helyükről. Ennek ellenére a „Rudolf" matróztanácsa elhatározta, hogy helyét megváltoztatva közelebb húzódik a „Sankt Georg"-hoz. Délután kettőkor el is indult útjára. Az esetről Guseck táborszernagy jelentést kapott, mire parancsot adott a hajó lövetésére. Lice-Brdo 15 cm-es ütegei tűz alá vették a Gjenovic felé haladó hajót és a hatásos tüzelést mindaddig folytatták, míg az lőtávolon kívül nem jutott. A hajó két találatot kapott, melyek közül az egyik megölte Sagnert, a Matróztanács elnökét és még egy matrózt. A „Rudolf" ágyúi némák maradtak, a tüzelést nem viszonozták, pedig kétségtelen, hogy bármilyen célpontot hatásosan tűz alá vehettek volna. Visszaemlékezők szerint a tüzet azért nem viszonozták, mert nem akarták a parti erőket maguk ellen hangolni, még mindig reménykedtek csatlakozásukban. Ennek persze ellentmond az a körülmény, hogy bár a „Sankt Georg"-ról felszólították a Hadikikötő Parancsnokságot, hogy a tüzelést szüntessék be, mert ellenkező esetben viszonozzák a tüzet és Castelnuovót fogják lőni, a válaszadás mégis elmaradt. A legválságosabb helyzetben való bizonytalankodás igazi oka a Központi Matróztanács határozatlansága volt.

A „Rudolf" ezalatt félárbocra eresztett lobogókkal lehorgonyzott a „Sankt Georg" mellett. Az üdvözlések elmaradtak és néma csendben hajózták ki a halottakat. Az eset nagyon leverőleg hatott a felkelőkre, és a hangulat rossz irányba fordult, amit még jobban elrontott az ultimátum közlése.

Látható jelek is mutatkoztak, hogy nincs minden rendben. Egyes hajók cserbenhagyták a felkelés zászlaját — a torpedórombolók és naszádok pedig a szó szoros értelmében megszöktek az öbölből.

V.

A Központi Matróztanács további kísérletei a felkelés győzelme érdekében

A Központi Matróztanács a negatív jelenségek ellensúlyozására elhatározta a tisztek internálását. Tudomására jutott ugyanis, hogy a tisztek, szabad érintkezésben a matrózokkal, kísérletet folytatnak a mozgalom egységének megbontása érdekében. (Egyes árulók pl. kaphatók voltak arra, hogy rombolják a hajókat, használhatatlanná tegyenek kazánokat, távíró- és telefonberendezéseket, vagy a felkelés leverése utáni megtorlásra hivatkozva megalkuvásra kényszerítsenek matrózokat.)

Délután 1/4 4 órakor az összegyűlt tisztekkel Rasch közölte az internálásra vonatkozó határozatot. Hansa tudomásul vette, de mint aki nem tud belenyugodni a tényekbe, aziránt érdeklődött, hogy mi is a matrózok kívánsága. Valószínűleg meglepődött, amikor Rasch szájából újra azt a határozott választ kapta: „Azonnali békét! A hatalom a miénk és nem adjuk ki többet a kezünkből, ameddig nincs béke."[17]

Hansa újra csak fenyegetésekkel akarta „jobb belátásra" bírni a Matróztanácsot és további tárgyalásokra célzott. „Miért nem fordulnak kéréseikkel a tisztekhez?" — kérdezte.

Rasch válasza minden kétséget eloszlatott aziránt, hogy tisztában volt mozgalmuk jelentőségével; itt nem gyomor-kérdésről volt szó elsősorban és az egész mozgalom túlment a béketüntetések határán:

— „Nem, a bizalmunkat elvesztettük, mert maguk nem tudják számunkra a megfelelő körülményeket biztosítani. De ebben nem is maguk a hibásak, hanem az egész államrendszer. A helyzet itt most azonos az Oroszországival, a rendszert kell összetörni."[18]

Nyilvánvaló, hogy ezek után a tárgyalások fonala megszakadt.

Még a tárgyalások alatt érkezett meg a Hadikikötő Parancsnokság távirata, — amelyre már történt utalás — az ultimátum *meghosszabbításáról*, illetve annak feltételeiről. A Matróztanács — helyesen — elfogadta a feltételeket, így nyugodtan folytathatta munkáját.

Elhatározták, hogy mindenképp felveszik a kapcsolatot a bécsi és budapesti képviselőházzal. Erről tájékoztatják a parti alakulatokat, a más kikötőben horgonyzó hajókat, sőt az olaszokat is.

Két kiáltványt fogalmaztak meg. Ezek rendeltetése az lett volna, hogy megvigyék a matrózfelkelés hírét és országos méretekben lökést adjanak a politikai eseményeknek.

A két kiáltvány szövege a következő volt:

„Wieni képviselőháznak — Dr. Adler szociáldemokrata képviselő kezeihez:

Az összes Bocche di Cattaroban levő hajóegységek és parti állomások egységes Matróztanácsot alakítottak a főparancsnokság egyidejű átvétele mellett. Ez a tanács mielőbbi szóbeli eszmecserét kíván minden nemzet szociáldemokrata képviselőivel az általános békének és a népek önrendelkezési jogának azonnali bevezetése végett. Minden vérontás elkerülésének következetes elvétől vezérelve sajnálkozását fejezi ki a történtek felett, valamint ellenséges szellemű gyalogság felvonultatása miatt, minthogy ez utóbbiak közbelépése általános fegyveres lázadást okoz. A Matróztanács azonnali közbenjárást kér a Hadügyminisztériumban ezirányban, mert jelenlegi állapot a beérkező képviselőkkel való megegyezésig okvetlenül fenn fog tartatni. Általános óhaj, hogy dr. Adler mellé Stanek Tresich, Pavicic, Pittoni és a ‚Polen-klub' egy képviselője választassék ki. Magyarok képviselete végett gróf Károlyit megkeressük. — Matróztanács."

[17] *Hansa* ellentengernagy közli a már idézett jelentésében.
[18] *Hansa* ellentengernagy közli a már idézett jelentésében.

A gróf Károlyinak szóló kiáltvány hasonló volt, mindamellett külön hangsúlyozta: „... a rögtöni békekötést kívánjuk éspedig annexiók nélkül, szocialista alapon. Kérjük Méltóságod támogatását és megbízottak sürgős kiküldését."

Mindkét kiáltványt „Bajtársak!" megszólítás alatt eljuttatták a parti alakulatokhoz, azzal az indokolással, hogy „meggyőződésünk, hogy ti a mi tüntetésünk valódi célja felől kellően felvilágosítva nem lettetek..."

A kiáltványok tartalma önmagáért beszél, nem kíván különösebb részletezést. A dr. Adlernek szóló kiáltványban az az utalás, mely szerint a „jelenlegi állapot a beérkező képviselőkkel való megegyezésig okvetlenül fenn fog tartatni", megvilágítja a Matróztanács elgondolását a jövőre vonatkozóan. Lényegében arra alapozták a felkelés további sorsát, hogy a szociáldemokratákkal szoros kapcsolatban majd a szociáldemokrata párt áll a mozgalom élére. Ez természetesen szocialista ábránd maradt. Egyrészt a technikai nehézségek miatt, de elsősorban a szociáldemokrata párt opportunizmusa, sőt a cattaroi felkeléssel szembeni árulása miatt.

A technikai nehézségek egyszerűen azt jelentették, hogy a rádióadók segítségével nem tudták a kapcsolatot megteremteni. A megrongált adók (lehangolt antennák) legfeljebb a környező helyekre sugározhatták az adást. Lehetséges, hogy az üzenet közvetve mégis eljutott a címzettekhez, de mindenesetre későn.

Volt azonban egy másik „vonal", melyről a Központi Matróztanács nem tudott. A már idézett ellenforradalmi hadtörténész így ír erről: „... jellemző, hogy a haditörvényszéknél, a parti ütegeknél ott ültek az Arbeiter Zeitunk bevonult tartalékos munkatársai, kik Bauer Ottóval, a szociáldemokrata párt fejével a levélcenzúra dacára állandó futárösszeköttetésben voltak és a zendülés kitörésétől kezdve állandóan hírekkel ellátták..."[19] Másutt ugyanezzel kapcsolatban megjegyzi, hogy azért hangzott el a két kiáltvány „visszhang nélkül a pusztába", mert a „címzettek süketek" voltak.

Valóban ez volt a helyzet. „... Schacherl szociáldemokrata képviselő jó néhány hónappal később a parlamentben kijelentette, hogy a pártvezetőség már február 2-án, egy nappal a felkelés kitörése után tudott a cattaroi felkelésről. Másrészt Bruno Frei a cattaroi felkelésről írott, 1927-ben megjelent könyvében félreérthetetlenül bebizonyítja, hogy Julius Braunthal, az Arbeiter Zeitung szerkesztője, aki mint a parti tüzérség egyik tisztje állt szemben a felkelőkkel, kezdettől fogva tájékoztatta a szociáldemokrata párt vezetőségét a lázadásról. Braunthal, sok évvel később megjelent emlékirataiban megerősítette ezt a tényt — és a szociáldemokrata pártvezetőség soha nem tagadta."[20]

[19] *Seléndy*, i. m.
[20] *Eva Priester*, i. m.

A Központi Matróztanács törekvése tehát eleve halálra volt ítélve. Az utolsó terv felvetését és kidolgozását az este 10 órakor átadott újabb ultimátum tette szükségszerűvé. A Hadikikötő Parancsnokság ultimátuma a következőket tartalmazta: „Ha a zendülők holnap, február 3-án délelőtt 10 óráig a rend és fegyelemhez vissza nem térnének, továbbá a Cirkálórajparancsnokságot és V. Hajóosztályparancsnokságot vissza nem állítják, a tiszteket vissza nem helyezik... úgy a Hadikikötő Parancsnokság a 2354. op. számú rendelkezésében foglaltakat (tűzmegnyitás. H. T. — D. M.) végre fogja hajtani..."[21]

A Központi Matróztanács összeült. Ekkor, elkésve vetődött fel az a konkrét terv, hogy kifutnak az öbölből. A tervet Sesan zászlós, a felkelés egyetlen tiszti részvevője vetette fel. Sesan a polgári nacionalisták képviselője volt és a terv felvetése során is nacionalista érzelmei és felfogása vezették. Ez azonban mit sem von le a terv elvi helyességéből. Hogy kivitelezésére nem kerülhetett sor, abban belső okokon kívül -- sokan ellenezték a Matróztanácsban — több objektív körülmény is közrejátszott. Így többek között az a két alapvető fontosságú tény, hogy messze elmaradtak tűzerőben az ellenük felvonultatott erőktől. Kockázatos volt egy ellenséges vizekre történő kifutás a torpedóromboló és torpedónaszád flottilla nélkül.

Végülis, hogy elszigeteltségükből kitörjenek, egyetlen lehetőségük maradt; repülőgép kiküldése Olaszországba. A repülőgépet másnap reggel indították útra azzal a céllal, hogy teremtsen összeköttetést az olasz hadvezetőséggel és bírja rá őket egy felmentő akció megindítására. A gép eljutott Olaszországba, fedélzetén Sesannal. Segítség helyett azonban letartóztatták őket. Sesan nacionalista ábrándjai szintén szétpukkantak.

VI.

A felkelés leverése és megtorlása

A hadsereg felső vezetése biztos akart lenni a dolgában és kihasználva a felkelők harci tétlenségét, erőfölényre törekedett. Guseck táborszernagy február 2-án már ismerte az Armeoberkommando 930/1. számú értesítését, mely szerint a Flottaparancsnokság aznap hajnalban utasította a Pólában állomásozó III. csatahajó osztályt, hogy fusson ki és verje le a cattaroi matrózfelkelést. A III. csatahajó osztály az „Erzherzog Karl", „Friedrich" és „Max" csatahajókból és az őket kísérő 4 rombolóból, valamint 8 torpedónaszádból állt. Parancsnoka Seidensacher ellentengernagy volt, külön megbízotti parancsnoka „őfelsége szárnysegédje", Horthy sorhajókapitány.

Pólában a zendülés ekkorra már elült és ha a hajók legénysége nem is volt megbízható, de a tisztikar a rendet erőszakkal fenntartotta.

[21] A Hadikikötő Parancsnokság ultimátuma. Magyar nyelven közli *Selényi*, i. m.

Az uralkodó hangulatra eléggé jellemző Vas Miklós visszaemlékezése, aki akkor a III. csatahajó osztály egyik ágyúmestere volt.

„Szétoszlottunk, elfoglaltuk szolgálati helyeinket és a III. divízió megindult Cattaro felé. Ismét felkeresett a csantavéri barátom és arra kért — mivel én mint ágyúmester szabadon mozoghatok az egész hajón —, hogy megítélésem szerint a legmegbízhatóbb matróztársaimnak súgjam a fülébe, hogy nem lövünk. Ezt sikerült is elintézni.

Megállás nélkül, teljes sebességgel haladtunk Cattaro felé és másnap reggel kb. 7 órakor érkeztünk Castelnuovo elé... Rövid időn belül sorakozót rendeltek el és a parancsnok bejelentette, hogy felvesszük a tárgyalást a matrózkomitéval... De figyelmeztetett bennünket, hogy a német tengeralattjárók itt vannak a tenger színe alatt és a legelső gyanús mozdulatra levegőbe fognak bennünket röpíteni. Valaki a tömeg közül megjegyezte: ‚aber alles — (de mindannyiunkat)'. Hiába kutatták, ki volt a közbeszóló, senki nem árulta el..."[22]

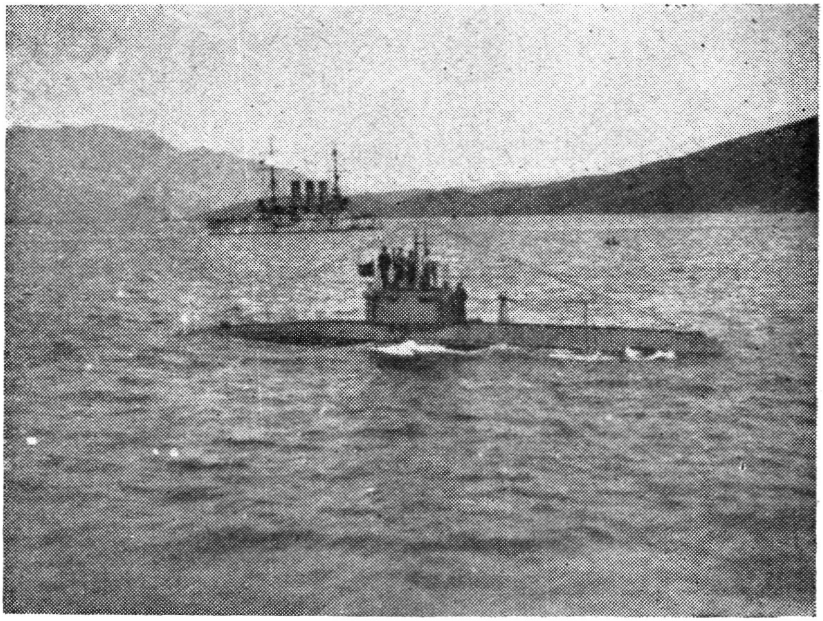

Német tengeralattjáró torpedóvetésre készen.
(Háttérben a „Sankt Georg" cirkáló.)

[22] *Vas Miklós* visszaemlékezése.

Ilyen hangulat uralkodott a leverésre küldött csatahajó flottán. Ezt persze a cattaroi felkelők nem tudták, de a kérdést lényegében nem is ez döntötte el. A hatalmas erőt képviselő flotta *puszta megjelenése* elég volt ahhoz, hogy a felkelőket meghátrálásra kényszerítse. Ezt viszont a pólai tengerészek nem tudták és nem akadályozhatták meg.

Sarkotic vezérezredes, Bosznia-Hercegovina katonai kormányzója a fenti erőkön kívül Guseck táborszernagy parancsnoksága alá rendelte és oda irányította az 1. lovas hadosztályt is.

A német tengeralattjárók parancsot kaptak a felkelő hajók körülfogására.

Mint már említettük, a felső vezetés a legnagyobb erőfölényre törekedett. Amikor ezt biztosítottnak látta Guseck táborszernagy, olyan parancsot kapott, hogy a „legélesebb rendszabályok bevezetésével az ‚Erzherzog' csatahajó osztály beérkezéséig várni kell". Miért? Mert az anyagi értékeket (hajókat) meg akarták óvni a pusztulástól. Tisztában voltak azzal, hogy a III. csatahajó osztály előtt a felkelőknek deferálni kell.

Naív kísérlet az ellenforradalom történetíróinak törekvése, hogy a III. csatahajó csztály megjelenésének fontosságát, a felkelés *leverésének* a tényét tagadják. A Központi Matróztanács nem kergethetett öngyilkosságba ezer és ezer matrózt akkor, amikor alulmaradása nyilvánvaló volt.

De, hogy a felső vezetés is a III. csatahajó osztály bevetésében látta a leverés eszközét, arra az is mutat, hogy az utolsó ultimátumot a III. csatahajó osztály parancsnoksága adta ki.

Amikor az ultimátumot átnyújtó tiszt a „Sankt Georg" fedélzetét elhagyta, a Központi Matróztanács összehívta a matrózokat és közölte velük az ultimátumot. Majd a „Sankt Georg"-ra hívták a többi hajók megbízottait is, akikkel megtárgyalták a helyzetet. A Központi Matróztanács a helyzet ismeretében elfogadta a megadást.

Kezdődhetett a megtorlás első szakasza: a felkelés vezetőinek, lelkes részvevőinek összefogdosása. A már idézett szemtanú a következőkre emlékszik vissza:

„Reggel 9 h-kor a külső öbölbe horgonyzó III. csatahajó osztály hajóiról az összes mentőcsónakok vízrebocsátását vettem észre — távcsövemen keresztül —, melyek gőzbárkák által vontatva az öböl felé vették az irányt. Amint közelebb ért a vontatmány, kivettem, hogy minden csónakban egy-egy tiszt és egy fegyveres őrség foglalt helyet. Ez a vontatmány először a „Sankt Georg" zászlóshajón kötött ki. A csónakokból a fegyveres őrség a fedélzetre sietett, ahol időközben a hajó legénysége már teljes számban felsorakozott. Az egész csónakkülönítményt ugyanaz a korvettkapitány vezette, aki reggel 7 h-kor a szóbeli ultimátumot közölte a Matróztanáccsal. Amikor a csónakokból a fegyveres őrség a fedélzeten elhelyezkedett, a tisztek, élén a korvettkapitánnyal, a „Sankt Georg" tisztikarával tárgyaltak Hansa ellentengernagy jelenlétében. A tárgyalás kb. fél óráig tartott. Ezt követőleg egy tiszt egy ív papírról olvasni kezdett, mire a felsorakozott legénység soraiból

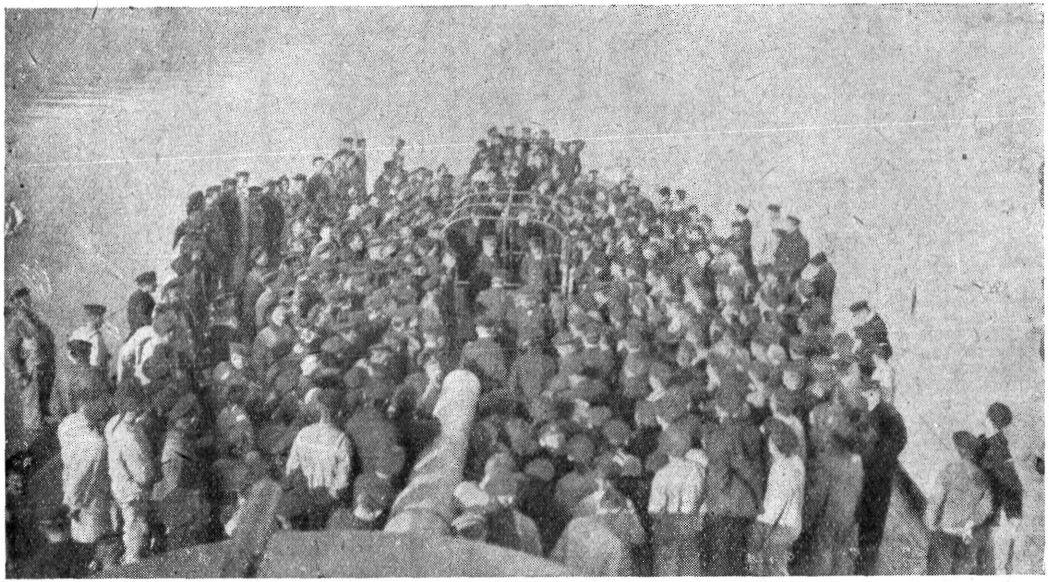

A felkelés részvevői a február 3-án átnyújtott ultimátumot tárgyalják a „Sankt Georg" fedélzetén.

egymásután léptek ki a matrózok, akiket azután a fegyveres osztag tagjai letuszkoltak a hajó oldallépcsőjénél álló csónakokba... Ezzel a hóhérmunkával délután 1 óráig végzett a csónakkülönítmény."[23]

Az így és különböző trükkökkel összefogdosott több mint 700 matrózt a cattaroi erődítményekbe zárták.

Kezdetét vette a megtorlás második felvonása. Ehrenhöfer őrnagy elnökletével összeült a külön e célra összeállított tábori statáriális bíróság.

Mint ismeretes, a hadrakelt seregnél és ezen belül a hajóhadnál a világháború kitörésének percétől hűtlenség, lázadás és az államrend elleni szervezkedés bűntette esetén rögtönítélő bíráskodás volt hatályban. A rögtönítélő törvényszékek ítélete vagy a halálbüntetés, vagy a felmentés kimondása lehetett. A bíróság elé állított vádlottakra — amennyiben a lázadást reájuk lehetett bizonyítani —, halálbüntetés várt. Az Osztrák-Magyar Monarchia 1918-ban ezt már nem tudta végrehajtani. Az uralkodó osztály józanabbjai tisztában voltak egy tömegmészárlás hatásával.

Természetesen arról szó sem lehetett, hogy a vádat elejtsék. Példát akartak statuálni. Az összefogdosott emberekből találomra kiválasztottak 40-et és ezeket állították hadbíróság elé. A bírósági tárgyalásnak nevezett cirkusz még a polgári jogszolgáltatás legelemibb követelményeinek sem felelt meg. Egyetlen célja volt: példát statuálni és bosszút állni a tisztikaron esett sérelmek miatt. Az ítélkezést pedig alapvetően befolyásolták bizonyos tényezők, melyekre némi fényt derít a vádlottak egyik védője. Az ügyvéd a per után a következőket írta a Hadseregfőparancsnokságnak átadott beadványában:

„A tárgyalás idején az illetékes parancsnok, a cattaroi bíróság akkori vezetője és az igazságügyi referens útján kiadta a parancsot, hogy neki a statáriális ítéletet jóváhagyás végett záros határidőn belül terjesszék be, hogy a halálos ítélet végrehajtása már vasárnap, 1918. február 9-én délután megtörténhessék. A bíróság vezetője és az igazságügyi referens ezt a parancsot mint az illetékes parancsnok „kívánságát" közölte a statáriális bíróság tagjaival. Nem nehéz meggyőződni arról, hogy ezzel mit kívánt az illetékes parancsnok, és hogy mit értettek meg belőle a statáriális bíróság tagjai."[24]

A fentiek tehát lényegében előírták a hadbíróság hóhérmunkáját. Mindemellett a bírósági tárgyalások lefolyása is elképesztő tényekkel támasztja alá, hogy milyen aljas eszközökkel torolták meg a felkelést.

A negyven matróz ügyét két nap alatt tárgyalták le. Négy halálos ítéletet hoztak, két matrózt súlyos börtönbüntetésre ítéltek, a többiek ügyét rendes bíróság elé utalták. A négy halálos ítéletet azonnal végrehajtották, mielőtt a védelem kegyelmi kérvényére egyáltalán válasz érkezett volna a császártól.

[23] *Kummer József* idézett visszaemlékezése.
[24] Schacherl interpellációja. Lásd: 3. jegyzet. — Schacherl mindenütt statáriális bíróságot említ. Helyesen: hadbíróság.

A bírósági tárgyalásra a kiszabott 48 óra letelte után került sor, amikor statáriális bíróság már nem tárgyalhatta az ügyet. A tárgyalásra megidézett tisztek maguk vallották, hogy a szerintük fő bűnösök nem ülnek a vádlottak padján, hanem találomra kiválogatott emberek felett ítélkeznek. 36 óra alatt 80 tanút hallgattak ki, ami azt jelentette, hogy egy vádlottra és egy tanúra a bíróság 18 percet fordított. A védők csak közvetlenül a tárgyalás megkezdése előtt beszélhettek védenceikkel.

1918. február 14-én azután megjelent a Hadikikötő Parancsnokság 12. számú parancsa, amely indokolta az elítéltek bűnösségét:

„1. Franz Rasch hajómester a haditengerészeti partvédő ütegtől,
2. Anton Grabar elsőosztályú matróz a „Sankt Georg"-ról,
3. Jerko Sisgaric elsőosztályú matróz a „Sankt Georg"-ról,
4. Franz Bajzel elsőosztályú matróz a „Gäa"-ról,
5. Mate Brnicevic elsőosztályú matróz a „Gäa"-ról,

6. Székács Lajos harmadosztályú matróz a „Gäa"-ról bűnösök, mert a cattaroi öbölben levő haditengerészek nagy részének folyó év február 1-i megbeszélése után a Cirkáló Flottilla és a Hadikikötő Parancsnokságnak alárendelt V. osztály hajóin a felfegyverzett tengerészlegények fellépése által alkalmazott erőszakos eszközök miatt odáig fajult a helyzet, hogy a rend és a fegyelem helyreállításához felfegyverzett ellenerőszakra volt szükség és szárazföldi, valamint tengeri erőket kellett alkalmazni, miközben a vádlottak... az ellenerőszak alkalmazásának időpontjáig folytatták részvételüket a bűncselekményben."[25]

A hat elítélt közül Raschtt, Grabart, Sisgaricot és Brnicevicet halálra, Bajzelt 10, Székács Lajost 5 évi börtönbüntetésre ítélték.[26]

Amikor Franz Raschtt, a felkelés tisztaszívű, lelkes, szocialista vezetőjét a hadbíróság megkérdezte, hogy tettét miért követte el, Rasch azt felelte, nem cselekedhetett másként és hasonló körülmények között újra megtenné, mert nem hagyhatja cserben bajtársait. Az ítélethozatal előtt védője azzal igyekezett vigasztalni, hogy esetleg kegyelmet kap. Rasch tisztában volt a helyzettel és így válaszolt:

— Tudom, milyen sors vár rám, el is fogom viselni, hiszen ebben a háborúban már annyi ember elesett.

A kivégzés színhelyén szemét nem engedte bekötni. A következő szavakkal ajkán halt meg:

— Éljen a béke! Ó, miért is kell annyi vérnek folynia!

* * *

[25] K. u. K. Kriegshafenkommando Cattaro. Reservat Kriegshafenkommando Befehl No. 12. — 14. Febr. 1918.

[26] A 25. jegyzetben idézett parancs alapján. — 380 résztvevőt 1818. októberéig vizsgálati fogságban tartottak. Ekkor került sor a bírósági tárgyalásokra. A Monarchia összeomlásának perceiben IV. Károly a tömegnyomás hatására 34 elítélt kivételével kegyelmet adott valamennyi részvevőnek.

Végezetül vissza kell pillantanunk néhány olyan kérdésre, amely konkrét összefüggésben áll a felkeléssel.

A felkelésnek a jelentősége egyrészt nemzetközi, másrészt magyar történelmi vonatkozásban is fontos. Nemzetközi jelentőségét az aktualitáson túl aláhúzza az a körülmény, hogy 1918-ban Cattaroban, az Osztrák-Magyar Monarchia elnyomott nemzetiségei kezet fogtak a közös érdek, a szocialista eszme és a nemzeti érzés jegyében. A cseh, horvát, lengyel, osztrák és magyar matrózokat nem a monarchia katonai kényszere hajtotta egy sorba, hanem a közös cél és a forradalom szelleme. A bevezetőben történt már arra utalás, hogy a szocialisták mozgalma mellett párhuzamosan, majd vele együtt haladt a polgári nacionalista mozgalom is. Mindkét mozgalomnak volt egy közös törekvése: a béke, és ennek jegyében biztosították az összefogást. A nacionalisták vezéralakja, Anton Sesan, a felkelés befejező szakaszában az egyik matróztanácsi ülésen a következő véleményének adott kifejezést:

„Harcunk bebizonyította: nincs nemzeti felszabadulás szociális felszabadulás nélkül, nincs szociális felszabadulás nemzeti felszabadulás nélkül."[27] Világos felismerése ez annak, hogy az uralkodó osztály elleni harcban minden haladó erőt össze kell fogni, felismerése annak, hogy az adott helyzetben a békéért minden nemzetiség fiait harcba kell küldeni a közös ellenség, az uralkodó osztály ellen. Cattaroban — a közös cél érdekében — sikerrel oldották meg az elnyomott nemzetiségek összefogását. Éppen ezért a cattaroi matrózok harca nemcsak a mi harcunk, magyaroké, hanem valamennyi, az Osztrák-Magyar Monarchia börtönébe zárt népé volt.

A magyar nép története számára azért fontos Cattaro, mert az ott felkelt magyar matrózok tevékenyen hozzájárultak, hogy a magyar nép is megszabaduljon az Osztrák-Magyar Monarchia bilincseitől. Recsegett-ropogott már az egész alkotmány és Cattaro magyar matrózai segítettek, hogy mielőbb összeműljön. A hajókról és börtönökből szabadult matrózok egyengették az első magyar proletárdiktatúra, a Magyar Tanácsköztársaság útját. A forradalmi tengerész dandár, a proletárdiktatúra harcos védelmezői, a Lenin-fiúk egy része Cattaroból indult el. Innen indult forradalmi útjára Kiss Nándor, aki a Magyar Vörös Hadsereg flottájában parancsnoki beosztásban harcolt és akit később Horthy különítményesei gyilkoltak meg. Innen indult Futó Kálmán is, aki a felkelés leverésekor a lehúzott vörös lobogót teste köré csavarva a vízbe vetette magát és sikerült partot érnie. A zászlót hazahozta. A proletárdiktatúra bukása után szintén Horthy különítményesei gyilkolták meg.

Árulók is akadtak. Oraviczabányai Máhr Jenő fregatthadnagy, a „67" torpedónaszád parancsnoka, orvul lövetett géppuskákkal az őrjáratra küldött felkelő matrózokra. A Magyar Tanácsköztársaság idején az ellenforradalom oldalára átállt hajók egyikén teljesített szolgálatot. Hű maradt önmagához. Amikor hajójával el akarta hagyni az országot, harcba

[27] Idézi *Eva Priester.*

bocsátkozott a proletárdiktatúrához hű „Munka" felfegyverzett gőzössel. Annak ágyúja sebezte halálra.

Horthy sorhajókapitányt, a felkelés katonai leverésében tanúsított kiváló magatartása után előléptették. Megelőzve az összes ellentengernagyot, a hadiflotta főparancsnokává nevezték ki.

A felkelés győzelemre vitelét megakadályozták, a forradalom lehetőségéből nem nőtt ki forradalom. Nem a program és a bátorság hiányzott, hanem az igazán forradalmi vezető erő: a kommunista párt. A felkelés második napján olyan lehetőségek voltak a felkelés kiszélesítésére, melyek egy harckész kommunista párt vezetésével forradalommá terebélyesednek. De ez a forradalmi párt nemcsak a tengerészeknél hiányzott, hanem a hátországban is. Ezzel kapcsolatban nem lehet szó nélkül elmenni amellett a felelősség mellett, amely az osztrák szociáldemokrata pártot terheli. Ha a szociáldemokrata párt nyilvánosságra hozza azokat az adatokat, melyeknek birtokában volt, akkor a cattaroi matrózok mozgalmát nem lehetett volna elszigetelni.

MÁTYÁS ZSOLDOSSEREGÉNEK HADMŰVÉSZETÉRŐL

Rázsó Gyula

A tizenötödik század az emberiség történetének legérdekesebb, legváltozatosabb korszakai közé tartozik. A feudalizmus századokig megdönthetetlennek látszó frontja meginog, új erők bukkannak fel a küzdőtéren. A középkori merev kötöttségek alól felszabadult Európa előtt új, eddig sohasem látott távlatok nyílnak meg. Ugrásszerűen fejlődésnek indul a technika, a klasszikus ókor rég elfeledett ideje után ismét virágoznak a tudományok. A feltörekvő polgárság minden téren keresi az utat, hogy megszabaduljon a feudális anarchia haladást gátló anakronizmusaitól. Ezért ez a kor teremti meg a feudális állam betetőzését jelentő abszolút monarchiát is; ez az időszak a nemzeti államok megszületésének kora. A király, aki leverte a feudális anarchiát, viszonylag békés, rendezett körülményeket biztosított birodalma lakóinak, megnyerhette magának a nép szeretetét és támogatását. Ilyen nagy, a kor legnagyobb eszméit híven kifejező uralkodó volt Mátyás király is. Uralkodására, bár akkor is nehéz terhek, adók súlya alatt görnyedt, még évszázadok múltával is szeretettel és büszkeséggel emlékezett vissza a magyar nép. A török és a Habsburg elnyomatás keserű évszázadaiban az ő neve volt az a reménysugár, amely azzal bíztatta a nép legjobb fiait, hogy ismét lesz szabad és független Magyarország. „Meghaltak Mátyás királyok, s újak nincsenek... ha lettek volna mások is olyanok... mi sem sírhatnánk annyi veszedelmünket, ép volna országunk, s Buda közepe volna, ha nem egész keresztyénségnek, legalább bizony Magyarországnak."[1]

Messze térnénk el az igazságtól és az adott viszonyok helyes értékelésétől, ha Mátyás politikájának kétségtelenül meglevő súlyos árnyoldalait mai szemszögből, a következmények ismeretében próbálnánk megmagyarázni. Helyes ítéletet csak akkor mondhatunk felette, ha elmélyedünk a 15. század zűrzavaros, ellentmondásokkal teli világában.

Ez a tanulmány nem foglalkozik — és nem is foglalkozhat — Mátyás

[1] *Zrínyi* Válogatott hadtudományi munkái. Bp. 1957. 334. o.

politikájának minden vonásával, célja csupán az, hogy Mátyás hadserege hadászatának és harcászatának néhány kérdését, valamint Mátyást, a hadvezért mutassa be.

A renaissance-kor embere — mint már említettük — az élet minden területén, így a hadseregszervezés, a hadvezetés tudományában is lázasan kereste az újat. A feudális lovagi hadviselés elavult, a fényes lovagi hadseregek, melyek századokon át győzhetetlenek voltak, egyremásra szenvedték el a súlyosabbnál-súlyosabb vereségeket. A 13. században a mongolok — Muhi —, később az angol íjászok — Crécy, Poitiers, Agincourt —, majd a flamand, s döntően a svájci és a cseh gyalogság fölényes győzelmei alapjaiban rendítették meg a feudális lovag katonai uralmát is. A lovaghadsereg már egyáltalán nem felelt meg a követelményeknek. Nem függött az uralkodótól, léte állandóan magával hordozta a bomlás, a feudális anarchia csíráit; nem volt fegyelmezett, s sem fegyverzetével, sem elavult harceljárásával nem lehetett méltó ellenfele az egyre inkább előtérbe kerülő új ellenfeleknek, törököknek, cseheknek stb.

A 15. század minden hadserege és hadvezére kereste azt az utat, amelyen a jövő hadserege kialakulhat, tovább fejlődhet.

Az európai államok javarészében a változásra való törekvés tudatos, de a helyes módszereket még nem látják tisztán.

Az új hadseregek létrehozásánál elsősorban az alapelemeket kellett megváltoztatni. A lovagot a könnyebben kezelhető, fegyelmezettebb s a király számára — amíg tudta a zsoldot fizetni — megbízhatóbb zsoldos[2] váltotta fel. A hadsereg harcászatában azonban ez nem okozott súlyosabb változást. A csatadöntő elemet az egész század folyamán még a nehéz lovasság képezte. A zsoldos lovasság legfeljebb annyiban különbözött a lovagi nehéz páncélosoktól, hogy fegyelmezettebb volt, könnyebben lehetett vele manőverezni, tagoltabb harcrendben küzdött. Jellemző példa erre Hunyadi János nehézlovassága is. Egyes helyeken — főleg Olaszországban — a hadvezetést már valóságos művészetté emelték. Tanulmányozták a klasszikus hadtudományi írókat — elsősorban Vegetiust és Frontinust, akiket egyébként Mátyás is előszeretettel forgatott[3] — s valóban sikerült is ütőképes, jól manőverező hadseregeket létrehozniuk. Az olasz condottieri rendszer azonban nem jelentett tökéletes változást a régivel szemben.[4] Új vonásokkal gazdagította a had-

[2] A zsoldosok első nagyobbarányú fellépését a XII. századra tehetjük. Kezdetben a gazdaságilag fejlett olasz városállamokban alkalmazták őket előszeretettel, majd a XIV. századtól kezdve a legtöbb európai országban szerepelnek. Döntő, az egész hadviselést átalakító hatásuk a XV. században következik be. Bővebben ld. *Schmitthenner:* Lehnskriegswesen und Söldnertum... HZ 1935. és Europäische Geschichte und Söldnertum, Berlin, 1933., valamint *Frauenholz:* Entwicklungsgeschichte des deutschen Heerwesens. Bd. II/1—2. München 1937. c. munkáit.

[3] *Csontosi:* Hadtudományi könyvek Mátyás király könyvtárában. HK 1890. 199—210. o.

[4] Ld. később bővebben. Részletesebben: *Block:* Die Condottieri (Eberings Historischen Studien CX. fasc.), *Browning:* The age of condottieri, Canestrini: Documenti... della milizia italiana del XIII secole al XVI., stb. munkáit.

REX
MATHIAS HVNGARIÆ

viselést az újjászervezett francia és burgundi hadsereg is. Itt az állandó hadsereg megteremtésével kísérleteztek. A francia és burgundi compagnie d'ordonnance-ok a királytól függő zsoldos elem segítségével hadseregüknek állandó jelleget igyekeztek adni azzal, hogy zsoldosaik egy részének állandó állomáshelyet és alkalmazást biztosítottak.

A kor angol hadseregei nemzeti fegyvernemük, az íjászok felhasználásával számos meglepő, majd már nem is meglepő sikert értek el. A hadsereg legnagyobb hibája azonban az volt, hogy az íjászok csak mint messzeható fegyvernem értek el eredményeket, kézitusában értékük jelentéktelen volt. Nagyságuk is csak addig tartott, amíg a lőfegyverek fejlődése túl nem szárnyalta nyilaik hatósugarát és pontosságát.

Más, az eddiginél mélyrehatóbb, gyökeresebb változást jelentettek a hadművészet történetében a svájci és cseh csapatok. Ezeknél a népeknél sikerült először olyan *gyalogságot* létrehozni, amely közelharcban is sikeresen szállhatott szembe a feudális lovasság rohamával. Ezt a sikert mindkét hadsereg őszinte hazaszeretetével, fegyelmezettségével, valamint újszerű taktikájával érte el. Különösen figyelemre méltó a cseheknél a fegyvernemeknek eddig még nem tapasztalt magasfokú együttműködése és kitűnő taktikai készsége. A svájci gyalogságnál viszont a fegyelem, a lovascsapatok ellen különlegesen alkalmas fegyverzet — a kb. 4 m hosszú lándzsa (pika) és alabárd —, valamint a csapatok bátorsága és töretlen támadó lendülete biztosították a sikert. Nagy hatással volt a magyar hadsereg kialakulására a legnagyobb ellenség, a török hadszervezete is. A török hadsereg egyes alkotóelemei között hatalmas minőségi különbség volt. A pretorianus zsoldos gyalogság, a janicsárok és a feudális zsoldos jellegű középnehéz lovasság, a spáhik csak kis — bár döntő — százalékát alkották a török hadseregnek. A hadsereg látszámát a különféle rabló irreguláris csapatok, az azabok és az akindzsik duzzasztották fel. Ezért a törökellenes harcokban mindig nagyobb létszámú hadsereget kellett Magyarországnak is kiállítania — szemben a török százezres tömegeivel —, a használható csapatok száma itt is 15—20 000 fő volt. A német birodalom viszont 1467-ben a törökök elleni hadjáratra csak 5217 lovast és 13 388 gyalogost tudott volna kiállítani — ezt is csak elméletileg.[5]

A 15. század magyar hadserege

Mátyás is igyekszik a kor színvonalának megfelelő haderőt létrehozni. A hadsereg jellegét tekintve átmeneti állapotot képez a középkori lovaghadsereg, valamint a 16—17. században kialakuló állandó zsoldos hadsereg között. Mátyás hadseregében megtalálhatjuk az egészséges fejlődés lehetőségeit.

[5] *Frauenholz*, i. m. I. 294—295. o.

A hadsereg szervezetének és vezetésének jellegét részben az ország sajátosságai, hadművészeti hagyományai, részben a vele szomszédos, illetve szembenálló országok hadseregeihez való alkalmazkodás szabta meg.

A nemesség feudális lovagi hadrendszerének fő eleme, a nemesi felkelés Magyarországon már Zsigmond uralkodásának idején — elsősorban az új ellenfelek, a törökök és a csehek feltűnése miatt — elavult, gyakorlatilag szinte teljesen használhatatlanná vált, az ország gazdasági teherbíróképessége és társadalmi berendezése azonban még Mátyás korában sem engedte meg, hogy a nemesi felkelés elavult intézményét teljesen hatályon kívül helyezzék.[6] Az új hadsereg felépítését két úton lehetett megkísérelni. Végeredményében egyik sem hozott maradandó eredményeket. Az új katonaanyag magától kínálkozott; ez a zsoldos volt.[7] Míg azonban Zsigmond az ország teherbíró készségét figyelembe véve látta, hogy a központi hatalom nem képes arra, hogy a főuraktól független, teljesen kézben tartott, ütőképes zsoldos sereget hozzon létre,[8] a főnemesség kezére bízta az ország védelmét.[9] Ez a rendszer egyáltalán nem oldotta meg az égető kérdéseket, csak arra volt jó, hogy ismét uralomra juttassa az országban a feudális anarchiát, akadályozza a központi hatalom megerősödését, általában gátolja az ország egészséges gazdasági és társadalmi fejlődését, emellett katonailag sem érte el a célját. A déli végvárrendszer, melynek kiépítésén Zsigmond olyan sokat fáradozott, uralkodásának végén súlyos veszélyben forgott. A törökök szinte tetszés szerint törhettek be Magyarországra, elfoglalták Szendrőt és fenyegették Nándorfehérvárt is. Hunyadi János és Mátyás, felismerve a török veszedelem nagyságát és a főnemesi vezetés alatt küzdő magyar hadsereg használhatatlanságát, más úton kísérleteztek. Mindkettő — főleg Mátyás — csak tőle függő hadsereget igyekezett teremteni. Kísérletük ideiglenesen sikerrel járt, Mátyás hadserege — különösen a zsoldos ún. „Fekete Sereg" — a kor egyik legnagyszerűbb katonai alakulata volt. Létszámában, összetételében egyaránt alkalmas arra, hogy bármilyen ellenféllel szemben (cseh, német, török stb.) eredményesen vegye fel a harcot.

Ezt a hatalmas sikert Mátyás az ország erőforrásainak kíméletlen igénybevételével érte el.[10] Magyarország ekkor még nem volt olyan gaz-

[6] Több országgyűlés — különösen az 1469-i és 1481-i — határozatai szabályozták a nemesi felkelés feladatait. Ld. elsősorban *Kovachich:* Vestigia comitiorum és Supplementum ad vestigia comitiorum c. munkáit.

[7] Magyarországon már az Árpádkorban találkozunk zsoldosokkal. I. Lajos nápolyi hadjáratban (1347—1351) már jelentős számú magyar és külföldi zsoldos szerepel, nagyobb jelentőségre azonban csak Zsigmond és Hunyadi János hadjárataiban jutnak. Mátyás uralkodása alatt a hadsereg legértékesebb alkotóelemét képezik. Ld. *Gárdonyi:* A középkori zsoldosintézmény és a magyarság. HK. 1942. 129—143. o. c. tanulmányát.

[8] A kérdésnek alapos, bő forrásanyag segítségével megírt feldolgozása: *Deér:* Zsigmond király honvédelmi politikája. Bp. 1936. Deér azonban eltúlozza a nagybirtok szerepének jelentőségét az ország védelmében, ezért megállapításait kritikával kell kezelnünk.

[9] *Deér,* i. m. 70—71. o.

[10] *Csánky:* Mátyás király pénzügyei. (*Márki:* Mátyás király. Bp. 1902. 71—76. o.)

dasági helyzetben, hogy ilyen jelentős haderőt huzamosabb ideig fenn tudott volna tartani. Ha uralkodása elejének a viszonyait a későbbi időszakokhoz hasonlítjuk, szembetűnő a változás. Míg 1458-ban apósától, Podiebrád György cseh királytól 500 lovast kért kölcsön;[11] uralkodása végén, 1487-ben Bécsújhely alatt már 20 000 lovas és 8000 gyalogos (kétségtelenül „állandó" hadseregének alakulatai) felett tart szemlét.[12] Halála után — mintha csak Mátyás uralkodása a nemzet életerejének utolsó lázas fellobbanása lett volna — az ország összeomlott s könnyű prédájává vált a csakhamar bekövetkező török támadásnak.

Mátyás hadseregének kialakulásával, gazdasági és társadalmi alapjaival jelen tanulmány csak annyiban kíván foglalkozni, amennyi feltétlenül szükséges a hadsereg stratégiájának és taktikájának megértéséhez, s csak néhány kérdést, elsősorban a legtöbb vitát kiváltó ún. „Fekete Sereg" — helyesebben Mátyás zsoldosainak problémáját, valamint a hadsereg szerkezeti felépítésének — és harcának külföldi mintáit, illetve rokon jelenségeit kívánja felölelni.

A 15. század második felének magyar hadserege négy alapelemből tevődött össze: zsoldosok,[13] bandériumok, nemesi felkelés, telekkatonaság. Láthatjuk tehát, hogy Mátyás is ugyanazokkal az erőkkel vívja meg háborúit, amelyek már Zsigmond rendelkezésére is álltak — sőt éppen a Mátyás hadseregében legjelentéktelenebb telekkatonaság az, ami az, ami az újat jelentette Zsigmond hadügyi reformjaiban. Mégis döntő minőségi különbség volt a két hadsereg között. Oka a hadsereg eddigi alkotóelemei közötti eltolódás. Mátyás uralma alatt — fokozatos fejlődés útján csaknem teljesen eltűnik a nemesi felkelés, a főurak bandériuma is általában csak a törökellenes védő harcokban kerülnek alkalmazásra. A hadsereg bázisa a zsoldosság lesz. Vizsgálatainkat is erre az elemre korlátozzuk.

Bár Mátyás király zsoldos hadseregéről, az ún. „Fekete sereg"-ről (Acies Negri, Nigri, Exercitus Nigrorum[14]) már kisebb könyvtárat írtak össze, a kérdést megnyugtatóan tisztázni máig sem sikerült. Az írók egy része Istvánffy, Teleki, Rónai-Horváth s végül Tóth Zoltán a zsoldossereget Mátyás hadseregének legértékesebb, döntő tényezőjeként fogták fel.[15] Jellegét tekintve azonban ezek az írók sem foglalnak el egységes álláspontot. Istvánffytól kezdve Rónai-Horváthon át egészen Bánlaky-

[11] „Rogamus serenitatem vestram (Podiebrad)... ad nostras expensas... quingentos viros electos... bene armatos... disponere." (*Fraknói:* Mátyás király levelei. 1—2. köt. Bp. 1893—1895. I. 5. o.) (A továbbiakban MKL.)

[12] *Bonfini:* Rerum Ungarorum Decades. (Ed. *Juhász.* Bp. 1937—19 1.) Dec. IV. Libr. VIII. 93

[13] A hadsereg négy összetevője közül csak a zsoldosokkal foglalkozunk, mivel a többi elem szereplése nem érintette lényegesen Mátyás hadseregének, hadművészetének fejlődését.

[14] Ez a kifejezés először *Bonfini:* Dec. IV. Libr. IX. 135 alatt fordul elő első ízben.

[15] *Istvánffy:* Historiarum de rebus Ungaricis. *Teleki:* A Hunyadiak kora. 3—5. 11—12. köt. *Rónai—Horváth:* Mátyás király. HK. 1888. 333—342. o. és Mátyás király hadjáratai. HK. 1890. 159—198. o. c. tanulmányai. *Tóth:* Mátyás király idegen zsoldosserege. Bp. 1925. és I. Mátyás hadügyi politikája, Bp. 1912. c. művei.

Breitig[16] a szerzők legnagyobb része a zsoldos sereg — (szándékosan nem használom a Fekete Sereg elnevezést) szerkezetében és harcmódjában a janicsárokat, esetleg a cseh-huszita gyalogságot utánzó egységes *gyalogos* sereget lát. Tóth Zoltán kitűnő, alapos, valamennyi jelentős forrást felhasználó munkájában, éppen ezek alapján, egész más eredményre jut. Mátyás hadjáratainak gondos tanulmányozása és a zsoldosok szerepének vizsgálata — erről később részletesen megemlékezünk — őt arra a helyes megállapításra juttatta, hogy az állandó zsoldos hadsereg zömében lovas volt. Véleménye szerint azonban „a lovagi harcmód, a nehéz fegyverzet uralma minden visszahatás nélkül, zavartalanul tovább virágzott, pedig a törökökkel való leszámolás egészen más, legalábbis kiegészített taktikát követelt volna".[17] Tóth Zoltán Mátyás egész hadseregét, s így a zsoldos seregét is csak a lovagi taktika bizonyos módosított, javított változatában harcoló alakulatnak tartotta — természetesen a speciális magyar jellemvonások — így elsősorban a könnyű lovasság, a portyázó taktika alkalmazásának — figyelembevételével, ezért alábecsülte a már akkor kibontakozóban levő s szép eredményekre visszatekintő magyar gyalogság szerepét.

Nézetünk szerint Mátyás állandónak nevezhető zsoldos hadserege — bár a döntő elem most is a nehéz és könnyű lovasság maradt, jelentős számban foglalt magában gyalogosokat, harci szekereket és tüzérséget is. Sikereit — ez különösen az 1480-as évek ausztriai hadjárataiban szembetűnő — elsősorban éppen a fegyvernemek kitűnő együttműködésével, valamint fegyelmezettségével érte el.[18]

A zsoldosokkal foglalkozó tanulmányok másik része — Fejérkövy, Hazay[19] stb. — viszont azt hangsúlyozta, hogy az idegen elemekből összetevődött „Fekete Sereg" valójában nem is volt olyan jelentős. Mátyás hadjáratait elsősorban magyar csapatokkal vívta meg. Ez az álláspont túlzó nacionalizmusában nem vette figyelembe, hogy a zsoldosok megjelenése, ha számban nem is érték el a többi részvevő egység erejét, minőségileg gyökeresen más volt, mint akár a feudális hadsereg legértékesebb részét jelentő bandériumok gyakorlatilag szintén zsoldos katonasága.

Vizsgáljuk meg viszont azt a kérdést, milyen nemzetiségekből állt Mátyás zsoldos serege.

Már uralkodása elején rendelkezett — bár jelentéktelen számú — cseh, lengyel és természetesen magyar zsoldosokkal is.[20] Hadjáratait az első években elsősorban a hozzá hű főurak bandériumaival vívta. Pl.

[16] *Bánlaky—Breit:* A Hunyadiak kora. II. 268—269. p.
[17] *Tóth:* A hadviselés átalakulása. (MMT II. 204. o.)
[18] *Bonfini:* i. m. (*Geréb* ford. Bp. 1943.) 83. o.
[19] *Fejérkövy:* I. Mátyás királynak fekete serege. Tudományos Gyűjtemény 1823. *Hazay:* Védőalkotmány, haderő és harcászat Mátyás király alatt. HK. 1890. 211—228. o.
[20] Szilágyi Mihálynak is voltak cseh zsoldosai és Mátyásnak a bratrik és Giskra ellen küzdő seregében is találunk lengyel és cseh zsoldosokat. (*Teleki,* III. 21., 73. o. *Tóth—Szabó:* A cseh-huszita mozgalom Magyarországon. Bp. 1917. 299. o.)

1458-ban Nagy Simon Körmendnél vesztes, majd néhány nap múlva győztes hadserege is túlnyomórészt bandériumokból, illetve nemesi felkelőkből állt.[21]

Később a Felvidéket megszállva tartó cseh „bratrik" és Giskra emberei Mátyás számára kitűnő katonanyagot jelentettek. Már előzőleg is fogadott kisebb egységeket zsoldjába, de 1462-t, Giskra meghódolásának az évét vehetjük a zsoldos hadsereg megalakulásának dátumául. Ez a hadsereg ebben az időben még nem nagy létszámú. A velencei államtanács Giovanni Aymo nevű követének utasítása szerint 1463-ban „a királyi udvarnak 2000 lovasa és 5000 gyalogosa van".[22] Ezek a zsoldosok — mert a királyi bandériumon kívül nyilván zsoldosokról van szó — csehek és lengyelek.[23] A cseh hadjárat alatt jelentős számú cseh és lengyel zsoldost fogad fel. — Számottevő kiegészítést jelentettek Kázmér lengyel herceg és Komorowsky lengyel zsoldosvezér zömében lengyel zsoldosai is 1479-ben. A sziléziai városok főleg német zsoldosokkal látták el Mátyást.[24] Bonfini az 1477-es és 1482-es ausztriai hadjáratokkal kapcsolatban arról ír, hogy a király három hadsereggel vonult fel.[25] Csehek, magyarok és rácok (délszláv könnyű lovasok) különálló hadoszlopban vonultak fel. Ebből, mivel Bonfini később azt állította, hogy a Fekete Sereg csehekből állt, általában azt a következtetést vonták le, hogy Mátyás idegen zsoldos serege javarészt cseh ebben az időben. Hasonlóan Sebastiano Baduario 1475-ös (mások szerint 1479-es) követjelentésében[26] a 6000 morva-sziléziai-cseh nehéz lovast és 10 000 gyalogost tekintették zsoldosoknak,[27] pedig ezek valószínűleg részben a Mátyás pártján álló katolikus cseh és sziléziai nemesség, valamint a városok kontingesei lehettek. Természetesen voltak közöttük zsoldosok is. Az ugyanitt szereplő 10 000 nehéz magyar lovas, valamint 4000 magyar gyalogos között is nagyszámú zsoldost találhatunk. Voltak Mátyás zsoldosai között németek is. Geréb Pétert egy oklevél pl. „exercitus nostri Germanici Capitaneus"-nak nevezi.[28] Azt, hogy Mátyás zsoldosai között jelentős számú magyar is volt, csak két példával bizonyítjuk. Mátyás később részletesen ismertetett, Veronai Gábor egri püspökhöz írt[29] 1481-i híres levelében, ahol a gyalogosokról beszél, nyilvánvaló, hogy magyar katonákat említ. Ezt alátámasztja az otrantói helyőrség magyar katonáinak több zsoldoslevele is,[30] az otrantói helyőrség magyar zsoldosai szinte kivétel nélkül magyar nevűek. Mátyás zsoldosai között

[21] *Bonfini:* Dec. III. Libr. X. 26—46, *Teleki,* III. 133—139. o. *Breit,* i. m. II. 28—33. o.

[22] *Nyáry—Nagy:* Diplomáciai emlékeke Mátyás király korából. (MHHD IV.) I. 264. o. (A továbbiakban: Dipl. elm.)

[23] uo. 263. o.

[24] *Eschenloer:* Geschichte der Stadt Bresslau. Hrsg. v. *Kunisch. Bresslau* 1827—1828. II. 199. o. (A továbbiakban *Esch.)*

[25] *Bonfini:* Dec. IV. Libr. V. 14—15. Dec. IV. Libr. VII. 157.

[26] TT 1885. 762—764. o. (Közli *Óváry)* Fordítása: Sz. 1884.

[27] *Hazay,* i. m. 219. o.

[28] *Teleki,* XII. 329. o.

[29] MKL II. 104—111. o.

[30] Dipl. eml. III. 3—5. 38. o.

svájciakat is találunk. 1482-ben Hans Müller luzerni zsoldos vezér állítólag Mátyás szolgálatában állt.[31] Egy másik svájciról, Hans Hallwilról is tudunk.[32] Mátyás is kijelentette egy ízben, hogy 100 000 aranyért kész 10 000 svájci gyalogsággal és 6000 magyar lovassal Velence ellen támadni.[33] Összegezve az adatokat, Mátyás zsoldos hadserege számos nemzetiségből állt, csak a király személye tartotta össze.[34] Az egyes részvevő nemzetiségek arányát nem tudjuk pontosabb adatok hiányában meghatározni, de az nem is lényeges. A hadsereg éppen azért volt jó, mivel a különböző nemzetiségek harcmódjai egymást nagyszerűen kiegészítették és éppen ezért Mátyás zsoldos hadserege bármilyen ellenféllel szemben sikerrel vehette fel a harcot. A főbb tisztek nevei is azt mutatják, hogy „soknemzetiségű" hadseregről van szó. Nagy Simon, Kinizsi, a Gerébek, a Dócziak, Báthory István, a Szapolyaiak, Magyar Balázs, Dávidházy stb. magyarok, Hag, Zeleni, Cernahora, Sternberg stb. csehek, Haugwitz, Tettauer, Weissbriach stb. németek vagy szilézíaiak, a Blagayiak és Frangepánok, Brankovics Vuk délszlávok.

Sok vitára adott okot a „Fekete Sereg" elnevezése is. Bonfini szerint, aki először nevezte így Mátyás zsoldosait, a katonák edzettségéről, Fejérkövy szerint az olasz, illetve német Bande Néra, illetve Schwarze Garde analógia alapján, Tóth Zoltán szerint a sereg utolsó vezérének, Biskupitzi Haugwitz Jánosnak „fekete" melléknevéről nevezték volna el. Véleményem szerint Mátyásnak sohasem volt „Fekete Serege". Uralkodásának idején egyszer sem találkozunk ezzel a névvel. Eschenloer egyszerűen „Hofeleute"-nek nevezi a Hag parancsnoksága alatt álló zsoldosokat.[35] Bonfini viszont Szapolyai Imrét „cum pretorianis Cohortibus[36] küldi Strebenyik ostromára. Bonfininek és Cureusnak[37] a munkái, melyek „Fekete seregről" beszélnek, mind Mátyás halála után íródtak. Az ún. „Fekete Sereg" sohasem jelentette Mátyás valamennyi idegen zsoldosát, csak azokat, akik a király halála után Sziléziában, illetve részben Ausztriában állomásoztak, s Szapolyainak sikerült II. Ulászló számára megnyerni. Közéjük számos más zsoldos is csapódott, akik sohasem álltak Mátyás szolgálatában.[38] Elnevezésük legjobb magyarázatát nézetem szerint

[31] *Segesser*: Die Beziehungen der Schweizer mit Mathias Corvinus. Luzern 1860. 61. o.

[32] *Tóth*, i. m. 32. o.

[33] *Dipl.* eml. III. 10. o. Id. *Fraknói:* Mátyás király. Bp. 1890. 305. o.

[34] A zsoldosok a zsold fejében örök szolgálatot fogadtak Mátyásnak s megígérték, hogy sohasem fognak az övéi ellen harcolni. (*Esch.* II. 278. o. Id. *Tóth:* I. Mátyás hadügyi politikája. 34. o.)

[35] *Esch.* II. 178—179, 250. o.

[36] *Bonfini:* Dec. IV. Libr. I. 3, Korneuburg ostrománál is equites pretoriani (Dec. IV. Libr. VII. 202) szerepelnek.

[37] *Cureus:* Gentis Silesiae annales. 342. o. Id. *Breit*, i. m. 252. o. (jegyz.)

[38] Egy ilyen zsoldos emlékiratait közli *Tettau:* Erlebnisse eines deutschen Landsknechts. Erfurt. 1869. címen. (Tettau tévedett, amikor „Landsknechtről" beszélt; a szövegből kiderül hogy lovaskatonáról van szó.)

Fejérkövy adta, szerinte zsoldos csapatok által sűrűn használt nevet vették fel Mátyás elárvult zsoldosai.[39]

Mátyás hadseregének létszámviszonyairól, fegyvernemek szerinti összetételéről tulajdonképpen csak egy részletes összefoglaló kútfőnk van,[40] egy török hadjárat előtti összeírás.

Eszerint a hadsereg tagozódása a következő:

cseh—morva—sziléziai nehéz lovas	6000
gyalogos	10 000
magyar nehéz lovas	10 000
gyalogos	4000
lándzsás, pajzsos, íjas székely lovas	16 000
erdélyi bandériumok	?
puskások	2000
erdélyi oláhok (gyalogos)	2000
moldvai vajda lovassága	12 000
moldvai gyalogság	20 000
havasalföldi vajda lovassága	8000
havasalföldi gyalogság	30 000
rác lovas (huszár)	5000
Az erdélyieket kivéve *összesen:*	125 000
ebből lovas	68 000
gyalogos	57 000

Ha ezekből levonjuk a moldvai és havasalföldi segélycsapatokat, melyek létszáma véleményem szerint túl magas — az erdélyieket kb. 8—10 000-re becsülve — arányítva a többi adatokhoz —, mintegy 65 000 főre becsülhetnénk a magyar hadsereg létszámát. Ha ez adat helyességéről meg akarunk győződni, több szempontot kell figyelembe vennünk. A 15. században a hadseregek fenntartása az államnak rengeteg pénzébe került. Ezért pl. a Német Birodalom nem egészen 20 000 katonát tudott kiállítani,[41] az összes itáliai zsoldosok száma 1439-ben 21 533 harcos volt[42] — a legtöbb Velencéé és Milánóé: 6, illetve 7000 katona, az újjászervezett francia állandó hadsereg létszáma VII. Károly 1445-ös reformja idején 9000 lovas, s a nemesi felkeléssel együtt sem tudott 30 000 főnél nagyobb hadsereget összehozni.[43] Európa egyik leggazdagabb fejedelme,

[39] Itáliában pl. három híres Bande Néra-ról is tudunk. A zsoldoscsapatok vagy vezérük nevét vették fel, vagy valamilyen jelzőt használtak (Szent György csapat, Fehér csapat, Fekete csapat vagy sereg, stb.) Ld. Lot: L'art de la guerre au moyen age. Paris, 1946. I. 419. o.

[40] *Sebastiano Baduario* követjelentéséről (ld. 25. jegyz.) nem tudjuk biztosan, hogy 1475-ben, vagy 1479-ben készült-e. Annyi bizonyos, hogy Mátyás valamelyik török hadjáratát megelőző időben íródott. (Nézetünk szerint valószínűleg 1475-ben, mivel az 1476-i szabácsi hadjáratban Mátyás személyes vezetése alatt nagyobb erejű hadsereg vett részt, mint 1480—1481-ben.)

[41] *Frauenholz*, i. m. I. 92—95, 294—304. o.

[42] *Lot*, i. m. I. 429. o.

[43] Uo. II. 79, 441—443. o.

a burgundi herceg — akinek hadserege számos rokon vonást mutat Mátyás hadseregével — döntő ütközeteit 10—15 000 emberrel vívta meg[44] —, el is vesztette azokat. A túlnépesedett Svájc, ahol legtovább élt az általános hadkötelezettség ősgermán szokása, Merész Károly burgundi herceggel vívott döntő ütközetben sem tudott 20—25 000 főnél nagyobb hadsereget kiállítani.[45] Másrészt azt is figyelembe kell vennünk, hogy abban a korban az itáliai, de különösen pedig a velencei diplomácia a legjobban informált egész Európában, adataiban tehát megbízhatunk. Nem szabad figyelmen kívül hagynunk viszont az ugyancsak tájékozott Bonfini megjegyzését sem, szerinte pl. Mátyás hadserege, mely az 1477-i hadjáratra Győrött szállt táborba, 17 000 főt tett ki.[46] A kérdést szerintünk megmagyarázza Mátyás egy 1482-i nyilatkozata: ha elegendő pénzzel látják el, úgy akár százezer harcost is kiállíthat apósa, Aragóniai Ferdinánd ellenségei ellen.[47] Ha az ország lakosságát kb. 3 500 000-re, a katonáskodó nemességet mintegy 40 000-re becsüljük,[48] (ez utóbbi tekintélyes szám, ha figyelembe vesszük, hogy a hazánknál lényegesen népesebb Franciaországban 1788-ban is csak 32 000 a nemes családok száma)[49] és hozzávesszük még a szabad városok csapatait, melyeket különösen uralkodása végén sikerrel alkalmazott,[50] valamint a székely, illetve kun, jász, román csapatokat, hűbéreseinek és szövetségeseinek — cseh, morva, sziléziai, illetve moldvai, szerb, havasalföldi — csapatait, nyugodtan állíthatjuk, hogy Mátyás uralkodása végén akár 100—120 000-es hadsereget is ki tudott volna állítani. Fizetni viszont nem tudta volna őket. Anyagi erőforrásai a következőkből tevődtek össze: Az országot súlyosan érintő adókból származó összjövedelme — részletezésére nincs módunkban kitérni — évente kb. 900 000 aranyra volt tehető, esetleg néhány évben elérhette az 1 000 000 aranyforintot[51] is. Ehhez járultak még a külföldi segélyek — pápa, Velence.[52] A pápa pl. 1463-ban 40 000 aranyat küldött a török hadjárathoz.[53] Velence is támogatta a királyt a török ellen, de 1484-ben, amikor a viszony már elhidegült, megtagadta a kölcsönt.[54] Ezzel szemben a katonák zsoldja a következő volt: magyar

[44] *Oman:* The art of war in the middle ages. New York, 1953. 94—103. o.
[45] *Frauenholz,* i. m. II/1. 58, 95—104. o.
[46] *Bonfini:* Dec. IV. Libr. V. 15.
[47] *Fraknói,* i. m. 313. o.
[48] *Elekes:* Mátyás király. Bp. 1956. 83. o.
[49] *Lot,* i. m. II. 443. o.
[50] Báthory István erdélyi vajda, pl. 1481-ben megparancsolja a szebeni bírónak, hogy a törökök ellen „gentes et equites tot et tantos *spipendiarios* vos ... mittere oportet de Saxonibus." *(Teleki,* XII. 174. o.) Pozsonytól 1485-ben, majd 1486-ban 100—100 jól felszerelt gyalogos kért. *(Teleki,* XII. 279, 343—344. o.)
[51] *Elekes,* i. m. 122. o.
[52] A pápa összes hozzájárulását mintegy 170 000 aranyra becsülhetjük. (Ld. *Galla:* Mátyás király és a Szentszék. MáEkv I. 130—153. o.) Velence ennél többet kb. 250 000 aranyat küldhetett. Nehéz a pontos adatokat megállapítani, mivel a levelekben főleg csak az igéretekről, illetőleg ezek be nem tartásáról írnak az érdekeltek.
[53] MLK I. 43—44. o. *Fraknói,* i. m. 144. o.
[54] Dipl. elm. III. 33—35. o.

nehéz páncélos lovas 3 arany dukátot kapott havonta, nehéz gyalogos 2 dukátot, huszár kb. 2,5 dukátot.[55]

Egy zsoldos tehát évente mintegy 30 aranyat kapott. Csak magukra a zsoldos csapatokra, ha állandó létszámukat kb. 15 000 főre becsüljük, 400 000 arany forintot kellett volna csak zsoldban kifizetni, pedig a hadsereg hadilétszáma ennél — még a nyugati hadjáratok esetén is — lényegesen magasabb volt. Viszonylag a legkisebb létszámmal éppen a legsikeresebb 1474-i sziléziai hadjáratnál találkoztunk, amikor 6000 gyalogossal és több mint 4000 lovassal érkezett Sziléziába.[56] Ezek viszont a források egybehangzó adatai szerint tisztán zsoldos csapatok, s ugyanakkor arról is tudunk, hogy a déli végeken is jelentős számú zsoldost és egyéb haderőt tartott fenn.[57] Bécsújhelyi szemléje alatt viszont állandónak nevezett hadserege 28 000 fő. Azt, hogy Mátyás uralkodásának második évtizedében saját erőforrásaiból még 20 000 embert sem tudott *huzamosabb ideig* fegyverben tartani, saját levele is bizonyítja, arról ír ugyanis, ha megfelelő anyagi támogatást kap, úgy 20 000 embert kb. $1^1/_2$ évig fegyverben tarthat és ez szerinte elég a török kiszorításához.[58] Hatalmas összeget emésztett fel a várak karbantartása,[59] s a fegyverek; egy közepes nagyságú ágyú ára pl. 400 tehén árával volt egyenlő.[60] Láthatjuk tehát Mátyás legnagyobb nehézségét. *Országának jövedelme nem volt elegendő hadseregének fenntartásához.* Ez a körülmény szabta meg döntően stratégiájának és taktikájának legfontosabb vonásait is. Sohasem volt annyi pénze, hogy külföldi segítség nélkül nagyobbszabású, hosszabb ideig tartó hadjáratot önállóan vezessen.

A hadsereg szervezete és taktikája

A kérdés tárgyalásához voltaképpen csak két forrás áll rendelkezésünkre. Bonfini leírása a bécsújhelyi seregszemléről, és Mátyás híres levele Veronai Gábor egri püspökhöz. Mindkettő óvatos bánásmódot igényel. Bonfini csak egy csapatszemlét ír le, harcot sohasem látott, Mátyás levele pedig csak a magyar gyalogság szervezetével és harcával foglalkozik. E két forráson kívül csak a kútfők szűkszavú csataleírásaiból, valamint a különféle hadseregek harcmódjáról szóló adatokból kísérelhetjük meg Mátyás serege taktikájának a leírását. A munkát az is megnehezíti, hogy csataleírás, egy-két ostromot kivéve, elég gyéren maradt

[55] Dipl. eml. II. 232. o.
[56] *Esch.* II. 314. o.
[57] *Thallóczy—Horváth:* Jajca története (Oklevéltárral.) Bp. 1915. (MHHD 40.) CCCXII, 23, 51—52. o. HK. 1913. 145—146. o. (Kassa városát utasítják, hogy jól felszerelt katonákat küldjön a török ellen.)
[58] Dipl. eml. III. 435—437. o.
[59] A déli végvárak kapitányainak zsoldosok és fenntartás címén évente 130 000 aranyat fizettek. (Az 1459-i országgyűlés határozata. Ld. *Kovachich:* Suppl. ad vest. com. II. 305. o.)
[60] 1432-ben 460 cseh garast fizettek két 48—50 cm. átmérőjű ágyúért. (*Durdik:* Huszita hadtudomány. Prága, 1954. 22. o. (nyersfordításban.)

fenn.[61] Jóllehet, Mátyás számos hadjáratot vezetett, viszonylag kevés nyílt csatát vívott. Hadjáratai általában kisebb-nagyobb várak ostromából, esetleg védelméből állottak.

Nézzük meg először, mit tudunk Mátyás hadseregének különféle fegyvernemeiről, azok belső életéről, a hadsereg fegyverzetéről, ellátásáról, vezetési viszonyairól. Ezután néhány — megbízható adatok alapján — ismert ütközet tanulmányozása, valamint a cseh, török és nyugateurópai taktikával történő összehasonlítás útján kíséreljük meg Mátyás serege harcászatának ismertetését.

Természetesen a lovassággal kezdjük; a történészek egybehangzó véleménye szerint ez volt Mátyás korának csatadöntő fegyverneme. Maga a lovasság, funkcióját és felépítését tekintve, két elemből tevődött össze: ti. könnyű és nehéz lovasságból. Ezekből az egész középkor és a 15. század folyamán is a nehéz lovasság játszotta a döntő szerepet. Mátyás is elsősorban ezeket igyekezett fejleszteni; már uralkodása elején 500 nehéz lovast kér Podiebradtól.[62] Később a cseh hadjáratokban is a források szerint Mátyás lovassága volt erős.[63] Hogy itt nehéz lovasságról is van szó, azt Mátyás két ütközetében, az 1469-es magyar-hradischi,[64] illetve az 1474-es schönwitzi (Szilézia)[65] ütközetben láthatjuk. A mindkét helyen szereplő magyar hadsereg lovagi formában — Magyar-Hradischnál 5 csatasorban (Eschenloer, Haufen-nak nevezi, ami általában Treffen, battle, bataille mellett a lovagi hadsereg harcalakzatának szokásos megnevezése) harcolt, és az ütközetek leírása is azt bizonyítja, hogy itt jelentős számú nehéz lovasság is szerepelt. Szintén nagyszámú magyar és külföldi nehéz lovast találunk Mátyás ausztriai hadjárataiban.[66] A már előbb ismertetett, Baduario-féle jelentés szerint 1475-ben (1479 ?) létszámuk összesen 16 000 volt, ez kb. a hadsereg $^1/_6$—$^1/_8$ része. Magáról a nehéz lovasság szervezetéről nincsenek megbízható értesüléseink. Összetétele leginkább a cseh-huszita lovas alakulatokra emlékeztet. Általában nagyobb egységekre oszlott, mivel „a sokaságot könnyebben lehetett kezelni".[67] Lehettek azonban kisebb egységek is, erre azonban nincsenek megbízható adataink.[68] Nem tudjuk, hogy voltak-e a seregnek alacsonyabb rangú tisztjei — csupán cseh mintára a kapitányt, a főkapitányt (Feldhauptmann, Capitaneus Campestrális) és kisebb, de önálló egység vezetőjeként a „belliductort"[69] ismerjük.

[61] Pl. a kenyérmezei ütközetet (1479), *Bonfini:* Dec. IV. Libr. VI; 42—111 MKL II. 449—452. o. Katona IX. 240. stb. a tobischaui ütközetet (1770) *Esch.* II. 171. o. stb írja le. A feldolgozások közül *Tóth* i. m. idevonatkozó részei, valamint *Gyalókay:* A sziléziai hadjárat, 1474. HK. 1940. a legértékesebbek.

[62] MKL I. 5. o.

[63] *Esch.* II. 129. o.

[64] *Esch.* II. 168—169. o. *Teleki,* IV. 154. o.

[65] *Esch.* II. 306. o. *Breit,* i. m. 160. o.

[66] Pl. Dávidházy leitzensdorfi győzelménél. (1484.) *Bonfini:* Dec. IV. Libr. VII. 204. *Schober:* Die Eroberung Niederösterreichs durch Matthias Corvinus. Wien, 1879. 57—58. o. *Breit,* i. m. 236. o.

[67] *Bonfini:* Dec. IV. Libr. VII. 93.

[68] Uo. 94.

[69] *Tóth:* I. Mátyás hadügyi politikája. 47. o.

Alacsonyabb rangú tisztről forrásaink nem tesznek említést. Ez a tény azt látszik bizonyítani, hogy a hadsereg tagolása még nem haladta meg a középkori általános színvonalat. Összehasonlításként közöljük az olasz Condottieri hadsereg — hasonlóan nehéz lovas hadsereg — tagozódását.[70] A hadsereg alapegysége — mint minden fejlett lovagi hadseregben — a lándzsa.[71] (Ezt szintén nem találjuk meg Mátyás hadseregében.)

5 lándzsa alkot egy „posztot" (poste), vezetője a káplár (Corporal). 10 lándzsa egy tizedet (ensegnie), vezetője a tizedes (decurio), a legmagasabb egység a zászlóalj (25 lándzsa), vezetője a connétable (lovászmester), a zászlóaljak közvetlenül a kapitány (capitaneus), a hadsereg parancsnokának irányítása alatt állottak.

Az újjászervezett francia lovasság — a cavallerie reglée — legmagasabb egysége a század (compagnie, megfelel a magyar ezrednek), 100 lándzsából állt — egy lándzsához hat ember tartozott, más tagozódásról nem tudunk.[72]

A cseh hadseregben a lovasság eleinte nem játszott jelentős szerepet. Biztosításra, váratlan rajtaütésekre használták. Lényegesen könnyebb volt, mint a vele szemben álló hűbéri hadseregek lovassága. A lovasság élén itt is a kapitány állott, alatta őrmesterek és tizedesek jelezték, hogy a nagyobb lovasegység kisebb alosztályokra tagozódott.[73] Mátyás lovasságánál ilyen részletes tagozódás nem bizonyítható, de Bonfini bécsújhelyi seregszemléjénél feltűnik, hogy milyen sok harc- és menetalakzatot tudtak felvenni, s ez kisebb egységek létezését is valószínűvé teszi.

A hadsereg fegyverzetét Mátyás egyik rendeletéből ismerjük. Győr megye nemességét felszólítva a király leírja a megyei bandérium felszerelését: in ipsum exercitum iuxta consuetudinem vestram antiquam (azaz régi szokás szerint, tehát a nemességnek általában ilyen fegyverzetben kellett volna felvonulnia), omnes per singula capita cum equitibus et peditibus vestris deberetis... ut armati habeant gladium; lanceam et clipeum vel arcum cum pharetris".[74] Azaz karddal, lándzsával és pajzzsal, illetőleg íjjal és nyilakkal legyenek felszerelve. Ez a lovagi hadseregek rendes felszerelése volt — az íjról tudjuk, hogy még a magyar nehéz páncélosok is előszeretettel alkalmazták.[75] A cseh és egyéb idegen zsoldosok viszont nem használtak nyilat.

[70] *Lot*, i. m. 420. o.

[71] A lándzsa (lance, gleve) a lovagi hadsereg legkisebb egysége volt. Állt egy lovagból (vagy nehéz fegyverzetű zsoldos lovasból) és 3—5 kísérőből, köztük egy lovasíjász, egy fegyverhordozó, egy könnyűlovas (a franciáknál écuyer) és egy apród. A gleve létszáma hadseregenkint és időszakonkint változó volt, a gyalogságot nem számították bele általában, kivéve Merész Károly burgundi herceg hadseregét. A nyugati kutfők a XV. század hadseregeinek a létszámát csaknem mindig glevékben adják meg.

[72] *Lot*, i. m. II. 432. o.

[73] *Durdik*, i. m. 157. o.

[74] *Teleki*, XI. 154—155. o.

[75] *Villani* Croniche. (Középkori krónikások. IX—X. 258—259. o.) 60. o. stb.

Mátyás nehéz páncélosainak önálló alkalmazásáról csak ritkán beszélhetünk. Abban a néhány csatában, ahol önállóan vettek részt — főleg a cseh hadjárat néhány ütközetéről van szó —, ugyanúgy viselkedtek, mint a középkori lovaghadseregek. Csatasorba álltak fel egymás mögött, s az egyes csatasorok mindent elsöprő rohammal igyekeztek a szembenálló ellenség harcrendjét megbontani.[76] Harcalakzatukra nézve figyelemre méltó Bonfini egy megjegyzése: Kinizsi „megjelent a hegytetőn négyszögbe állított vérteseivel és bandériumaival".[77] Ebből a megállapításból egyébként az is kitűnik, hogy Bonfini megkülönböztette a nyilván zsoldos nehéz lovasságot a bandériumoktól.

A nehéz páncélosok Mátyás seregében a központi magot alkották. Létszámuk a sereg többi alkotóeleméhez képest csekély, ezt többek között az is mutatja, hogy Mátyás nem szívesen bocsátkozott nyílt csatába, s ütközeteinek javarésze sem döntő. Kímélte értékes nehéz lovasságát. A nehéz lovasság harca nem különbözött a többi lovagi hadsereg harcmódjától, de fegyelmezettebb, megbízhatóbb volt ezeknél. Mátyás hadserege abban múlta felül leginkább a lovagi hadseregeket, hogy nehéz lovassága *nem* az egyetlen csatadöntő fegyvernem volt. Sikereit éppen a fegyvernemek közötti szoros együttműködéssel érte el.

Mátyás hadseregének legnagyobb létszámú fegyverneme a könnyű lovasság volt; a későbbi „par exellence" magyar katona, a huszár megjelenését és első nagyobb arányú alkalmazását is erre az időre tehetjük.[78] Fontos szerepét könnyen megmagyarázhatjuk. Az összes fegyvernemek közül a könnyű lovasságnak voltak a legerősebb hagyományai Magyarországon. A magyar hadseregek, a honfoglalás korától kezdve — természetesen jóval korábban is — főleg könnyű lovas, íjász alakulatokból álltak. A magyarságba beolvadó keleti eredetű népek (kunok, besenyők, jászok, székelyek) is a könnyű lovas fegyvernemet erősítették. Nagy számuk másik oka anyagi eredetű; a nehéz lovasság fegyverzete ti. rendkívül drága volt,[79] a fegyverforgató közép- és kisnemesség gyakorlatilag nem tudta megfizetni, csak a király és a leggazdagabb főurak tudták katonáik egy részének biztosítani a teljes lovagi felszerelést. A török is erősen hozzájárult a könnyű lovasság jelentőségének megnövekedéséhez. A déli várrendszer védelme rendkívül gyors mozgású seregeket követelt. A török maga is keleti eredetű nép, főfegyverneme a könnyű lovasság volt. A viszonylag nehezebb fegyverzetű elit-lovasság, a szpáhik fegyverzete sem volt a lovagi fegyverzethez hasonlítható; sisakjuk, mellvértjük és pajzsuk volt csak, lovaik nem voltak páncélozva. A végvári harc állandó gyors készenlétet követelt. A török — különösen Bosznia felől — csaknem akadálytalanul hatolt be az országba és pusztított, 1474-ben pl.

[76] Ld. a tobischaui és thomaswalde-i ütközeteket, általánosságban: *Köhler:* Die Entwickelung des Kriegswesens. Bd. III. Abt. III. 339—352. *Oman,* i. m. 60. o.

[77] *Bonfini (Geréb* ford.) 76. o.

[78] A huszárok megjelenéséről l. A magyar huszár c. művet, valamint *Tóth:* A huszárok eredetéről. HK. 1939. 129—196. o. és *Darkó:* A magyar huszárság eredete HK. 1937. c. tanulmányokat.

[79] *Elekes:* Hunyadi hadserege. Bp. 1952. 5—6. o.

egy rabló török csapat elfoglalta és kirabolta Nagyváradot. Ezek ellen természetesen csak gyors mozgású, a terep és az időjárás nehézségeit elviselő, fáradhatatlan lovasság vehette fel eredményesen a küzdelmet. Ilyen volt elsősorban a hazájukból kiűzött rác (délszláv) szegénylegényekből toborzott huszárság, de szerkezetében, fegyverzetében, harcmódjában a székely, illetve a magyar könnyű lovasság is egyenlő ellenfele volt a töröknek. Szerkezet és harcmód tekintetében a könnyű lovasság nem mutatott új vonásokat. Čenovi Vlček haditudósításában arról beszél,[80] hogy ha az ellenségnek „rác vagy oláh (lovasai) lennének,[81] — melyeknek nem sajátságuk a tagozódás, hanem kisebb csoportokban (auf Harz) lovagolnak az ellenségre"[82] — úgy ezeket csak óvatosan szabad üldözni, mert visszacsaphatnak és elvághatják üldözőiket a főseregtől. Mi más ez, mint a régi keleti lovasnomád taktika alkalmazása?

A könnyű lovasság szerkezeti felépítését még annyira sem ismerjük, mint a nehéz lovasságét. Annyit tudunk, hogy nagyobb egységek mellett itt is kisebb, kb. 25 fős „turmák" (szakaszok) szerepelnek, ezek önálló alkalmazására feltehetőleg lesvetéseknél, kisebb egységek biztosításánál került sor. A könnyű lovasság egyébként, melynek feladata az ütközet megkezdése és az ellenség sorainak megbontása volt, nem egy tömegben támadott. Tudunk olyan ütközetről is, ahol a „huzarones" nem az első, hanem a negyedik hadoszlopban küzdöttek.[83] Általában azonban, mint pl. az 1488-i thomaswaldei ütközetben, a huszárok külön osztályt képeztek.[84]

A magyar könnyű lovasság[85] jelentősége nem csupán az ütközet megkezdésében, a törökök elleni védekezésben, a lesvetésekben rejlett. *Véleményünk szerint az egész kor magyar harcászatának és hadászatának alappillérét képezte.* Ha Mátyás bármelyik hadjáratát tanulmányozzuk — még a túlnyomó részben várharcokkal telt 1477-i és 1482—1490-i ausztriai hadjáratot is —, azt látjuk, hogy a sikerek előidézője csaknem mindig a könnyű lovasság volt. Mátyás éppen azért volt kiváló hadvezér, mert akarva-akaratlanul felismerte a magyar hadsereg legsikeresebb harcmódját, és alkalmazta is. Nehéz lovassága jó, de nem nagyszámú, nem lehet egy-egy nyílt csatában kockáztatni.

[80] Čenovi Vlček, III. Frigyes szolgálatában álló cseh zsoldosvezér 1490 táján írt haditudósítása fontos dokumentum nemcsak a cseh, hanem a magyar csapatok harcászatának tanulmányozásához is. Németül közli az Österreichische Militär—Zeitschrift, 1836. évf. iii. rövidítve, de pontosabb fordításban *Frauenholz*, i. m. II/2 133—143. o.

[81] A fentieket bármilyen könnyű lovasság ellen alkalmazhatjuk.

[82] *Frauenholz* i. m. II/2, 135. o. a „Harz" szó valószínűleg a magyar harcból származik."

[83] Pl. a magyar—hradischi ütközetben. (1469.) *Esch.* II. 1881. o.

[84] *Breit*, i. m. 253. o.

[85] A könnyű lovasság a 15. század folyamán egész Európában elterjedt, de nem vált nagyobb jelentőségűvé. A francia „écuyer" a német „Schwarzer Reiter" (valószínűleg huszita eredetűek) mind könnyű fegyverzetű, pajzszsal, mellvérttel, sisakkal és karddal esetleg nyillal felszerelt lovast jelentett. Ellentétben a magyarokkal és a törökökkel, a könnyű lovasság általában csak taktikai és nem stratégiai értékű fegyvernem.

Bár a gyalogság — erre később bővebben kitérünk — jobb, mint az előző korok magyar gyalogsága, nem múlja felül egy jó középkori gyalogság harcértékét, s meg sem közelíti sem a svájciakat, sem a német landsknechteket. Mátyás számára nem marad más, mint a portyázó hadviselés barbár, de eredményes harcmódjának alkalmazása. A török hadszíntéren ez természetes és állandóan találkozunk is vele. Ilyen nagyarányú, sikeres portyának tekinthetjük pl. Kinizsi 1479—1480-i szerb hadjáratát,[86] amikor úgy végigpusztítja egész Szerbiát, hogy „nem több, mint 40 gyermek maradt csak"[87] az országban. Mátyás legnagyobb sikere a sziléziai hadjárat (1474) is a portyázó hadviselés diadala. Hasonlóan Ausztria elfoglalása sem következett volna be olyan hamar, ha a cseh (!) Zeleni portyázói nem bénítják meg a közlekedést, s nem teszik lehetetlenné az ostromlott városokba az utánpótlás szállítását.[88]

Mátyás gyalogságára nézve, a legértékesebb kútfő Mátyás király levele Veronai Gábor egri püspökhöz.[89] A törökök 1480-ban elfoglalták Otrantót, s Mátyás olaszországi követe útján segítséget ajánl fel apósának levelében. A levél bemutatja a magyar hadsereget, különösen a gyalogságot, tagozódását, harcát egyaránt: „jónak látjuk, hogy a katonának különféle rendjeit leírjuk, hogy mindezeket megismerve Őfelsége (Ferdinánd nápolyi király) elhatározhassa, melyik rendből mennyit küldessen magának. Atyaságod tudhatja, mind gyakrabban láthatta is, a katonaság nálunk *három rendre* oszlik, az első a nehéz lovasok (armigeri),[90] ezek minden negyed évre 15 aranyat kívánnak minden ló után, másképp nem kaphatók.[91] A másik rend a könnyű fegyverzetű lovasság, másként a huszárok (huzarones), ezek lovankint 10 aranyat akarnak negyedévenként, másként nem kaphatók. A harmadik rendet a gyalogság[92] alkotja, mégpedig különféle osztályokban (ordo) megkülönböztetve. Némelyek ugyanis könnyű gyalogosok (gregarii), mások nehéz fegyverzetűek (armigeri), némelyek pajzsosok (a pajzsosoknak fegyverhordozóik is vannak, ezért magasabb — kétszeres — zsoldot követelnek). Vannak még ezenkívül puskások (magistri pixidarii), de nem olyan szorgosak

[86] Mátyás levele IV. *Sixtus* pápához. (*Thallocsay—Horváth*, i. m. 53—53. o. Dipl. eml. 338—343. o. MKL. II. 76—78. o.

[87] *Thallóczy—Horváth*, i. m. 55. o.

[88] Zeleni portyázása pl. olyan nagy rémületet keltett Ausztriában, hogy 1481-ben Loosdorfban valaki elsütött egy puskát s erre az egész lakósság elmenekült, azt hitték: jönnek a magyarok. (*Schober*, i. m. 26. o.)

[89] MKL 104—110. o. Teljes de nem pontos fordítása: HK. 1890. *Köszeghy)* majd részleteket közölt *Hazay* és *Breit* is.

[90] Armiger pontos latin megfelelője a home d'armes általánosan használt francia kifejezésnek ami kizárólag nehéz fegyverzetű lovaskatonát jelölt.

[91] A „quemlibet equum" kifejezés mintha azt mutatná, hogy a lovagi gleve nálunk, legalább is nyomokban meg volt. A nehéz páncélos lovasnak a harc előtt és alatt több segítőtársra volt szüksége (ld. 68. jegyz.) akikkel együtt a hadsereg legkisebb taktikai egységét a lándzsát alkotta. Lehet, hogy a kifejezés alatt egyszerűen tartalékoló értendő, de inkább úgy magyarázhatjuk, hogy az armigerhez több lovas kisegítőszemély tartozik.

[92] Megfigyelhetjük, hogy mind a nehéz, mind a könnyű lovasság külön „ordo"-t alkot, viszont a gyalogság nem. Ez is arra utal, hogy a gyalogság némileg alacsonyabbrangú fegyvernemnek számított. Feltűnő, hogy — tényleges jelentőségének megfelelően — a huszárság külön fegyvernemet alkotott, ez sehol másutt nem volt szokásos.

és hasznosak a tüzelésben, mint a többi gyalogos,[93] de a pajzsosok mögött az összecsapás kezdetén, nemkülönben a várak ostrománál és védelménél a legjobban. Mi mindig megtartjuk azt a szokást, hogy bármennyi is legyen a gyalogság, annak ötödrészét mindig puskásokkal állítjuk össze...[94] S hogy Őfelsége katonáink erkölcsit és szokásait megismerje, a nehéz fegyverzetűeket (armigeri = valószínűleg, csak a gyalogságra vonatkozik) falnak tekintjük, akik helyükből ki nem mozdulnak, ha kell helyükön egy szálig elpusztulnak. A könnyű fegyverzetűek pedig az alkalmat felhasználva kirohannak, s ha kifáradnak, vagy nagyobb veszélyt vélnek, visszafutnak a nehéz fegyverzetűek (armati) mögé... és végül az egész gyalogságot és puskásokat a nehézfegyverzetűek (armati) és pajzsosok (clipeati) veszik körül, mintha várban lennének, a közbe helyezett nagy pajzsok erődítmény képét mutatják, az általuk védett könnyű gyalogság (gregarii pedites) s mindazok, akik (a körön) belül vannak, mintha sáncokból vagy erődítményekből harcolnának, s kedvező alkalommal kirohannak."[95] A levél alapján tiszta képet nyerhetünk a magyar gyalogság harcáról és értékéről. Ami a leírásból szembetűnő, az elsősorban az, hogy az a gyalogság a puskásokat kivéve, teljesen középkori jellegzetességeket mutat, hiányzik belőlük a kor elsőosztályú gyalogságát jellemző támadó erő. Nézzük meg, hogy harcolt a középkori gyalogság. Két sorban harcolnak, az első előrefeszített lándzsával térdel *mozdulatlanul*, mögötte sorakoznak az íjászok. Egészen a 15. századig minden mozgást szigorúan megtiltottak.[96] Mátyás hadseregének gyalogsága mintha, a puskásokat leszámítva, ennek a középkori gyalogságnak és a római gyalogságnak valamiféle keveréke lenne. A könnyű gyalogság (velites) kirohanása, és visszafutása teljesen klasszikus ízű, viszont a nehéz gyalogság támadó szelleme hiányzik Mátyás gyalogságából. A pajzsokkal körülvett gyalogság szintén gyengeségre mutat, mély, merev csatarendet jelölt. Mátyás hadseregében a gyalogság szerepéről nem sokat tudunk, önálló alkalmazásra szinte sohasem került sor, kikülönített harcát pl. Jajca ostrománál láttuk, ahol a magyar gyalogság állt szemben a nagyvezér felmentő seregeivel. A csataleírásokban is ritkán szerepel. Magyar-Hradisnál szétverik (1469), Leitzensdorfnál (1484) sem tud az osztrák gyalogsággal szembeszállni,[97] a szekérvárban sem tudták magukat tartani. Mátyás maga sem sokra becsülte a gyalogságot. Szövetségesét, Merész Károly burgundi herceget ugyan óvta a svájciaktól, de a svájciakat legyőzni „nullus aut parvus admodum honor, a quibus vinci

[93] A puska (arquebus, Büchse) töltése és elsütése a 15. században mintegy félóráig tartott.

[94] Ezzel szemben a Landsknechtek tagozódása a következő volt: eyn Dritteit Armbrust, ein Drittel Büchsen, ein Dritteil Spiess und Helleparten" (Egyharmad íjász, egyharmad puskás, egyharmad lándzsás és alabárdos.) 1486-os hadiutasítás. Közli *Frauenholz*, i. m. II/2. 151. o.

[95] MKL II. 106—108. o.

[96] *Lot*, i. m. II. 422. o.

[97] *Schober* i. m. 58. o.

turpe semper fuit".[98] Később maga is tárgyalt svájci zsoldosokkal, több svájci város, Bern, Zürich, Luzern magistratusai évi pensiót kaptak tőle, de ennek politikai céljai voltak, nem katonaiak. Mátyás ellenségének, III. Frigyes császárnak ellenségével szövetkezett, a svájciak katonai értékeit nem akarta felhasználni. Ezzel a felfogásával nem maradt egyedül, a teljesen lovagivá átalakult cseh „iskola" egyik kimagasló alakja, a már idézett Vlček így írt a svájci gyalogságról: „ha az ellenségnek svájci vagy más német gyalogosai vannak a hadseregében, *melyek zárt rendet tartanak*, akkor csak a lovasság ellen vonuljunk... hogy a gyalogságtól elűzzük... akkor azt tehetjük a gyalogsággal, amit akarunk".[99] Uralkodása végén, amikor Alsó-Ausztria magyar fennhatóság alatt volt, többször igényelt gyalogos zsoldosokat is. Általában helyőrségi szolgálatban, valamint ostromoknál használta őket. Még egy probléma szorul bővebb magyarázatra. Tudjuk, hogy Mátyás zsoldosainak jelentős részét csehek alkották, s a cseh gyalogság a huszita háborúkban sokszor győzött túlerőben levő hűbéri lovasseregek felett. A források azt is hangsúlyozzák, hogy Mátyás csehországi hadjáratai alatt ellenfele, Podiebrád György király elsősorban gyalogságban erős.[100] Mátyás gyalogsága mégsem éri el a cseh gyalogság színvonalát. A magyarázat egyszerű: Mátyás zsoldosait elsősorban a Felvidéken portyázó, a lovagi harcmodort átvevő cseh „bratrikból" válogatta. Már Lipany (1434) előtt megindult a folyamat önálló cseh lovasság megteremtésére. Čapek, a lipanyi ütközetben a táborita lovasság parancsnoka, később Hunyadi szolgálatába állott. Ezzel szemben Podiebrád csak részben támaszkodhatott zsoldosokra, seregének zömét nemesi, illetve városi csapatok alkották, amelyek megőrizték a huszita hagyományokat. Mátyás gyalogsága tehát nem annyira a cseh gyalogságot utánozta; a szekérvár — a huszita taktika egyik legnagyobb újítása —, lehetővé tette volna, hogy a gyalogság a szekérvár védelme alatt harcoljon, mégsem alkalmazta. Mindenesetre ez a pajzsos megoldás, ha nem jelentett előrehaladást a hadművészet fejlődésében, speciális magyar vonás. Európában sehol sem találjuk meg, (legfeljebb a török janicsárok harcmodora emlékeztet rá némileg, de nem nagyon emelte a magyar gyalogság harcértékét. A katonaanyag egyénileg jó és fegyelmezett volt, a források többször dicsérik a gyalogosokat is, a bécsújhelyi seregszemle leírásánál láthatjuk, hogy értettek a manőverezéshez is. Elavult taktikájuk és fegyverzetük azonban nem tette lehetővé, hogy komolyabb szerepet játsszanak Mátyás hadjárataiban.

A gyalogsággal kapcsolatban meg kell emlékeznünk a Mátyás hadseregében ugyancsak sűrűn alkalmazott, de nagyobb jelentőségre nem

[98] Mátyás király levele Merész Károly burgundi herceghez 1476. május 7-én. (MKL I. 343. o.)
[99] Cenovi Vlček hadiutasításából. Ld. **Köhler,** i. m. 383. o
[100] *Esch.* II. 129. o.

jutott szekérvárról is.[101] A hazájuk függetlenségét védelmező csehek a 15. század harmadik és negyedik évtizedének honvédő harcaiban az eddig csak utánpótlási és egyéb szállítási célokra alkalmazott szekereket harcieszközzé léptették elő. A szekérvárt eleinte mozgó erődként alkalmazták, majd később, főleg Lipany után, támadó célokra is használják. Podiebrád hadseregének egyik főerejét a szekérvár képezte. Mátyás ellen is többször és sikeresen alkalmazta támadásnál is.[102] Mátyás seregében is számos szekeret találunk, Boroszlóba első ízben 1470-ben 100 szekérrel vonult be.[103] A csehországi hadjáratban nem történik említés a magyar szekérvár harcairól, az 1481-i leitzensdorfi ütközetben szerepel ismét. A törökök elleni hadjárat (1475, esetleg 1479) alkalmából 3000 szekérről tudunk. Ezeknek bizonyára csak egy része lehetett hazai szekér. A bécsújhelyi seregszemlén ismét 9000 szekér — felállításukból ítélve harci szekerek — szerepel. A harci szekereket Hunyadi János korában nagyjában a cseh mintának megfelelően alkalmazták — főleg a gyalogság védelmére —, de Sehábeddin elleni győzelmét részben a harci szekerek támadó, bekerítő hadmozdulatának köszönhette, erre céloz Bonfini. Szerinte a szekereket „nemcsak sáncfalként használják tábor védelmére, de *Hunyadi tanítására* kaszákkal felszerelve csatákban is alkalmazzák, *ezekkel az ellenséget be szokták keríteni.*"[104] A szekérvár ilyen alkalmazását a rendelkezésünkre álló források alapján sajnos nem tudjuk megállapítani. Az a tény, hogy a bécsújhelyi seregszemlén a „skorpióalakban" a skorpió ollóit a harci szekerek alkották ezt is lehetségessé tette volna.

Talán még az eddigieknél is kevesebb adatunk van Mátyás hadseregének tüzérségéről és műszaki alakulatairól, de a hadsereg általános fejlettsége, a gyakori ostromok és menetek bizonyossá teszik, hogy a kor viszonyaihoz mérten ezek a fegyvernemek is fejlettek voltak.[105] 1475-ben a török ellen vonuló hadseregnek — a folyami naszádok jelentős számú ágyúján kívül — 30 bombardája (nehéz, 100—200 fontos ágyú), 30 cerbottanája (kb. 50—100 fontos, hosszú csövű nagy ágyú), ezenkívül még számos hadigépe [falbontógép, tüzes köveket vető bombarda] és 12 nagy bombarda-szekere (!) (mindegyikén 6 bombarda, 50 fontos)] volt. Az ágyúkat elsősorban ostromoknál használták; hatásfokuk csekély, hatásos lőtávolságuk néhány száz méter, lőgyorsaságuk pedig maximálisan napi 15—20 lövés volt. A tüzérség általános fejletlenségé-

[101] A szekérvár kialakulásával, jelentőségével nem foglalkozunk részletesen, mivel Mátyás hadjáratában nem játszott döntő szerepet. Ld. bővebben: *Durdik:* A huszita hadtudomány. IX. fej., *Wulf:* Die Hussitische Wagenburg c. munkáját, valamint különösen *Delbrück* és *Jähns* műveinek erre vonatkozó részeit, magyar viszonylatban pedig *Tóth Zoltán* két tanulmányát. (HK. 1916, 1918).

[102] „S aztán két szekérsort képezve (Podiebrád) a gyalogosokkal ellenük (a magyarok) vonult és futásra késztette őket..." (A Régi évkönyvek 1468-ból. Ld. *Durdik*, i. m. 164. o.)

[103] Esch. II. 200. o.

[104] *Bonfini*, (Geréb ford.) 84. o. (Kiemelés tőlem. A szerző.)

[105] 1488-ban III. Iván orosz cár magyar ágyúöntő-mestereket kér Mátyástól. *Fraknói*, i. m. 350. o.

vel magyarázható, hogy kis városok, vagy várak, mint például 1474-ben Brieg és Oppeln, az egyesült lengyel—cseh sereggel szemben, vagy korábban Trebics és Hradis a magyarok ellen stb., akár évekig is tarthatták magukat.

Mátyás általában a városoktól, főleg pedig Pozsonytól és Kassától szerezte be ágyúutánpótlását,[106] innen kapott tüzéreket is. Ezek akkor még nem katonák, inkább városi mesteremberekneк számítottak, Magyarországon általában idegen eredetűek. Mátyás nem sokra becsülte a tüzérséget, több helyen a várostromokhoz ágyúk helyett inkább a vetőgépek használatát ajánlja.[107]

A magyar hadsereg ostromgépei és ostromtechnikája jó volt — persze a korabeli viszonyok figyelembevételével. A várakat ugyan általában kiéheztetéssel foglalták el — Bécs, Bécsújhely, Jajca, Szabács stb. —, de ez azt is mutatta, hogy kímélték embereiket. Mátyás hadseregének várvívási technikáját legszebben Bécs ostroma és elfoglalása bizonyítja. A siker legfőbb feltétele Bécs elzárása volt a külvilágtól, ezt megerősített táborok felállításával s a portyázó csapatok széleskörű alkalmazásával érték el. A következő feladat a Bécset védő „erődrendszer" felszámolása volt. A város kulcsa Korneuburg erődje Bécstől északnyugatra, ennek, majd Klosterneuburgnak elfoglalásával megnyílt az út magához a városhoz. Az ostromnál Mátyás számos egyéb eszközt is felhasznált. A lakosság kiéheztetésével, állandó zavarásával a védelem erkölcsi erejét akarta megtörni, ezenkívül hiveit a városon belül is párttá szervezte.[108] Ostromgépei, különösen a „Biberturm"-mal (Bécs dunai kapuja) szemben felállított hatalmas ostromtornya, melyet később a bécsiek elpusztítottak, kitűnő műszaki alkotás volt.

Mátyás jelentős folyami hajóhaddal is rendelkezett,[109] ezeket elsősorban szállításra használta fel, de tudjuk pl. Bécs és Szabács ostromáról, hogy ezekben az igen nagylétszámú magyar folyami tüzérség is részt vett.

A hadsereg belső életét nem nagyon ismerjük; fegyelmezettségét, jó harci szellemét a kortársak Európában a legjobbnak tartották.[110] A sereg őszintén ragaszkodott vezéréhez, katonái a legnagyobb nehézségek idején is hűek maradtak.[111] Tudunk viszont olyan esetekről is — természetesen a zsold huzamosabb elmaradása miatt —, amikor a katonák elégedetlenkedtek.[112] A lakossághoz való viszonyuk nem eszményi. A katonák legnagyobb része zsoldos, akik sem barátot, sem ellenséget nem

[106] *Teleki*, XII. 28. o.
[107] MKL. II. 109. o.
[108] *Schober*, i. m. 55—96. o.
[109] Bővebben ld. *Szentkláray:* Magyar hajóhadak a Dunán. Bp. 1886. c. munkáját.
[110] *Bonfini*, Dec. IV. libr. VIII. 114.
[111] *Tubero* (De temporibus suis. *Schwander* II. 115. o.) szerint Mátyásnak katonái ha kell pénz nélkül, pusztán a dicsőségért hajlandók szolgálni.
[112] 1474-ben pl. negyedévi zsolddal tartozott katonáinak, ezek elégedetlenkedtek, de Mátyás igéretekkel lecsillapította őket. Igéreteit később meg is tartotta. (*Esch.* II. 314. o.)

kíméltek, Mátyás stratégiája is tudatosan az ellenség megfélemlítésére, az ország szisztematikus elpusztítására irányult. Ebben a zsoldosok maguk is szívesen vették ki részüket, pl. a szövetséges Sziléziát is olyan alaposan végigpusztították, hogy a lengyel hadsereg már semmit sem talált utánuk.[113] Magyarországon a katonák élelmezésének terhe a lakosságra hárult, de Mátyás — néha ugyan csak elméletben — kifizette a katonái által elkövetett rekvirálásokat.[114] Külföldön a „háború táplálta a háborút", arra azonban mindig gondosan ügyeltek, már csak saját érdekükben is, hogy egy-egy területet túlságosan fel ne éljenek.

Arra nem találunk sehol utalást, hogy a hadseregnek egyenruhái lettek volna; ez általában csak a 16. században Schwendi Lázár császári tábornok kezdeményezésére terjedt el az európai hadseregekben.[115]

A katonák, különösen a zsoldosok, állandóan gyakorlatoztak.[116] Erre utal pl. Mátyás nagy terve is, mely szerint Budán a zsoldosok számára állandó állomáshelyül tábort akart építtetni. Így kézben tarthatta volna katonáit. A bécsújhelyi seregszemle tanulsága is azt bizonyítja, hogy a katonák sűrűn gyakorlatoztak, máskülönben nem hajthatták volna végre a bonyolult harc- és menetalakzatokat.

Mátyás seregében használt szabályzat nem került elő, ilyen létezéséről nem is tudunk, de a 15. század két ismert rendtartását (Čenovi Vlček és Hodetini Hajek) kisebb-nagyobb változtatásokkal Mátyás hadseregére alkalmazhatjuk.[117] Sok rokon vonást mutat — a gyalogság felállítása és harca, kürtjelek használata stb. szempontjából — Merész Károly burgundi herceg 1473-as hadiutasítása is.

A harci szellem általában jó volt. A katonák veszélyt, fáradságot, kényelmetlen körülményeket leküzdve harcoltak, még vesztes csatában is hősiesen és kitartóan helytálltak. — Az 1471-es schönwitzi csatavesztést éppen az idézte elő, hogy Mátyás magyar és cseh lovassága csaknem tízszeres túlerővel szemben vette fel az egyenlőtlen küzdelmet. Pánikról, a hadsereg moráljának hirtelen, mondhatni megmagyarázhatatlan megtöréséről egyszer beszélhetünk: Zvornik 1464-i ostrománál a hadsereg, és valószínűleg a király is, a török főseregek közeledtének a hírére ütközet nélkül, menekülésszerűen hagyta el a csatateret.[118] A fegyelem sem volt azért tökéletes. 1467-ben István moldvai fejedelem csapatai azért tudták Mátyás seregét meglepni, mert a magyaroknak nem volt megfelelő biztosításuk, s mert — mint a kútfők írják — a magyar katonák lerészе-

[113] *Esch.* II. 316. o.

[114] Mátyás 1486-ban maximálta az árakat (árlimitatio) s ezentúl csak ezt fizette ki a lakosságnak. (*Tóth:* I. Mátyás hadügyi politikája. 43. o.)

[115] *Frauenholz,* II/2. 286. o. Nem valószínű tehát Hazay állítása, hogy Mátyás hadserege egy részének egyenruhája lett volna.

[116] Tettau, i. m. 30. o. Id. *Tóth:* I. Mátyás 35. o.

[117] A Hodetini Hajek neve alatt megjelent, 1413-i keltezésű haditudósítást a kutatók egyöntetűleg a 15. század második felére datálják, s megállapítást nyert, hogy külföldi katolikus fejedelem cseh zsoldosai számára készítették. Általában Kázmér lengyel királyra gondolnak, de vannak olyan jelek is, hogy esetleg Mátyás cseh zsoldosai számára készült volna.

[118] *Thallóczy—Horváth,* i. m. 54. o. MKL I. 77. o., *Teleki,* V. 111. o.

gedtek.[119] 1480-ban Egerváry László vezetésével egy magyar lovas csapat rajtaütött Daud boszniai pasa székhelyén, Vrbosznán (Szarajevo), a magyar huszárok azonban zsákmányolásban merültek el, s alkalmat adtak a pasának az ellentámadásra. A veszélyt a parancsnokok hidegvére és a tartalékban elhelyezett 300 huszár közbelépése hárította csak el.[120]

Mátyás hadseregének harcrendje

Mátyás hadseregének harcrendjéről két értékes, megbízható forrásunk van: az egyik a már többször idézett levele Veronai Gábor egri püspökhöz, a másik a bécsújhelyi seregszemle leírása.[121] Ezekből — legalábbis elméletileg — arra következtethetünk, hogy Mátyásnak mintegy 30 000 főnyi hadserege volt — a gyakorlatban azonban ilyen nagylétszámú hadsereg egyszeri bevetésére nem került sor.[122] A felvonulásban 8000 gyalogos, 20 000 lovas és 9000 harci szekér vett részt. Ezek „a könnyebb és gyorsabb mozgás tekintetéből több kisebb testre osztott hadsereg szárnyai voltak felállítva".[123] A király ezután végiglovagolt csapatai között, személyesen ellenőrizte katonáit, kiosztotta a jutalmakat, majd kezdetét vette a tulajdonképpeni felvonulás. „Minden egyes katona szigorú rendet tartott, hacsak egy ujjnyit lépett volna ki a sorból, rázúdult volna a fővezér haragja. Oly nagy fegyelem, félelem, és tisztelet uralkodott, s a vezért annyira szerették, hogy parancsolatait mindenki nyomban végrehajtotta, életét is semmibe vette, csakhogy vezérét kielégíthesse."[124] Ha az udvari humanista szokásos túlzásai felett el is tekintünk, Mátyás hadseregét akkor is elsőrendűnek, a kor fegyelmi színvonalát magasan felülmúlónak kell tartanunk. Nézzük tovább a felvonulást. A nehéz lovasság 4 csoportra osztva vonult fel, 25×25-ös sorokban haladva. (Eszerint kb. 2500 nehéz lovasa lett volna Mátyásnak? — nagyon is valószínű.) A könnyű lovasságot pedig két nagy csoportra osztották, de ez tette ki az oldalvédet és az elővédet is. A gyalogság középen menetelt, két szárnyán nehéz lovasság, legszélén a könnyű lovasság és a harci szekerek, illetve a tüzérség vonult. A hadsereg számos harcalakzatot mutatott be: ék, kör, fűrész alakba, három-, majd négyszögbe tömörültek, s végül felvették a hadsereg legspeciálisabb alakzatát, az úgynevezett skorpió-alakzatot.[125] A források alapján megkíséreljük Mátyás hadseregének ezt a harcalakzatát felvázolni.

[119] *Turóczy* (Geréb ford. Bp. 1958.) 180. o. *Tubero*, (Schwandner II. 112. o.) *Ranzanus:* Epitome rerum Hungaricarum *Schwandner* I. 399. o.)

[120] Mátyás IV. Sixtushoz írt levelében (1480. december 14.) panaszkodik is a huszárok fegyelmezetlensége miatt. MKL II. 78. o.)

[121] *Bonfini:* Dec. IV. Libr. VIII. 93.

[122] Mátyásnak nem volt olyan **nyílt** csatája, amelyben ilyen nagylétszámú hadsereg vett volna részt.

[123] *Bonfini:* Dec. IV. Libr. VIII. 93 (*Geréb* ford. 83. o.)

[124] Uo.

[125] Ez valószínűleg Mátyásnak, vagy valamelyik alvezérnek eredeti elgondolása volt, mert sem *Bonfini* — így a többi olasz sem —, sem a korabeli Vlček és Hodetini Hajek-féle haditudósítás sem ismeri.

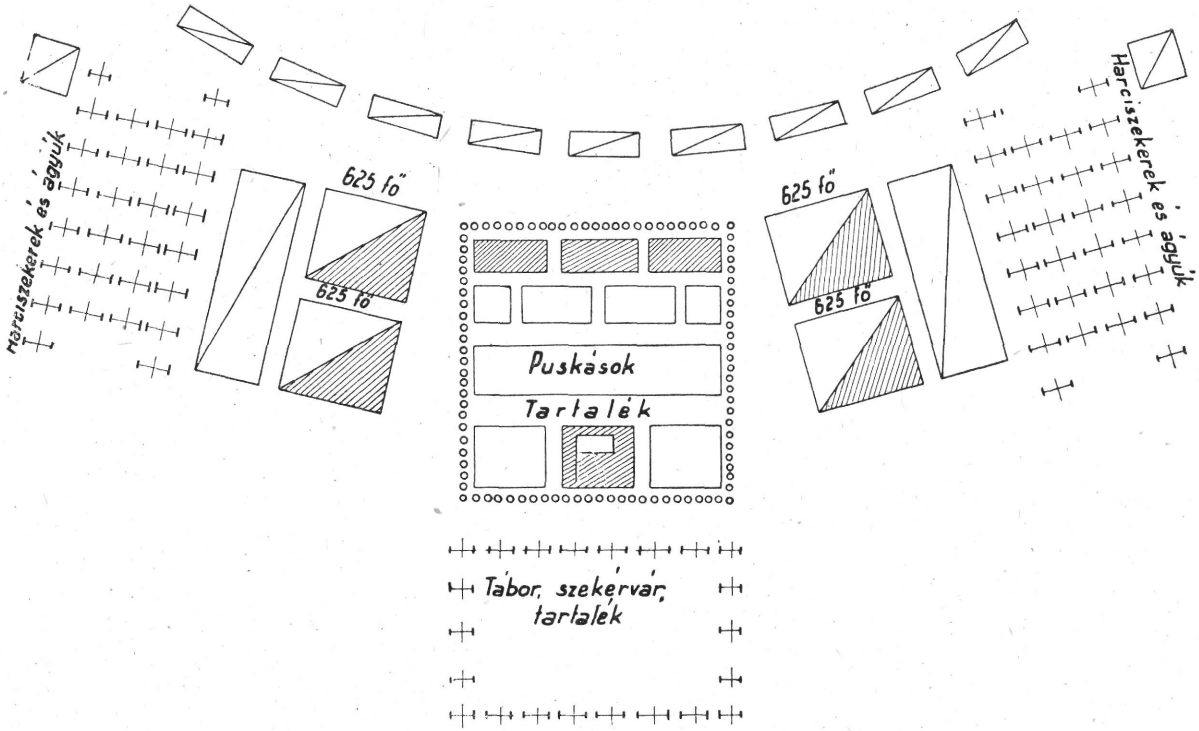

Mátyás király hadseregének „skorpió" alakú hadrendje.

A vázlat egészen eredeti felfogású, mélyen tagolt harcrendet mutat. Európában sehol sem találjuk pontos mását, egyes elemeit azonban, mint például a szekérvárak oldalbiztosító, bekerítő szerepét, mások is, természetesen elsősorban a csehek, szívesen alkalmazták. A szekérvár ilyen szerepével egyébként Svájcban (!) is találkozunk.[126] Itt is feltűnik a könnyű lovasság nagy száma — számításaink szerint a 20 000 lovasból, mintegy 17 000 könnyű lovas (huszár) volt. Szerepük és felállásuk a török hadsereg harcrendjére emlékeztet. A gyalogság középponti elhelyezése általános a középkori hadseregeknél, bár találunk példát az ellenkezőjére: a gyalogságnak a szárnyakon történő felállítására is.[127] A gyalogság tagozódása és pajzsokkal történő körülvétele — mint már említettük — eredeti, de nem jelentős újítás volt. Mátyásnak vagy bármelyik hadvezérének ilyen nagy létszámú hadsereg élén véghezvitt harcáról nincsenek adatok. Így e harcrend tényleges értékét nincs módunkban tényekkel bizonyítani. Valószínű, hogy fentebb ismertetett formája hosszú kísérlet eredményeként jött létre, a király uralkodásának vége felé alakulhatott csak ki, ekkor viszont már nem került alkalmazásra. Mátyás utolsó háborújának, az 1488-i glogaui hadjáratnak döntő ütközete, a thomaswaldei csata — igaz, hogy lényegesen kisebb erőkkel, 5—6000, főleg nehéz páncélos zsoldos lovassal vívták — más képet mutat. Itt a vezér, Haugwitz, a lovasságot 5 csatasorra bontotta, melyek tömör négyszöget alkotva egymás után zúdultak az ellenségre. Ez a harcmód teljesen megegyezett a középkori lovas hadseregek egyik szokásos harceljárásával.[128] Ebben az ütközetben tisztán nehéz lovasság harcolt — forrásaink még szekérvárról sem tudnak —, így persze csak a lovagi hadseregek harcmódját alkalmazhatták, a lovasság taktikájában ugyanis a század folyamán nem történt jelentős változás.

A későbbi korok sem alkalmazták Mátyás speciális hadrendjét, kivitelezéséhez hiányzott a fegyelmezett vezérkar és a hazájához hű hadsereg, így a Jagello-kor hadseregei, közöttük II. Lajos Mohácsnál vesztes katonái is szinte teljesen lovagi módszerekkel és hadrenddel próbálták feltartóztatni a törököt.

Jóllehet, gyakorlatilag talán sohasem került alkalmazásra Mátyás hadseregének skorpió alakú hadrendjét a magyar hadtörténelem egyik érdekes és egyben jelentős vívmányának tartjuk, annak a bizonyítékát látjuk benne, hogy Mátyás hadserege valóban a korszak egyik legjobb fegyveres ereje volt.

[126] 1475-ben, a pontarlinei ütközetben. (*Frauenholz*, i. m. II/2. 83. o.)
[127] Ld. pl. Báthory hadseregének felállítását a kenyérmezei ütközetben. (*Bonfini:* Dec. IV. Libr. VI. 102.
[128] Az egyes csatasorok felváltva gördültek támadásra, kifejezett tartalék nem volt. Ha a támadás nem sikerült, akkor a benne résztvevő egység (Treffen, bataille) a sereg végén helyezkedett el. Rotációs eljárásnak is nevezhetnénk. Ezt alkalmazta Haugwitz is a thomaswaldei csatában. (*Köhler*, i. m. 340. o.)

Mátyás stratégiája

Mátyás uralkodásának legtöbb vitára okot adó ténykedése külpolitikája volt, ebben is a török elleni védelem kérdése. Tanulmányunk nem merül mélyen bele ebbe a problémába, csak annyira, amennyi feltétlenül szükséges stratégiájának megértéséhez.

Nézzük röviden a tényeket: Uralkodása elején levelet írt III. Callixtus pápához, melyben bejelentette: atyja nyomdokait követve életét a török elleni harcra kívánja szentelni.[129] Uralkodása első szakaszában, kb. 1465-ig valóban ez a kérdés állt külpolitikájának előterében, kisebb-nagyobb zavarok, mint Frigyes 1459-i támadása; a török elleni szövetség állandó ingadozása, anyagi nehézségek stb. azonban már ekkor is felléptek. Az eredmény nem volt sok, mindössze Bosznia egy részét, a fontos Jajca várával együtt, sikerült megszereznie a töröktől. Megfigyelhetjük, hogy Mátyás most sem támadott; csak akkor indult ellentámadásba, amikor II. Mohamed elfoglalta Jajcát. Már akkor is láthatta, hogy ereje *egyedül* nem elegendő a feladatra. Ezt egyik szövetségese, Velence is helyesen ismerte fel.[130] Szövetségesei megbízhatatlansága is csakhamar világossá vált. Ezért tett le a törökellenes háború gondolatáról, bár ez leveleiben állandóan ismétlődő vezérmotívum maradt, amit csak diplomáciai fogásnak tarthatunk. A cseh háború megindulása új fordulatot jelent politikájában. Célja most már az, s ez is marad nézetünk szerint uralkodása legvégéig, hogy magyar vezetéssel megteremtse Közép-Európa — ha lehet, Európa — vezető hatalmát. A töröktől, ha ez a terve sikerül, valóban nem kellett volna tartania s később a hatalmas „Magyar Birodalom" kétségtelenül megoldotta volna ezt az egyetemes európai feladatot. Mátyás terve nagyvonalú, de alapjában véve hibás volt, ezt persze akkor nem láthatta világosan. A minden oldalról ellenséggel körülvett Magyarország uralkodása alatt ellentámadásba lendült. Mátyás politikája a kisebb ellenállás vonalán haladt: nem az erős török, hanem a hatalma mélypontján álló német birodalom rovására próbált terjeszkedni. De még a hanyatló Németország, valamint Csehés Lengyelország erői is lényegesen felülmúlták Magyarország kapacitását, s a küzdelemben, bár ideiglenesen sikereket ért el, Magyarországnak végeredményben szükségszerűen el kellett buknia.

Ha Mátyás valóban Hunyadi János politikáját követte volna, az ország helyzete akkor sem vált volna könnyebbé. A török birodalom ellen egész uralkodása alatt két szövetségest talált, a pápát és Velencét. Mindkettő megbízhatatlan volt s — különösen Velencének — nem is állt túlságosan érdekükben a török hatalom teljes leverése. Mátyás is felismerte szövetségesei valódi értékét és uralkodása végére mind Velencével (az osztrák háború idején a köztársaság Friaul birtokát féltette a

[129] MKL I. 7—8. o.

[130] „*Recognoscimus* (t. i. a velenciek) Regem Hungariae *per se solum* nisique habeat modum parare potentiorem exercitum". (A velencei követ jelentése a pápának 1464-ben. Dipl. eml. I. 278. o.)

magyaroktól; Dalmácia és Bosznia kérdése is századokon át akadályozta a jóviszony kifejlődését), mind a pápával (Ancona kérdésében)[131] feszült viszonyba került. A részeire bomlott német birodalom erejéből csak arra futotta, hogy hátbatámadja a törökkel küzdő Magyarországot, s hasonló veszély fenyegette Lengyelország részéről is. Az uralkodó Habsburg- — illetve Jagello- — család jogot formált a magyar trónra és komolyan fenyegette az ország függetlenségét. Mátyás ezt akarta elhárítani akkor, amikor védekezés helyett támadott.

Mátyás stratégiája tehát a törökkel szemben védekező, nyugat, illetve észak felé támadó jellegű volt. Összesen három nagy hadjáratot vezetett a török ellen (1463, 1476, 1480 — az utóbbit nem is személyesen) —, mind a három csak ellentámadás volt.[132] A legnagyobb török elleni győzelem a kenyérmezei diadal (1479), pedig egy Erdélybe betört török rablóhadsereg megsemmisítését eredményezte. Hadjáratainak célja mindig a határvidék biztosítása. Ezt 1463-ban és 1476-ban várak elfoglalásával, 1480—81-ben pedig az ellenséges hátország felprédálásával kívánta elérni.[133] A hadjárat során több mint 60 000 embert telepítettek ki, így Szerbia teljesen elnéptelenedett.[134] A törökkel szemben Mátyás nagyon óvatos volt. Még akkor sem támadott, amikor 1481-ben II. Mohamed halála után trónviszály gyengítette a török birodalmat. Ekkor pedig úgy látszott, megérett a helyzet a beavatkozásra.[135] A Balkán török uralom alatt levő népe várta is Mátyás felszabadító seregeit. „Mindenki Mátyást hívta, Mátyást kívánták, szemét mindenki Mátyásra vetette" — olvassuk Ragusa város tanácsának Nápolyhoz írt levelében.[136] Megvolt a lehetőség is, mert kevés török volt a Balkánon s az is készen állt a menekülésre.[137] A király azonban — bizonyára a küszöbön álló osztrák hadjáratra gondolva — biztosítani akarta a déli határvidéket, ezért kedvező békét kötött a szultánnal. Összegezve: Mátyás a balkáni népek hathatós támogatásával (kisebb-nagyobb zökkenők árán valamennyi balkáni néppel szövetségben állt, támogatta törökellenes harcaikat)[138] olyan védővonalat hozott létre, mely ugyan már uralkodása alatt sem volt tökéletes, de ennek ellenére több mint 30 éven át feltartóztatta a túl-

[131] 1486-ban a pápai uralom alatt álló Ascona, hogy a szentszéktől elszakadjon, Mátyás fennhatósága alá helyezte magát. Mátyás elfogadta, mert így olaszföldön is támaszpontra talált.

[132] 1463-ban — mint már említettük Jajca visszafoglalása volt a cél, az 1476-i hadjáratot a szabácsi török vár építése idézte elő, az 1480-as pusztító hadjáratot Daud pasa portyázásának megtorlásaként indították.

[133] „Kinizsi in Serviam penetravit, usque ad Cursolcz (Krusevác) progressus . . . totam illam terram ferro et igne vastavit." (Mátyás 1481. december 10-i levele IV. Sixtus pápának. MKL II. 190. o.)

[134] Mátyás 1480. december 14-i levele IV. Sixtus pápához. *(Thallóczy—Horváth,* i. m. 56. o. MKL II. 79. o)

[135] *Thallóczy—Horváth,* i. m. 62. o.

[136] Uo.

[137] Uo.

[138] István moldvai fejedelem 1475-i nagy győzelmében és az 1476-i török boszszúhadjárat elhárításában jelentős számú magyar haderő vett részt.

erejű török támadásokat s elodázta az összeomlást. (Jajca csak a mohácsi csata után, 1527-ben veszett el.)

A király nyugati hadjáratai hódító jellegűek, támadóak. Céljuk: a stratégiai fontosságú helyek megszerzése, az ellenség morális és anyagi erejének megtörése volt. Ezt a portyázó hadviselés valóságos művészi fokot elérő alkalmazásával oldották meg. Ez a hadviselési technika a cseh hadjáratokban még nem bontakozott ki, itt Mátyás először a cseh katholikus főpapok támogatásával Prágát akarta elfoglalni. Minthogy szándéka túlságosan nyilvánvaló volt, és mert ereje sem volt elégséges a kivitelezéshez, célját nem sikerült elérnie. Bár a hadjárat hozott bizonyos eredményeket (a gazdag Szilézia, Morvaország és Lausitz megszerzését), egészében véve mégis káros következményekkel járt. Mátyás ugyanis Csehország birtoklását csak ugródeszkának tekintette, távolabbi célja a német-római császári cím lett volna. Ezt a legtöbb német fejedelem felismerte, hiába próbálta Mátyás megnyerni őket. Ezért egész uralkodása alatt állandóan számolnia kellett nemcsak III. Frigyes császár, hanem a német fejedelmek ellenséges magatartásával is. A cseh háború Lengyelországot is Magyarország ellenségévé tette; 1471-ben és 1474-ben a lengyelek Mátyás egész hatalmi pozícióját, sőt Magyarország függetlenségét is veszélyeztették.

Maga a cseh hadjárat különben várostromokból és felvonulásokból állott. A csehek a gyalogságban és szekérvárban, a magyarok lovasságban voltak fölényben. A nagyobb összecsapás ritka, a hadviselő felek túlságosan tisztelték egymás erejét. A magyarok igyekeztek a cseh gyalogságot a szekérvárból kicsalogatni — ez volt a szekérvár legyőzésének legbiztosabb módja — s ez különösen két alkalommal sikerült is, 1470-ben magát Podiebradot verték meg Tobischaunál[139] (mindkét részről 3—4000 fős hadsereg harcolt). Nagyobb arányú volt Mátyás egy viszonylag ismeretlen cseh kapitányának, Plankler plseni várnagynak Burian, Ulászló-párti főúr 5000 főnyi hadserege felett aratott győzelme (1478. március 18.).[140] A cseh főúr hadereje vigyázatlanul, felderítés és biztosítás nélkül közelgett Plsen felé. Plankler csapatai lest vetettek a főseregtől elvált lovasságnak, majd amikor a gyalogság a bajbajutottak segítségére sietett, ezeket is elvágták a biztonságos szekérvártól. Burián hadseregének annyi ideje sem volt, hogy rendezze sorait, s így teljes vereséget szenvedett.

Mátyán hadművészetének legszebb példáját is a cseh hadjáratban találjuk: az 1474-i sziléziai hadjáratban.[141] A feladat megoldhatónak látszott, a források által 60—80 000-re becsült lengyel sereg, valamint a 10—15 000 főnyi cseh segédcsapat támadásával szemben Sziléziát, Mátyás egyik leggazdagabb és leghűségesebb tartományát kellett megvédeni. Má-

[139] *Esch.* II. 171. o.
[140] *Tóth*, i. m. 195—196. o.
[141] A hadjárat alapvető forrása Eschenloer többször idézett munkája. A feldolgozások közül *Tóth*, i. m. 157—174. o. *Gyalókay:* A sziléziai hadjárat 1474. HK. 1940, *Erdélyi:* A magyar nemzet hadtörténete 159—163. o.

tyásnak több körülmény sietett segítségére; a legfontosabb: kb. 10—15 000 főnyi, főleg lovasokból álló megbízható zsoldos hadsereg állt rendelkezésére, s így a hadjáratban Mátyás teljesen zsoldosaira támaszkodhatott. Sem a bandériumokat, sem a nemesi felkelést nem vette hosszabb időre az ország határain túl igénybe, közel volt még az 1471-es összeesküvés is, ezért ezekben a csapatokban nem is igen bízhatott. A másik körülmény, amit számításba vett, az volt, hogy a fejlett, polgárosult Szilézia számos könnyen védhető, jól megerősített várossal — Boroszló, Schweidnitz, Oppeln, Brieg stb. rendelkezett. A harmadik — ugyancsak fontos — számításba veendő tényezőt a főellenség, a lengyel hadsereg feudális lovagi mivolta jelentette. Mátyás igen helyesen számolt azzal, hogy a lengyelek bátrak, de fegyelmezetlenek, ezért vezetésük is határozatlan, emellett, mint általában a korabeli hadseregek, ők sem szívesen harcolnak várak ellen. Mindezek tudatában elhatározta, hogy elpusztítja az egész vidéket, hogy a lengyel hadsereg sehol se találjon magának utánpótlást. (A kor hadseregei legnagyobbrészt a megszállt területekről igyekeztek maguknak utánpótlást biztosítani.) Ezenkívül hadseregét, melyet jogosan gyengének tartott a nyílt csatára, az Odera balpartján fekvő városokba osztotta szét, azzal az utasítással, hogy ne várják tétlenül, amíg az ellenség bekeríti és megostromolja a várakat, hanem állandó mozgással, hirtelen csapásokkal, lesvetésekkel őröljék fel a lengyelek erejét. *Ezt csak olyan hadsereg hajthatta végre, mely zömében könnyű lovasságból állott.* Boroszlót, ahol maga is tartózkodott, aránylag kis helyőrséggel látta el.[142] Több író, így pl. Erdélyi szerint Mátyás felesleges kockázatnak tette ki magát, mert ha október 20-a táján Kázmér lengyel király támad, akkor Mátyást is elfoghatta volna. Véleményünk szerint Boroszló — a kor ostromtechnikáját tekintve — eléggé meg volt erősítve, erre bizonyíték az is, hogy az október 25-i ostromot a védők aránylag könnyűszerrel visszaverték. Az egyesült cseh—lengyel sereg a többi várral sem boldogult. Az egyre nehezebbé váló élelemszerzés minden energiájukat lekötötte. Mátyás helyőrségei viszont állandóan súlyos veszteséget okoztak a zsákmányoló lengyeleknek. Az ellenség erkölcsi erejét az is alászta, hogy Mátyás közben két diverziós hadműveletet is végrehajtott Lengyelországban, az ellenség bázisa ellen. Az egyik csoport (Szapolyai) Poznanig, a másik (Kinizsi) a fővárosig, Krakkóig hatolt. A lengyelek ellenálló ereje teljesen felőrlődött, már november végére megtörtént az a hadtörténelemben addig páratlanul álló esemény, hogy az ostromlott kiéheztette és felmorzsolta a csaknem tízszeres túlerővel levő ostromló sereget, amely szégyenszemre kénytelen volt békét kérni.

Ausztriai hadjáratát, bár támadó hadművelet volt, mégis igazságosnak kell mondanunk, mert megelőző, védekező jellegű a fenyegető Habsburg-elnyomással szemben. Mátyás tervét, a magyar vezetésű dunai nagyhatalmat azonban az ország erőforrásainak elégtelen volta következtében

[142] Először mindössze 400 lovassal vonult be a városba, (*Esch.* II. 303. o.) a helyőrség később 6—7000 főre szaporodott.

nem lehetett létrehozni; Ausztria is csak a gazdaságilag fejlett Németalföld és a katonailag erős Spanyolország segítségével tudta ezt a feladatot a 16. században megoldani. Az osztrák hadjárat[143] főleg várostromokból állt. A sikert Mátyás itt is leginkább a könnyű lovasság pusztító, demoralizáló hatásával érte el, de hozzájárult ehhez a német birodalom példátlan gyengesége is. III. Frigyes néhány ezres sereget tudott csak kiállítani. Korneuburg várának felmentésére Wulfersdorf, a legjobb császári kapitány csak 1600 főt tudott összeszedni. 1487-ben a birodalmi gyűlés először 6000, majd 8000 embert mozgósított — papíron — Mátyás ellen.[144]

Ebben a hadjáratban is megfigyelhetjük, milyen szívesen harcolt Mátyás diplomáciai fegyverekkel, lélektani eszközökkel. Így sikerült leszerelnie például a birodalmi hadsereg fővezérét, Albert szász herceget is. Általában arról igyekezett meggyőzni a németeket, hogy a háborút a császár kényszerítette rá[145] (ez egészében igaz is volt). Igyekezett meggyengíteni a császár belső erőforrásait is, az ostromlott városokban, így Bécsben is, azonnal pártot szervezett a polgárokból, s a város elfoglalása után mindjárt rokonszenvessé tette magát az éhező bécsiek előtt azzal, hogy nagytömegű élelmiszert ajándékozott a lakosságnak.[146] Utolsó hadjárata az 1488-as glogaui hadjárat dinasztikus háború, célja Korvin János birtokának és hatalmának növelése volt. Ez csak abból a szempontból jelentős, hogy az itt harcoló zsoldosokból alakult meg később a király halála után a híres „Fekete sereg".

*

Végül néhány szóval emlékezzünk meg Mátyás királyról, a hadvezérről is. Első megállapításunk az, hogy sokkal inkább stratéga, mint taktikus; hadjáratainak kitervezésében, az erőviszonyok megítélésében — kivéve a cseh hadjáratot — pontos és biztos ítéletű, széles látókörű, merész hadvezér. Céljai megválasztásában merész, sőt gyakran túl merész, de megvalósításában rendkívül óvatos. Sikeresen alkalmazza a pszichológiai hadviselés különféle módszereit, fenyegetés, rábeszélés, ha kell, a nyers erőszak is fegyvertárába tartozott.

Mint taktikusról nem sokat tudunk mondani, sohasem vívott olyan mértékű ütközeteket, mint atyja nagy csatái közül bármelyik — de nem is szenvedett oly nagy vereségeket, mint Várna, vagy Rigómező. A

[143] A háború legfontosabb kútfői: *Unrest, De Roo, Bonfini, Fugger.* A feldolgozások közül a fentebb ismertetetteken kívül sokat használtam *Schober:* Die Eroberung Niederösterreichs durch Mathias Corvinus. Wien, 1879, sok értékes levéltári anyagot tartalmazó munkáját.

[144] *Frauenholz,* i. m. II/2. 203. o.

[145] Berthold Henneberg mainzi választófejedelemnek pl. így írt: „liberius et commodius contra hostes fidei Turcos agere potuissemus... sed quoniam maiestas (III. Frigyes császár) sua continua contra se nos agere coegit... neque in treugos aliquot annorum.. condescendere et consentire voluit. (1485-ből MKL 295—296. o.)

[146] *Schober,* i. m. 98. o.

csatamezőn már nem kockáztatott. Erre elsősorban az kényszerítette, hogy kímélnie kellett a rendkívül drága, elsőrendű katonát, a zsoldost, másrészt mint renaissance államférfit személyes presztízsének a védelme is visszatartotta attól, hogy kétes kimenetelű ütközetekbe bocsátkozzék. Kétszer határozatlannak is látjuk — 1464-ben Zvornik alatt és az 1467-es moldvai hadjáratban. Személyes bátorsága egyébként példás volt. A róla keringő történetek — mint a szabácsi felderítés, a bécsi kémkedés stb. — egy része kétségtelen igaz lehetett.

Mint szervező kiváló. Felfedezi a zsoldos intézményben rejlő nagy erőt és tudatosan törekszik az állandó hadsereg kialakítására. Seregszervezési elvei a kor legmagasabb színvonalán álló, jól tagozott, ütőképes, fejlődőképes hadsereget teremtenek, nem rajta múlt, hogy ez a hadsereg vele együtt elenyészett. Legértékesebb újítása: a könnyű lovasság, a huszárság jelentőségének emelése, túlélte Mátyást. Nem ismerte viszont fel a gyalogságban és a tüzérségben rejlő lehetőségeket, hadseregreformjai általában gyakorlati jellegűek, pillanatnyi igényeket elégítettek ki, a távolabbi lehetőségekre többnyire nem fordított nagy gondot, bár erre nem is igen volt alkalma.

Mátyás ismerte az embereket — sokszor azt hitte —, túlságosan is jól. — Jó érzékkel választotta ki alvezéreit, mint gyakorlati ember, elsősorban a tehetséget, a hozzáértést nézte, ezért zsoldos hadseregének kialakulásával párhuzamosan háttérbe szorította a főnemesi alvezéreket. Helyettük az idegen zsoldos vezéreken kívül a középnemességből és a népből (Kinizsi) választott ki magának új tehetséges alvezéri gárdát. Alvezéreinek a megadott feladaton belül teljes cselekvési szabadságot biztosított.

Katonáinak gondját viselte, a zsoldot a lehetőséghez képest pontosan fizettette, kímélte, szerette embereit, ezért hadserege is ragaszkodott hozzá. Amikor meghalt, ugyanaz a hadsereg, mely Ausztriát legyőzte, néhány hónap alatt szinte kardcsapás nélkül engedte Miksa landsknechtjeit Székesfehérvárig nyomulni. Olyan nagy volt személyének hatása, hogy halálával mintha a katonák ereje és bátorsága is elveszett volna.

Mátyás tanult katona is volt, könyvtárában a klasszikus auctorok — Livius, Caesar, Vegetius — mellett a kor katonai szakirodalmát — Valturius — is megtaláljuk.[147] Seregszervezésében gyakran klasszikus mintát követett. Hadtudományi érdeklődését és az ókori hadvezérek és hadseregek tiszteletét saját szavai is igazolják:[148] „Ha a mi korunknak csak századrészben volnának olyan katonái, amilyeneket az ó-világ mutat föl; és ha ennek hadi képzettségéhez a mienk hasonlítható volna; bizonyára nem nyert volna a török birodalom olyan roppant kiterjedést... Fontius Vegetius és más írók munkáiból meggyőződünk afelől, hogy a hadi képzettség, a gépek és ostromművek ismerete az ő korában milyen magas fokon állott. És mit mondjak amaz idők hadvezérei s feje-

147 *Csontosi*, i. m.
148 *Galeotto Marzio* Feljegyzései. Id. *Fraknói*, i. m. 315. o.

delmei felől? Senki sem lehet annyira esztelen, hogy magát, álljon bármilyen bajnok hírében, Hannibál vagy Nagy Sándor, Scipio vagy Julius Caesar fölé helyezni, sőt azokhoz még csak hasonlítani is merészelje."

Mátyás hadvezéri tevékenységének vizsgálata azonban, akárcsak életműve többi vonatkozása, azt az érzést kelti bennünk, hogy befejezetlen, hiányos. Tehetségét, akaraterejét olyan célok szolgálatába állította, melyek életével együtt elenyésztek, semmivé lettek. Túlságosan merész volt tervei kialakításában s megvalósításukban már nem tudott annyi erélyt felmutatni. Így katonai reformjai, pompás hadserege sem váltak a magyar nép maradandó hasznára.

Mátyás király azonban, akit száz meg száz történetben, dalban őrzött meg a hálás magyar nép, történelmünk nagy alakjai közé tartozik. Zrínyivel együtt mi is mondhatjuk: „Emlékezete örökétig lészen a magyaroknál."[149]

[149] *Zrínyi*, i. m. 354. o.

A MAGYAR KATONAI NYELV FEJLŐDÉSE

ADALÉKOK A MAGYAR KATONAI NYELV FEJLŐDÉSTÖRTÉNETÉHEZ

(I. KÖZLEMÉNY)

A Hadtörténelmi Közlemények szerkesztősége új rovattal szándékozik bővíteni a folyóiratot.

Az új rovat — ha nem is törekedhet teljességre — fel kívánja dolgozni a magyar katonai nyelv fejlődéstörténetét, nem nyelvészeti alapon, hanem tisztán hadtörténeti szemszögből.

E munkának célja, hogy rámutassunk: katonai nyelvre szükség volt és van; ugyanakkor a magyar katonai nyelv több évszázados eltorzítása természetes következménye volt a 400 éves elnyomásnak, majd a Horthy-fasizmus katonai szövetségének a német fasizmussal.

A magyar katonai nyelv története egyben gazdag kincstára a magyar szabadságharcos korszakok hadtörténelmének. Jellemzője volt ugyanis a magyar nép szabadságküzdelmeinek az a törekvése is, hogy a magyaros nyelvjárásnak és nyelvképző szabályoknak megfelelő katonai nyelvet alkossanak. Sőt, az elnyomatás hosszú évtizedeiben sokszor ez a különböző erősséggel jelentkező katonai nyelvújítás jelezte a küzdelmet az önálló magyar hadsereg megteremtéséért.

A katonai nyelv fejlődéstörténetével foglalkozó cikksorozatban a szerkesztőség történelmünk első, végleges önálló néphadseregének nyelvezetével is kíván foglalkozni, hogy katonai nyelvezetünk helyes magyarságának eddig elért eredményeit tovább szélesíthessük.

E rovatban megjelenő sorozat első részét az I. világháborúig, Markó Árpád kandidátus, az I. világháborútól napjainkig terjedő szakaszt dr. Horváth Miklós hadtörténészek írják.

SZERKESZTŐSÉG

BEVEZETÉS

A magyar katonai nyelv fejlődéstörténetének részletesebb vázolásánál a szerzők a következő sorrendben és tervek szerint kívánják feladataikat megoldani:

I.

ZRÍNYI MIKLÓSTÓL II. RÁKÓCZI FERENCZIG

cím alatt ismerteti előbb röviden a Zrínyi fellépése előtti erdélyi s egyéb magyar katonai alakulatok és várőrségek számára kiadott magyarnyelvű utasításokat. Azután részletesebben Zrínyi Miklós hadtudományi iratai alapján a tőle először használt katonai nyelvet, méltatva az írásaiban előforduló kitűnő magyaros katonai műszavakat. Ismertetem a Zrínyitől Rákócziig terjedő időszak alatt a császári sereg magyar alakulatainál használatban volt magyar szabályzatokat, főleg az I. Lipót idejében kiadott katonai törvénycikkeket, amelyeket Palocsay huszárkapitány fordított magyarra ezrede számára. II. Rákóczi Ferenc kora előtt a haditudomány fejlődése nem sokat haladt előre, ezért Rákóczi is kezdetben a régi császári katonaság szabályzatait veszi át és ezek alapján készülnek magyar szabályzatai. Részletesebben foglalkozik a fejezet a szabadságharc idejében megjelent összes szabályzatokkal és a Windisch Évától nemrég felfedezett eddig ismeretlen haditudományi munkával, amely Rákóczinak egyetlen ilyen természetű magyar írása. Befejezésül a nemesi kompánia magyar szabályzatainak magyarságáról olvasunk e fejezetben és a töredékben megmaradt egyetlen gyakorlati szabályzatrészről — Baditz-féle szabályzat — az egyetlen, e korból megmaradt ilyen természetű írásról.

II.

A XVIII. SZÁZAD MAGYAR KATONAI NYELVE

Önálló nemzeti hadsereg hiányában a magyaros katonai nyelv a császári sereg magyar katonaságának soraiban és az irodalomban érvényesült. Főleg német szabályzatok magyarra fordítása (a Khevenhüller-szabályzat, Hadik András magyar szabályzata, Károlyi Ferenc ezredének magyar szolgálati nyelve, Faber Christian Farkas műve, Várkapitányok számára készült utasítások, Magyar lovassági regulamentum stb.). Végül a magyar katonaság próbálkozásai a magyar nyelv általános használata érdekében, főleg a Graeven huszárezred tisztjeinek felirata és annak országgyűlési visszhangja.

III.

A FRANCIA FORRADALOM ÉS A NAPÓLEONI HÁBORÚK IDŐSZAKA

A magyar katonai nyelv fejlődésének termékeny korszaka. Szekér Joachim és Jakkó László tevékenysége e téren. Az insurrectió magyar szabályzatai, a hírlapirodalom hatása a katonai nyelv fejlesztésére. Kultsár István Hazai Tudósítások-nak magyar katonai vonatkozású közleményei, a Magyar Kurir. Hadi és más nevezetes Történetek.

VI.

A MAGYAR KATONAI NYELV ÉS MŰSZAVAK MEGALKOTÁSA ÉS TERJESZTÉSE KÖRÜLI FÁRADOZÁSOK A REFORMKORBAN

A Tudományos Akadémia (Tudós Társaság) szerepe ebben. A Társaság katona tagjainak munkássága s ennek eredménye a Mathematikai műszótár, de főleg a Hadi Műszótár kiadása.

V.

AZ 1848/49. ÉVEK SZABADSÁGHARCÁNAK MAGYAR SZABÁLYZATAI ÉS KATONAI NYELVE

VI.

AZ 1867-ES KIEGYEZÉS UTÁN FELÁLLÍTOTT M. KIR. HONVÉDSÉG SZOLGÁLATI, SZABÁLYZATSZÖVEGEZÉSI ÉS IRODALMI NYELVE

Fáradozások a kezdettől fogva elrontott katonai nyelv tisztítása, magyarosítása érdekében az első világháború kitöréséig.

VII.

AZ I. VILÁGHÁBORÚ ALATTI HONVÉDSEREG KATONAI NYELVEZETE

VIII.

A MAGYAR VÖRÖS HADSEREG SZOLGÁLATI, SZABÁLYZATSZÖVEGEZÉSI ÉS IRODALMI NYELVE

IX.

AZ ELLENFORRADALMI RENDSZER HADSEREGÉNEK KATONAI NYELVEZETE

X.

A NÉPHADSEREG SZABÁLYZATSZÖVEGEZÉSI ÉS IRODALMI NYELVE

I.

ZRÍNYI MIKLÓSTÓL II. RÁKÓCZI FERENCIG

a)

A katonai nyelv kezdete Zrínyi kora előtt

Nem kétséges, hogy a középkori magyar hadseregekben, az Árpádházi királyok, az Anjou uralkodók és Mátyás király magyar nemzeti hadseregeiben volt már bizonyos kialakult magyar nyelv. De ez aligha különbözött a nép nyelvének kifejezéseitől, mert a hadsereg felszerelésének és hadbavetésének állapotában, katonai műszavakra még nem volt szükség. A vezérek bizonyára „előre, hátra, rajta, hajrá, üsd, vágd stb." szavakkal indították embereiket harcba s a csapatok harcalakzatai is annyira egyszerűek voltak, hogy azok vezetésére és irányítására nem kellett, a népi szóhasználattól eltérő műkifejezéseket kitalálni.

Később, főleg a XVI. század közepétől kezdve a főurak, megyék által felállított csapatok életét egymástól függetlenül szabályozták. A XVI. századtól kezdve, akár általános, akár részleges fölkelés volt, ez mindig írásbeli edictumok alapján történt, tehát azokban már megtalálhatjuk a későbbi katonai nyelv csíráit.[1]

A katonai nyelv erősebb kialakulásáról csupán a XVII. század második felében, főleg pedig a XVIII. század elején beszélhetünk, amikor Európaszerte minden hadviselő ország áttért a banderiális, vagy más szervezetű, egymással csak laza összeköttetésben levő katonai alakulatok felállításáról az állandó hadseregek rendszeresítésére. Egy kitűnő osztrák hadtörténész, Meyner Hermann, helyesen állapítja meg, hogy „...a 30 éves háborúval a hadszervezet történetének új korszaka kezdődik. Az ötletszerűen felállított, egymástól függetlenül élő csapattestek (válasz-

[1] *Szendrei János:* A magyar vezényszó története. Hadtörténelmi Közlemények, 1911. 46. o.
Ugyancsak tőle: Magyar hadiszabályzatok és utasítások a XVII. századból. Hadtörténelmi Közlemények, 1889. 285.
Sztripszky Hiador: A magyar vezényszó történetéhez. Századok, 1909. 130.

tott vezérekkel) szervezése már nem elegendő. Feszesebb szervezet kell. A régi zsoldos, Landsknecht seregeknek vége, megalakulnak előbb az állandó csapatteştek s ezekből áll össze az állandó hadsereg. Ezt az átalakulást egymásután hamarosan látjuk, Német-, Francia-, Svéd-, Dán-, Spanyolországokban és Angliában".[2]

Oroszországban I. Péter cár nevéhez fűződik az állandó sereg felállítása és az első nyomtatott hadiszabályok kiadása, bár tudunk egy jóval korabbi ilyen írásról, amely az Oroszország déli határait őrző csapatok szolgálatáról jelent meg 1517-ben. 1700 és 1706 közt Péter cár több részletszabályzatot adott ki a fegyvernemek számára és 1716-ban jelent meg egy általános szabályzat, már az Északi háború tapasztalatainak felhasználásával.[3]

A Zrínyi Miklós fellépése előtti korszakból aránylag nem sok írott katonai rendelet, utasítás stb. került elő, bár bizonyára ma is vannak ilyenek még napvilágra nem került levéltári anyagokban. Ezek az eddig ismert utasítások stb. még nem tartalmaznak — kevés kivétellel — csak katonák nyelvében élő és szükséges kifejezéseket, mert tartalmuk általános erkölcsi, rendtartási, fegyelmi utasításokat hirdetnek ki s ehhez a mindennapi nyelven kívül kevés műszóra volt szükségük. Valamennyinek nyelvezete az akkor beszélt magyar nyelv. De már ezekben is találunk megnevezéseket, amelyek azután még századokon át is tovább éltek a katonai nyelvben. Ilyen pl. a vajda megnevezés a gyalogos hadaknál és a Dunán alkalmazott magyar naszádosoknál a XVI. században. A gyalogosok mind felveszik a hajdú nevet. Még a latin nyelvű írásokban is tapasztalható a magyar kifejezés, pl., a naszádosok levelezésében Pakyth Pál naszádos főkapitányt 1528-ban egy írás „Woyvoda Nasadistarum"-nak címezi. A legénységet pedig vízi hajdúknak, naszádos hajdúknak. Egy naszád mint egység egy vajdaság volt.[4]

A legrégibb szabályzatunk Báthory István erdélyi fejedelem, lengyel király hadirendtartására, melyet a király a lengyel seregben szolgáló magyar huszárság számára készített magyar nyelven 1576-ban. Körülbelül ugyanebben az időben már a magyar tüzérség is használt magyar műszavakat.[5]

Báthory István szabályzatának címe: Hadi szertartások, mellyekhez kelljen mindeneknek magát tartani, kik az ü felsége szolgálatjára jöttenek, mind hadnagyoknak, mind egyéb rendbelieknek. Ebben az utasításban már előfordulnak a később is használt kifejezések, mint sze-

[2] *Hermann Meynert:* Geschichte des Kriegswesens und der Heeresverfassung in Europa. Wien, 1868. III. kötet 95—97. o.

[3] *A. Sztrokov professzor,* a történettudományok doktorának a hadművészet történetéről írt könyve 484. és 480. oldalai oroszul.

[4] *Hardy Kálmán:* Adatok a dunai hajóhadak szervezetére és szerepléséhez a XVI. szd. török háborúiban. Magyar Katonai Szemle, 1936. VIII. füzet.
Takáts Sándor: A magyar gyalogság megalakulása 153, és 204—5 o.

[5] Hadtörténelmi Közlemények, 1890. 666. o. és *Iványi Béla:* A magyar tüzérség története a Hadtörténelmi Közlemények 1926—28 években kiadott füzeteiben. Az 1928. évben közzétett sorozatban közöl 1545—52. évekből igen jó magyar műszavakkal írt tüzér-szegődés leveleket.

kér, poroszlómester, profósz, istrázsa, bajra kihívni, dobolni, trombitálni, jel, azaz jelszó éjjel.

Ismerünk e korból még egy utasítást, amelyet a veszprémi vár parancsnoka, aki egyúttal a környékbeli váraknak is parancsolt, — adott ki 1567-ben Tihany védelmére.[6]

Időrendben legközelebb áll ehhez Bocskay István két szabályzata 1606-ból. Az egyik Kassán kelt 1606. április 7-én, a másik ugyancsak Kassán, pár nappal ezután, 1606. április 29-én. Gyakran olvassuk bennük a hadak, hadakozó nép, kapitány, hadnagy s más megjelöléseket, amelyek ekkor már általános használatban voltak.[7]

Évszám megjelölése nélkül, de a XVII. századnak első feléből származik három utasításunk. Az egyik, melynek csupán Kemény Józseftől 1930-ban készült másolatát ismerjük, az Exercitium Militare. Benne érdekes megállapítani, hogy a tiszta magyar hangzású műszavak — mint pl. töltés, cséve, fegyver — mellett már olvashatunk magyaros fonetikával kiejtett német szavakat is. Czug, Plotony (Zug, Peloton, azaz szakasz), avancséroz, retirálj, svingolni stb. A vezényszóknak, melyek még II. Rákóczi Ferenc később ismertetendő szabályzataiban is ilyen alakban fordulnak elő, ilyen fél német volta bizonyítja, hogy magyar és német katonák a végbeli harcokban együtt szerepeltek, tehát a gyakorlati szükség tette indokolttá az ilyen furcsa magyar katonai kevert nyelvet, pl. „Czuggal fél jobbra, contra mars", „Plotony szerint tüzet". Így azután Magyarországban szükségből, Erdélyben tudatosan alakult ki az adott helyzetnek megfelelően vagy a tiszta magyaros, vagy a kevert katonai nyelv.[8]

Egy, a kismartoni levéltárban megtalált szövegből olvashatjuk Homonnay utasítását ungvári főtisztjéhez, Karold Sámuel német és Lehoczky István magyar várkapitányokhoz. Ebben az Ordinatiának jelzett utasításban szabályozza a német muskétások és a magyar hajdúk közös szolgálatát.[9]

A harmadik, ebből a korból származó szabályzat címe: Hadi elrendelés, melly szerint az erdélyi katonaság hadra megyen. Itt találkozunk először a később hátvédnek, utóvédnek elnevezett harccsoportnak, „hátul járó sereg" elnevezésével.

1607-ből való egy rendtartásunk Kassa város ostroma esetén szükséges katonai rendtartásokról s ugyanilyen tartalmú utasítás 1608-ból Érsekújvár számára.[10]

Sajnálatos, hogy éppen Bethlen Gábor, a hadakozó erdélyi fejedelem idejéből nem maradt meg olyan katonai szabályzat, utasítás stb., amelyből tüzetesen megismerhetnők hadserege nyelvét. Sem Szekfű

[6] Hadtörténelmi Közlemények, 1954. 232. o.
[7] Hadtörténelmi Közlemények, 1890. 115. o. és uo. 1922. 232. o.
[8] *Sztripszky Hiador:* i. m. 138. o.
[9] Dr. *Merényi* közlése. Hadtörténelmi Közlemények, 1895. 155. o. A hadielrendelés uo. az 562. o.
[10] Hadtörténelmi Közlemények, 1915. 226. és 1916. 295. o.

Gyula, sem Gyalókay Jenő, sem Angyal Dávid, sem Gindely Ferenc róla szóló könyvei sem foglalkoznak ezzel a kérdéssel. Sőt egy kifejezetten Bethlen hadseregéről írt értekezés sem beszél erről.[11]

Egy utasításának nyelve, amelyet 1614-ben adott ki az erdélyi huszárság számára (Tábori parancsolat) teljesen azonos az előbb említett, korábbi keletű erdélyi katonai írások szövegével, ami érthető.[12]

Ugyanezt a nyelvezetet állapíthatjuk meg egy, két évvel később, 1616-ban készült lovassági szabályzatban, melyet Szendrei János a bécsi Kriegsarchivban talált meg. Címe: „Vitézlő articulusok melleknek continentiája szzerint Capitanok, Hadnagyok, Zazlotartok s egieb Magiar lovas renden való vitézlő nép magokat viselliek s ezeket megtartany eo fösegenek Ferdinand Hercegnek hituel tartoznak". Olvassuk benne a fegyverderék, hegyestőr, szekercze, félkézpuska kitűnő képzésű magyar műszavakat.[13]

Amikor Bethlen egyik kapitánya, Horváth István, a fejedelemmel szövetséges Keresztély Anhalti herceg seregéhez szegődik 500 huszárral és kopjás hajdúval, Keresztély, Frigyes cseh ellenkirály fővezére aláírásával 1620. május 12-én Egersburgban magyar szövegű szerződéslevelet állított ki nekik.[14]

1631-ből való Eszterházy Miklós nádor articulus levele, amely 37 pontban közöl általános rendtartási és fegyelmező szabályokat. Mivel azonban ennek az iratnak nem az eredeti szövegét, hanem csak egy Geőcze Istvántól, a pontos lelőhely és adatok megjelölése nélkül közölt, mai magyar nyelven írott másolatát ismerjük, — nem tudunk következtetni annak szövegéből az eredeti műszavak helyességére.[15]

A Hadtörténelmi Közleményeknek ugyanebben a füzetében találunk egy szabályzatot I. Rákóczi György idejéből. Kelt Gyulafehérváron, 1634. augusztus 13. Ez is csak általános, erkölcsi, fegyelmi rendtartással foglalkozik, harcászati megnevezések nincsenek benne.

Kassa város tanácsa 1644-ben adott ki egy edictumot a katonaság és polgárság együttműködéséről a város ellenséges megtámadása esetére. Érdekes, mert benne a városok megerődítési műszavaiból már néhány, általánosan használt kifejezést is találunk, mint pl. fok. várfok, bástyafok stb.[16]

Gróf Forgách Ádám, bányavárosi főkapitány 1648. június 21-én Szécsényben egy katonai rendtartást bocsátott ki a hatáskörébe tartozó várkapitányoknak. Szabályozza a tábor életét, szolgálatát, rendtartását, erkölcsi oktatást ad. Ennek az írásnak érdekessége, hogy aránylag kevés

[11] *Wittmann Tibor:* Bethlen Gábor mint hadszervező. A történettudomány kérdései 13. füzet. 1952. Különnyomat. Századok. 1951. évf.
[12] Hadtörténelmi Közlemények, 1815. 179. o.
[13] Hadtörténelmi Közlemények, 1891. 148. o.
[14] Hadtörténelmi Közlemények, 1889. 158. o.
[15] Hadtörténelmi Közlemények, 1894. 407. o.
[16] Kassa városi jegyzőkönyv. Hadtörténelmi Közlemények. 1919. 21. o.

latin kifejezést olvasunk benne, az egész szépen gördülő, folyamatos magyarsággal van megszerkesztve.[17]

A XVII. század hatvanas éveiben már mindig több írásbeli utasítást, rendelkezést találunk. Mintha szinte már előrevetné árnyékát, első magyar katonatudósunknak, Zrínyi Miklósnak e téren kifejtendő működése. Ezekben az írásokban megtaláljuk már a legtöbb kitűnő magyar műszónak nyomát, amelyeket azután Zrínyi tudatosan illesztett be a tőle megalapított magyar katonai nyelvbe.

1660-ban Wesselényi egyik szabályzatában már olvassuk a hópénz, pattantyús, profuntház és a régebbi utasításokban is állandóan szereplő mustra, strázsamester kifejezéseket.

1664-ben augusztus 15-én kelt Gersi Pethő Ferenc felső-magyarországi vicekapitány ordinációja Sárospatakon. Beszél benne a végbeliekről, lesből kiindulásról, kótyavetyéről.

Úgyszintén körülbelül ezekből az időkből, a XVII. század második feléből valók a következő magyar katonai írásbeli rendelkezések: Pethe Anna asszony a várában élő udvari katonaságának adott utasításokat. Magyaros, tiszta nyelvezetének megismerésére idézem a rendelkezés egyik mondatát: „Megindulván minden ember, szép csendesen, kiáltás és zajgás nélkül menjen, mind lovas, mind gyalogos, az rendelés szerint járjon, meg ne haladja az egyik a másikat az rendben."

Ugyanabban az időben kiadtak Szatmár várőrségének is egy szabályzatot, amelyből eléggé hű képet kapunk a magyar várak akkori védelmi rendszeréről. Persze a német őrségtől átvett sok német kifejezés is előfordul, főleg a tüzérségi műszavak terén. (Czeigház, Czeigwart, Casematta.) De a korábban csatázás alatt általában értett harccselekmény megnevezése helyett, már olvassuk az ütközet szót, azaz a kisebb összecsapás meghatározását. Az ágyúkat helyesen lövőszerszámoknak írja.[18]

Széchy Anna Mária Murány vára kapitányának, Bene Jánosnak adott 1665. május 7-én utasítást a vár gondozásáról. A sok, már használatban volt jó magyar kifejezés helyett ebben az írásban ismét sok a latin nyelvű mondat.[19]

Wesselényi Ferenc nádor 1664-ben adott ki szintén magyar nyelvű utasítást Szendrő vára számára.[20]

Ugyanilyen utasítást olvashatunk a Teleki-levéltár egyik darabjában. Hadi edictum Kővár számára. 1665. március 1. A porkolábot a várkapitány után következő rangú tisztviselőnek jelöli meg. Különbséget tesz a várőrség altisztjei között a németek és magyarok közt. Az előbbit káplárnak, a magyart pedig tizedesnek nevezi.[21]

Mint említettem, mindezek az írásbeli emlékek a magyar katonai

[17] Hadtörténelmi Közlemények, 1892. 569. o.
[18] Valamennyi itt felsorolt szabályzatot közli a Hadtörténelmi Közlemények 1889. évfolyama, a Magyar Hadiszabályzatok és utasítások sorozatban.
[19] Hadtörténelmi Közlemények, 1911. 478. o.
[20] Hadtörtnéelmi Közlemények, 1915. 226. o.
[21] Hadtörténelmi Közlemények, 1891. 428. o.

nyelvnek csupán kezdetei voltak, s voltaképpen még nem is beszélhetünk azokkal kapcsolatban katonai nyelvről. Egyéni ízlés, műveltség, gyakorlati tapasztalatok tanúságai alapján megszerkesztett írások ezek. De ekkor, a XVII. század első felében már el kellett jönni annak a tudós katonának, aki — bár nem hangsúlyozza, hogy meg akarja teremteni a magyar nyelvet, haditudományi írásaiban öntudatlanul és ösztönösen olyan kitűnő katonai nyelvet, a népi nyelvből eredő katonai és hadi műszavakat tudott találni és rendszerbe foglalni, hogy jogosan tekinthetjük őt a magyar katonai nyelv megalapítójának. Munkáihoz írt egyik előszavában Zrínyi Miklós szerényen csak annyit mond, hogy igyekezett jól magyarul írni. Írásaiból látjuk, hogy ezt az ígéretét teljes mértékben be is váltotta. A későbbi korok, főleg a XIX. századi magyar katonaság szervezőinek és a magyar katonai irodalommal foglalkozóknak nagy mulasztása, hogy minden újabb nemzeti hadsereg felállításánál nem tanulmányozták át figyelmesen és nem követték Zrínyi tanításait, pedig azokból — mint későbbi fejtegetéseimből kitűnik —, megadhatták volna minden további katonai nyelvújítás alapját. Zrínyinek ahhoz, hogy jól magyarul, katonásan írjon, nem volt szüksége és nem is lehetett volna alkalma másoktól tanulni zamatos, erőteljes magyar írásmódot. Talán Pármány Péter volt e tekintetben hatással reá. De kitűnő magyar katonai nyelvezetét maga alkotta. Legfeljebb az előbb felsorolt egyik-másik szabályzatról tudhatott. De erre neki nem is volt szüksége. Megjelenése a magyar haditudomány és a magyar katonai nyelv terén egy üstökös hirtelen, váratlan pályájához hasonlítható, amely vakító ragyogással feltűnik, azután rövid idő múltán ismét eltűnik a szemünk elől. Zrínyi haditudományi írásainak nincsenek magyar előfutárjai. Munkáinak kéziratai halála után egy ideig eltűntek, s csak későbbi nemzedékek ébredtek annak tudatára, hogy milyen értéket képviselt ő a magyar katonai tudomány és a magyar helyes katonai nyelvhasználat mezején.

Markó Árpád,
a történettudományok kandidátusa.

VITA

VISZONTVÁLASZ DIENES ANDRÁSNAK „A BRONZSZOBOR VAGY A KÖLTŐ?" C. HOZZÁSZÓLÁSÁRA

Dr. Mezősi Károly

Petőfi utolsó napja és halála c. s a *Hadtörténelmi Közlemények* 1957. évi 3—4. számában megjelent tanulmányomról *Dienes András* a fenti címen azon nyomban, a folyóiratnak még ugyanebben a számában bírálatot írt. Észrevételeire az alábbiakban válaszolok.

1. A „bronzszobor-tan" kérdéséhez

Dienes András válaszának mindjárt az elején igen élesen szembeállított *„kétféle kutatói állásfoglalást"*. Az egyik a szigorúan vett *tudományos* álláspont, s ezt Dienes így fogalmazta meg: „tollat forgatni csak úgy szabad, ha tollunk az egyedül igaz szolgálatában áll, kutatni csak úgy lehet, ha az igazra bukkanva nem kell azt félve eltemetnünk, *érdem*, ha felmutatjuk". Megkívánja, hogy ez az álláspont Petőfi életrajzi kérdéseinek vizsgálatában is feltétlenül érvényesüljön.

A fentiekhez mindjárt hozzáfűzöm: *ezt az álláspontot magam is feltétlenül vallom!*

Tanulmányomból mindamellett Dienes azt olvasta ki, hogy ennek „szinte minden sorából kiárad" egy olyanféle *„tan"* — s ezt Dienes „széptan"-nak, *„égi* történetírás"-nak is mondja —, „mely nem azt vizsgálja, hogy mi történt, hanem hogy mi „méltóbb" Petőfihez, mi képzelhető el róla". Dienes András az ilyen „kutatói magatartásnak a jelentkezését" visszautasítja, mert így a költőből „élettelen, mozdulatlan, jéghideg bronzszobor" válik.

Teljesen egyetértek Dienessel abban, hogy ha valaki *az igazságot* eltitkolja, ez tudománytalan álláspont. Nem kevésbé tudománytalan azonban az sem, ha valaki *kétes értékű és hitelű közléseket feltétlenül igazaknak kíván elfogadtatni.*

Azt a beállítást, mintha tanulmányom megírásában és Lengyel József közléseinek bírálatában az igazság leplezésének szándéka vezetett volna, nekem kell visszautasítanom. Ellenkezőleg: Lengyel írásait azért vizsgáltam meg, hogy lássuk, az abban közölt adatok valósága, történelmi

hitele igazolható és elfogadható-e. Igen sajnálatosnak vélem, hogy Dienes András tanulmányomat olyan megvilágításba helyezte, mintha az igazság ellen támadnék, vagy a valóságtól félnék, s ezzel elvi kérdésben vallott álláspontomnak olyan értelmet adott, amilyent sohasem képviseltem. Válaszának mindjárt az elején úgy tüntette fel, mintha véleménykülönbségünkben az ő „tudományos" és az én csupán lelkesedő „széptan"- és „pedagógus"-álláspontom összeütközéséről lenne szó. Mintha *„a hiteles"* ellensége lennék Petőfi-kutatásom módszerében, s az ifjúságot *nem a hamisítástól, hanem a pozitívizmustól félteném.*

A fenti beállításból természetszerűleg következnék az, hogy már eleve és vitathatlanul annak van igaza, aki a „tudományos" álláspontot képviseli. Dienes javamra csak annyit volt hajlandó elismerni, hogy *hiszek abban, amit állítok.* Minthogy a tudományosság leglényegesebb kritériumának, az igazságra való törekvésnek kétségbevonása után ez édeskevés vigasztalás számomra, szükségét érzem annak, hogy a Petőfi-kutatásban és adott esetben: a Petőfi halálával kapcsolatos kérdések vizsgálatában elfoglalt álláspontomat félreérthetetlenül megmondjam.

Az összeütközést a valóságban nem a tudományosság elvi kérdésében való véleménykülönbségünk okozta, hanem az, hogy Lengyel József közléseinek igazságát bíráltam, és kétségbe vontam, Dienes András pedig feladatának ismeri — miként válasza elején meg is mondja — *„a Lengyel József elleni* — korántsem új, 1880 óta ismeretes — *vád megcáfolásá"*-t. Dienes kritikai vizsgálatomra írt válaszában is ezt állítja: „Lengyel soha nem keveredett ellentmondásokba."[1] Lengyel közlései igazságának maradandóságába vetett hitét pedig így fejezte ki: „a Lengyel-vallomás ki fogja állni »többféle megtámadtatások tüzét«. Így Mezősiét is."[2]

Hogy Lengyel írásainak e viszontválaszomban kifejtett, még tüzetesebb megvizsgálása után az irodalomtörténetírás a székelykeresztúri sebész közléseit miképp értékeli, legyen ez a tudományos meggyőződés és ne előrevetített jóslat kérdése. E kritikai vizsgálatom elvégzésének okát és a Petőfi-kutatásról vallott felfogásomat, elvi álláspontomat az alábbiakban foglalom össze.

Mindenekelőtt elismerem azt, hogyha én Petőfiről írok, elsősorban megvizsgálom, hogy *a szóban levő kérdésben Petőfinek volt-e állásfoglalása.* Petőfit annyira ismernünk kell és tisztelnünk is kell, hogy erre figyelemmel legyünk. A *Petőfi-hamisítást* nyilvánvalóan az követheti el legkönnyebben, aki figyelmen kívül hagyja a költő álláspontját, meggyőződését, kijelentéseit, egyéniségét, jellemét. A Petőfi-hamisítás megbocsáthatatlan bűn, erre már a múlt század irodalomtörténetírói és Petőfi-kutatói is figyelmeztettek. Ennél sokkal kisebb hiba Petőfi eszményítése. Dienesnek azonban abban feltétlenül igaza van, hogy ez utóbbi nem tudományos munkák feladata, s az életrajzírók mindenek felett álló kötelessége *a valóság megállapítása.*

[1] Hadtörténelmi Közlemények, 1957. 3—4. sz. 231. l.
[2] Uo. 247. l.

Petőfiről azonban ki rajzolhat inkább hamis képet: az-e, aki tekintettel van az ő következetes, meg nem alkuvó, határozott, szavaiban és tetteiben egy, „büszke és méltán büszke", forradalmi — vagyis nem mindennapi, hanem rendkívüli, a hősökre jellemző — egyéniségére, vagy pedig az, aki mindezt vagy nem tudja, vagy nem akarja figyelembe venni? Szó sincs arról, hogy kritikai vizsgálódásaim során Petőfit meg akartam fosztani emberi vonásaitól, s az „élettelen, mozdulatlan, jéghideg bronzszobor" lenne az eszményképem, miként Dienes állítja, elvem pedig az lenne: „ne törődj a feltétlenül igazzal, amit szebbnek ítélsz, fogadd el igaznak."

Nyomatékosan hangsúlyozni kívánom azt az álláspontomat is, hogy *az igazság* követelményének szempontjából *Petőfi iránt a legigényesebbnek kell lennünk!* Ezt ő kívánta, midőn kora megbántásaival szemben az *„igazságos utókor"*-ra hivatkozott, s bízott abban, hogy *„a história tribünjén"* tetteiről igaz ítéletet mondanak. A Petőfiről szóló tudósításoknak tehát *mindenekfelett hiteleseknek kell lenniük!* Ez az én álláspontom: *a feltétlenül megbízható*, nem pedig a „hihető", a „lehetséges", a „valószínű", ahogyan Lengyel tudósításainak egyes állításait is értékelték.

Dienesnek azt a kijelentését, hogy az igazság felmutatása *„érdem"*, megint csak teljes mértékben osztom. Hozzáteszem azonban, hogy a hamisítások leleplezése nem kevésbé fontos feladat, és ez is *érdem*. Különösen, ha olyan fontos kérdéssel áll kapcsolatban, mint Petőfi megítélése.

Lengyel József közléseiről határozottan állítom, s az alábbiakban részletesen kifejtem a következőket:

a) Közléseiben olyan valótlanságok és ellentmondások vannak, amelyek miatt tudósításait Petőfi utolsó óráiról és halála helyéről hitelesnek elfogadni nem lehet.

b) Lengyel a „koronatanú" szerepét nem töltheti be ebben a fontos kérdésben, ha figyelembe vesszük egyéniségét a saját nyilatkozatai és magatartása alapján.

c) Az újabb vizsgálódások Lengyelről egyoldalúan alakították ki a feltétlenül megbízható tanú képét és szerepét. Közlései elfogulatlan bírálata helyett állításai erősítését, ellenfelei kisebbítését tekintették feladatuknak. Ez elsősorban *Dienes András: A Petőfi-titok* c. könyvéből állapítható meg, de ebben a szellemben szól a kérdésről *„A Petőfi eltűnése körülményeinek tisztázására kiküldött román—magyar akadémiai munkaközösség jelentése"* is.

Dienes azt jogosan követeli, hogy Petőfiről nem szabad tudományos munkában bronzszobrot bemutatni. Nem lett volna szabad azonban Lengyelről sem úgy kialakítani a feltétlenül hiteles tanú bronzszobrát, ahogyan Dienes tette, akinek — szerinte — mindenben igaza volt, s akinek minden ellenfele csak alaptalanul vádaskodott.

Most is állítom, hogy az a kép, amelyet Lengyel Petőfinek a fehéregyházi csata alkalmával tanúsított magatartásáról megrajzolt, *nem hű Petőfihez.* Idegen *„a Petőfi-kép"*-től, ahogyan Petőfit nemcsak tanárok és diákok, az ifjúság mint eszményképet ismerik, hanem amit róla a

tudományos vizsgálat is megállapított, amilyennek őt tetteiből ismerjük. Ezért igenis, Lengyelt csak abban az esetben lenne szabad hiteles tanúnak elfogadni, ha adatainak igazsága mindenek felett állna. Szeretném, ha Dienes ebben a kérdésben vallott elvi álláspontomat így ítélné meg.

Volt-e mármost Petőfinek állásfoglalása abban a kérdésben, hogy az ő katonai szereplését, tetteit, részvételét a magyar szabadságharcban milyennek lássák és ítéljék meg? Minden Petőfi-ismerő tudja, hogy nagyon is határozott álláspontja volt. Nem akarta, hogy akár a kortársai, akár az utókor úgy vélekedjenek róla, hogy csak hirdette a szabadság eszméjét, csak tüzelt a szabadságharcra, hanem bizonyságot akart tenni arról, hogy eszméiért minden áldozatra kész, a népek szabadságáért és a magyar nép szabadságáért az életét is fel kívánta áldozni.

Az *„Egy gondolat bánt engemet..."* c. költemény alapgondolatának meghirdetése Petőfi részéről éppúgy nem volt „szerepjátszás", mint ahogy Kossuth Lajoshoz 1849. január 13-án írt levele sem volt az. Ebben többek közt ezt írta: *„ha dicsőséggel nem harczolhatok, gyalázatot sem akarok nevemre hozni, s mostanában, véleményem szerint, gyalázat nélkül csak Bem mellett lehet az ember..."* Azért kérte Bem hadseregébe való áthelyezését, hogy — miként írta — *„mellette... tanulhassam a katonáskodást, s ha megtanultam, le fogom róni tetteimmel e kölcsönt, mert nekem meggyőződésem, hogy egyike leszek a haza megmentőinek."*[3]

Az őrnagyi kinevezés kérésekor pedig szintén Kossuth Lajosnak Petőfi ezt írta: *„Nevezzen ki azon táborhoz, mellynek legnagyobb és legnehezebb tennivalói lesznek, mert az én erélyem és bátorságom ott éri el tetőpontját, ahol mások kétségbe esnek. Legrosszabb esetben, ha a fatum könyvébe más volna írva, mint az én szívembe: szaporítani fogom azok számát, kik, ha életökkel nem hozhattak is hasznot a hazának, legalább halálukkal becsületére váltak."*

Kritikai vizsgálatomban már megemlítettem, hogy Petőfi milyen magatartást tanúsított Bem csatáiban, miért tűzte Bem Petőfi mellére a kitüntetést, s hogy ő erre milyen büszke volt. A kitüntetést Bemnek e szavakkal köszönte meg: „Tábornokom, többel tartozom önnek, mint atyámnak; atyám csak életet adott nekem, ön pedig becsületet."[4] Az az öt tábori levél, amelyet Petőfi 1849 február—június havában a *Közlöny* számára írt, s amelyek itt megjelentek, a *becsületet, hősiességet, dicsőséget emelik ki.*

„A rosszakaratúak és avatatlanok" felé, akik Petőfi katonai rangjáról történt lemondását ellene fordították, ezt írta: „csak arra figyelmeztetem a nemzetet, hogy rágalmazóim olyan emberek, kik egyik-másik sutban hunyászkodtak, míg én Bem oldalánál, Bem által megkoszorúzva harczoltam az erdélyi csatatéreken." A cáfolatot e rágalmazóinak későbbre ígérte.[5]

[3] Kiadta többek közt *dr. Badics Ferenc: Petőfi levelei, Petőfi-Könyvtár XXIII. füz. 169. l.*

[4] *Közlöny*, 1849. ápr. 26-i sz.

[5] 1849. jún. 11-én kelt levele, uo. 1849. jún. 17-i sz.

Ha valaki nem tudná, a „*sut*" nem más, mint „kemence-zug", „kemence möge". Lengyel leírása ide, a lőtávolon kívül álló sütőkemencéhez tette Petőfit a csata döntő szakaszában, mint elmerengő, tétlen embert.

Petőfi rágalmazóinak hősi halálával felelt. Annak a Lengyelnek azonban, aki Petőfi utolsó óráinak helyéül a sütőkemencét jelölte meg, *alapos kritikai vizsgálat után a történetírásnak kell felelnie.*

A vesztett csata után menekülő nagy hadvezérek történelmi példáival Dienes jól felvázolta, hogy ez lehet szükségszerű. Ilyen helyzetben a futás, menekülés nem írható a hősiesség rovására. Ezt elismerem, annak hozzáadásával, hogy a Lengyel-féle közlésekben nem elsősorban a futásra, menekülésre, hanem a leírások egyéb Petőfiről szóló adataira vonatkozólag állítottam, hogy ez Petőfiről hamis kép. Lengyelnél mindenesetre már eleve hitelesebbnek vélem a fehéregyházi csatában részt vett *Lőrincz József őrnagynak* azt a tudósítását: „A segesvári vagy Fehéregyház melletti ütközet kezdetén Petőfit *szuronyos fegyverrel* láttam gyalog a gyalogsorok között — beosztás nélkül — működni."[6]

Papp Lajos, Bem vezérkari főnökének adatát sem lehet mellőzni. Ő azt állította, hogy Petőfit vadászfegyverrel látta. Különös is annak feltételezése, hogy Petőfi, aki még Pesten is kardot viselt, kimegy a csatatérre egészen fegyvertelenül, vagy ne szerzett volna magának valamilyen fegyvert. Arra vannak adataink, hogy az 1848/49-es szabadságharcban szükségből vadászfegyvereket is használtak.

Barthos Zsigmond közlése szerint Petőfi a támadó orosz lovasságnak ellenálló honvéd csapatnak ezt kiáltotta: „Nehogy rendet bontsanak, mert akkor mindnyájan veszve vagyunk!"[7]

Tanulmányomban azt kívántam, hogy Lengyel adatai megbízhatóságának ellenőrzésén kívül a csatában kétségkívül részt vett és Petőfit ismerő személyek közléseinek tulajdonítsanak a kérdés kutatói nagyobb jelentőséget. Ez annál inkább helytálló kívánság lehet, mert bár csak kevés olyan adat van, amely Petőfit a csata aktív szereplőjeként mutatja be, de ezek is cáfolják a Lengyel-féle beállítás hitelességét, s egyben Petőfit olyannak állítják elénk, amilyennek őt egyébként tetteiből megismertük.

Dienes András kifogásolja, hogy kerestem a Petőfi megítéléséhez „méltóbb" közléseket, s úgy látja, ennek érdekében az igazságtól is hajlandó vagyok eltérni. Mivel a „méltóbb" kifejezésbe az elfogultság könnyen belemagyarázható, ehelyett a *hűségesebb* szót kívánom használni. Több reményünk lehet, hogy az ilyen adatok értékelése a kutatást közelebb viszi az *igazsághoz.*

[6] *Vasárnapi Újság*, 1861. 56. l.
[7] *Ferenczi Zoltán: Petőfi eltűnésének irodalma*, 102. l.

2. *A Baynovics-féle „felfedezés" és az ellenvélemény megítélése*

Dienes András kutatói eljárásomat olyan *egyenlethez hasonlítja,* melynek baloldalára, az ismeretlen helyére egyszerűen *„felfedezésem"*-et állítottam. „Tehát *nem keresi* az ismeretlent" — mondja Dienes.

Az én „felfedezésem", amint róla Dienes idézőjelben többször szól (bár én ezt a szót tanulmányomban soha nem használtam), Baynovics Mihály Petőfi haláláról szóló eddig ismeretlen leírása. Dienes úgy véli, hogy ez a „felfedezés" látókörömet egészen leszűkítette. Ezt egyszerűen betettem az ismeretlen helyébe, „a másik oldalra csoportosítva minden adatot, amelyről úgy véli, hogy állásfoglalásának kifejezői". — Dienes ezt is írta: „Mezősit idézve fogjuk bizonyítani, hogyan viszi tévútra a kutatót a »felfedezése«."[8]

A Baynovics-féle leírással kapcsolatban Dienes még azt is állítja, hogy tanulmányom Petőfi halálát e leírás „alapján javasolja elfogadni".[9]

Mindenekelőtt téves beállítás az, mintha Baynovics leírását elfogadásra ajánlottam volna! — Ellenkezőleg, ebben a kérdésben meglehetősen tartózkodóan nyilatkoztam. Ezeket írtam:

„Ha ezt nem is tekintjük másnak, mint a Petőfi haláláról szóló leírások egyik ismeretlen változatának, így is figyelmet érdemel."[10]

„Baynovics jelentését korántsem kívánom olyan fontosságúnak feltüntetni, hogy ez Petőfi utolsó perceinek, elesténk és eltemetésének leírásával az eddigi bizonytalanságból kivezető utat jelent. Értékelését, kritikai megvizsgálását sem akarom csak magam elvégezni. Nyilvánosságra hozása a tudományos kutatók és érdeklődők számára lehetőséget nyújt a jelentés forrásértékének megvitatására."[11]

Végül a befejező sorok között ezt írtam: „Elsősorban Baynovics leírásának kritikai megvizsgálásához kérek a Petőfi-kutatóktól, várt hozzászólásaikban, segítséget."[12]

Azt is egész tárgyilagosan írtam meg, miképp került elő ez az eddig ismeretlen leírás. Semmiféle hűhót nem csaptam mellette, nem kérkedtem vele, hogy ez az én „felfedezésem". Tudom azt, hogy az ováció saját felfedezésünk mellett visszatetsző, s ez minden értekezés tudományos értékét csak rontja.

Annál feltűnőbb, *miért kívánta Dienes András tanulmányomat most már egy másik, ugyancsak elvi tudományos vonatkozásban kedvezőtlen megvilágításban bemutatni.* Milyen alapon állítja azt, hogy e „felfedezés" birtokában kerültem téves útra, már nem keresem az „ismeretlent", s hogy Baynovics leírását elfogadásra ajánlottam?

Mindenekelőtt *kritikai ellenőrzését* véltem szükségesnek, de ezt is *elfogulatlanul.*

8 Válasz, *Hadtört. Közl.* i. h. 228. l.
9 Uo. 225. l.
10 Uo. 190. l.
11 Uo. 220. l.
12 Uo. 221. l.

Lengyel közléseinek bírálatát Baynovics leírásától függetlenül kívántam és kívánom elvégezni. A kettő között egy vonatkozásban valóban tettem összehasonlítást. Abban, hogy Baynovics, ez az egyszerű ember Petőfit önmagához hű, következetes embernek tüntette fel. — „Mit: hogy én megtagadjam magam, azt nem teszem" — adta Baynovics Petőfi ajkára a kijelentést, mely szerint Petőfi nem volt hajlandó tiszti ruhájának levetésére. — Erre a jellemvonására Dienes is alkalmazhatná Brassai Sámuelt citálva: „Est genuine Petőfianum!" — mint ahogy a Lengyeltől említett *„potomság"* szóról vélekedett.[13] Ne vegye tőlem senki rossz néven és ne írja tanulmányom tudományos értékének rovására sem, hogy lelkesedtem azon, midőn a nép egyszerű fia olyannak rajzolta meg Petőfit, amilyen jelleműnek őt valóban ismertük, s amilyennek ő is kívánta, hogy lássák. Nem pedig olyannak, amilyennek Petőfit Lengyel tüntette fel. Azt hiszem, annak Dienes András is örül, ha nem mint a kérdés tudományos vizsgálója, hanem mint a Petőfi-legendák gyűjtője, hogy a költőt népünk így ismeri. Félreértés elkerülése végett azonban ehhez még hozzá kell tennem: a történelmi hitelességű adat és a legenda között különbséget tudok tenni. Egynéhány, tudományos munkákba is belekerült, hitelesnek elfogadott tudósításról megállapítottam már, hogy a legendák világába tartoznak. Dienes András ismeri egyéb Petőfi-tanulmányaimat, s jól tudja, mennyire *az igazság felkutatásának szempontja vezetett* ezekben is.

Ennek ellenére Dienes úgy nyilatkozott, hogy mivel Petőfi szülőhelyének kérdésében elmondott véleményem után „alkalmam nyílt" az eltűnés problémájával való foglalkozásra is, „egy törvényt látunk itt teljesülni: *ahol a kutató mindenképpen ellenvéleményt akar produkálni, ott mindig ilyen sovány bizonyítóanyag kerül a tudomány asztalára,* többnyire igen széles körítéssel."[14]

A *„pontosan Mezősi Károlynak"* adott válaszban a fenti véleményt találtam a legkülönösebbnek. Erre viszont azt mondhatom, hogy vitánk során és a szóban levő probléma jelentőségéből mindenki, aki polémiánkat figyelemmel kíséri, megállapíthatja, vajon „mindenképpen ellenvéleményt" akartam-e produkálni, vagy az ellenvéleménynek van-e komoly alapja is. A „tudomány asztala" körül helyet foglalókra bízom, döntsék el: kritikai vizsgálódásaimban mi több, a bizonyítóanyag-e vagy a körítés.

Természetesen *ne a tekintély elve alapján* döntsenek. Már előző tanulmányomban is kifejeztem azt, hogy Dienes András kutatómunkája iránt nagy tisztelettel viseltetem, felfogását s még kevésbé személyét a legkisebb mértékben sem kívánom bántani. Ezt a szándékomat most újból leszögezem.

Dienes András azonban ne kívánja azt, hogy Lengyel egyik adatáról (arról, hogy Lengyel Petőfit „szőke" férfinak írta) azért ne lehessen jogos

[13] *A Petőfi-titok* 148. l.
[14] *Hadtört. Közl.* vita 228. l.

az én észrevételem, mert ez a „nagy kutatóknak" — Ferenczi, Meltzl, Farnos, Török — nem tűnt fel, ennek nem tulajdonítottak jelentőséget. — Azt se kívánja, hogy mivel ő már húsz év óta kutatja Petőfi halálának körülményeit, a forrásokat alaposan ismeri, a csatateret többször és gondosan tanulmányozta, mindenki feltétlenül elismerje, hogy számára nem lehet *„fogós kérdés"* a Lengyel József ellen támasztott „vád" megcáfolása, miként ezt bizonyára jogos önbizalommal írta.[15] S végül azt sem, hogy a 6:1-hez arány alapján feltétlenül az legyen az igaz, amit a román—magyar akadémiai munkaközösség megállapított és jelentésében összefoglalt. E jelentésben ugyanis Dienes Király István egyik ellenvetését azzal utasította vissza: „vagy hitelt ad egy *hattagú* tudományos munkaközösség által *látottaknak*, vagy nem ad ennek hitelt."[16]

Nem kívánok semmiféle hasonlatot alkalmazni, mint amilyent pl. Dienes tett az előbb említett matematikai egyenlettel és annak ismeretlenjével. Egy ötletes hasonlat nem bizonyíték, de könnyen lehet megtévesztő. Személyes élményeket sem akarok a vitába belevonni, mint pl. Dienes, amikor Breit Józseffel való ismeretségére hivatkozva állítja, hogy e hadtörténetíró „érdeklődési területén teljesen kívül esett Petőfi eltűnésének kérdése", így azt az állítását, hogy Petőfit a fehéregyházi csatában „mint rendesen, legelsőnek a küzdők sorában" látták, csupán „kegyeletes" vélekedésnek lehet tekinteni. Annyit valószínűleg Dienes sem akar megtagadni Breittől, minden személyes ismeretség ellenére, hogy tudott Petőfi katonai tevékenységéről, a szabadságharcban, a vízaknai csatában való részvételéről, s még Lőrincz József honvédőrnagy közlését is ismerhette arról, hogy Petőfit a gyalogsorok közt látta szuronyos fegyverrel „működni". Ezekből az adatokból, figyelmen kívül hagyva Lengyel tudósításait, mint hadtörténetíró jogosan vélekedhetett Petőfiről úgy, mint ahogy megírta.

Breit Józsefre való hivatkozásomat Dienes „sajnálatos jelenség"-nek írta, s azt mondta, ezt Lengyel ellen „dokumentum"-ként használom fel. — Mindenesetre annyit tudok, hogy egy történetíró állítása és néhány szava nem „dokumentum". Nem is ilyen értelemben hivatkoztam Breit József munkájára, hanem *„A Petőfi-életrajzok és történeti munkák állásfoglalása"* c. fejezetben sorra vettem, mennyire elfogadott vélemény a Lengyel-féle és ehhez hasonló közlés mind a Petőfi-életrajzokban, mind a történelmi munkákban. Az *egyetlen* Breit József-féle véleménnyel szemben pontosan *hat*, köztük Dienes András álláspontjára hivatkoztam, annak során, hogy a megállapításokat és nézeteket felvázoltam. Breit Józsefre való hivatkozással tehát nem „bizonyítóanyagot" kívántam produkálni, hanem csak egy hadtörténetírónak az általánostól elütő, a Lengyel-féle képpel ellentétes vélekedésére mutattam rá.

[15] Uo. 223. l.

[16] *A Petőfi eltűnése körülményeinek tisztázására kiküldött román—magyar akadémiai munkaközösség jelentése.* — I. Osztály Közleményei X/3—4.

Dokumentum, mégpedig a „jelenlegi kutatás" álláspontja szerint, is döntő jelentőségű dokumentum *Lengyel és Heydte* közlése. Midőn ezek történelmi formásértékét az alábbiakban előző tanulmányomnál alaposabban vizsgálom, e kutatásom megítélése iránt csak annyi tárgyilagosságot kérek, mint amennyiről magam bizonyságot teszek.

3. Lengyel közléseinek bírálata

Dienes András A Petőfi-titok c. könyvében írja, hogy a Petőfi halálával foglalkozó irodalom „adathalmaza jóindulatú tévedők, zavart emlékezetű emberek, rajongók, fantaszták, fecsegők, csalók vallomásainak csudálatos dombja. Dühösen estem neki ennek a nagy lelőhelynek, egy évtizednyi munkámba került innen egyenként kiásni a valamennyire is használhatónak látszó adatokat, majd letisztítani a lényegről a díszmagyaros Petőfi-kultusz vakrozsdás frázisait és körzővel, egy ilyen józan szerszámmal leméri a mondanivalót..."[17]

A továbbiakban azt írta, hogy a csata napján délután 5 órán túl *Bem katonái közül* Petőfit senki sem látta, de „látta egy környékbeli orvos, a csata egyik vendégszereplője, pár perccel a halála előtt és látta az ellenség egyik tisztje néhány perccel a halála után." Ezt a székelykeresztúri orvost, *Lengyel Józsefet* nevezi Dienes a Petőfi halála körülményeiről támadt per *koronatanújának*. A másik döntő tanú pedig *Heydte* osztrák őrnagy. Vizsgálódásai arra az eredményre vezettek, hogy elsősorban e két ember közléseit kell hitelesnek elfogadni.

Tanulmányomban ezt az álláspontot *„a mai kutatás"* kifejezéssel említettem. Dienes a „mai kutatás" megnevezést kissé zokon vette. Pedig rajta kívül és már előtte *Illyés Gyula* is Lengyel és Heydte közléseinek egybehangzóságát állította, vagy talán csak „utalt rá" 1937-ben, a Tükörben megjelent cikkében, mint ahogy ezt a román—magyar akadémiai munkaközösség jelentése is, a kérdés történelmi előzményeinek vizsgálata során megemlítette.[18] *Illyés Gyula Petőfi* c. könyve függelékében Petőfi halálának kérdését az „újabb adatok nyomán" tüzetesebben vizsgálta, minthogy ezt „senki sem végezte el". Fő forrásainak Lengyel és Heydte közléseit ismerte el. 1945-ben a csatateret is bejárta. — A magyar —román akadémiai munkaközösség jelentése is *„jelenlegi kutatás"*-ról szól. Azt az álláspontot tehát, hogy a kérdés tisztázását elsősorban Lengyel és Heydte közlései alapján kell elvégezni, *többen képviselik*. A „mai kutatás" kifejezést ezért használtam, s válaszom nem szólhat *pontosan* Dienes Andrásnak, mint ahogy ő bíráló szavait *„pontosan"* hozzám intézte. Azt távolról sem kívántam, hogy Dienes tanulmányomat *„mai kritikai vizsgálat"*-nak nevezze, miként írja, hogy nem így beszél róla.[19] Legyen ez csak az én szerény egyéni kritikai vizsgálatom. Egyet azonban

17 130. l.
18 I. jelentés 239. l.
19 *Hadtört. Közl.* i. h. 223. l.

nagyon szeretnék: ha ahhoz a megállapodáshoz szigorúan tartanánk magunkat, hogy ebben a vitában kizárólag az érveknek és ellenérveknek lehet szerepük. Az *igazság érdekében* azután ezen a téren a leleplezéseknek ne legyenek korlátai.

Ezek előrebocsátása után sorra veszem, melyek azok a valótlanságok és ellentmondások, melyek, véleményem szerint, Lengyel, mint koronatanú szerepeltetésének jogosultságát kizárják. Meg kell még jegyeznem, hogy egyes ellentmondásokra már *Lengyel kortársai* rámutattak, a román—magyar akadémiai munkaközösség jelentésének megvitatása alkalmával pedig *Király István* is felhívta a figyelmet Lengyel több olyan adatára, amelyek miatt közlései hitelessége iránt kétségét fejezte ki. Bírálatát azzal zárta, hogy Petőfi halálhelyének megállapítása (Ispánkút) bizonytalan, a kérdést nem lehet lezártnak tekinteni. Ez a jelentés és vitája előző tanulmányom elkészítése idején még nem jelent meg, akkor csupán a napi sajtó szűkszavú közlésére hivatkozhattam. Mostani vizsgálatom során természetesen a hatos bizottság jelentésére is figyelemmel voltam.

a) *Mikor ment ki Lengyel a csatatérre?* — Lengyel József a fehéregyházi csatában való jelenléléről és ottani tevékenységéről, megfigyeléseiről részletesen két alkalommal nyilatkozott. Először 1860-ban a *Vasárnapi Újságban*, másodszor 1874-ben a *Történeti Lapokban*. E két tudósítást *a román—magyar akadémiai munkaközösség jelentése* is — Gyalókay Lajos cikkén kívül — *„főforrásaink"*-nak nevezi, s rájuk Lengyel I. és Lengyel II. megjelöléssel gyakran hivatkozik. A munkaközösség kijelentette, hogy Lengyel közléseit *„elvben hiteles forrásoknak ismeri el"*.[20]

Nem kis jelentőségű dolog, ha egy hattagú akadémiai munkaközösség a tagok aláírásával hitelesített jelentésében egy történelmi forrás megbízhatósága mellett ennyire kiáll. Ezt a következő *alapon* tette:

„Lengyel ellenfelei, a Hallerek, kétségbevonták, hogy a keresztúri sebész egyáltalában ott volt-e délelőttől fogva az ütközet közelében. Haller József szerint... csak délután vitte oda a kíváncsiság: „Lengyel fél 5 órakor érkezett Fejéregyházára vagy melléje." Ezzel szemben Lengyel II. név szerint megnevezi azokat, akiknek kocsiján júl. 31-én reggel Keresztúrról Fehéregyházára ment (Minorich Károly honvéd hadbíró, később Kolozsvár polgármestere, Pajna Ferenc honvédtiszt, utóbb Marosvásárhely főjegyzője) — a megnevezettek Lengyelt soha sem cáfolták."

A Lengyel II. pontos megfigyelése mindenekelőtt azt árulja el, hogy a *„megnevezettek"* közül az egyikre, Pajna Ferencre már Lengyel is mint *„néhai"*, tehát elhunyt személyre hivatkozott. Így csak az egy Minorich Károly tehetett volna bizonyságot Lengyelnek arról az állításáról, hogy együtt mentek ki Fehéregyházára. Hogy azonban *mikor* mentek ki: reggel-e, délelőtt-e vagy délután, erre vonatkozólag Lengyel

20 I. jelentés 242. l.

nem hivatkozott tanúkra! Második közlésében az egyik legfeltűnőbb jelenség éppen az, hogy *már nem beszél a csatatérre reggel történt kiérkezéséről, mint az elsőben tette.* Ennek ellenére a munkaközösség Lengyel megnevezett tanúira való hivatkozással, mivel ezek nem cáfoltak, azt vélte bizonyítottnak, hogy Lengyel már „r e g g e l" kiment Fehéregyházára, s ezen az *„alapon"* ismerte el Lengyelt *„elvben hiteles forrásnak".*[21]

Az első feladat pedig Lengyel tudósításai hitelességének tisztázása szempontjából az, hogy megvizsgáljuk, valóban nem keveredett-e ellentmondásokba. Az *időpontok* tekintetében is bizony a két Lengyel-féle írásban súlyos ellentmondásokat találunk.

Lengyel *első* közlésében valóban azt állította, hogy *a csatatérre már reggel* kiment:

„Petőfi szekeren jött s *minket* csakis Héjjasfalvánál ért be. — Reggeli 7—8 óra között *hallottuk* az első előcsapati aprófegyvertüzelést, s közben egy előőrsön álló 6 fontos ágyú hangját... Csakhamar *leértünk* Fehéregyházához, hol a csapatok felállása után azonnal *megkezdtük* a támadást. — A legelső lövést egy 6 fontos ágyúból Bem tábornok tétette... *mi* a romok között foglalánk helyet, én hivatásommal — a sebesültek kötözésével — elfoglalva..." Ki az, aki ebből az előadásból nem azt állapítaná meg, amit maga Lengyel is ki akart fejezni, hogy ő a csatatérre már *reggel* kiment, a csata megkezdésekor már ott volt?

Ezután jön a *Lengyel II. meglepetése!* — Második írásában már nem állította, hogy a csatatérre reggel ment ki, hanem csak azt írta: *„1849. július 31-én"* szekerezett le a *„csata színhelyére".* Nem is a név szerint említett két hadbíró-tiszt *„kocsiján"* ment ki a Héjjasfalva és Fehéregyháza közötti út fele távolságáig, hanem — miként Lengyel írta — a *saját szekerén.* Közlésében ugyanis ez olvasható: „Szekeremet a fehéregyházi határ felső részében a volt szökőkútnál az országúton a többi élelmezési és podgyászszekerekhez állítván, Gölner élelmezési tiszt lován bementem a falu közé." (A munkaközösség jelentése szól arról, hogy Lengyel *a hadbíró-tisztek kocsiján* ment ki Fehéregyházára.)

Az *első időpont,* amelyet Lengyel második közlésében megjelölt, a *„Délután 3—4 óra közötti"* idő. *Ekkor* robogott el az országúton, miként Lengyel írja, egy Székelykeresztúron kijavított ágyú. „Szembe ezzel jött Petőfi, s miután szemével darabig kísérte, maga is a fogadó udvarába, ... szekere felé tartott" — szól Lengyel, *Petőfivel történt első találkozásáról,* holott korábbi írása szerint *őket* Petőfi már *reggel Héjasfalvánál* beérte.

Mi ez, ha nem kétféle olyan állítás Lengyel részéről, amely az ellentmondás tökéletes megnyilatkozásának tekinthető?

Lengyel a továbbiakban ezt írta: „Én a hat fontos után lovagoltam, s láttam, hogy az alsó falu végétől nem messze felállott, s lőni kezdte az oroszokat."

[21] Uo.

A fentiekben tehát *Lengyel maga írta meg*, hogy csak *délután 4 óra tájban lovagolt ki* Fehéregyháza falu nyugati szélére! — A Lengyel I-ben pedig azt állította, hogy már *reggel* helyet foglalt a romok között, ott hivatásával, a sebesültek kötözésével foglalatoskodott. — Ez sem lenne ellentmondás? Igen nagy ellentmondás ez. Alkalmas arra, hogy a Lengyel-féle közlések történelmi forrásértékét egyszeriben megsemmisítse. A munkaközösség azonban az ellentmondások megállapítása helyett a Lengyelt II-t az orvos saját állításán *túlmenően* is igazolni kívánta, mikor a két hadbírósági tisztre való hivatkozással állította, hogy Lengyel már *reggel* megjelent a csatatéren. Olyan forrás, amely ilyen módon való hitelesítésre szorul, nyilván nem hiteles.

Haller József Lengyel *1874-ben* történt közlése alapján, *magának Lengyelnek* az írása nyomán jogosan állíthatta *1889-ben*, hogy Lengyel csak délután érkezett Fehéregyházára. Lengyel II. nem *„ezzel szemben"* nevezte meg tanúit, miként a munkaközösség jelentése írja, annak bizonyítására, hogy már *„júl. 31-én reggel"* kiment a csatatérre, mert a Lengyel II. is, 15 évvel Haller cikkének megjelenése előtt, már csak azt közölte, hogy a kiérkezés délután történt.

Van itt azután egy érdekes *láttam — nem láttam* kérdés Gamerra Gusztáv és Lengyel József között.

Lengyel ugyanis 1874-ben ezt írta: „A fogadó előtt találtam gr. Lázár Albert és báró Gamerra Gusztáv urakat."[22] Lengyel még egy közlésében szólt arról, hogy Gamerrát a „falu között... a fogadó előtt" látta.[23] Ez a Gamerra, akire Lengyel talán azért is hivatkozott, hogy a maga jelenlétét bizonyítsa, mindenesetre cáfolt, hogy ő viszont nem látta Lengyelt. Erre Lengyel azt a választ adta: „Egy csata nagy helyen szokott lefolyni. Aztán meg némelykor csak azt látja meg az ember, a kit akar."[24]

Lengyel és Gamerra, a volt székelykeresztúri térparancsnok a viták során ellenfelek voltak. Lengyel József azonban *nem cáfolta Gamerra jelenlétét*, sőt reá kétszer is hivatkozott, mint akik Fehéregyházán találkoztak. Annál érthetetlenebb, midőn az akadémiai munkaközösség jelentésében ezt olvashatjuk: „Lengyel József már megcáfolja, hogy Gamerra egyáltalán ott volt az ütközetben."[25] Nem, ilyen cáfolatot Lengyel nem tett.

Magának Lengyelnek a helytelen idézése terén a munkaközösség ennél csak egyszer követett el nagyobb tévedést, amidőn ezt írta jelentésében: „Szendrey Júlia próbálta kideríteni férje eltűnésének körülményeit... Székelykeresztúrra utazott, ott beszélt Lengyel Józseffel, Petőfi utolsó óráinak egyik szemtanújával."[26] Annyira nem mélyült el a munkaközösség a Lengyel I. és II. tanulmányozásában, hogy ne tudná, Lengyel mindkettőben az ellenkezőjét állította, vagyis azt, hogy *nem beszélt*

[22] *Történeti Lapok*, 1874. évf. 397. l.
[23] Uo. 352. l.
[24] *Magyar Polgár*, 1879. aug. 15-i sz., *Lengyel József: Petőfi eltűnésének kérdésében* c. cikke.
[25] I. jelentés 253. l.
[26] Uo. 237. l.

Petőfi nejével? A Lengyel I-ben ugyanis ez áll: „Ezen tőlem hallottakat beszélték el nejének is..."[27] A Lengyel II. pedig még nyíltabban írja: „Azon télen Petőfi neje volt itt Balázs Sándorral, férjét nyomozni. — Vele személyesen nem találkoztam, de tudom, hogy mások elbeszélték neki azon körülményeket, melyeket tőlem hallottak, s azt mit b. Heydte mondott."[28]

Azt megértem, hogy a Segesvárra utazó munkaközösség nem vihette magával a Petőfi halála körülményeivel foglalkozó egész irodalmat, s így egyes hivatkozásai nem egészen pontosak,[29] de a Lengyel-féle visszaemlékezéseket, amelyeket a munkaközösség mindjárt jelentése első lapján „ma is döntő jelentőségű dokumentum"-nak értékelt, mégis csak a legpontosabban kellett volna idéznie és a legszigorúbb tárgyilagossággal elbírálnia.

Dienes András, midőn 1947-ben *egyedül* ment Segesvárra kutatni, még megtehette — miként *A Petőfi-titok* c. könyvében írta —, hogy *nem volt „pártatlan" kutató,* aki majd a helyszínen dönti el, hogy a százesztendős vita tengernyi tanúvallomása közül kinek nyújtja a pálmát." Dienes ezt „őszintén" kijelentette, s megírta azt is: „Nem, én a *per anyagának ismeretében* abban a tudatban utaztam Segesvárra, hogy egyedül a Lengyel—Heydte álláspont az, ami elfogadható és feladatom annyi, hogy tisztáznom kell a helyszínen a vallomások sötét foltjait."[30] Bár a hatos munkaközösség jelentése hangsúlyozza, hogy „valamennyi forrás figyelembevételével" kívánta „Petőfi utolsó óráinak hiteles történetét" megállapítani,[31] a jelentésből megállapíthatóan és abból, hogy Lengyelt „elvben hiteles forrásnak" ismerte el, elsősorban szintén a Lengyel—Heydte-közlések valóságának bizonyítására fordított legnagyobb figyelmet. Így jutott el erre a megállapításra: *„Eredményeink általában megegyeznek azzal az állásponttal, amelyet Dienes András »A Petőfi-titok« c. könyvében és előadásaiban kifejtett."* A jelentést a munkaközösség „pontról pontra bizonyított előadás"-nak minősítette, úgyhogy ezzel szemben az ellentmondó adatok „pontról pontra menő cáfolatát" nem is tartotta szükségesnek.[32]

b) *Lengyel hazatérése a csatatérről.* — Ezt a kérdést is Lengyel saját tudósításai alapján meg kell vizsgálnunk. — Lengyel második közlésében azt írta, hogy szekéren ment ki a szökőkútig. *Szekerét* az itt levő élelmezési és poggyászos szekerek közt hagyta. Gölner élelmezési tiszt lován bement a faluba, majd egy hatfontos ágyú után kilovagolt a falu szélére. Az orosz ellentámadás megindulásakor lóháton kezdett futni. Lóháton tért haza.

27 *Vasárnapi Újság,* 1860. 597. l.
28 *Történeti Lapok,* 1874. 299. l.
29 *Pl. Történeti Lapok* helyett *Történelmi Lapok,* a *Tükör*-beli cikk nem 1936-ban jelent meg, hanem *1937-ben,* a *fekete* szakáll megjelölése elől elhagyta a „grossem" jelzőt.
30 *A Petőfi-titok* 171. l.
31 I. jelentés 241. l.
32 Uo. 252—253. l.

A Lengyel I. és II-n kívül Lengyelnek még egy *harmadik* közlése is van, szintén 1874-ből.[33] Ez a Lengyel II-nél mintegy három héttel korábban jelent meg. Hazatéréséről és lova sorsáról Lengyel ebben a leírásában tudósít.

„Az én lovam más nap ezen futtatás miatt megdöglött" — írta Lengyel. Hazaérkezésének időpontjáról pedig ezt közölte: „estve 11 órára, mikor engem itt mindenki odaveszettnek hitt, a piarczra hazakerültem."

Ebben a korábbi közlésében Lengyel még nem Gölner lováról, hanem „az én lovam"-ról írt, s azt állítja, hogy lova a futtatás miatt elpusztult. Arról, hogy *szekerének* mi lett a sorsa, Lengyel sohasem emlékezett meg. Több figyelmet érdemel a *futtatás*. Mindjárt ennek megkezdése. Lengyel erről ezt írta:

„Én Petőfivel Fejéregyház alsó végén a patak hídja mellett állottam, ő gyalog, én lóháton. — Innét indultunk mi ketten futni, akkor mikor már a lovasság a hátunk melletti utczán rég elfutott, s Bem is más oldalról futásban volt." — Lázár Alberttel való találkozásáról állítja Lengyel: „Én őt u t o l é r t e m, hogy épen mely ponton, nem emlékszem."

Vagyis itt azt írta, hogy már a Fehéregyháza alsó végénél levő pataknál *lóháton volt*, jóval a lovasság után kezdett futni, még Lázár Albertet is utolérte, este 11 órára érkezett be Székelykeresztúrra és a lova másnap „ezen futtatás miatt" megdöglött.

Lengyelnek azonban „ellenfelei" szemére vetették: ha a hídnál együtt álltak, Petőfi gyalog, ő lóháton, miért nem segített a költőn, miért nem mentette őt meg? Lengyel így válaszolt:

„Ha akartam volna, sem állott módomban Kemény Simont utánozni, mert míg én lovamat rendbe hoztam, s mint gyakorlatlan lovas arra felültem, Petőfi addig már elment volt... A falu között áthaladtomban én őt nem láttam, csakis a Kis Buni útnak az országútjába szögellése tájáu lévő dombról vissza nézve véltem őt egy futó alakban megösmerni. — Ha való az, a mit b. Heydte beszélt, akkor aligha csalódtam."[34]

Vagyis Lengyel mindjárt nem ült lóháton — mint 5 év előtt írta —, egyszerre nem lett olyan jó lovas, aki utolért más lóháton menekülőket, s aki a 22 km-es távolságon lovát annyira meg tudta hajszolni, hogy a szegény pára e futtatás miatt másnap megdöglött. Egyszerre „gyakorlatlan lovas" lett, aki a lóra is csak nagy nehezen tudott felülni, midőn felelnie kellett: miért nem segített a költőnek.

A legérthetetlenebb azonban az, hogy Lengyel szerint Petőfi már előtte elfutott, de őt sem a falun történt áthaladása közben, sem azon túl az országúton nem látta, hanem csak a buni út beszögellésénél levő dombról visszapillantva „vélte" felismerni. Lengyel a közlései közt eltelt időben arról is megfeledkezett már, hogy első tudósításában arról írt, együtt menekült a költővel: „Mi futottunk... a faluból már jól kijöttünk, láttuk..." — Lengyel itt azt sem írta, hogy lova a hídnál állt,

[33] *Történeti Lapok*, aug. 30-i sz. „*Egy szemtanú Petőfi haláláról*" c.
[34] *Magyar Polgár*, 1879. évf. 208. sz. *Mégis Petőfi.*

hanem miután ő gyalog előrefutott „egy helyre", innen vissza kellett térnie, s „helyemre érve lovamat kézügybe kapva ráültem s száguldottam".[35]

A futás — miként Lengyel írta — „délutáni 5—6 óra között" kezdődött."[36] A távolság Fehéregyházától Székelykeresztúrig 22 km. Ekkora távolságon „gyakorlatlan lovas" nehezen tudhatta úgy meghajszolni a lovát, hogy az a futtatástól másnap elpusztuljon. Még ha valami nagy vágtatás lett volna! De Lengyel írta meg, hogy este 11 órára ért be Székelykeresztúrra, vagyis jó öt óra hossza alatt. Ez óránként 4 km-es átlagsebességnek felel meg. Ilyen „futtatás"-tól aligha döglött meg a ló. Egyébként is nem valószínű, hogy egy élelmezési tiszt, akinek a lovát Lengyel kölcsön kérte, valami kimustrált paripát tartott volna, amely ekkora távolságon, ilyen iramban és gyakorlatlan lovas meghajszolása miatt elpusztul. Lengyel 5 óra hossza alatt maga is hazavezethette volna lovát kötőféken, mint ahogy — Lengyel tudósítása szerint — Törzsök Pista Bemet „saját lovára segítvén vezetéken hozta lépésben idáig" — vagyis Héjjasfalvától Székelykeresztúrig, és este 11 órára már szintén beérkezett.[37]

Lengyel az élelmezési tiszttől kölcsönkért lóról semmiféle minőségi vagy egészségügyi véleményt nem adott, csak említette, hogy ez másnap a futtatástól elpusztult. Dienes már megjegyezte, hogy ez „rozzant kölcsönló", „öreg kincstári gebe", „vén táltos" volt,[38] a munkaközösség jelentése pedig „Lengyel gyönge kondícióban lévő lová"-ról beszél, s megállapítja: „Lengyelnek rossz volt a lova (másnap bele is pusztult az e napi hajszába."[39] Nem tudjuk, honnan származnak ezek az értesülések, hogy Lengyel „vén", „gyönge kondíciójú", „rossz" lovat kapott kölcsön Gölner élelmezési tiszttől.

A fentiekből látható hogy futása kezdetéről, Petőfivel való együttfutásáról, vagy csak „vélt" látásáról, a hazaérkezés idejéről Lengyel tudósítása éppen olyan zavaros és ellentmondó, mint a csatatérre történt kimenetelének elbeszélése. Így „a héjjasfalvi országút tanúja" beállítást Lengyel számára nem vélem jogosnak.[40]

c) Lengyel sebészi működéséről. — Dienes András „második leleplezésem"-nek mondja azzal a kérdéssel való foglalkozásomat, hogy Lengyel a fehéregyházi csatában nem ezredorvos volt, hanem „kandi nézö". — Igen, bizonyos szempontból leleplezésnek szántam, hogy erről a kérdésről szóltam, de a leleplezés *nem Lengyelnek szólt.* Arra rámutattam, hogy ezt az ezredorvosnak való titulálást maga Lengyel korrigálta.

Leleplezésem *az irodalomnak,* a Petőfi halálával foglalkozó cikkeknek szólt. Ezek nemcsak a költő halálának 30. évfordulóján (*Szana*

35 *Vasárnapi Újság,* 1860. 507. l.
36 *Történeti Lapok,* 1874. 398. *l.*
37 Uo. 352. l.
38 *A Petőfi-titok* 148—149. l.
39 I. jelentés 247. l.
40 Dienes válasza 226. l.

Tamás a Koszorú-ban), hanem 50. évfordulóján sem akarták még tudomásul venni, hogy Lengyel nem „Bem hadserege ezredorvosa" volt (*Vasárnapi Ujság*). *Gracza György* történelmi munkája Lengyelt szintén „ezredorvosnak"-nak mondja (1898). Ezek az írók akarva-akaratlanul Lengyel közléseinek valóságát erősítették egy valótlan állítással, azzal, hogy Lengyel Bem hadseregének ezredorvosa volt. Ezt a valóságnál többet mondó értékelést nem helyeseltem a múlt irodalmában, s nem fogadom el ma sem. Kérem tehát, hogy Dienes ezt a „leleplezést" ne Lengyelre, hanem a vele foglalkozó irodalomra magyarázza.

Lengyelnek sebészi működéséről szóló közléseit elsősorban a *saját adatai* alapján lehet kétségbe vonni. Abból, hogy első leírásában a csata megindulásától kezdve beszél megfigyeléseiről, a sebesültek kötözéséről. „Délután 4 óra felé a csata öldöklőbb kezdett lenni, a sebesültek szaporodtak" — írta. Második közlésében már azt olvassuk, hogy lóháton csak 4 óra tájban ment ki Fehéregyháza nyugati szélére. Első közlésében beszélt egy kaszai fuvaros felkarjának amputálásáról, a *másodikban* ezt elhallgatja. Ezt állítottam tanulmányomban is: *„második közlésében már nem beszél sebészi tevékenységéről, felkar amputálásáról."* — Dienes azonban arra a következtetésre jutott, hogy ebből nem Lengyel, hanem „Mezősi állításainak hitelességét" lehet kétségbe vonni, mert Lengyel 1879-ben is ezt írta: „A Segesvár—Fehéregyházi csatában, *mint polgári orvos, önként vettem részt és segítettem a megfogyatkozott egészségügyi személyzetnek..."*

Azt „jól érthető magyar nyelven" írtam meg én is, hogy a *második közlésben* Lengyel nem beszélt orvosi tevékenységéről, a kaszai fuvaros felkarjának lemetszéséről. Ez így is van. Nem értem, Dienes ebből miért akarja az én állításaim hitelességét tagadni.

Ha azonban valaki *Lengyel írásaiban* nem lát ellentmondásokat, hallgassa meg *a csatában részt vett szemtanúk vélekedését.*

Lépatsek István, Bem hadseregének valódi orvosa írta meg 1886-ban Haller Józsefnek, hogy Lengyel Székelykeresztúron „csak mint bámészkodó nézte a hadsereg elvonulását".[41] Tehát nemcsak Lengyel „ellenfelei" állították, hogy Lengyel „ambulancehoz rendelve nem volt" (Gamerra, a székelykeresztúri térparancsnok), Lengyel „azon időben a csatatéren jelen nem volt és így Petőfivel ott nem is találkozhatott" (Lázár Ádám) s azt, hogy ott nem volt kötözőhely, oda sebesülteket nem szállítottak, ahol Lengyel — csupán *első* közlése szerint — a sebesülteket kötözte (Haller Ferenc), hanem Lengyel jelenlétét Bem valódi katonai orvosa is cáfolta.

Azt is megírták, hogy a *kötözőhely* a fehéregyházi református templom oldalánál, végig a prefektusi lak előtt állott. Azt mindenki a legtermészetesebbnek vehetné, hogy egy olyan képesített sebész, mint Lengyel volt, ha kimegy a csatatérre és hivatása szerint „a megfogyatkozott egészségügyi személyzetnek" kívánt segítséget nyújtani, akkor

[41] *Budapest* c. lap, 1889. febr. 8-i sz.

legelsősorban *a megszervezett kötözőhelyet keresi fel*, nem pedig mint „kandi néző" a csatatér különböző pontjain jelenik meg. Lengyel ugyanis megfigyelései, Petőfiről szóló közlései pontosságát, e megfigyelések lehetőségét maga indokolta azzal, hogy tevékenysége önkéntes volt, mozgási szabadságát semmi sem korlátozta.

„Megismertük már orvosi lelkiismeretességét és semmi csodálnivalót nem találunk abban, hogy itt Lengyel minden felszólítás nélkül, a magával hozott sebészi műszerek felhasználásával orvosi segélyben részesítette a tűzvonalból érkező, tehát a hídon átjövő sebesülteket" — írta Dienes.[42] A lelkiismeretes sebészről nekem viszont az az elképzelésem, hogy ha a „megfogyatkozott egészségügyi személyzetnek" akart segíteni, akkor mindenekelőtt jelentkezik a kötözőhely vezető orvosánál, és itt ajánlja fel önkéntes szolgálatát. Mint ahogy éppen Dienes egyik adata szerint *Lengyel Sámuel* kerekasztúri gyógyszerész is „a csata alkalmával Lepacsek honvéd törzsorvos kötözőhelyén tevékenykedett".[42/a] A kötözőhely olyan feltűnő helyen, a templom mellett működött, hogy ezzel Lengyelnek feltétlenül valami kapcsolatot kellett volna találnia, mégha külön utakon járt is. Így Lépatsek emlékezhetett volna a segítségére. A felkar kettémetszése mindenesetre „nagyobb műtét". Elismerem, hogy szükségből ezt, vagy még nagyobbat is, pince-óvóhelyen, marhavagonban is elvégzik. Fehéregyházán azonban, nem is olyan messze Lengyel „szükségkötözőhelyétől" működött a megszervezett kötözőhely. A lelkiismeretes orvos, ahelyett, hogy zsebkéssel nekikezd egy ilyen műtétnek, talán inkább beküldötte volna a műszerekkel ellátott kötözőhelyre!

Dienes természetesen a fentiekre azt mondhatja: ez „Mezősi elképzelése". Maradjunk a valóságnál. Ezt vélem én is a legelőnyösebb álláspontnak. De akkor Dienes honnan vette azt az értesülését, hogy Lengyel „a magával hozott sebészi műszerek felhasználásával" végezte az elsősegélynyújtást? Lengyel sehol sem írta, hogy műszereket is vitt ki. Magát csak „kandi néző"-nek mondja, s még azt sem írta meg, hogy a csatatérre a sebesülteknek nyújtandó segítség szándéka vitte ki.

Ilyen válasz nagyon valószínűnek hangzanék: ha egy sebész kimegy a csatatérre, természetes, hogy az orvosi műszereket magával viszi, s ezért állította ezt Lengyelről. — Én is úgy képzeltem el, hogy mikor egy katona kimegy a csatába, mint Petőfi tette, fegyverről is gondoskodik. Ezt valahogy a katonai lelkiismeretesség kérdésének is tekintettem. Katonabajtársai írták is, hogy fegyveresen látták. Csak Lengyel közlései nyomán rögződött meg eléggé az irodalomban az a beállítás, hogy Petőfi a csata fegyvertelen, tétlen szemlélője volt. Lengyel azonban annál odaadóbb segítségnyújtó.

Csak az a hiba hogy sebészi tevékenységéről szóló előadását senki egyetlen szóval meg nem erősítette, sőt ezt többen kétségbe vonták, éppúgy, mint Petőfi Lengyel előadása szerint történt menekülését.

[42] *A Petőfi titok* 145. l.
[42/a]. Uo. 137. l.

Az olyan „túlságos szerény bajtárs" is, mint amilyennek *Pünkösti Gergely* honvédőrnagy *Lőrincz József* őrnagy bajtársát jellemezte,[43] Lengyel közléséről így vélekedett: a „hirtelen általánossá és rendetlenné vált retirade alatt — ha Lengyel úr levele szerint, Petőfi Fehéregyház tanorkapu lábjánál, tehát a közlekedőúton állt — ezen falunál hátrább a rohanó özön orosz lovasság miatt gyalog nem menekülhetett."[44]

Tehát bármilyen oldalról vizsgáljuk is Lengyel leírásait, egyúttal a csatában részt vett kortársak cáfolatával vagy kétkedéseivel találkozunk.

d) Még egyszer a „szőke" Petőfi. — Mivel Lengyel első leírásában Petőfiről — Heydtre való hivatkozással — mint „hegyes álszakálú *szőke* egyén"-ről szólt, s köztudomású, hogy a költő haja, szakálla fekete volt, ennek alapján is kifejeztem kétségemet, egyáltalában ismerte-e, látta-e Lengyel Petőfit.

Ezt annak figyelembevételével tettem, hogy Lengyel, leírása szerint, a csata napján Petőfit *többször közelről látta.* Szólt hozzá, figyelemmel kísérte Petőfi helyváltoztatásait, Petőfi válaszolt neki: *„potomság"*, látta őt „fedetlen fővel" futni stb.

Második közlésében viszont, midőn Lengyel már bizonyára tudomást szerzett a költő valódi külsejéről, a „szőke" jelzőt egyszerűen elhagyta. Minden indokolás nélkül.

Dienes Lengyel pontatlan megfigyelését és téves közlését a csata hevével menti. Szerinte Lengyelék „pokoli tüzérségi tűzben" voltak. Egy lövedék Petőfitől 30 lépésre csapódott be, a költő arca „portól és csatatéri füsttől lepett" volt. Végül Dienes még a saját harctéri élményének elmondásával is bizonyítani kívánta hogy „mikor a föld reng alattunk", ilyen kisebb részleteket, mint valakinek a hajszíne, nem szoktunk megjegyezni.

Dienes mindenesetre a Lengyeltől megrajzolt csatatéri helyzetet eltúlozza, nagyon is drámainak tünteti fel. Lengyel ugyanis azt írta: „Mi lőtávolon kívül valánk." Petőfit többször látta „helyéről távozni, de mindig visszakerült s gyönyörködni látszott, miként szedik össze a székely fuvarosok a nem messze lecsapott golyókat." Lengyel további adata szerint Petőfi „egy sütőkemenczére ülve belémerül a csatatér és táj szemlélésébe". Petőfi a híd karfájához dőlve „állott mintegy fél óráig elmerengve". Utána „hátát a falu kapuzábjához vetve nézte a csatát és elmerült gondolataiba". Bőséges alkalma volt tehát Lengyelnek már itt, a saját leírása szerint Petőfi megfigyelésére. Különös is, mennyi apró dologra emlékezett, még Petőfi hangulatáról is leírást adott (gyönyörködött, szemlélődött, elmerengett), csak éppen a költő külsejét nem jegyezte meg.

Lengyel azonban, leírásai szerint, nemcsak közvetlenül a csatatér mögött, hanem nyugodtabb helyzetben is találkozott Petőfivel. Így már

[43] Hegyesi Mártonnak 1899-ben küldött levelében. *Kiskun Múzeum*, Hegyesi-féle hagyaték.

[44] *Vasárnapi Újság*, 1861. 56. l.

reggel Héjjasfalván, mikor a költő *őket* (Lengyeléket) beérte (első közlés). Délután 3—4 óra között is, midőn Petőfi a fogadó udvara felé tartott. Lengyel ekkor megfigyelte, hogy a költő a csatatérre robogó egyik kijavított ágyút „szemével darabig kísérte" (második közlés).

Második leírásában Lengyel már nem is azt mondja, hogy a Petőfitől alig 30 lépésre lecsapott ágyúgolyó pora a költőt lepte be, hanem: *„a homokos földet reánk szórta"*. Vagyis ő is ott volt Petőfi közvetlen közelében. — Dienes szerint Lengyel nem állt Petőfi „közvetlen közelében", s tévedek, midőn azt vélem, hogy a sütőkemence azon a portán lett volna, amelyiken Lengyel elhelyezkedett.

Dienes lelkes fáradozását és buzgóságát dicséri, hogy felkutatta, idős fehéregyházi román parasztasszony kikérdezése révén, hol is volt a Sárpatak hídja közelében az 1848-as tűzvészben leégett, romos ház. Az öregasszony megmondta, hogy csak *egyetlen* ilyen ház volt ott, *Radu Mojse* háza. Dienes ki is fejezte nézetét: „tehát bizonyos, hogy ennek a kemencéjén ült Petőfi."[45] — Sok öregasszony elbeszéléséről kiderült már, hogy az hamis. *Storian Maria* hogy is emlékezhetett volna 1947-ben az egy századdal előbbi állapotra, melyik ház állott romokban? De ha történetesen ennek az öregasszonynak igaza volt, s Petőfi a megnevezett ház sütőkemencéjére ülve nézte a csatateret (Dienes szerint: „a sütőkemencén ülve volt némi kilátása a csatatér felé is"), s mivel Lengyel is azt állította, hogy kötözőhelye a romok közt volt, a logika törvénye szerint Petőfinek és Lengyelnek egy portán kellett tartózkodniuk. Ki tudja azonban nyugodt lelkiismerettel elfogadni, hogy ennek az okoskodásnak egyetlen tétele is igaz-e?

Nem tudom, tévedek-e ezek után — mint Dienes írja —, midőn úgy véltem Lengyel adataiból, hogy mégiscsak azt kell belőlük kiolvasni: Petőfi és Lengyel egymáshoz közel tartózkodtak, tehát Lengyel megfigyelhette volna, milyen volt Petőfi haja, szakálla. Ha ezzel a problémával a múlt század „nagy kutatói" nem is foglalkoztak, mindenesetre az akadémiai munkaközösség jelentésének megvitatásából kitűnik, hogy Dienes András és Király István Petőfi szőkeségének adatáról már vitatkozott. Úgy látszik, a „mai kritikai vizsgálatot" ez a kérdés mégiscsak érdekli.

Sőt, ha kissé jobban utánanézünk, Ferenczi is megemlíti a „szőke" halott problémáját, csakhogy ő e tévedést *Heydtének* tulajdonította. „A halott, a mint lovaglás közben megfigyelhette, szőke volt, hegyes állszakállal" — írta Ferenczi Heydteről.[46] Ezt az adatot pedig Ferenczi is *Lengyeltől vette* át, mert Lengyel írta 1860-ban, hogy Heydtetől, „Tőle hallottam, miszerint igen jól emlékezett, hogy egy hegyes álszakálú szőke egyént látott az országút mellett..." Ferenczi természetesen nem tudhatott arról, hogy Heydte már előbb bizalmas jelentésében fekete halottról szólt, így hitelt adott Lengyelnek. — Ugyanezt tette Dienes

[45] *A Petőfi-titok* 147. l.
[46] *Petőfi életrajza* III. 378. l.

is, midőn ezt írta: „Heydte hasonloan beszélte el Lengyelnek... az eltérés a szakállnál van, amit az osztrák tiszt itt ugyan hegyes állszakállnak említ, de *szőke* színűnek."[47] Midőn azonban Király István Heydte közléseiben ellentmondást látott, mert „egyik helyen *szőkének*, más helyen *feketének* mondja az általa látott halott szakállának színét", Dienes András ezt már így igazította helyre: „Király István téved: soha Heydte „szőké"-nek nem írta le Petőfit."[48] Ez igaz. Csak Lengyel írta, hogy Heydte mondta, s régebben Dienes is ezt írta.

Végső eredményben azonban ki nem tudósított a valóságnak megfelelően? Nyilvánvalóan *Lengyel.*

e) A terepismeret kérdése. — Tanulmányomban csak röviden említettem meg, Dienesnek *A Petőfi-titok* c. könyvére való utalással, hogy Lengyel elkövetett egy „szerencsétlen térképhibát". Gyalókay Jenő hadtörténetíró Lengyelt emiatt nem tekintette hitelt érdemlő forrásnak.

Lengyel még 1861-ben megírta a *Vasárnapi Ujságban,* hogy tőle, aki nem katona, „szakértői csataleírást senkisem várhat. De azért mégis meg fogom kísérteni, ha a V. U. szerkesztője tett ajánlatom elfogadása által elősegíti. Ekkor szakértővel felvétetem a csata színhelyét, megírom úgy, a mint tudom."[49]

A Vasárnapi Ujság erre a térképre és Lengyel további közléseire nem tartott igényt. Pákh Albert 1861 márciusában az adatközlést és vitát lezárta.

Lengyel eléggé zokon vette, hogy a *Vasárnapi Ujság* a kérdésről szóló újabb tudósításának közlésére már nem vállalkozott, mert később ezt írta: „Pákh Albert, mihelyt egy tudósító által kisüttethette, hogy Petőfi fegyverrel kezében esett el, azon megjegyzéssel zárta be a további kutatást, hogy már elég."[50] — Ez a beállítás igen jellemző Lengyelre. Lőrincz József őrnagy levelét arról, hogy Petőfit szuronyos puskával látta a gyalogsorok között, Pákh 28-nak közölte, s a vitát csak a 40. levéllel zárta be. Lőrincz őrnagy sem állította, hogy Petőfit fegyverrel a kezében látta *elesni.* Lengyel azonban e kérdésről tovább így írt:

„*Petőfi* fegyverrel *kezében esett el, s így nem csak költő és hazafi, hanem hős katona is volt!* Hogy miért kellett neki okvetlen karddal kezében elesni, *hogy hős lehessen,* azt soha sem tudom kitalálni. — Elég az hozzá, hogy ez Pákhnak rögeszméje volt... de mert láttam, hogy e rögeszmével szemben hiába küzdök, elhallgattam akkor."

Ferenczi is megjegyezte Lengyel fenti beállításáról: „Ezt azonban Pákh sohasem mondta."[51] Ami késik, nem múlik. Lengyel később módot talált rá, hogy álláspontját, ismereteit térképen is bemutassa. A térkép a Petőfi Társaság közlönyében, a *Koszorú* 1879-i évfolyamában jelent meg.

47 *A Petőfi-titok* 149. l.
48 I. jelentés 256. és 258. l.
49 1861. évf. 44. l.
50 *Történeti Lapok,* 1874. 352. l.
51 *Petőfi eltünésének irodalma* 62. l., jegyzet.

„Csak ezt ne tette volna!" — írta Dienes, miután szólt arról, hogy „az orvos véglegesen be akarta fejezni a vitát és most már térképen jelölte meg a csatatérnek azokat a fontosabb pontjait, amelyek a költő halálával kapcsolatosak ... Ez a térkép ... tele volt súlyos tévedésekkel."[52]

A legsúlyosabb tévedésnek Dienes is azt ítélte, hogy a térkép a Sárpatak hídjától 750 m távolságra levő *Rogyina-vízmosás hídját* jelölte meg ama helynek, hol „Petőfi gyalog állott, s a honnan Petőfi és Lengyel futni kezdtek". A 11. számmal megjelölt hídhoz ugyanis a térkép ezt a magyarázatot fűzte.

Itt „Lengyel, a rajzoló, megcáfolta Lengyelt, az írót" — írta Dienes is.[53] Elismeri, hogy Petőfi innen nem menekülhetett úgy, mint ahogy Lengyel leírta. Egyúttal azonban rámutatott arra, Lengyel ellenfelei mennyire felhasználták ellene ezt a térképhibát („a keresztúri kaszinó" és „személyes ellenségei").[54]

„Én magam tudatában voltam annak, hogy olyan tévedés ez, amit a helyszínen tisztázni lehetne, mert Lengyel ezt elmulasztotta. Bár kijelentette, hogy a vázrajzot a szerkesztőségben önkényesen átrajzolták, a konkrét hibákra nem adott magyarázatot, mert nem is volt tisztában ezeknek a hibáknak a jelentőségével. Nem tudott térképet olvasni, amit nem vehetünk rossznéven egy vidéki orvostól" — írta Dienes Lengyel védelmében.[55]

Mit írt azonban a *Koszorú* szerkesztősége a térképhez tartozó magyarázó szövegben? Azt, hogy Lengyel József, „ki e csatában a magyarok közt mint ezredorvos vett részt, Petőfivel személyes ismeretségben állt és őt a csata elejétől kezdve csaknem az utolsó percig szemmel tartotta, Kertbeny Károly kérésére ő volt szíves nekünk megküldeni a csata térképét is, melyre az alább közlendő leírásban gyakran történik hivatkozás."[56]

A folyóirat ezután Lengyel 1860. évi leírását közölte, ebbe beleiktatva a térkép egyes pontjait megjelölő számokat.

Magán a térképen ez áll: „*A segesvári csata* 1849 júl. 31-dikén. — *Lengyel József* adatai nyomán — rajzolta *Szokolay Kornél* mérnök." Vagyis a fentiek szerint *Lengyel beküldte* a csata térképét, s erről egy mérnök szakszerű, nyomtatásra alkalmas térképet készített, Lengyel „adatai nyomán". Nem lehet itt elrajzolásról beszélni, hogy a tévedéseket így Szokolay Kornél mérnökre hárítsuk át. Lengyel el is mulasztotta, hogy a „konkrét hibákat" tisztázza. Ha „önkényes átrajzolás" lett volna, bizonyára Lengyel lett volna az első, aki ezt korrigálja. Az előforduló térképhibákért tehát Lengyel a felelős. Az ellentmondást lehet menteni felületességgel, azzal, hogy Lengyel írásából valóban az tűnik ki, Petőfiről szóló közlései inkább a Sárpatak hídjára érthetők, lehet

[52] *A Petőfi-titok* 154. l.
[53] Uo. 174. l.
[54] Uo. 154—155. l.
[55] Uo. 155. l.
[56] *Koszorú*, 1879. évf. 162. l.

azt is mondani, hogy a „vidéki orvos" nem volt térképszakértő. Hogy azonban ne lett volna tisztában e hiba jelentőségével — 750 méteres elrajzolással, ahonnan a költő valóban nem menekülhetett el —, az túlságosan messzemenő igazolás lenne Lengyel számára. Amiként Dienesnek ez a megállapítása is az orvos iránt nagyon kinyilvánított jóindulatot mutat: „Tévedései olyanok, hogy Lengyel őszinteségét csak megerősítik az elfogulatlan bíráló szemében."[57]

Gyalókay Jenő, az akadémiai munkaközösség jelentésének megvitatása alkalmával *Király István,* de még Lengyel *kortársainak* kritikája is egészen jogos volt ilyen terepismereti szarvashiba miatt.

Figyelemre méltó az is, hogy Lengyel térképe 8-as számmal megjelöli azt a *honvédsírt* is, amely *„Petőfi állítólagos nyughelye".* Miként Lengyel már 1860-ban le is írta: „Sírja felől is megbizonyosodtam. Ez a fehéregyházi határ felső felén északról lefutó patak martjára ásott közös sírban van, hová 134 más pajtásával közös sírba temettetett." Vagyis Lengyel nem a Csonta-kert területén jelölte meg Petőfi legvalószínűbb sírját.

Petőfi halála helyének, körülményeinek kutatása nyilvánvalóan szorosan összefügg *sírja keresésével is. Dienes András A Petőfi-titok* c. könyvében *„valószínű sírhely"*-nek a Csonta-kertet említi, de e véleményét „csupán logikus *feltevés*ként hangsúlyozza".[58] Felsorolta ezután azokat az érveket, amelyek ezt a feltevést erősítik. — 1956 nyarán, „Aug. 7-én szempontokat adtunk a Cionta-kerti ásatás megindításához" — írja a munkaközösség jelentése. Az elvégzett próbaásatásokról dr. Nemeskéri János előzetes jelentést is beterjesztett. — Ezek után nem értem, miért írja Dienes szinte tiltakozásul: „Sohasem kutattuk és nem kutattam Petőfi sírját, bár nagyon kevés kutatónak volt erre annyi alkalma, mint nekem."[59] Mindenesetre az 1956 nyarán végzett próbaásatás a Cionta-kertben sírkutatásnak minősül, ebben Dienes is részt vett, s feltételezhetően azért végezték *pontosan itt* a próbaásatást, mert Dienes is ezt vélte a „valószínű sírhely"-nek. Dienesnek arra a megjegyzésére, hogy ő nem Petőfi sírjának kutatója, ennyiben kívántam válaszolni.

Visszatérve a csatatér problémájára, válaszolnom kell még Dienes András egyik észrevételére. Abból, hogy tanulmányomban a *Magyar Salon* 1886. évfolyamában, Váli Béla cikkéhez közölt tollrajzra hivatkoztam, mint amely számomra „elegendő helyismeretet" nyújt, Dienes hiányos terepismeretemre következtetett. Azt, hogy miért ezt a „kusza vázlatot" említettem, érthetetlennek találta, mikor ennél sokkal alapo-

[57] *A Petőfi titok* 149. l.
[58] Uo. 178. l.
[59] Válasz, *Hadtört. Közl.* i. h. 225. l. — *Dienes* a „valószínű" sírhelyről *Culcernek* adott válaszában ezt írta: „Az egyetlen rögzített terület itt a Csonta-kerti tömegsír: igenis, ezt kötelességünk felárni, ha még oly csekély — a legcsekélyebb! — valószínűsége is van annak, hogy a költő testereklyéi itt lehetnek." — *Irodalmi Újság,* 1956. júl. 7-i sz. — Ilyen határozott felhívás után talán mégis csak jogosan írtam, hogy Dienes nemcsak Petőfi halála helyének és körülményeinek, hanem sírjának kutatását is feladatának tekintette.

sabb újabb térképek, vázlatok jelentek meg. — Ismerem ezeket is, Dienes térképeit is. Hogy mégis erre a *régi* vázlatra utaltam, annak is megvolt az oka.

Dienes láthatta, hogy a hivatkozott térképen található helymegjelölések közül idézőjelben és dőlt betűs szedéssel kiemeltem a *„szökőkút"*-at. Mindenesetre, ha Dienes András is ezt a „leghasználhatatlanabb" tollrajzot megnézte volna, mielőtt 1947-ben a helyszínen a „szökőkút" felkutatására vállalkozott, ez nagyon megkönnyítette volna akkori kutatását. Dienes András ugyanis *A Petőfi-titok* c. könyvében ezt írta: „a rejtelmes szökőkút", a „híd", a „domb", az „útkanyar" — „csupán vörös kérdőjelként szerepeltek térképeimen".[60] Hiába fordult a kérdés szakembereihez, így Gyalókay Jenőhöz is, azok csak tagadó választ tudtak adni: „nincs szökőkút".[61] Pedig igenis volt szökőkút, mégpedig ezen a Dienes szerint „durva hibáktól hemzsegő térképen" is. Megtaláljuk azonban rajta a Csonta-kerti sír megjelölését is. Hogy a Rogyina-vízmosás nincs rajta? — Lengyel térképén mindenesetre rajta van, de ez éppen ezzel lett rosszabb. Sok fáradságtól, pl. a segesvári román zászlóalj tisztjeinél való érdeklődéstől, lakosok kihallgatásától mentesült volna, ha csupán e „kusza" vázrajz alapján is mindjárt a rajta megjelölt helyen, a buni út beszögellésétől kissé keletre keresi a „szökőkutat". Ezt a helyet egyébként 7-es számmal *Lengyel* térképe is megjelölte, mint „ahol Lengyel Petőfit utoljára látta". Vagyis az új térképeken kívül néha jó megnézni a régieket is, még ha vannak is rajta hibák és kissé elrajzolják a távolságokat. Ebben az esetben azonban Dienes „felfedezése" nem lett volna olyan drámai hatású, mint amilyennek leírta: „— Megvan Heydte szökőkútja — vágtam a jegyző íróasztalára, hogy a tintatartó arasznyit ugrott."[62]

Ha valaki már eljutott odáig, hogy semmi kétsége nincs Lengyel és Heydte közléseinek igazsága felől, sőt ezekben a legteljesebb összhangot fedezi fel, s a csatatérre már nem mint „pártatlan" kutató megy ki, — akkor a többi valóban a *„mesterember dolga"* — miként Dienes írta. Ekkor már jöhet a körző, terepfelmérés, látáspróba, fényképezés annak igazolására, hogy Petőfi futva *elérhetett* a szökőkútig, hogy Lengyel visszatekintve *láthatta* a költőt, hogy milyen volt a régi terep stb. Ezek a *lehetőségek* azonban még *nem bizonyítékok* arra, hogy minden úgy is történt ahogy azt Lengyel leírta.

Király Istvánnak adott válaszában Dienes András ezt írta: „Hogy pedig Lengyel és Petőfi a támadás zaját hallva előrefutottak, azt a munkaközösség — lépésről-lépésre, mondatról-mondatra követve Len-

[60] *A Petőfi-titok* 150. l.
[61] Uo. 176. l.
[62] Uo. — E térkép és adatának mellőzése annál feltűnőbb, mert Dienes *bibliográfiájában* is hivatkozott a *Magyar Salon* cikkére. — 186. l. — A *Magyar Salon* térképe a Csonta-kert sírhelye mellé azt a patakot is berajzolta — még névtelenül — amelyet Dienes András 1956-ban, kutatásuk emlékezetére *„Augustus-pataknak"* keresztelt el (L. *Segesvár* c. cikkét a *Magyar Nemzet* 1956. szept. 16. számában), s amely azóta az új térképeken így szerepel) *Dienes* válasza 227. l.; *V. Nyilassy Vilma* id. közléséhez mellékelt vázlat.)

gyel vallomását — a helyszínből állapította meg és a Lengyel-vallomás szavaiból."[63] Ezzel kapcsolatban kívánta Dienes, hogy hitelt adjanak „egy *hattagú* tudományos munkaközösség által *látottaknak*". — Engedjen meg, Dienes és a hattagú munkaközösség, de azt a *látottakból* és a *helyszínből* semmiképpen meg nem állapíthatták, hogy „Lengyel és Petőfi a támadás zaját hallva *előrefutottak*". Ezt a megállapítást *kizárólag és csak Lengyel írásából tehették.*

A kérdés tehát így helytálló: *vagy hitelt ad valaki Lengyelnek, vagy nem hisz neki.* Ezért kell Lengyellel kissé közelebbről is megismerkednünk.

4. Lengyel József és ellenfelei

a) A régi kutatás és Lengyel közléseinek mai értékelése

Dienes Andrásnak mindenekelőtt rendkívül elítélő és bántóan lekicsinylő véleménye van a költő halálának múlt századi kutatásairól. „Ha Petőfi-kutató nagyapáink a segesvári csatatéren nem Makartcsokrokat kötözgettek volna vadvirágokból, hanem térképpel a kezükben a Monostorkertet és az iszapgátat keresik, a százéves vita felét megtakaríthattuk volna" — írta egy helyen.[64] *Hibájuknak* mondja, hogy „labirintus közepébe vezették olvasóikat, ahelyett, hogy a kezükbe adták volna a gombolyag végét". A *„pártatlan"* kutatók így nem tudtak kikerülni a „zsákutcák"-ból, nem jutottak el a *„döntésig"*. *Ferenczi Zoltán* vélekedését, hogy nem bízott a „titok" megfejtésében, „mégis csak megdöbbentő"-nek írta Dienes. Szerinte e „regényes kor fiai, bármennyire is felkészültek... a szent bálványnak, a mithosznak, nem mertek a mesterember eszközeivel, a körzővel és ásóval, akkorát ütni a fejére, hogy az darabokra törjön".

Dienes azonban teljes hittel állítja, hogy ő a kérdést döntésre vitte. Petőfi *halálának körülményeiről és halálhelyéről* „az álláspontom végleges, hinni tudok magamban: bizonyítani tudom, *hol* és *hogy* halt meg Petőfi" — írta az 1956. év nyarán végzett kutatás előtt közvetlenül, *dr. Alexandru Culcer* román Petőfi-kutatónak írt, s az *Irodalmi Újság*ban megjelent levelében. A *„Fontana Spanului"*, vagyis a régebben „szökőkút"-nak írt „Ispánkút"-at írta Dienes az általa megállapított halálhelynek. *A Petőfi-titok* c. könyvében is megírta már, hogy ezt a helyet Heydte közlése alapján („3—4 ölnyire az országúttól") cövekkel jelölte meg. Az időre is következtetni tudott, hogy Petőfi pontosan mikor halt meg, sőt, hogy a dzsidaszúrás pontosan a *„bal mellét* — bizonyára a szívét — érte". S mindezek után könyvét ezzel a határozott állítással fejezte be: „Így történt."[65]

[63] I. jelentés 259. l.
[64] *A Petőfi-titok* 129. l.

A román—magyar akadémiai munkaközösség jelentése is a *„vita tudományos lezárását"* látta szükségesnek, minthogy erre a múltban nem került sor. Ezért, a „kérdés megnyugtató lezárása" érdekében tartottak 1956 nyarán „hivatalos jellegű vizsgálatot". A román—magyar akadémiai vegyesbizottság „munkatervét Dienes András tudományos kutató dolgozta ki".[66] A jelentésből kitűnik, hogy a *vizsgálat alapja Lengyel és Heydte,* e „döntő jelentőségű dokumentumok" adatai voltak, a *módszer* ezek összhangba hozása egyéb — Kővári László, Gyalókay Lajos, Pap Lajos — közlők állításaival, mindezeknek a tudósításoknak valószínűsítése helyszíni megfigyelésekkel. Az *eredményről* a jelentés befejezése ezt írta:

„Petőfi menekülésének útvonalát és halálhelyét a fentiekben olyan hitelesnek látszó adatok alapján próbáltuk rekonstruálni, amelyek kölcsönösen kiegészítik és megerősítik egymást; a hitelességet az növeli, hogy a tárgyalt tények és mozzanatok Lengyel József vallomásán kezdve egészen Heydte és Kővári emlékezéséig összefüggő láncolatba sorakoznak." A bizottság általában *Dienes András „A Petőfi-titok"* c. könyvének megállapításait tette magáévá.[67]

A munkaközösség, vagy legalább is annak egyes tagjai elfogadták Dienesnek *Lengyelről közölt vélekedését is.* A Nagyküküllő vármegye alispánja, Apáthy Péter által 1880-ban tartott „első és egyetlen hivatalos vizsgálat" a jelentés szerint elfogult volt Lengyellel szemben. — „Lengyel József Székelykeresztúron nem tartozott az »úri« társaság kegyeltjei közé; csupa olyan tanút hallgattak ki, aki vele személyes ellentétben állt, s a kihallgatások célja inkább negatív volt: meg akarták cáfolni Lengyel állításait, s vallomásainak hitelét személyi okokkal is le akarták rombolni" — olvassuk a munkaközösség jelentésében.[68]

A vita során Király István bírálatára *Barta János* egyetemi tanár, a munkaközösség magyar csoportjának vezetője ezt a választ adta: „Lengyel szavahihetőségét — sem az előadó véleménye, sem régi ellenfelei gyalázkodásai után — sem látja megingatva. Lengyel állításai *bizonyíthatók."*[69]

Lengyel szavahihetősége iránt semmi kétséget nem támasztottak. A munkaközösség harmadik magyar tagja, *V. Nyilassy Vilma* is úgy szólt a kérdésről, hogy irodalomtörténetírásunk a sok megbízhatatlan közlés, mendemonda, legenda „útvesztőjében" — „napjainkig tévelygett". Ő is a „kérdés megnyugtató lezárását" vélte szükségesnek. Ehhez Lengyel és Heydte közlései vezetnek el. „Vizsgálatunk minden lényeges pontban igazolta Dienes András kutatásait" — írta a román—magyar tudományos munkaközösség kutatásairól szóló *Jegyzetek*-ben.[70] Csodálkozását fejezte ki, hogy Király István a kérdést még most is „nyitva

65 Uo. 184. l.
66 I. jelentés 239. l.
67 Uo. 252. l.
68 Uo. 238. l.
69 Uo. 257. l.

— tehát a 107 év előtti állapotában — kívánja hagyni". Úgy látja, hogy „adva van a menekülés kezdete, iránya és ennek a vége, a halálhelye". Vitatkozni csak azon lehet, hogy *közben* mi történt.[71] Természetesen mindennek: Petőfi menekülése kezdetének, irányának és halála helyének *forrása, tanúja Lengyel*, illetőleg halála helyének még Heydte.

b) Lengyel József két arca. — Igazán nem szívesen szólok erről a témáról. Egy régen olvasott és Voltaire-től származó mondásra emlékezem: „Az élők iránt méltányossággal, a holtak iránt feltétlen igazságossággal tartozunk." Semmiképpen nem akarok megbántani senkit még emlékében sem. Mivel azonban nem kis jelentőségű kérdésről, *Petőfiről alkotott véleményünk* helyes vagy helytelen voltáról van szó, s mivel úgy láttam, az irodalom ma Lengyelnek csak nagyon oldalnézeti, kedvező megvilágításba helyezett képét mutatja be, ellenfeit viszont annál sötétebb színekkel rajzolta meg: szükséges a tisztánlátás. Semmiképpen sem akarok torzítani, ez azonban egyik fél javára sem engedhető meg.

Dienes nem hagyta szó nélkül, midőn *Lázár Ádámról* megemlítettem, hogy függetlenségi párti országgyűlési képviselő, a Történelmi Társulat tagja volt, vagyis olyan ember, ki Lengyel ellen bizonyos haladó politikai állásponttal, közéleti és tudományos tekintéllyel is képviselhette azt a véleményt: „Lengyel közleményei nem alapulnak a valóságon és hűségen... Petőfi eltűnésének kérdése egyedül Lengyel által meg nem oldható." Nem, Lázár Ádámot — aki egyébként, mint a marosvásárhelyi kerület 48-as párti képviselője, e párt egyik legtevékenyebb tagja, kiváló szónoka volt[72] — csak úgy szabad látnunk, ahogyan őt Dienes az ügy, Lengyel hitelessége érdekében bemutatta: ügyvéd, mégpedig „minden lében kanál fiskális", „nagy ravaszságú fiskális" Lengyel „első számú ellenfele". Ő Lengyel József „halálos ellenségének", Haller József grófnak a „jogtanácsosa". Ő csak úgy cselekedett, ahogy a „láthatatlan karmester", Haller József a háttérből irányította. Ő szervezte meg Lengyel ellen az „úriszéket". Dehogy tételezhető fel róla, hogy a Történelmi Társulattól a vizsgálatot az igazság érdekében kívánta! „A problémához ő sem sokkal többet értett, mint Apáthy alispán, vagyis annyit, mint hajdú a harangöntéshez" — írja Dienes.[73] Az ilyen megvilágításba helyezett emberről valóban csak az tételezhető fel, hogy az igazságot el akarta sikkasztani.

Vele szemben áll az alaptalanul megvádolt, sőt az „úriszék" elé meg sem idézett *Lengyel József:* az „őszinte" ember, a „feltétlenül tisztességes" ember, akit azonban „a rágalmak özönével öntöttek le". Ő volt a „szegények orvosa", az egykori vitákból „Lengyel került ki győztesen", mert „a javíthatatlan mesélőket... könnyűszerrel megcáfolta". Ennek az embernek az arcát „a Petőfi-irodalomban elrajzolták". Ő volt a következetes, aki „nyilatkozatából soha semmit vissza nem vont", aki-

70 *Múzeumi Híradó*, 1956. III. sz. 152—154. l.
71 I. jelentés 258. l.
72 *Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái* VII. köt.
73 *A Petőfi-titok* 144., 154. l. és a *Hadtört. Közl.*, válasz 231—232. l.

nek őszinteségét „az elfogulatlan bíráló szemében" még a tévedései is csak „megerősítik". Igaz, hogy emellett „harcias" volt és „makacs", s „ezért megértjük", hogy élete utolsó 15 évében a vitától visszavonult, „haláláig rázta az undor". Dienes végül e sorokkal fejezte be Lengyel méltatását: „Amikor tisztelettel adózunk emlékének, talán szabad megállapítanunk, hogy osztozott a 80-as évek Magyarországa tiszta és bátor férfiainak a sorsában, akik a sérelmekre byroni világmegvetéssel és — sajnos — nem lázadással válaszoltak: a keresztúri „casino", pohár vízben a tenger„ a századvégi magyar közélet arculatát tükrözi vissza."[74]

Mi ez, ha nem „bronzszobor", kérdezhetem joggal Dienestől? Nem ismeri Dienes a kisvárosi *kaszinói civakodás igazi okait és valóságos lefolyását?* Hogy miért vélekedtek úgy Lengyelről Székelykeresztúr tanárai és egyéb értelmiségi emberei, mint ahogy megírták? Vagy ha ismeri, akkor miért hallgatta el, miért nem mutatta be Lengyelnek ezt az oldalát? Miért az ellenfeleit szólta csak meg, miért nem közölt *való képet* Lengyelről? *Csak Petőfiről szabad és kell megmondanunk mindent őszintén, az igazság érdekében? Nem kötelező-e ugyanez a történelmi igazság érdekében a „koronatanúra" is?*

Az igazság érdekében kell Lengyelt olyannak megismernünk, amilyennek ő *saját szavaiból, magatartásából, tetteiből mutatkozik.* Eleget írt *önmagáról* is, *másokról* is, úgyhogy jelleme ezekből a cikkekből elénk tárul. Igaz, hogy cikkei, *székelykeresztúri levelei* egyrészét *álnevekkel* („B" és „Kacsó" jelöléssel) jelentette meg, de a városban tudták, hogy mögöttük Lengyel József rejtőzik. A hírlapi összeütközés során nem is tagadta hogy az álnevekkel megjelent cikkeknek ő a szerzője.

Mindenekelőtt maga tárta fel *hírlapírói szenvedélyét:*

„Mások elrettentő példájául vázlatosan leírom, hogy — mint szenvedélyes vadászt az első vad elejtése, — engem is első fontosabb hírlapi közleményem jó fogadtatása miként tett hírlapi nyavalyássá." — Megírta önmagáról, hogy 45 évi pipálás után ezt a szenvedélyét el tudta hagyni, ám „Hírlapban írási betegségem alig 40 év óta tart, s oly gyarló vagyok, hogy arról nem tudtam lemondani, úgy mint a pipáról."[75] Felsorolta, hogy hányféle újságban (köztük a *Vasárnapi Ujságban*) jelentek meg cikkei. Hallatta szavát a kamatláb kérdésétől a himlőoltásig, írt a nemzetiségi és társadalmi problémákról. Ellenfelei ebben a grafománia tünetét látták, midőn Lengyel nem titkolt hírlapírási szenvedélyét „irkafirka hóbort"-nak minősítették. Az kétségtelen, hogy Lengyel a székelykeresztúri társadalom értelmiségi tagjainak kipellengérezése miatt nagy ellenszenvet váltott ki maga iránt. Midőn pl. Lengyel két bíró, két ügyvéd, három tanár és egy doktor sakkozás közben eltöltött borozgatását „7 sváb" részegeskedésének, igen ízléstelenül „kanvacsorájának" írta, ezt

74 *A Petőfi-titok* 165. l.

75 *Magyar Polgár* (Kolozsvár), 1879. júl. 22-i (172.) sz., *Levelezés* c. közlései Székelykeresztúrról. — Névtelenül megjelent közlés, csak a 176. számtól írta alá a *„Kacsó"* álnevet.

Bereczky Zsigmond tanítóképző zenetanár felháborodva utasította vissza: hogy ők részegek voltak, ez csak „a Lengyel koponyájában hemzsegő hazugságok egyike". — Ezt a tanárt Lengyel kicsiny termete miatt *mint honvédet* is nevetségessé tette. A válasz: Lengyel „A Magyar Polgár f. évi 206., 207., 208. számjaiban kigúnyol azért, mert 1848/9-ben fegyverrel és becsülettel szolgáltam hazámat." — Bereczkyt Lengyel „homunculus", „embermorzsa", „gyermeknek igen nagy, embernek igen gyermek" jelzőkkel és kifejezésekkel illette, s még azt is szemére vetette, hogy előzőleg színész volt, a „tanár" címet csak tanfolyamon szerezte. — Bereczky válasza: mint színész „sem játszottam az intrikust, mint ön teszi". — Lengyel kigúnyolta Bereczky családjának tagjait is, „piszének, pulyának, prücsöknek, kéményseprőnek, koldusnak" nevezvén azokat. — A tanár így válaszolt: „a vén prücsök és családja, szükség esetében és tehetsége szerint minden jótékonyczélon kész leend ezután is cziripelni".

Folytassuk tovább? Hogy Lengyel egy tanárnak a fejéről leverte a kalapot, ez viszont esernyőjével ütötte őt meg; hogy a tettleges inzultusok oda fajultak, hogy Lengyel a fiával korbácsoltatott meg tanárokat, s ezért nem őt, hanem a fiát ítélte el a bíróság; hogy ellenfelei szerint Székelykeresztúrról „kimart" egy orvost, „amolyan igazi, és nem Lengyelféle, hanem valóságos okleveles doktort" — mint a viszontvádló tanár írta. Lengyel igen kemény választ kapott ettől a tanártól: „az olvasó kérdve kérdi: vajjon ki és miféle characterű ember az, ki annyi gyermekes hazugságot, annyi otrombaságot összeírogat?" — Amiket Lengyelnek válaszul megírt, azok „nem költemények, a milyenekkel Lengyel ámitani szokta a világot" — írta Bereczky. — Azért van-e ő itt, „hogy hivatásának lelkiismeretesen megfelleljen? vagy azért, hogy legyen valaki itt Sz. Keresztúron, a ki ezen város eddig egyetértő polgári társas életét megölje, intézményeit feldúlja, s polgárai békés nyugalmát insultatioival felzavarja? — És én komolyan figyelmeztetem Lengyelt..." — folytatódik Bereczky igen éles válasza, — hagyja abba családja tagjainak sértegetését, mert különben ő is írni fog „de nem hazugságokat, mint Lengyel, hanem írok történt dolgokat, és azok igazolására közlök bizonyítékokat".

Lengyel *„Mégis Petőfi"* c. cikksorozatában is gúnyosan szólt Bereczkyről. Erre kapta válaszul: „Csodálatos!... Lengyel czikkei fölé Petőfi nevét használja czégérül, hogy azután e tetszetős firma alatt egyes embereket annál könnyebben bemocskolhasson."[76]

Lengyel még válaszolt Bereczky Zsigmond levelére. Fölényes hangját itt már elhagyta, csupán durvaságát őrizte meg, midőn levelét így fejezte be: „Addig pedig csak marják a reszelőt."[77]

Ez volt az *„kisvárosi kaszinói civakodás"*. Dienes helyesen állapította meg, hogy ebben „már nem Petőfiről van szó".[78] Ha azonban nem Petőfi

[76] E személyeskedő, sértéseket feltáró közlemények a *Magyar Polgár* 1879. évi 207., 222., 230—231. számában jelentek meg.
[77] Uo. 240. sz.
[78] *A Petőfi-titok* 155. l.

körül, hanem más személyi megbántások miatt folyt ez a veszekedés, akkor *miért keverték bele annyira a Petőfi haláláról szólt vitába?* Miért tünteti fel az akadémiai munkaközösség jelentése is úgy a kérdést, hogy „Lengyel József Székelykeresztúron nem tartozott az „úri" társaság kegyeltjei közé". Miért írta Dienes, hogy ez a „casinó, pohár vízben a tenger, a századvégi magyar közélet arculatát tükrözi vissza". Tükrözi kétségkívül azt is, de *elsősorban Lengyel arcát* aki korántsem a „80-as évek Magyarországa tiszta és bátor férfiainak sorsában" osztozott. A „tiszta és bátor" jellemű férfiak nem olyanok, mint amilyennek a hírlapi emlékekből Lengyelt megismerjük. Ennek az embernek az arcát valóban *„elrajzolták"*, de nem annyira a kortársai, hanem a Lengyel alapján döntő eredményeket követelő utókor.

Az *igazságot* nem szabad elhallgatni, eltitkolni, annak felmutatása *„érdem"* — követeli Dienes — igen helyesen — Petőfivel kapcsolatban. Ezt azonban a „koronatanú" személyéről is meg kell követelni, hogy tudósításainak értékéről ennek figyelembevételével is, érdeme szerint ítélhessen a történelem.

A Lengyelről szóló életrajzi ismertetés kiemelte, hogy 1859-ben írt egyik cikkében megrótta az elnyomó rendszer kegyetlen botozását. Az „Egy millió bot"-ról írt cikke miatt kihallgatták, eljárás indult ellene, „és ha a vizsgálat alatt közbe nem jön az októberi diploma, L. aligha érzékenyen meg nem keserüli az igaz szót."[79] Nem kívánjuk tehát elhallgatni Lengyel kiállását az elnyomó osztrák rendszer ellen. *Heydte,* „a székelyek Haynauja" (Dienes) *mellett tett pártoló kijelentése* annál inkább ellentétes a botozókról írt korábbi bírálatával.

Hamis képet nyerünk Lengyelről és az ő társadalmi helyzetéről akkor is, ha csupán Dienes alábbi sorait fogadjuk el valóságnak: „Sebészorvosi diplomáját a nép elfogadta, a székelykeresztúri »társaság« nem." Az ottani „úrikaszinó" Lengyelt „kinézte" és „gyalázta". Az a beállítás sem hű, hogy a kaszinótagok kijelentették: „Székelykeresztúron senki sem áll Lengyel mellett, »kivéve, kik szegények«."[80] Nagyon tévesen vélekednék az, aki csak feltételezné, hogy bármiféle „úrikaszinó" és annak tagjai védelmében emelek szót. Azt azonban nem tudom elfogadni, hogy a Petőfi-irodalom Lengyelt úgy mutassa be, mint aki minden veszekedésből és csupán ellene emelt vádaskodásból erkölcsi győztesként került ki, aki csak kora helytelen társadalmi rendszerének és felfogásának volt az áldozata, s akit végül „byroni világmegvetés" késztetett a visszavonulásra.

Lengyel 1874-ben még fölényesen írta, hogy könnyebb a feladata, amikor „a születési tekintélylyel" van dolga, feladatának „nehezebb része az irodalom patriciusainak legyőzése".[81] Még 1880-ban is ő méltatlan-

[79] *Szinnyei:* i. m. VII. köt.
[80] *A Petőfi-titok* 144., 155. l.
[81] *Történeti Lapok,* 1874. 396—397. l.

kodott, hogy Petőfi „emléke a hiúság zsibvásárán kótyavetéltetik, s jogot kezd tartani rá akárki, nagy szelleme fényében méltatlanul sütkérezni".[82] Volt neki bátorsága, hagy Bem tervezett szobrának felállítása ellen is hallassa szavát: „Ki ezeket a majdnem biztos halálba vezeté, maholnap emlékoszlop által lesz megörökítve a székely főváros főterén."[83]

Szó sincs arról, hogy Lengyel elnémulását elfogadhatóan lehetne „világmegvetéssel" magyarázni. Már kortársai annyira kételkedtek szavahihetőségében, hogy elhallgatását a cáfolatoknak lehet tulajdonítani. Legalább *Imreh Sándor* ismételt felhívásaira válaszolt volna Lengyel. Imreh nem volt sem mágnás, sem kaszinótag, hanem nyomdavezető, a szabadságharcban Mátyás-huszár és Petőfi halálának kutatója a múlt század végén. S az volt, aminek még írtam, az *„1848—49. Történelmi Lapok"* munkatársa. Dienes azonban megkérdezte: a címek felsorolása mire való? Szerinte Imreh Sándornak elég a „vitéz huszárkáplár, egy kiadatlan memoár szorgalmas jegyzője" titulus. Nem illeti meg őt a „kutató, író" cím. Én azonban úgy vélem, függetlenül attól, hogy végeredményében Lengyel és Imreh is ellenfelek voltak, utóbbi iránt is tartozunk annyi szociális igazságérzéssel, hogy elismerjük róla, bizony Petőfi-kutató volt. Bejárta, felmérte a csatateret, nyomtatott felhívással gyűjtötte az adatokat Petőfi halálára, cikkeit közölték a lapok.[84] A helyszín tanulmányozása és gyűjtött adatai azonban arról győzték meg, hogy Lengyel közlései nem igazolhatók.

Lengyel ellenfelei közé tartoztak Petőfi halálának vitájában a *Haller grófok,* Fehéregyháza urai. *Haller Ferenc* pl. Lengyelnek azt az állítását is cáfolta, hogy az ütközet kezdetén, az ágyúzás megindulása előtt „apró fegyver csatározás lett volna". Segesvár lakói, Bem hadsegéde, Pap Lajos bizonyították, hogy ez nem áll. — Dienes azt is megkérdezte: nem tudom, ki volt ez a Haller Ferenc? — Nagyon tudom, mit írt róla Lengyel, azt is tudom, hogy mint Lengyel ellenfele, Dienes részéről nem sok elismerésre számíthatott. Ha azonban Dienes tanulmányozza a Kolozsvárt megjelent *Honvéd* c. lapot, láthatja, hogy az erdélyi mágnások közül sokan álltak a szabadságharc mellé, még a Hallerek is. Midőn egy névtelen levél azt írta, hogy „nagyot nyerne az ügyünk", ha a Hallerek is ott állnának a szabadságért küzdők között, Haller Ferenc segesvári térparancsnok közölte eddigi áldozatait: minden pénzét, 30 ezer forintot, gabonáját, 30 legszebb fegyverét adta a hazának, „egész figyelmem a közügy". Felszólította a cikkírót: „ki ön? és mit tett a hazáért?" Az újság legközelebb elismerte: „Aztán ha valaki úgy cáfol, mint a legközelebbi honvédben Haller Ferencz, ki hazafiatlansággal vádoltatván, megmutatja, hogy Erdélynek egy fia sem tett többet hazájáért, mint ő — ez helyén van."[85] Az eredeti történelmi források bizonyára tisztább képet adnak

[82] *Magyar Polgár,* 1880. 191. l.
[83] Uo.
[84] *Erdélyi Híradó* 1890., 1848—49. *Történelmi Lapok,* 1892. évf. — L. *Szinnyei* i. m. V. köt.
[85] *Honvéd,* 1849. 442., 546., 550. l.

a szabadságharc szereplőiről, mint pl. Lengyel, még akkor is, ha valaki csak „térparancsnok" volt. Nem volt azonban ez sem felelőtlen beosztás olyan országrészen, ahol állandó harcok dúltak, a városok ismételten gazdát cseréltek. — Egyszóval Lengyel kedvéért senkiről ne ítéljünk egyoldalúan. — *Haller Józsefről* már Dienes is közölte, hogy mint nemzetőrőrnagy harcolt a szabadság ügyéért, várfogságot is szenvedett.[86]

c) Lengyel, a mesélő. — Lengyel maga így vezette be a csata egyik mozzanatának, *Zeyk Domokos elestének történetét:* „Ha jól emlékszem, ezt Dézsi Sándor úrtól hallottam, kinek azt b. Heydte beszélte el egy alkalommal."[87] Vagyis Lengyel a harmadik száj, aki elmond egy történetet, s arra sem emlékezett biztosan, kitől hallotta. Az eseményt mégis ilyen pontosan tudta elbeszélni:

„Már a csata bevégződött; a dsidások — és nem kozákok — az üldözésből már tértek vissza, mikor Lüders orosz tábornok fényes táborkar kíséretében kijött Fehéregyházán felül a kisbuni-út és ország-út szögellésénél levő dombra, honnan a völgy területe mind alá, mind felfelé belátható. Míg itt álltak, szemcsövét a tábornok a fejéregyházi tanorok közepe felé irányozza, hol egy huszár nagy sárga telivér lován száguld. A szállongó, s őt megtámadó dsidások egyikét levágja, s néha 3—4 közöl is egykettő megsebzése, s a többiek megszalasztása által kivágja. Már átugratott a tanorok sánczán, a táborkartól alig volt 100 lépésre, mikor egy fiatal tiszt a táborkarból kiugrat, Zeyket megtámadja. Ez hatalmas pallosszerű kardjával első vágásra homlokán olyat vág, hogy koponyafedél és sisak messzeugrott. Mikor ezt Lüders látta, szemét táborkarán végig járatta, mintegy kérdezve, ha látták-e e hatalmas vágást? azonnal parancsot adott, hogy e huszárt ne bántsák, hanem fogják el élve. Ezen parancsszóra egész dsida-erdő fogta körül Zeyket, de ő minden megadási felszólításra vágással felelt. Ez támadóit felbőszíté. Lovát és őt is már több dsida átfúrta. Végerejét megfeszíté ekkor, pisztolyát elővonta s magát főbe lőte. Állítólag Lüders Heydtehoz fordult, s ezt mondta volna: „Schade, ein guter Soldat!" Itt megjegyzem ezúttal, hogy b. Heydte éppen e hely környékére tette azon helyet, hol Petőfit elesve látta volt. Ezen hely megfelel annak, hol magam is elestét gyanítom."

Azt hiszem, a fenti szöveg alapján nem kell különösebben bizonyítani, hogy Lengyel is a „javíthatatlan mesélők" közé tartozott. — *Honnan termett volna elő Zeyk,* aki Bem közvetlen kíséretéhez tartozott, őt menekülésében oltalmazta, s bizonyára eközben is esett el, *jóval a csata befejezése után,* mikor már Lüders is kilovagolt törzskarával a kisbuni útig, az üldözők pedig visszatérőben voltak, hogy párbajait Lüders szeme láttára megvívja? S honnan vette Lengyel Zeyk küzdelmeinek, Lüders megfigyeléseinek kis részleteit, ha nem a maga elképzeléséből, vagy a legjobb esetben a hősök emlékét övező legendákból.

[86] *A Petőfi-titok* 157. l.
[87] *Vasárnapi Újság,* 1861. 43. l.

Dienes azonban Lengyelnek Zeykről szóló elbeszélését is valóságnak fogadta el, s úgy vélte „kétségtelenül leszakadt az öreget fedező kis csoportból. Olyan későn ért ki az országútra, hogy Lüders és vezérkara — köztük Heydte őrnagy, az osztrák összekötő — is ott állt már Fejéregyházán túl egy halmon, az üldözést figyelve. Ekkor vágtatott elő sárga paripáján..." Dienes a továbbiakban Lengyel előadása alapján részletesen ismertette Zeyk küzdelmeit és halálát. Még azt is megállapította, hogy a „Zeyk dráma... *negyed 7 és fél 7 között* lehetett. Előbb nem, mert egészen természetes, hogy az orosz hadvezér csak akkor lovagolt ki magasrangú tisztjeivel együtt az országútra, amikor a mögötte fekvő falut az ellenségtől már megtisztították és ez — mint megállapítottuk — háromnegyed 6-nál előbb nem történhetett meg."[88] De hogy jelent meg Zeyk ebben az időben a csata színterén, hogy drámai küzdelmeit megvívja? Olyan vitéz testőr, mint ő volt, ennyire nyilván nem szakadhatott le Bem mellől, bár Dienes szerint ez „kétségtelen".

Nem kétségtelen, sőt egészen hihetetlen ez, s mindaz, amit Lengyel bizonytalan forrásra való hivatkozással olyan szépen, színesen elbeszélt, történelmi kritikával nem minősíthető másnak, mint legendának, mesének. Mivel azonban Dienes Lengyelről másként úgy vélekedik, „minden szava valóság", és ő volt az, aki „a javíthatatlan mesélőket... könnyűszerrel megcáfolta", azt is el kellett neki hinni, amit Zeyk haláláról leírt.

Megfordítva viszont így következtethetünk: mivel Lengyel mesélőnek bizonyult, Petőfiről szóló közléseit is kétkedve kell fogadni. Mielőtt a *Vasárnapi Ujságban* Lengyel első közlését megjelentette, — mint maga írta — közléseit *„én többeknek épen így elbeszéltem számtalanszor"*.[89] Lehet, hogy a szenvedélyes mesélő és újságíró a számtalanszor történt elbeszélés következtében annyira beleélte magát az elmondottakba, hogy ezeket végül már maga is elhitte. A leírásokban előforduló valótlanságok, ellentmondások, Lengyel jellemének és mesélő készségének megismerése azonban a Petőfi-kutatót és történetírót vele szemben, hitelessége iránt kétkedésre kötelezik.

5. Heydte halottja és a kizárásos módszer

a) Két közlemény összehasonlítása. — A szökőkútnál látott holttestről *Heydte* két közlése ismeretes. Az egyiket *1854*-ben saját maga írta hivatalos jelentésben, a másik *1877*-ben reá való hivatkozással az ismert temesvári német nyelvű újságban jelent meg. Ez utóbbi újságcikk kiemelte, hogy a tudósítások *„a segesvári csata egykori szemtanújának feljegyzésein alapulnak"*.[90]

Dienes András véleménye szerint: „Nincs semmi okunk kételkedni

[88] *A Petőfi-titok* 121. l.
[89] 1860. évf. 507. l.
[90] „auf den Aufzeichnungen eines damaligen Augenzeugen der Schlacht bei Schässburg beruhen." — *Neue Temesvarer Zeitung* 1877. 187. sz.

abban, hogy az osztrák összeskötötiszt valóban Petőfit látta holtan heverni Fehéregyháza és Héjjasfalva között, „közvetlenül a szökőkútnál". — Dienes első érve, hogy *„Miért?"* nem kételkedhetünk ebben, így szól: „Mert tudjuk, hogy Heydte valóban az üldözők nyomában lovagolt, egy darabig Lüdersz törzsével tartva, végignézte Zeyk párbaját is."[91]

Mindezt azonban csak *Lengyel leírásából tudjuk*, s Zeyk párbajának Lengyel-féle leírásából fentebb láttuk, hogy mennyire nem valószerű.

Dienes második érve, hogy „a halott leírása tökéletesen ráillik Petőfire, a *Vollbart* kivételével, de viszont tudjuk,... hogy Heyde később, 1877-ben már részletesebben, az eltelt idő alatt bizonyára töprengve a látottakon, újból leírta az országúti halottat és ekkor már határozottan *hegyes fekete szakállúnak*, a középmagasságúnál kisebbnek, soványnak mondta".

A harmadik bizonyíték Dienes szerint *a halott mellett talált tárgyak.* Az akadémiai munkaközösség még a *„kizárásos módszer"* alkalmazásával is bizonyítani kívánta, hogy a „szökőkút közelében talált halott tehát csak ő lehetett".[92]

V. Nyilassy Vilma szintén azt állítja: „A Heydte által leírt halott — a személyleírásból, öltözetből, és az iratokból következtetve — csak Petőfi lehetett."[93]

A *párhuzamos összehasonlítás* látszik legalkalmasabbnak arra, hogy Heydte két közlésének ellentmondásaira rámutassunk. Talán nevezzük ezt is Heydte I. és Heydte II.-nek.

Heydte I. (1854):	*Heydte II. (1877):*
a) A halott külseje:	
„er war mager, klein, trockenes Gesicht, mit sehr bestimmtem Ausdruck und großem, Schwarzem Vollbart."	„So viel man bei flüchtiger Betrachtung wahrnehmen konnte, *war die Leiche unter der Mittelgröße und mager, das Gesicht war verzerrt, die Gesichtshaut gelblich, die Haare und der spitze Bart waren schwartz."*
2. A halott öltözete:	
„már a nadrágjáig le volt vetkőztetve..., Nadrágja fekete pantalló volt".	*„csizmái és kabátja hiányoztak, az ing finom volt és a mellen szegett (gefältert) nadrágja fekete volt".*

[91] *A Petőfi titok* 142. l.
[92] I. jelentés 252. l.
[93] *Múzeumi Híradó*, i. h. 154. l.

3. A holttest helye:

„közvetlenül a szökőkútnál Fehéregyháza és Héjjasfalva között..."

„csaknem a szökőkúttal szemközt és az úttól 3—4 öl távolságra".

A halott személyleírásában mindenekelőtt a *„nagy fekete teleszakáll"* és a második közlésben a *„hegyes szakáll"* sehogy sem egyezik.

Előző bírálatomban már szóltam arról, hogy Dienesnek nem fogadható el az ellentmondásra vonatkozólag az a magyarázata: Heydte „az elmúlt idő alatt bizonyára töprengve a látottakon", rájött Petőfi valódi külsejére. Régi emlékképeink „töprengés" következtében nem szoktak megváltozni, hanem csak úgy, ha valahonnan tudomásunkra jut, hogy előző közlésünk helytelen. Ezt pedig Heydte nagyon könnyen megtudhatta, mert hiszen a képes újságok, különösen 1874-ben, Petőfi halálának 25. évfordulója alkalmával gyakran közölték a költőt hegyes állszakállal ábrázoló arcképet.

Vagy talán Heydte töprengés révén jött rá arra is, hogy az általa leírt halotton *finom és a mellen szegett ing volt*? Hisz első jelentésében még azt közölte, hogy a halott már nadrágjáig le volt vetkőztetve, s egy szót sem említett a rajta levő ingről, mégkevésbé annak minőségéről és varrásáról. Nem valószínűbb-e, hogy Heydte olyan képet látott (Orlai festményét), amely Petőfit ilyen öltözetben mutatta be? — Heydte bizonyára nem gondolt arra, hogy lesznek még kutatók, akik az ő titkos jelentését napvilágra hozzák, és az 1877. évi tudósítással összehasonlítják.

A Heydte-féle két forrásban nem egyezik a holttest helyének megjelölése sem. Ellentmondás mutatkozik abban is, hogy a második közlésben Heydte *csupán két magyar halottat* említ, akiket az országút mentén látott, Fehéregyházától Héjjasfalváig. Az egyik *„közvetlenül a fehéregyházi vendégfogadónál"* a másik a két község közt feleúton, *a szökőkútnál* feküdt. Pedig Heydte korábbi jelentésében még megírta, hogy a Fehéregyházánál és ezen felül a Küküllőn átkelt kozákok „elvágták nagyon sok menekülőnek az útját, akiket mindjárt le is kaszaboltak". Egyéb adatközlések is arról szólnak, hogy „azon tájon, merre Petőfi tartott, később a tömeggé alakuló csatárok is keresztülmenvén, közülök temérdeken estek el". Ezt *Barta János* volt honvédszázados írta, aki a fehéregyházi csatában 13 sebet kapott.[94] Oreusz orosz katonai író műve fordításának közlésekor *Eötvös Károly* is azt írta: „a csatatér... Fehéregyháza mögött kelet felé legalább 2 kilométerrel kiterjedt".[95]

Miként Lengyel — állítása szerint — az országúton a falun át egész a buni útnál lévő emelkedőig *„alig egy két gyalog futót"* hagyott el,[96]

94 *Vasárnapi Újság*, 1860. 649. l.
95 Uo. 1881. 654. l.
96 *Történeti Lapok*, 1847. 398. l.

— s ezt Lengyel *1874*-ben írta — úgy Heydte sem látott — *1877.* évi tudósítása szerint — már csupán csak két halottat ezen az útszakaszon. Előző közlésében pedig mindkettő arról beszélt, hogy az orosz bekerítő gyűrűben sokan bentrekedtek, s ezeket kevés kivétellel leölték. Valóban bámulatos az összhang és leegyszerűsödött a probléma Lengyel és Heydte második közlésében, mert a két halott közül már nem látszott nehéznek annak megállapítása, hogy az egyik Petőfi volt.

Kétségtelen, hogy miként Lengyel *Heydtere való hivatkozással* állította, hogy aligha csalódott, midőn Petőfit látta az országúton, az emelkedőről visszatekintve futni, *Heydte is változtatott* első bizalmas jelentésének adatain későbbi helyes tudomása alapján, a halott külsejétől, ruházatáról szóló leírásán. Így azután végül *a kép* éppúgy pontosan ráillett Petőfire, mint ahogy Lengyel állítása a menekülő Petőfiről az *ispánkúti halálhellyel* került a legteljesebb összhangba.

Heydte két közlésének tartalma megegyezik abban, hogy a holttest mellett mindkettő említ *iratokat,* de míg az I. csupán Kemény Farkas jelentéséről szólt, a II. ezen kívül még Stein báró jelentését és állománykimutatásokat is megjelölt. Csupán a II. közlés szólt arról, hogy *„A kizárólag katonai vonatkozású papirokon kívül egyetlenegy olyan sem volt, amely magával Petőfivel vonatkozásban lett volna."* Heydte lehetségesnek vélte, hogy ilyen papírok a fosztogatók által elvitt kabát zsebében voltak.

A zsinegre fűzött *kitüntetéseket* is mindkét leírás említi, de míg az első ezek számát „mintegy 100"-ra becsülte, a másodikban számuk említése nem fordul elő.

Dienes Heydte két közlésében sem kereste az ellentmondásokat, miként Lengyel írásaiban sem. Ha ilyent látott, mint a szakáll leírásában, azt természetes korrekciónak tüntette fel. A Heydte II-ről úgy vélekedett, hogy szerinte ez „a kutatás legértékesebb dokumentuma, értékesebb, mint az ezredes 1854-ben tett — ismert — jelentése, mert ennél őszintébb és részletesebb".[97] — Hogy egy katona, osztrák báró, a „száraz, hideg, kegyetlen zsoldos" — amilyennek őt Dienes jellemzi[98] — miért nem az osztrák hatóságnak írt bizalmas jelentésében *„őszintébb"* és miért a temesvári újság számára tett nyilatkozatában, ezt csak úgy érthetem meg, ha Denes arra gondolt, hogy ez a második leírás már valóban ráillik Petőfire, míg az első nem. *Részletesebb* pedig a „finom szegős mellű ing" említésével, amelyet a holttesten látott (a II. közlés szerint), míg az I. jelentés nadrágig levetkőztetett halottat említett.

Dienes a Heydte II. leírás jelentőségét abban látta, hogy ebben a halott leírása pontosan ráillik Orlai festményére: „Nézzük meg azt az arcképet, amelyet Orlai júliusban — pár nappal a költő halála előtt — festett Mezőberényben: a sovány arcú Petőfi hegyes, fekete, franciás

[97] *A Petőfi-titok* 152. l.
[98] *Hadtört. Közl.* válasz 291. l.

kecskeszakállt, fekete pantallót és finoman kidolgozott inget viselt."[99] Még azt is „nagyon jellemző"-nek találta Dienes, hogy Heydte a halotton nem látott *„kravátlit"*, hisz „tudjuk hogy Petőfi sohasem viselt nyakkendőt".

Válaszul arra, hogy Dienest *„mosolyra fakasztotta"* midőn a holttest mellett említett iratokat nem tartottam bizonyítékoknak a költővel való azonosításra, hanem azt írtam: „ha Heydte történetesen néhány Petőfi-verset talál, vagy más, Petőfi személyazonosságára vonatkozó iratot" — ez lett volna a bizonyíték, s Petőfi zsebéből ilyesminek kellett volna kihullania — megírom, hogy engem viszont az indított mosolyra, midőn Dienes a nyakkendő hiányából is Petőfire következtetett. Azt még a Heydte II. is megemlítette, hogy az iratok között Petőfire vonatkozó nem volt, ezt elvitték a kabáttal. Csodálatos, hogy viszont *az egyéb*, katonai tartalmú iratokat előbb *kiforgatták* a halott zsebéből. Annak van alapja, hogy az iratok között előkerülhetett volna Petőfit kétségkívül azonosító írás is. Hogy azonban a nyakkendőhiány „nagyon jellemző" mozzanat lenne, ezt nem fogadom el.

Visszatérve az Orlai-képhez: itt tökéletes az azonosság a halott leírásával, csakhogy éppen ez a gyanús. Miért nem tökéletes azonban az 1854. évi leírással, amikor Heydte még *„nagy fekete teleszakállú"* holttestet írt le?

Ne csak *„Vollbart"*-ról beszéljünk, hanem *nagy* „teleszakállról", mert a Heydte I-ben ez van! A „mit *grosßem schwarzem Vollbart"* jelentése igenis az egész arcot beborító *nagy* szakáll, körszakáll, és ezzel ellentétes a Heydte II. „hegyes szakáll" megjelölése.

Van tehát *„szakáll-kérdés"*, csak ne hagyja el se Dienes, se a kérdéssel foglalkozó más kutatók a *nagy* jelzőt e *„Vollbart"* mellől. Ennek ismételt elhagyása bizonyítják, hogy a kérdésnek mégis fontosságot tulajdonítanak, és látják az ellentmondást.[100] Egyébként három középiskolai német szakos tanár és egy német szakos középiskolai szakfelügyelő véleményeként közölhetem, hogy a „mit großem schwarzem Vollbart" értelme, jelentése az egész arcot befedő körszakáll. *„Szakáll-kérdést"* igenis ismerek, ezt lényegesnek is vélem, de a *„nadrág-kérdést"* korántsem olyan speciális területemnek ismerem, hogy ennek idézőjelben és kurzív szedéssel való kiemelésére igényt tartanék. Ilyen kérdés azonban mégis csak van, mert Heydte a Petőfinek vélt halottat fekete pantallósnak írta, többen pedig azt állították, a csata résztvevői, hogy Petőfi öltözete *teljes vitorlavászon* ruha volt.

Egyébként ennek a *„nadrág-kérdés"*-nek az akadémiai munkaközös-

[99] *A Petőfi-titok* 153. l.

[100] Dienes András válaszában a „szakáll-kérlés"-ről szólva csak *„Vollbart"*-ról ír (238. l.). — Midőn a Heydte-szövegből németül idézett, csak *„schwarzem Vollbart"*-ot említett (*A Petőfi-titok* 142. l.). — V. Nyilassy Vilma is a Heydte I. idézése közben csupán *„fekete szakállú"* halottról szólt (*Múzeumi Híradó*, 1956. 154. .).

ség jelentése nálamnál nagyobb „teret szentelt", de olyan értelemben, hogy *a „fekete nadrág (Lásd Orlay képét!)"*[101] Vagyis annak *bizonyítására*, hogy Heydte halottja Petőfi volt, az *„öltözet"* leírását is felhasználta, s erre egy külön (b.) pontot szentelt. Én viszont úgy véltem, lehetett ott fekete nadrágban más is, sőt Petőfinek is alkalma lehetett, hogy a nyári hőség miatt a Mezőberényben viselt fekete nadrágot nyári öltözetre váltsa fel. Így többeknek az az állítása, hogy a csata napján Petőfi nem fekete nadrágot, hanem teljes vitorlavászon ruhát viselt, nem feltétlenül hamis. A *„nadrág-kérdést"*, mint *bizonyítékot* Dienes és a munkaközösség sokkal nagyobb figyelemre érdemesítette, mint én.

Dienes válaszában a szakáll kérdéséről megjegyezte: „Azt írja Mezősi, hogy én nem vagyok egy véleményen Illyés Gyulával a *„körszakáll kérdésében"*. Ilyen kérdést nem ismerek..."

Én viszont ismerek, mert *Illyés Gyula* szószerint ezt írta: „Heydte leírása is tökéletesen illik Petőfire; beleértve még a körszakállt is..."[102]

Dienes András pedig ezt írta: „Mert a halott leírása tökéletesen ráillik Petőfire, az egész arcot ellepő szakáll, a *Vollbart kivételével*..."[103] Erre írtam, hogy a *„körszakáll kérdésben"* Dienes nincs egy véleményen Illyés Gyulával. Azt hiszem, most már Dienes is elismeri, hogy van ilyen kérdés. Sőt Dienes maga is használta a *„szakáll-kérdés"* kifejezést: „Heydte a szakáll-kérdésben bizonytalan volt, ami egy csatatéren történő, pár pillanatig tartó megfigyelésnél érthető."[104]

Heydte első közlésében nem beszélt „pár pillanatig tartó" megfigyelésről. Feltűnt neki a „leszúrt főlkelőtiszt", aki nadrágjáig le volt vetkőztetve. Hogy fontos személy, tiszt lehetett, arra a mellette talált, Bemhez küldött jelentésből következtetett. Ez a következtetés *„arra bírt, hogy közelebbről szemügyre vegyem a holttestet, vajon nem ismerek-e rá benne egy régebbi ismerősömre. De a halott előttem teljesen ismeretlen volt"*, *írta Heydte.* Vagyis alaposan megnézte a halottat, le is írta elég részletesen, „nagy fekete teleszakállú" embernek írván. Különös, hogy Dienes ezt a Heydtét más vonatkozásban, midőn az általa említett „friss sírhant" helyéről vitatkozott, így jellemezte: „igen korlátolt katona és buzgó császári hivatalnok volt, ügynöktípus, *kiváló megfigyelő!*"[105] Mindjárt nem lett azonban kiváló megfigyelő, bármennyire állította is, hogy a holttestet közelről szemügyre vette, mikor olyan adatot közölt, amelyből az következtethető, hogy a szökőkútnál említett halott *nem Petőfi volt.*

b) A kizárásos módszer. — Ez a módszer kétségkívül *a tudományos bizonyítás* legbiztosabb eljárásai közé tartozik. Alapfeltétele azonban, hogy az *összes lehetséges adatok* rendelkezésünkre álljanak, s a *kiros-*

101 I. jelentés 250—251. l.
102 *Petőfi*, 334. l. (1948. év kiadás.)
103 *A Petőfi-titok* 142. l. (1949.)
104 Uo. 149. l.
105 *Irodalmi Újság*, 1956. júl. 7-i sz.

tálás úgy történjék, hogy az elejtett adatokról biztosan megállapítható legyen: ezek nem jöhetnek számításba. Így, a gondos, és elfogulatlan kritika után megkaphatjuk az egyetlen, igaz, vitán felül álló adatot.

A román—magyar akadémiai munkaközösség annak bizonyítására, hogy a szökőkút közelében Heydte leírásában említett halott *csak Petőfi lehetett*, a jelentés szerint a „kizárólagos módszert is" alkalmazta. Megemlítette mindenekelőtt: „Bem közvetlen környezetében tudomásunk szerint hárman viseltek polgári ruhát: Berki Mózes, a hírszerző, akinek holttestét azonban Fehéregyháza és Segesvár között temették el, Kurz Antal, Bem titkára, aki aug. 6-án a szebeni utcai harcokban esett el — és Petőfi."[106]

A „tudomásunk szerint" kifejezés mindenesetre már azt jelenti, a bizottság sem tartotta egészen kizártnak, hogy a megnevezett három emberen kívül Bem környezetéhez tartozó személyek közül mások is, vagy akár csak egy is lehetett még polgári öltözetben. Az alkalmazott kizárásos módszer tehát ezért már nem tökéletes. Maradjunk azonban a három fenti személynél.

Dienes nem indokolta meg, mire alapozta azt az állítását, hogy *Kurz Antal*, Bem hadsegéde nem Fehéregyháza környékén, hanem a szebeni utcai harcokban lelte halálát. Ezt Dienes már *A Petőfi-titok* c. könyvében is állította: Kurz Antal „is elesett, bár nem Segesvárnál — mint általában hiszik, hanem a szebeni utcai harcokban".[107] Ezt a közlést a munkaközösség jelentése is átvette, s Dienes Király Istvánnak adott válaszában szintén mint tudott tényre hivatkozott rá.

Lehetőségeimhez képest Kurz halála helyének utánanéztem, s azt állapítottam meg, hogy a források és az irodalom *általában a segesvári csatát* jelöli meg Kurz eleste helyéül. Kurz életrajzában ugyan *Szinnyei* ezt írta: „júl. 3. a segesvári csatában (Bem) oldalánál esett el; némelyek állítása szerint aug. 6. midőn Nagy Szeben utcáin Bemmel együtt kocsin menekült, egy szász agyonlőtte",[108] de pl. *Ferenczi* is minden kétség kívül írta, hogy Kurz Antal a segesvári csatában esett el.[109]

Az irodalomban történt említéseknél sokkal fontosabbak az *egykorú források*. *Egressy Gábor* 1849. aug. 8-án, tehát alig egy héttel a segesvári csata után ezt írta naplójába: a segesvári csatában elesett Bem „egyik segéde, Kurz". Egressy ezt Szászsebesen jegyezte fel, ide pedig *Szebenből jött*. „Szemtanúja voltam Bem csatáinak" — írta a Szebenből érkező Egressy, mégsem azt közölte, hogy Kurz Szebenben esett el, hanem a *segesvári csatában*.[110]

Lőrincz József őrnagy közlése: „Pap Lajos alezredes állítja, hogy Bem másnap különösen sajnálta Petőfi és Kurz elvesztését". Vagyis esze-

106 I. jelentés 251. l.
107 Uo. 259. l.
108 I. m. VII. köt.
109 *Petőfi életrajza* III. köt. 379. l.
110 *Ergessy Gábor: Törökországi naplója 1849—1850.* 6 l. (1851.)

rint is Kurz Petőfivel együtt a segesvári csatában lelte halálát.[111] Ez az adat is már 1861-ben látott napvilágot, éppúgy, mint a *Vasárnapi Ujságnak* egy Fehéregyházáról beküldött levélben a következő tudósítás: „Volt Bemnek egy ügyes titkárja, Kurcz nevű, kit a forradalom előtt irodalmi munkásságáról ismertünk. Őt is bekerítették a muszkák, s nem messze Sándortól fordult le lováról nyergestől."[112] Petőfiről egyébként ez a levél ezt írta: „Petőfi ágyúink mögött volt gyalog, s az ellenségtől hátulról keríttetve be, el nem hagyhatta a csatatért."

Az irodalom és a kortársak adatközlései után, hogy *Kurz is* a segesvári csatában esett el, igen fontos lenne, ha Dienes megindokolná, melyek a fentieknél hitelesebb adatok, amelyek Egressy, Pap Lajos közléseit megcáfolják, s kétségkívül bizonyítják, hogy Kurz valóban a szebeni harcokban esett el. Mert ha Fehéregyháza mellett halt hősi halált, akkor *ő is lehetett* a Heydte leírásában említett halott. Ő lóháton könnyebben elérhette a szökőkutat, mint Petőfi gyalog.

Dienes András tanulmányomra adott válaszában a kizárásos módszert a holttest kilétének megállapítása érdekében még tovább alkalmazta, a probléma körét még jobban leszűkítette. Heydtere hivatkozva megállapította: „Tudjuk, hogy Heydte *két* magyar halottat látott a héjjasfalvi országút mentén és azt is tudjuk, hogy a másik halott, aki egyenruhában és a buni út beszögellése táján — az Ispánkúttól kb. 250 méternyire hevert, a *szőke* szakállú Bartha Elek százados volt."[113] Az Ispánkút mellett lévő feketeszakállú halott tehát csak Petőfi lehetett.

A fentiekhez kiegészítésül meg kell még jegyeznünk, hogy az Ispánkút közelében Heydte jelentésében említett halottat Haller József Bartha Eleknek, Gyalókay Jenő pedig Zeyk Domokosnak vélte, de ezt a munkaközösség nem fogadta el, mert Bartha Eleken nem fekete nadrág volt, hanem századosi egyenruha, Zeyk pedig atléta-termete miatt nem volt azonosítható Heydte halottjával.

Heydte azonban nem a buni út táján, s nem is az Ispánkúttól kb. 250 méterre említette *az első halottat*, hanem a *fehéregyházi vendégfogadónál!* Még azt is leírta, hogy ennek olyan ujjasa volt, mint amilyent az osztrák tábori pékek viselnek.[114] Ez tehát sem halála helye, sem

[111] *Vasárnapi Újság*, 1861. 56. l. — *Kőváry László* úgy vélte, hogy a *Neue Temesvarer Zeitung* 1877. évi közlésében Heydtetől említett két halott egyike a héjjasfalvi országúton „Kurz lehetett". (*Petőfi Múzeum* I. 55. l.) — *Hatvany Lajos* Kővárytól idézve, ehhez a föltevéshezjegyzetben hozzáfűzte: „Kurz csak pár nap múlva, Brassó alatt esett el.") *Így élt Petőfi* V. 511. l.) Ez a Brassóról szóló adat továbbkomplikálná a kérdést, ha Hatvany nem csupán tévedésből írta volna Szeben helyett Brassót. — Hogy a történelmi irodalom is mennyire bizonytalan Kurz halála helyének megállapításában, ezt *Kovács Endre: Bem József* c. munkájában látjuk. Kurczról e könyvben először ezt olvassuk: „Bem oldalánál esett el később a segesvári csatában." (436. l.) Később viszont már Kovács Endre ezt írta: „A szebeni csatában meghalt Kurz Antal, Bem titkára, akit saját honfitársai, a szebeni házak ablakaiból lövöldöző szászok golyója terített le Bem kocsijában." (613. l.)

[112] Uo. 106. l.

[113] Dienes válasza 230. l.

[114] „die eine in einer Jacke, gleich der, wie sie die österreichischen Verpflegsbecker tragen" — *Neue Temesvarer Zeitung*, 1877. 187. l.

öltözete miatt nem lehetett azonos Bartha Elekkel. Vagyis marad a szökőkút közelében a kizárásos módszerrel *egy halott*, s ha Bartha Elek valóban itt esett el, akkor ez ő lehetett.

A kizárólagos módszerrel tehát nem lehet kétségkívül bebizonyítani, hogy az Ispánkút melletti halott Petőfi volt, de még ennek valószínűségét sem állíthatjuk, sőt a Heydte II-re való téves utalással Dienes a bizonyítani kívánt tétel ellenkezőjét kaphatja csak meg.

c) Kitüntetés és kitüntetések. — Az Ispánkút közelében Heydte írásaiban említett halott kilétének megállapításában, Petőfivel való azonosításában a halott mellett említett *kitüntetéseknek* is szerep jutott. Dienes szerint a „kiosztásra váró *kitüntetésköteg*" is bizonyíték, hogy a holttest Petőfié volt, mert ő foglalkozott, mint Bem hadsegéde, a kitüntetések ügyével, még a saját kitüntetési okmányát is ő írta meg. — A munkaközösség jelentése is „érthető"-nek véli, hogy Petőfi „magánál hordta az említett iratokat és érdemjeleket".[115]

A fentiekből azt gondolhatnánk, hogy szabadságharcunk idején, Bem táborában a vitéz katonák kitüntetése úgy történt, hogy az altábornagy akár még a csata folyamán, akár ennek mindjárt a bevégződése után előszólította segédtisztjét, s a nála készletben lévő dekorációkból az érdemjelet mindjárt a hős mellére is tűzte. A segédtisztnek tehát ezért egész kötegre való kitüntetést kellett a zsebében hordania. Az ilyen elképzelés nagyon téves lenne.

Egykorú hiteles közléseket ismerünk arról, miként osztotta Bem a kitüntetéseket. Gondosan mérlegelték az érdemességet, s midőn Petőfit is kitüntették „név szerint", — ez a kitüntetésnek még díszesebb módja volt — a kitüntetettek legnagyobb részének érdemességét csapategységenként 3 tagú választmány állapította meg. A kitüntetések átnyújtása ünnepélyes külsőségek közt történt, s legkorábban a csatát követő napon került erre sor. Az 1849. július 24-én a moldvai Oknánál vívott győztes ütközetet követő napon pl. Bem 21 személyt diszített fel a „harmadrendű érdemrenddel", s erről *napiparancsban* emlékezett meg.[116] Arra tehát semmi szükség sem volt, hogy egy segédtiszt, még ha az ő hatáskörébe tartozott is a kitüntetési ügyekkel való foglalkozás, egy köteg kitüntetést hordjon a zsebében. Az oknai csatában, egy héttel a segesvári ütközet előtt Petőfi ott sem volt még, tehát volt más tiszt is Bem környezetében, aki a kitüntetési ügyeket intézte. Lehetett ez Kurz Antal is. Lehetséges, hogy miután Petőfi ismét szolgálatba lépett, e szerepkörét visszakapta, de az is lehet, hogy az előző tiszt tartotta meg.

Heydte ugyan mindkét alkalommal zsinegre fűzött érdemjelekről szólt, de lehetséges, hogy ez a megfigyelése sem volt pontos. *Bartha János* honvédszázados mindenesetre 1860-ban még mitsem tudott Heydte közléseiről, (csupán Lengyel leírásáról, ő pedig kitüntetésekről nem tett em-

[115] *Hadtört. Közl.*, Dienes válasza 240—241. l., az akadémiai munkaközösség jelentése 251. l.

[116] L. a szabadságharc idején a Kolozsvárt megjelenő *Honvéd* c. lap 1849. ápr. 23-i és júl. 29-i számát.

lítést) midőn azt írta, „Ugyde azon tájon, merre Petőfi tartott... közölünk temérdeken estek el"; hány tiszt lehetett ott *„kiforgatott zsebekkel, mikből irományokat, Kossuth-jegyeket szélnek eregetve, érdemjeleinket lábbal tapodták a bősz kozákok!"*[117]

d) Az „összefüggő láncolat" és Kőváry László közlése. — A román—magyar akadémiai munkaközösség jelentésének befejezésében írta: „a tárgyalt tények és mozzanatok Lengyel József vallomásán kezdve egészen Heydte és Kőváry emlékezéséig összefüggő láncolatba sorakoznak".

Kőváry nem volt ott a fehéregyházi csatában. Miként maga megírta, szeptember elején ment ki a csatatér tanulmányozása végett. „A Héjasfalva és Segesvár közötti országúton székelyekkel és héjasfalvi lakosokkal találkoztam, — írta Kőváry — s azok engem az útkanyarulaton, mely a völgyből Héjasfalvának tart, egy kaptatónak megy, jobb felé egy holdnyi kaszálón törökbúzásba vezettek. Itt esett el valaki, ki mellett több iromány hevert — szóltak... E forrás alapján határoztam meg Petőfi elestének helyét."[118]

Kőváry tehát nem a szökőkút mellett, s *nem is az országúttól 3—4 ölnyire*, hanem jóval bentebb: egy holdnyi kaszálón áthaladva, *kukoricásban* vélte Petőfi halálhelyét. Erre is csupán abból *következtetett*, hogy itt, a környékbeli lakosok elbeszélése szerint, egy holttest körül több iromány hevert. Hogy a halott Petőfi volt, arra hiteles bizonyítékot Kőváry sem tudott felemelíteni. A környékbeli lakosok elbeszélése csupán feltevésre nyújthatott lehetőséget.

Kővárynak van még egy másik, jóval korábbi leírása is Petőfi halála helyéről: „hol az út Fejéregyházáról Héjasfalvának a hegy alá kanyarodik, s emlékoszlop emelésére oly szép rétség van, a hegyre akart felkapni, Dános felé, a hegyoldalon akkor törökbúza zöldelt, itt vérzett el, kozákok fegyverétől."[119]

Kőváry tehát itt is azt állította, hogy Petőfi a „hegyoldalon" levő *„törökbúzásban"* vérzett el. A *„szép rétség"*-ről csak azt jegyezte meg, hogy ez alkalmas hely lenne emlékoszlop számára, de nem itt halt meg a költő, hanem innen még „a hegyre akart felkapni". Az *„itt vérzett el"* megjelölésen *csak a törökbúza* érthető.

Dienes azonban Kőváry leírását úgy értelmezte, hogy a halálhely az Ispánkút melletti „szép rétség". Király Istvánnak így válaszolt:

„d) Kőváry László olyan tökéletes képet ad a költő halálának színhelyéről, amit csak a helyszínen lehet felismerni. Ez az Ispánkút környéke, az úthajlaton és a kaptatón túl. Sohasem állította, hogy a hegyekben esett volna el, ennek az ellenkezőjét mondta: az út mentén, egy szép rétségen halt meg, mikor a hegyek felé *„akart"* felkapni. Ez így is történt, ezért érte a halál az Ispánkútnál, a dombok aljában."[120]

[117] *Vasárnapi Újság*, 1860. 649. l.
[118] *Petőfi Múzeum* I. köt. 55. l. (1889).
[119] *Erdély története 1848—49-ben*, Pest, 1861. 259. l.
[120] I. jelentés 258. l.

Kőváry mindenesetre *kétszer is* azt írta, hogy a *törökbúzás* a költő halálának helye, illetőleg a holttest itt feküdt.

Dienes a maga álláspontjáról úgy nyilatkozott, hogy ebben „a hiteles adatok fogaskerekekként kapcsolódnak egymásba". Ezzel szemben „a fantasztikus álláspontok képviselői verejtékezve kalapálják össze az egymástól távol álló tengelyeket: a szerkezet mégsem indul meg, a gép üresen fut."[121] Ha azonban e szerkezet egyes fogaskerekeit: Lengyel, Heydte, Kőváry írásait tüzetesen megvizsgáljuk, kitűnik, *a hasonlat nem meggyőző.* A *Kővárytól* említett tetem *helye nem azonos Heydte* megjelölésével, *Lengyel* pedig az innen még jó távolságra *futó* emberben *„vélte felismerni"* Petőfit. A halálhely tehát semmiképpen sem bizonyított *„vallomáslánc"* eredménye. Dienesnek a halálhelyet a Kővárytól félreérthetetlenül megnevezett törökbúzásból le kellett hoznia az Ispán kút mellé, hogy megállapíthassa: „Kőváry László olyan tökéletes tájképet ad a költő halálának színhelyéről, amit csak a helyszínen lehet felismerni." A források egyszerű tanulmányozása minden helyszíni kutatás nélkül meggyőz arról, hogy Heydte és Kőváry közlésében a halott helyéről *ellentmondás és nem összefüggés van.*

Befejezésül hangsúlyozni kívánom még egyszer: Petőfi halálának kérdését *nem azért* vizsgáltam, *mert „hiszek"* Baynovics leírásában — mint Dienes állítja —, hanem *mert nem hiszek* a Lengyel—Heydte-közlések perdöntő erejében, s főképp abban a képben nem, amelyet Petőfiről Lengyel megrajzolt.

Dienes András Baynovics leírásában való „hívő makacsságomat" hangoztatja, s azt írta: „Ha a kritikai válogatást egy ilyen hit előzi meg, az megbénítja a kutató ítélőkészségét."[122] Engem is „egy különös kultusz papjai" közé sorolt, s hangsúlyozta: „vagy regényt írunk... vagy tanulmányt Petőfi halálának körülményeiről."[123] Én tanulmányt írtam és nem regényt.

Baynovics leírásának védelmében itt nem emelek szót. Ez talán megint azt a látszatot kelthetné: Lengyel közléseinek bírálatát azért végeztem el, hogy helyette „ajánljam" Baynovicsot. Csupán annyit kívánok megjegyezni, ha Dienes Lengyel közléseit, a csatáról való tévedéseit is olyan szigorú kritikával illette volna, mint Baynovics leírását, maga jött volna rá azokra a valótlanságokra és ellentmondásokra, amelyekre a fentiekben rámutattam.

Az ellentmondásokat jól látják mindazok, akik a problémába alaposabban beletekintenek. A román—magyar akadémiai munkaközösség jelentésének megvitatása alkalmával *Király István* csak „a kutatás egyik lehetséges álláspontjának, a legvalószínűbb hipotézisnek" volt hajlandó elfogadni a jelentésben előadottakat. Ő is, *Klaniczay Tibor* is kifejezték azt a véleményüket, hogy az ilyen kutatást nem lehet „hiva-

121 *Hadtört. Közl.*, vita 238. l.
122 Uo. 233., 238. l.
123 Uo. 239., 249. l.

talos ponttal" lezárni. — *Waldapfel József* „50%-os valószínűséggel" fogadta el Dienes álláspontját, *Nagy Péter* „az eddig legelfogadhatóbb hipotézisnek tartja", *Jánosi Ferenc* viszont a jelentést „meggyőzőnek" mondta.[124]

A probléma tüzetes megvizsgálása után Lengyel közléseinek történelmi forrásértékét kétségbe vontam, az általa Petőfi utolsó óráiról megrajzolt képet hamisnak ítéltem. A halálhely megállapítása Dienes és az akadémiai munkaközösség részéről nem feltétlenül hiteles közlések alapján történt, így szerintem is ez csupán feltevés lehet.

Nem tartom elfogadhatónak azt az álláspontot, hogy míg a kérdés vizsgálói *Lőrincz József* őrnagy és *Pap Lajos* alezredes közléseit arról, hogy Petőfit a csatatéren fegyverrel a kezében látták, kétkedéssel fogadják, ugyanakkor Lengyelnek még azt is elhiszik, hogy a csata döntő szakaszában neki, a „kandi néző"-nek kellett Petőfit elmerengéséből felébresztenie, a veszélyre figyelmeztetnie.

Elfogadom, hogy Petőfinek, mint Bem törzskara őrnagyának valóban nem a harc volt a feladata, hanem a harcra való lelkesítés. Ez az önkéntes propaganda-tiszt azonban a vízaknai csatában is Bem határozott utasítása ellenére részt vett a harcokban, hősiességéért kitüntették. Pap Lajos alezredes tudósított arról, hogy a fehéregyházi csatában a balszárnyon megjelent Petőfit „kevéssel a katastrofa bekövetkezése előtt" Bemnek kellett visszarendelnie, s ő nem szívesen engedelmeskedett. — *Imreh Sándor* szerint: „Hogy Petőfi rendkívül bátor és merész ember volt, azt nyugodt lélekkel igazolhatom; láttam, mit mívelt a vízaknai csata folyama alatt..."[125] Nem engedhető tehát meg, hogy ezeknek a Petőfihez hűséges adatoknak az értékét Lengyel megbízhatatlan közlései elhomályosítsák. Ez az *igazság kérdése,* s nem „a régi esztétikai iskola, az abszolút szép" álláspontja, amelynek „ébresztgetésével" Dienes András engem határozottan „vádol".[126]

„Nagyon szeretem a szigorú vizsgálást" — írta Dienes válaszában.[127] — Tudom, hogy mostani kritikai vizsgálatom a köztünk folyó „kemény vitának" éppoly szókimondó folytatása, mint amilyen Dienes válasza volt. Magam is őszintén óhajtom azonban, hogy Petőfi-kutatásunkban képviselt ellentétes felfogásunk a legkevésbé se érintse további baráti együttműködésünket.

124 I. jelentés 257., 260—261. l.
125 *1848—49. Történelmi Napok,* 1892. évf. 230. l. *Újabb adatok Petőfi haláláról.*
126 *Hadtört. Közl.,* vita 224. l.
127 Uo. 241. l.

SZEMLE

LUIGI LONGO:

A NEMZETKÖZI BRIGÁDOK SPANYOLORSZÁGBAN

(Le brigate internazionali in Spagna)

Editori Riuniti, Róma, 1956.

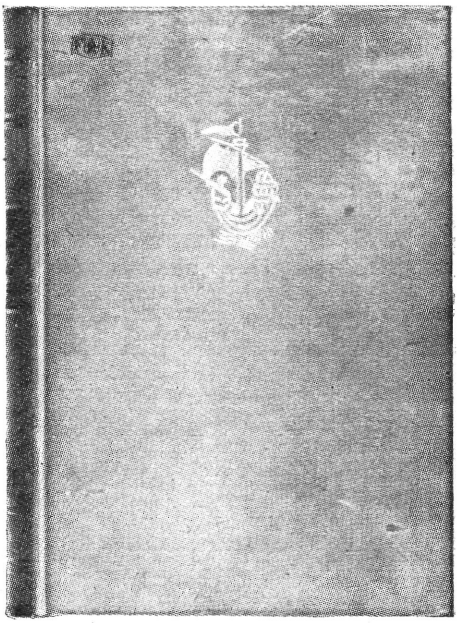

A nemzetközi brigádok spanyolországi szerepléséről, a proletár szolidaritás e nagyszerű példájáról a *„Le brigate internazionali in Spagna"* című kiadvány megjelenése előtt nem volt egy valóban dokumentumok alapján íródott, összefoglaló mű, amely hű képet adott volna a „soknyelvű, de egyszívű" brigádok megszervezéséről, kiképzéséről és harcáról. A fenti című könyv megjelenése előtt nem voltak kimutatva azok az akadályok, amelyek gátolták a nemzetközi brigádokat abban, hogy teljesíthessék kitűzött feladatukat: megállítani a népek életét és szabadságát fenyegető fasizmus világhatalomra való törekvését. De nem volt kellő mértékben, adatokkal kimutatva az sem, hogy milyen erők egyesültek a spanyol nép szabadságharcának leverésére, s milyen aljas szerepük volt az imperialista nagyhatalmak vezetőinek a spanyol szabadságharc vérbefojtásában.

A mű írója, Luigi Longo, a nemzetközi brigádok vezérkarában dolgozott, mint a szervezési és politikai ügyek felelőse. A szerző már

1939-ben lefektette művének francia nyelvű vázlatát. Ehhez felhasználta a brigádok vezérkarának adatait, az egyes csoportok naplóit, személyes megfigyelései alapján készített feljegyzéseit, fényképeket és a vezérkari térképen lerögzített hadászati vázlatokat.

A második világháború kitörése azonban megakadályozta a mű megjelenését.

Luigi Longot a francia rendőrség kiadta Mussolini hatóságainak, akik börtönbe vetették és ott is tartották egészen az angol—amerikai csapatok partraszállásáig. Longo elvtárs csak évek múltán, hosszas keresés után jutott hozzá a francia földön maradt kézirata egy példányához.

Az imperialista nagyhatalmakkal szembenálló német—olasz fasizmus az Ibériai félszigeten akarta kiépíteni az Európa, Afrika és Ázsia meghódítását célzó hadjáratához szükséges hídfőit és utánpótlási hadállásait. Ebben teljes erejükkel, készségesen támogatták őket a spanyol feudalisták, a reakciós tábornokok és a katolikus egyház, melynek mind az iparban, mind a mezőgazdaságban döntő fontosságú érdekeltségei voltak. Ezek véglegesen fel akarták számolni mindazokat az eredményeket, melyeket a munkásság és a parasztság az előző évek súlyos bérharcaiban, nagy áldozatokkal csikartak ki maguknak.

*

A szerző könyvének előszavában áttekintést ad a fasiszta lázadást megelőző idők eseményeiről: a monarchia éveiről, Primo de Rivera tábornok diktatúrájáról, az ország gazdasági erőinek és a földbirtokviszonyok állapotáról, valamint a politikai pártok tevékenységéről, továbbá a munkásság pártjainak és szervezeteinek harcáról a polgári szabadságjogok kivívásáért és megvédéséért folytatott elkeseredett harcokról, a Spanyol Kommunista Párt világos programjáról, mely céltudatosan szervezte a tömegeket és adott gyakorlati útmutatást az erők összefogásához.

A következő fejezetekben Luigi Longo bő forrásanyag alapján élethűen mutatja be a spanyol nép hősies, önfeláldozó harcát: a szervezetlen csoportok elszánt rohamait az áruló tábornokok tüzelőállásai ellen Madridban és Barcelónában, az első hetek és hónapok kemény csatáit, valamint az ország ügyeinek intézésében megmutatkozó, erényekben és hibákban oly gazdag eseményeit.

A világ munkássága a Spanyolországból érkező hírek hallatára tiltakozását fejezte ki a támadók felé, ugyanakkor teljes szolidaritásáról biztosította a spanyol népet. A harckész önkéntesek ezrével indultak el, hogy életükkel és vérükkel segítsék a törvényes spanyol kormányt a demokratikus rend védelmében. Francia, belga, olasz, magyar, német, lengyel stb. munkások — köztük haladó szellemű polgárok is — ezrei otthagyva mindent, indultak a Pireneusok meredek hegyein átkelve a spanyol földre, Albacete városkába, az első nemzetközi brigádok gyűjtőhelyére, ahol úgyszólván a semmiből teremtették elő az egyre töme-

gével érkező internacionalisták részére a szállást, az élelmet, az orvosságot és a fegyvereket. Éjjel-nappal folyt a szervező munka. Rövid idő alatt összeállították a törzseket, az első zászlóaljakat és a segédszolgálatokat.

A legkülönbözőbb országokból érkezett és többféle pártállású önkénteseket rendszeres politikai oktatásban részesítették és állandóan tájékoztatták őket a harcok állásáról.

Amikor az afrikai mórokkal megerősített fasiszta csapatok megközelítették az ország fővárosát, Madridot, a „Pasionária" kiadta jelszavát: „Jobb lábon állva meghalni, mint térdre kényszeredetten élni." A legendás hírű magyar Zalka Máté parancsnoksága alatt érkeztek meg a nemzetközi brigádok Madrid alá. Itt hangzott el a „no pasarán", mely azóta világszerte ismertté lett. A hosszú és véres harcokról, a lakosság halálmegvető bátorságáról és kitartásáról, a fasiszták visszaveréséről ad hű képet Luigi Longo ebben a fejezetben. A szerző a következő fejezetben a Ciudad Universitária épületeiben és kertjeiben lefolyt állóharcot írja le.

A fasiszták, látva, hogy nem bírják Madridot elfoglalni, új fronton támadnak. De mindhiába. A lassan kifejlődő spanyol hadseregnek és a hozzájuk beosztott nemzetközi brigádoknak sikerül a vonalakat megtartani.

A német Junkers és az olasz Caproni gépekkel végrehajtott bombatámadások következtében sok madridi lakos vesztette életét, sok ház dőlt romba.

A nemzetközi brigádok és a spanyol nép közötti testvéri barátság, amely a közös védelmi munkában, a közös harcban alakult ki, mindvégig megmaradt. A szerző művének több fejezetében ír erről a proletár szolidaritásból fakadó barátságról.

A nemzetközi brigádok hősiesen harcoltak Teruelben és Lopera mellett is: hősi helytállásuk eredményeként megállították a fasiszta támadásokat.

A frontok viszonylagos kialakulásával és megszilárdulásával lehetővé vált, hogy jól átgondolt haditervet dolgozzanak ki: sikerült felszámolni a kapkodásokat és a rögtönzéseket, megvetették az alapját egy rendes hadseregnek, gondoskodtak hadianyag utánpótlásról, biztosították a harcosok és a lakosság élelmezését.

Nagy gondot okoztak az Aragon provinciában eluralkodott túlkapások és más meggondolatlanságok: mint pl. a nyolc órai munkaidő bevezetése a lövészárkokban, vagy a parasztok földjének azonnali kollektivizálása. Ezek a valóságban ellenségekké tették azokat a néprétegeket, akiknek támogatása nélkül háborút viselni nem lehetett. Ezek ellen és a hátrahagyott és befurakodott diverzánsok ellen komoly harcokat vívtak.

A szerző művének VIII—IX. fejezetében feléledő támadásokról és ellentámadásokról ír. Ezekben a harcokban a nemzetközi brigádok kötelékei véres fejjel verték vissza a fasisztákat, miközben sok veszteséget

szenvedtek saját soraikban is. A fasiszták által vezetett offenzíva kudarcba fulladt.

Ebben az időben állt elő az egészségügyi szolgálat jobb megszervezésének égető szükségessége is: a sebesültek és a betegek ezreit kellett az életnek megmenteni. A sebesültek és a betegek segélykiáltásaira orvosok, gyógyszerészek és ápolók jöttek a legkülönbözőbb európai és amerikai országokból, akik a bábeli nyelvzavarban is tudásuk legjavát nyújtották a rászoruló harcosoknak és a spanyol népnek. Rövid idő alatt példás módon megszervezték a betegek és a sebesültek kezelését és ellátását.

Norman Bethune kanadai orvos az első vonalban is bevezette a véradói szolgálatot. A brigádok egészségügyi személyzete a legmesszebbmenően adta tanújelét a Vöröskereszt emberbaráti jellegének. Testvéri harmóniában dolgozott egymás mellett fehér- és feketebőrű, kommunista és igazhivő katolikus, orvos és ápolónő. A nemzetközi brigádokat támogató mozgalmak által gyűjtött orvosi műszerek, gyógyszerek és más egészségügyi eszközök, élelmiszer, dohány és más adományok a legigazságosabb módon lettek szétosztva a harcosok és a rászoruló polgári lakosság között. A közösségi összetartást mutatja az is, hogy a brigádok harcosai lemondtak napi zsoldjuk jelentős részéről, amelyet a spanyol gyerekek élelmezésének feljavítására használtak fel. A nemzetközi brigádok harcosai a környék parasztjainak a mezőgazdasági munkában is segítettek.

A szerző könyvének X. fejezetében összegezi a tapasztalatokat és az előre látható feladatok megoldásának lehetőségeit.

A harcok során számos olyan hiányosság és mulasztás látott napvilágot, amelyek sok-sok kellemetlenséget okoztak a vezetésnek, de a harcosoknak is. A katonai vezetők minden politikai erőt mozgósítva magyarázták meg a brigádok tagjainak, hogy a harcok során miért kell támadni, vagy esetenként miért kell kitartani a védelemben.

Pihenők százait használták fel a politikai munkások és a parancsnokok arra, hogy a harcosok tudatát erősítsék, ismereteiket fejlesszék annak érdekében, hogy a legválságosabb helyzetekben is meg tudják állni helyüket.

A harcosok nevelését, tájékoztatását szolgálta a harctéri sajtószolgálat is, amely nyíltan és őszintén számolt be a napi eseményekről.

A szerző művében foglalkozik a nemzetközi brigádok fegyelmi helyzetével is, őszintén feltárja az e téren megmutatkozó hiányosságokat. A nemzetközi brigádok parancsnokai a fegyelem megteremtését és megtartását döntő kérdésnek tartották, annak érdekében semmi fáradságot, áldozatot nem sajnáltak. Nagy gondot okozott nekik a felesleges hősködések megfékezése. A harcosokat nem egyszer kényszeríteni kellett arra, hogy megfelelő mélységű és erősségű lövészárkokat és védelmi állásokat ássanak, hogy azokból „minél kisebb veszteséggel minél nagyobb veszteséget tudjanak okozni az ellenségnek".

A harcok menete és egyre nagyobb mértékben való kifejlődése szükségessé tette a Spanyol Néphadsereg és a nemzetközi brigádok egyesítését. A megegyezés létre is jött. A brigádok harci és politikai tapasztalatai, parancsnoki kádereinek fejlettsége növelte a néphadsereg ütőképességét. A brigádok a hadsereg egyes csapattestei közé lettek beosztva. A vezetők minden intézkedésnél tekintettel voltak az egyes csapatok hagyományaira és a megalakulásukkal kifejtett bizonyos sajátos és helyi jellegiességükre. A hadsereg vezetői mindent elkövettek annak érdekében, hogy a nemzetközi brigádok harcosai a spanyol hadsereg harcosaival valóban testvéri viszonyban éljenek egymással.

A Nemzetközi Brigádok Politikai Főbiztosságának központi lapja, a „Le Volontaire de la Liberté" (A Szabadság Önkéntese) — amelyet előbb spanyol, francia, angol, német, olasz és lengyel nyelven adtak ki, később más nyelven is megjelent —, kitűnő szolgálatot tett az első vonalakban harcoló katonák felvilágosításában. Ez a lap aggodalommal töltötte el a fasiszta hadvezetőséget.

A szerző művében behatóan foglalkozik a politikai pártokkal is. Részletesen elemzi az egyes politikai pártok és szervezetek között folyó harcot.

Az ötödik hadoszlop, a Gestapo és az Ovra, igyekezett beépíteni embereit a brigádokba és a hadsereg soraiba. A beépített ügynökeik segítségével próbálták a nemzeti és politikai különbségeket felszítani és ezáltal akadályozni a hadsereg erejének megszilárdulását. Kemény harc folyt a gyávák és rémhírterjesztők ellen is, akiknek szabotáló tevékenysége arra irányult, hogy bomlassza a hadsereget, akadályozza a termelő munkát.

Nagyon kényes kérdés volt — amelynek megoldása elé szinte áthidalhatatlan akadályok merültek fel — a nemzetközi brigádok tagjai lelki egyensúlyának problémája. A brigádok tagjai, akik elhagyták országukat, családjukat nem látogathatták, sőt legtöbbje még csak levelezni sem tudott hozzátartozóival. Sok nehézségbe ütközött az elesett bajtársak szülőit levélben értesíteni a szomorú esetről. A súlyosan megsebesült, rokkanttá vált harcosoknak a spanyol kormány megadott mindent, amit megadhatott, de nem tudta pótolni a családi otthonokat; a megélhetést biztosító munkát is csak kivételes esetekben.

A bajok orvoslására az olasz szocialisták vezetőinek azon lépése, hogy az angol Munkáspárt kongresszusát felkeresik és segítségüket kérik, süket fülekre talált.

A XI. fejezet Mussolini ábrándjaival foglalkozik. Ez a „nagy hadvezér" könnyű sétának és biztos győzelemnek képzelte „önkéntesei"-nek expedícióját. A fasiszta légiókat fellengős ígéretekkel küldte harcba, felszerelve őket mindazokkal a fegyverekkel, amiket a fasiszta Olaszország csak adni tudott. Az első harckocsik már március 10-én ágyúzták a Garibaldi-brigád sorait a Torija-i országút keresztezése tájékán, ezzel megkezdődött a nagy Guadalajara-i csata. A napokig tartó harcokban kitűnt a garibaldisták erkölcsi fölénye. Itt került bevetésre az „új fegy-

ver", a hangszóró. Olasz elvtársak beszéltek a kalábriai szegényparasztok fiaihoz, felszólították őket, hogy ne harcoljanak a saját érdekeik és véreik ellen.

A XII. fejezetben mutatja be a szerző a Spanyol Néphadsereg és a nemzetközi brigádok nagy ellentámadását, mely futásra kényszerítette a dölyfös feketeingeseket. Mussolini „önkéntesei", akik közül sokezren azt hitték, hogy mint a civilizáció megmentői mennek harcba a vörösök ellen, a néphadsereg kemény csapásai alatt és a hangszórókon keresztül hallottakból rájöttek a számukra oly kiábrándító valóságra. Az eredmény világszerte ismeretes lett. Az olasz fasizmus tekintélye nagyot zuhant. A menekülő, fegyvereiket eldobó feketeingeseket megállítani és valahogy rendbeszedni hatalmas feladatot jelentett a fasiszta hadsereg vezetősége számára.

A nemzetközi brigádokban, de különösen az olasz önkéntesek között óriási volt a lelkesedés. A hosszú hónapok szenvedései és a sok elesett elvtárs áldozata im nem volt hiábavaló. Büszkeséggel állapítja meg a szerző, hogy a garibaldisták lemosták azt a szégyenfoltot, mellyel a fasizmus bemocskolta az olaszok jó nevét. Az olasz nép immár kivívta magának a világ megbecsülését és tiszteletét.

A Guadalajara-i harcok után a spanyol hadsereg és a nemzetközi brigádok — az első idők kezdeti hibáit kijavítva, a már megerősödött fegyelem és szervezettség magasabb fokán — sikeresebben állották a fasiszták támadásait.

A frontok lövészárkaiban az élet nem volt könnyű, de minden nehézséget legyűrve gondoskodtak a katonák jobb ellátásáról és szórakoztatásáról. Ennek érdekében a parancsnokok minden lehetőséget felhasználtak. A katonapolitikai nevelőmunka mellett nagyobb szerepet juttattak a kultúrmunkának. A harcosok között akadtak zenészek, szavalók, bűvészek és ahol csak mód adódott, színjátszó csoportok is bemutatták tudásukat a hálás közönségnek. Rendezvényeikre meghívták a környék lakosságát is. A lakosság gondjaiból az önkéntesek részt kértek maguknak. Iskolák, óvodák és más intézmények felett védnökséget vállaltak és saját kezük munkájával segítették a gyerekek, betegek és öregek életét kellemesebbé tenni. Mindezzel tanújelét adták annak, hogy milyen nagy különbség van a régi feudalisták uralma és az új, demokratikus Spanyolország között.

Ebben az időben vált még ismeretesebbé az az aknamunka, amelyet az ellenség által hátrahagyott és a hadseregbe, valamint a nemzetközi brigádokba befurakodott kártevők az anarchista-szindikalista szervezeteket, reformistákat felhasználva végeztek a hadsereg és a kormányzat erejének bomlasztására.

Május 3-án nyílt lázadás robbant ki Barcelónában az ötödik hadoszlop, a POUM és néhány szélsőséges anarchista szervezet vezetésével. A zendülést ugyan hamar leverték, de intő példa volt, és sürgetőleg hatott a lappangó kormányválság megoldására. Caballero lemondott, át-

adta helyét Negrin kormányának, aki általános bizalomnak örvendett, és így remény volt a harc további folytatásához is.

Közben a fasiszták Bilbao ellen indítanak támadást. A köztársasági hadsereg és a nemzetközi brigádok felmentő kísérlete csak féleredménnyel jár. A frontokon állóharc fejlődött ki.

A következő, XIV. fejezet a világtörténelem egyik legnagyobb szégyenéről szól. A „be nem avatkozás álarca alatt" című részben írja le a szerző azt az aljas árulást, amit az imperialista országok kormányai, élükön a „szocialista" Blum-kormány, az angol Munkáspárt és a II-ik Internacionálé vezetői követtek el a megtámadott spanyol nép ellen.

A Kommunista Internacionálé a világ munkásságát és azok vezetőit egységes harcra szólította fel. Litvinov a Nemzetek Ligájának ülésein javaslatokat tett a fasizmus megfékezésére. Ezeken az üléseken hamis politikai érvekkel, semlegességi határozatot hoztak. Ez a látszatsemlegesség módot adott arra, hogy a német és olasz fasiszták nyugodtan vihessenek be katonákat és ágyúkat Spanyolországba, és arra, hogy Franciaország felől a határok még a Spanyolországba irányított gyógyszerek számára is zárva maradjanak.

A szerző leírja a világ munkásszervezetei vezetőinek találkozásait, melyeken személyesen is részt vett. Ezek a találkozások az angol szocialista és munkáspárti vezetők makacs elzártsága miatt nem jutottak tovább általános szimpátia-nyilatkozatoknál. A spanyol nép magára lett hagyva. Most, a második világháború után láttuk teljes mértékben, hogy hány millió emberéletbe került a megjátszott kétszínűség.

A XV. fejezetben a nemzetközi brigádok hatalmas támadásaival foglalkozik a szerző. Az újonnan kiképzett Spanyol Néphadsereg a nemzetközi brigádokkal szorosan együttműködve indította meg támadását Madrid ostromlói ellen. A támadás sikerét a Brunete-i győzelem néven ismeri a történelem.

Ugyanebben a fejezetben ismerteti és méltatja Luigi Longo azt az emberfeletti és hősies munkát, melyet a brigádok egészségügyi személyzete végzett a legnagyobb tűzben. A sebesültvivők, orvosok és ápolónők között minden nemzet képviselve volt és igen nehéz lenne érdemeikről egy rangsort megállapítani. A világ minden sarkából jöttek politikai meggyőződésből és szívük parancsára segíteni a spanyol nép harcát az emberiség létezését fenyegető fasizmussal szemben. Munkájuk jutalma a katonák és a polgári lakosság hálája volt.

A fasiszták ebben az időben fejtették ki még nagyobb mértékben a kíméletlen légi bombázásokat. Világszerte felháborodást keltett az a kegyetlen és esztelen bombázás, mellyel elpusztították például a mélyen katolikus érzésű baszk nép szentélyét, Guernica városkát, és más városok lakónegyedeit. A megfélemlítés, a fasizmus ezen kedvenc fegyvere, itt járta ki első iskoláját. Angol és francia városok lakói azóta már tudják, hogy milyen aljas volt kormányaik „semleges" politikája.

Luigi Longo könyve megírásával nem kívánt egy irodalmi-tudományos művet alkotni. Csupán a Brunete környékén győzedelmesen befeje-

zett harcok idejéig (1937. július vége) bekövetkezett eseményeket, a nemzetközi brigádok fejlődését, valamint az ország politikai-katonai viszonyainak rövid ismertetését tűzte ki feladatul. Ám ez a magát szerénynek mondó mű egy valóságos tankönyvnek bizonyul, mely komoly kútforrást nyújt mindazoknak, akik az 1917 novemberében megnyílt korszak történetének ezen dicső szakaszát kívánják megismerni.

Luigi Longo olasz és a könyve is olaszokkal foglalkozik a legtöbbet. Kéri is, hogy ne vegyék zokon tőle más országok önkéntesei, amiért nem méltatja őket olyan részletesen, mint azt kiérdemelték.

Ez a könyv — amely hű képet ad arról, hogy milyen ádáz harcot vívott a spanyol nép és a nemzetközi brigádok a fasizmussal és annak nyílt és álcázott szekértolói ellen — még évtizedek múlva is tanulságos olvasmánya lesz az emberiségnek. Úgy vélem, ezt a művet igen ajánlatos lenne kiadni magyar nyelven is, mert hisz a nemzetközi brigádok soraiban ott harcoltak magyar internacionalisták is.

Margitta Henrik

ENGELS FRIGYES VÁLOGATOTT KATONAI MŰVEI

(Ф. Энгельс: Избранные военные произведения)

Szovjet Katonai Kiadó, Moszkva, 1956. 806 o.

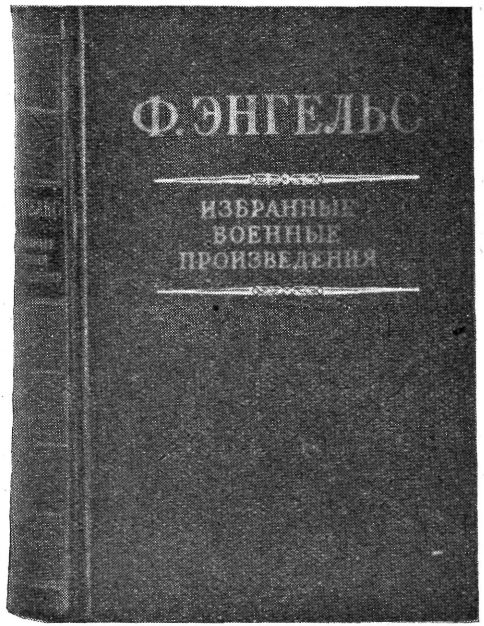

A kötetben a kiadó Engels katonai vonatkozású műveit gyűjtötte egybe, s adta közre. A kötet jelentőségét nem lehet eléggé méltatni, annál is inkább, mert nemcsak Engels hadtörténelmi vonatkozású műveit és szorosan a hadművészethez kapcsolódó alapvető útmutatásait találjuk itt egybegyűjtve, hanem ennél sokkal többet.

Történészek számára azért is nagy jelentőségűek ezek a művek, mert Engels e művein keresztül is példát mutatott arra, hogyan kell alkalmazni a történelmi események tanulmányozásánál a marxista dialektikus módszert: a dialektikus és történelmi materializmust. Engels amikor Marx nagy művéhez a „Louis Bonaparte brumaire 18-ájá"-hoz előszót írt — 33 évvel a mű megjelenése után —, sorait egy kérdés vizsgálatának szentelte: miért tudott Marx egy konkrét történelmi eseményről, melynek kortársa volt — oly maradandó, időtálló művét alkotni. „Éppen Marx volt az — írja —, aki elsőnek fedezte fel a történelem nagy mozgási törvé-

nyét, azt a törvényt, amely szerint minden történelmi harc, akár politikai, akár vallási, filozófiai, vagy más ideológiai téren játszódik le, a valóságban csak a társadalmi osztályok harcainak többé-kevésbé világos kifejezése, s hogy ezeknek az osztályoknak létét, s ezzel összeütközéseit is megint gazdasági helyzetük fejlődési foka, termelési módjuk, s az ezáltal megszabott cseremód miként je határozza meg. Ez a törvény, amelynek a történelemben ugyanaz a jelentősége, mint az energia megmaradása törvényének a természettudomány terén — ez a törvény itt is megadta Marxnak a kulcsot a második francia köztársaság története megértéséhez. Ezen a történeten próbálta itt ki Marx a maga törvényét s még harminchárom év elmúltával is azt kell mondanunk, hogy ez a próba fényesen sikerült." (M—E: Válogatott Művek I. 224. o. Szikra, 1949.)

Joggal mondhatjuk, hogy mindez Engels műveire is érvényes. E kötetben összegyűjtött minden egyes műve e módszer alkalmazásának ragyogó példája, időtálló alkotása.

Engelsnek e kötetben összegyűjtött munkáit három csoportra lehetne osztani. A kötet legnagyobb részét azok a művek alkotják, amelyeket Engels mint kora eseményeinek kortársa és résztvevője a XIX. század második felében lezajlott forradalmakról és háborúkról írt. Ezek közé tartoznak az 1848—49-es forradalmakról szóló művei, elsősorban a „Forradalom és ellenforradalom Németországban 1848—1849-ben" c. mű, s az 1848-as Francia forradalomról írott két cikke; „Az 1853—1856-os Krimi háború" c. műve; az 1857—58-as angol gyarmatosító háborúról és az indiai felkelésről írott cikkei; „Az 1859. évi itáliai háború. Garibaldi hadjáratai Szicíliában és Dél-Itáliában (1860)"; „Polgárháború az Egyesült Államokban az 1860—1865-ös években"; „Az 1866-os Osztrák—Porosz háború" c. művei s végül az 1870—71-es Francia—Porosz háborúról írt cikkei.

A második csoportba Engels azon cikkeit sorolhatjuk, amelyekben a hadművészet történetével, a hadsereg és a fegyverek fejlődésével foglalkozik. Ide tartoznak az 1857-ben a „New American Cyclopaedia" számára írt cikkei. Ezek a következők: A hadsereg; A tüzérség; A lovasság; A gyalogság; Az erődítés; A flotta; Az ütközet; A támadás. Ezek közé tartoznak az 1860—61-ben a „New-York Daily Tribune" és a „Volunteer Journal for Lancheshire and Cheshire" számára írt cikkei: a „Katonai reformok Németországban"; A vontcsövű ágyúról"; „A puskák története". S e csoportba kell sorolnunk az Anti-Dühring „Erőszakelmélet" c. fejezeteit; az 1870—90. között írt, részben kézirati hagyatékban fellelt katonai műveit. S végül mint igen jelentős, a kötet minden egyes művéhez kapcsolódó írásokként kell megemlíteni azt az 53 levelet, amelyet a kiadó e kötetben katonai vonatkozásai szempontjából gyűjtött egybe.

A kötet az itt felsorolt írásokat — az „Erőszakelmélet" kivételével — természetesen megírásuk, illetve megjelenésük időrendi sorrendjében

közli. A művek tanulmányozása közben azonban önként adódik a művek ilyen irányú elrendeződése, s ilymódon azok ismertetése is.

Marx és Engels művei közül különösen nagyjelentőségűek azok a művek, amelyekben a proletárforradalomról, a proletariátus fegyveres felkeléséről szóló tanításaikat fektették le. E tekintetben kiemelkedő helyet foglal el Engels: „Forradalom és ellenforradalom Németországban 1848—49-ben" c. műve. Marx és Engels az 1848—49-es európai forradalmak tanulságait az események közben, s röviddel a forradalmak bukása után műveikben azonnal levonták. Marx a Louis Bonaparte brumaire 18-ája c. könyvében megalkotta a burzsoá államgépezet szétzúzásáról szóló alapvető tanítását. A tudományos kommunizmus megalapozói több munkájukban, így a „Kommunisták Szövetsége Központi Vezetőségének üzenete" c. műben a proletariátus hatalomért folytatott harcának stratégiáját és taktikáját fektették le.

Ezekhez a nagyjelentőségű művekhez kell sorolni Engels fentemlített könyvét is, amelyben zseniálisan vázolta a fegyveres felkelésnek, mint művészetnek alapvonásait. „... A felkelés: művészet, akárcsak a háború és minden más művészet: bizonyos gyakorlati szabályoknak van alávetve és ezeknek elhanyagolása a párt romlásához vezet, amely ebben hibás." Engels ezeket a szabályokat is lefektette művében, kifejtvén, hogy azok logikusan következnek az adott körülményekből, amelyek egy felkelés esetében adódnak.

Melyek ezek a szabályok? „Először is soha nem szabad a felkeléssel játszani, ha nincs meg a szilárd elhatározás, hogy a játék minden következményét vállaljuk. A felkelésnek nagyon is határozatlan mennyiségekkel kell számolnia, amelyeknek értéke minden nap változhatik; az ellenfél erői a szervezettség, a fegyelem és az eredendő tekintély minden előnyét a maguk oldalára tudják állítani; ha nem tudunk nagy erőfölényt szembeállítani velük, úgy megvertek és megsemmisítettek bennünket. Másodszor: ha egyszer ráléptünk a felkelés útjára, így a legnagyobb határozottsággal kell cselekednünk és támadásba kell átmennünk. A defenziva minden fegyveres felkelés halála; elveszett, még mielőtt erejét az ellenfél egyáltalán összemérhette volna. Lepd meg az ellenséget, addig, amíg erői széjjel vannak szórva, gondoskodj mindennapi sikerekről, legyenek azok még oly kicsinyek is; őrizd meg az erkölcsi túlsúlyt, amit a felkelés kezdeti sikere szerzett meg számodra; az ingatag elemeket állítsd ily módon oldaladra, azokat akik mindég a legerősebb indítékot követik és mindég a biztosabbik oldalra veszik az irányt. Kényszerítsd ellenfeledet a visszavonulásra, még mielőtt erőit ellened összegyűjthette volna. Hogy Dantonnal, a forradalmi taktika eddig ismert legnagyobb mesterével szóljunk: »Merészség, merészség és megint merészség« (187. o. B. Sz. K. F. Ir. Int. 1848.)

Marx és Engels a proletariátus fegyveres felkeléséről szóló tanításaikat a későbbiek folyamán az osztályharcban szerzett tapasztalatok alapján továbbfejlesztették. Engels egyik 1895-ben írt művében, amelyet Marx: „Osztályharcok Franciaországban" c. könyvéhez írt beveze-

tésnek; újból foglalkozott a fegyveres felkelés kérdéseivel. Elsősorban a proletárforradalomnak, a fegyveres felkelés feltételeinek megváltozását vette analízis alá; kifejtvén, melyek azok a harci formák, amelyek a kapitalizmus fejlődése folyamán elavulttá váltak. A műben rámutatott arra, hogy a régi stílusú felkelés (a barikádharc), — amely az 1848-as forradalmakig mindenütt meghozta a döntést — elavult.

Kritikának vetve alá a barikád-harcmodort, kifejtette, hogy a harcászati műveletben a felkelés e harcmodor mellett legfeljebb csak a barikádok szakszerű kiépítését és védelmét érheti el. Az egyes csapatrészek együttműködése és egybekapcsolódása lényegében nem valósítható meg, s ily módon a harci erőknek egy döntő ponton való összevonása lehetetlen. Az uralkodó harci forma tehát a passzív védekezés marad. Engels számos példa alapján bebizonyította, hogy a barikádnak még az utcai harcok klasszikus korában is inkább „erkölcsi, mint anyagi hatása volt". Ha a barikád addig kitartott, amíg a hadsereg szilárdsága megingott, akkor győzött, ha nem, akkor elbukott a felkelés.

Engels rámutatott arra, hogy a feltételek az osztályharcban számos tényező következtében megváltoztak, s ha a proletariátus forradalmi fegyveres felkelésében szerepet is fog játszani az utcai harc, annak kivitelezéséhez jóval nagyobb erők szükségesek, s ezek az erők „... a nyílt támadást a passzív barikáddal szemben bizonyára előnyben fogják részesíteni".

Az osztályharc megváltozott feltételeit és követelményeit Engels mindenek előtt abban határozta meg, hogy a nagy tömegeknek tudatosan kell részt venniök a társadalmi szervezet átalakításában. „Elmúlt a rajtaütések ideje, elmúlt az ideje azoknak a forradalmaknak, melyeket öntudatlan tömegek élén, egy kicsiny tudatos kisebbség hajtott végre. Amikor a társadalmi szervezet teljes átalakításáról van szó, akkor a tömegeknek maguknak is részt kell venniök, maguknak is meg kell érteniök, hogy miről van szó és mi mellett szállnak síkra életükkel és vérükkel."

Engels igen nagy alapossággal tanulmányozta kora háborúit, az egyes nemzetek függetlenségi harcait és felszabadító küzdelmeit. A kötet maga is dokumentálja, hogy egyetlen egy háború, vagy nemzeti felszabadító küzdelem — melynek kortása volt — sem kerülte el figyelmét. Ezeket a háborúkat és függetlenségi küzdelmeket sohasem elszigetelve, hanem mindég a világ politikai eseményeivel összefüggésben, az osztályharc szemszögéből vizsgálta. Minden egyes háborút összefüggésbe hozott azzal a politikai rendszerrel, amely azt szülte, amelyből az következett.

Engels katonai műveinek nagy részét éppen a kor háborúiról írt alkotásai teszik ki, melyeknek megmagyarázta a jellegét és vázolta fő vonásait. Mélyértelmű politikai és katonai analízisét adta az 1853—56-os krími háborúnak; az 1857—59-es angol gyarmatosító háborúnak és az indiai felkelésnek; az 1859-es itáliai háborúnak és Garibaldi harcainak; az amerikai polgárháborúnak; a Francia—Porosz háborúnak. Ezeket a háborúkat sokoldalúan értékelte, megvilágította gazdasági, politikai és

katonai szempontból. A háborúk politikai és gazdasági következményeit a történelmi materializmus alapján értékelte.

Engels műveiben kifejtette, hogy a háborúk kimenetele, a győzelem vagy a vereség számos tényező függvénye. Háborús viszonyok között, az az állam erősebb, amely fejlettebb gazdasági rendszerrel, jobban felszerelt és kiképzett hadsereggel rendelkezik. A háború kimenetele nagy mértékben függ a hadsereg erkölcsi arculatától. „... A hadsereg egész szervezete és harcmódja és ezzel egyetemben győzelem és vereség anyagi, azaz gazdasági feltételektől, az ember és fegyveranyagtól, vagyis a népesség minőségétől és mennyiségétől és a technikától függőnek bizonyul." — írja az Anti-Dühringben. Éppen ezen az alapon tudta például az 1861—65. között az Egyesült Államokban lezajlott polgárháború jellegét és annak kimenetelét már a háború kezdetén meghatározni.

Engels a déli és az északi államok közötti harcot úgy szemlélte, mint két szociális rendszer — a rabszolgatartó és a szabad munka rendszere közötti harcot. Már a háború kezdetén kijelentette, hogy a fejlettebb, a gazdasági és politikai rendszerben haladottabb fél — az északi államok lesz a győztes ebben a küzdelemben. Egyidejűleg magjósolta azt a szédületes fejlődést is, amelyet az Egyesült Államok a háborút követő évtizedekben meg fog tenni. Egy 1864-ben Weydemeyerhez küldött levelében írta: „Ez a háború évszázadokra előre irányt szab egész Amerika jövőjének. Mihelyt szétzúzzák a rabszolgaságot, az Egyesült Államok politikai és gazdasági fejlődésének legnagyobb béklyóját, feltétlenül olyan fellendülés következik be ebben az országban, amely a legrövidebb időn belül egészen más helyzetet biztosít számára a világtörténelemben..." (Vál. Lev. 172. o.)

Mint a kötetben megjelent, s itt felsorolt művekből is kitűnik, Engels igen nagy figyelemmel kísérte a nemzeti felszabadító, a függetlenségi harcokat. Ezek tanulmányozásánál nemcsak a háborúk eseményeit és politikai vonatkozásait kísérte figyelemmel, hanem alapos vizsgálatnak vetette alá a szembenálló felek hadviselésének módját, a hadseregek technikai felkészültségét és fegyverzetét, azok erkölcsi erejét; a harcban részt vett népi tömegek szerepét és jelentőségét.

Engels a nemzeti felszabadító háborúk helyes vezetésében igen nagy szerepet szánt a népi tömegeknek, a partizán osztagoknak. Egy nemzetnek — írta —, amely nemzeti függetlenségét ki akarja vívni, nem szabad beérnie a háború megszokott módon való vezetésével. Tömegmozgalmak, forradalmi háború, partizán osztagok — ezekben jelölte meg az eszközöket, amelyeknek segítségével a kis nemzetek a legnagyobb nehézségeket is le tudják győzni, képesek ellenállni az ellenfél nagyobb erejével és szervezettségével szemben, a nemzeti szabadság ügyét diadalra tudják juttatni.

Engels több cikkében foglalkozott a kapitalista hatalmak távolkeleti gyarmatosító háborúival, az indiai és kínai népi felkelésekkel. Ezeket a felkeléseket progresszív, nemzeti felszabadító küzdelemnek ismerte el. Progresszív küzdelemnek, amelyben a nép tömegei kelltek fel

az egyre súlyosbodó gyarmati iga ellen. A kínai és indiai felkelésekben az európai forradalom szövetségesét látta, bár közvetlen kapcsolat az európai proletariátus és a gyarmatok népei között ez időben még nem volt. Amikor Európában a burzsoázia képmutató moraja zúgott a kínai nép angolellenes harcának „vad" formái miatt, Engels a „Perzsia és Kína" c. munkájában védelmébe vette ezt a harcot. „Ahelyett, hogy a kínaiak szörnyű kegyetlenségéről szónokolunk, ahogyan a lovagias angol sajtó teszi, jobb volna, ha elismernők, hogy ez a háború *pro avis et focis* (az oltárokért és a tűzhelyekért) folyik, hogy népi háború a kínai nemzetiség fenntartása érdekében — ha épp úgy akarják: annak minden dölyfös előítéletével, ostobaságával, tudálékos tudatlanságával és pedáns barbarizmusával együtt, de mégis igazi népi háború. A népi háborúban pedig a felkelt nemzet által alkalmazott eszközöket nem a reguláris hadviselés általánosan elismert szabályainak, vagy egyéb elvont kritériumainak a szempontjából kell értékelni, hanem csakis a civilizáció ama fokának szempontjából, amelyet a felkelt nép elért." (110. old.)

Engels katonai művei közül igen nagy jelentőségűek azok a cikkek, melyeket a hadművészet történetéről, a hadseregek, a haditechnika fejlődéséről írt. Engels munkássága vetette meg az alapját a marxista haditudományoknak. A hadsereggel és a haditechnikával, a hadművészettel összefüggő kérdések tanulmányozásánál Marx munkáira, a dialektikus és történelmi materializmus elméletére támaszkodott.

Katonai műveinek nagy része abban az időben íródott, amikor a tudományos kommunizmus még korántsem volt uralkodó elmélet a nemzetközi munkásmozgalomban. A „New American Cyclopaedia" számára írt cikkei — s más cikkek — nemcsak azért igen nagy jelentőségűek, mert igaz, pontos képet festenek a hadsereg, a haditechnika fejlődéséről, hanem azért is, mert e művek is hiteles tanúi a dialektikus és történelmi materializmus elmélete helyességének. Marx 1857-ben egyik Engelshez írott levelében foglalkozva „A hadsereg" c. művel, kifejtette, hogy éppen a hadsereg története bizonyítja minden másnál jobban annak az elvnek helyességét, hogy a termelőerők és a társadalmi viszonyok összefüggenek. „A hadsereg általában fontos a gazdasági fejlődés szempontjából. Így például a munkabér az ókorban először a hadseregben fejlődött ki teljesen... Ugyancsak itt található a gépek első nagybani alkalmazása... A munkamegosztás egy iparágon *belül* szintén a hadseregben valósult meg először. A polgári társadalmi formák egész története nagyon találóan van benne összesűrítve."

Engels katonai műveiben bebizonyította, hogy a háború vezetésének módja, az ipar fejlődésétől, a gazdasági bázistól függ. A fegyverzet, stratégia, taktika elsősorban a termelés mindenkori fokától függ. „Nem zseniális hadvezérek »eszének szabad alkotásai« hatottak itt átalakítólag, hanem jobb fegyverek feltalálása és a katonai emberanyag változása: a zseniális hadvezér befolyása legjobb esetben arra korlátozódik, hogy a harcmodort hozzá alkalmazza az új fegyverekhez és harcosokhoz." (Anti-Dühring, 158. old.)

Az Anti-Dühring-ben a háborúkról szóló cikkeiben: A hadsereg, a tüzérség, A lovasság, A gyalogság, Az erődítés, a Flotta, Az ütközet stb. című tanulmányaiban meghatározta a hadművészet fejlődésének szakaszait, felvázolta a hadsereg fejlődésének történetét; a háború és a harc vezetésének módszereit; a katonák nevelésének és kiképzésének rendszerét.

Engels műveiben foglalkozott oly kiváló hadvezérek tevékenységével, mint Macedoniai Nagy Sándor, Hanibál, Julius Ceasar stb. Meghatározta ezek helyét és szerepét a háborúk és a hadművészet fejlődésének történetében. Munkáiban gazdagon bemutatta az angol, francia, osztrák, porosz hadseregek felépítését a XIX. században.

Engels katonai műveinek tanulmányozása nemcsak nélkülözhetetlen marxista ismeretekkel ruházza fel mindazokat, akik a hadművészet történetével foglalkoznak, hanem példát ad a hadművészet története sokoldalú és alapos tanulmányozásához.

Engels katonai vonatkozású művei közül az eddig magyar nyelven kiadott Marx—Engels kötetekben néhány fontos munkát megtalálhatunk. De ezeknek a műveknek nagy része magyar nyelven hozzáférhetetlen az olvasók számára. Nem kellene-e elgondolkozni azon, hogy Engels ezen nagyszerű munkái — az orosz nyelvű kiadáshoz hasonlóan — egy kötetben egybegyűjtve magyar nyelven is olvashatók legyenek?

J. Gy.

ZRÍNYI MIKLÓS HADTUDOMÁNYI MUNKÁI

Zrínyi Kiadó, Bp. 1957, 494 l.

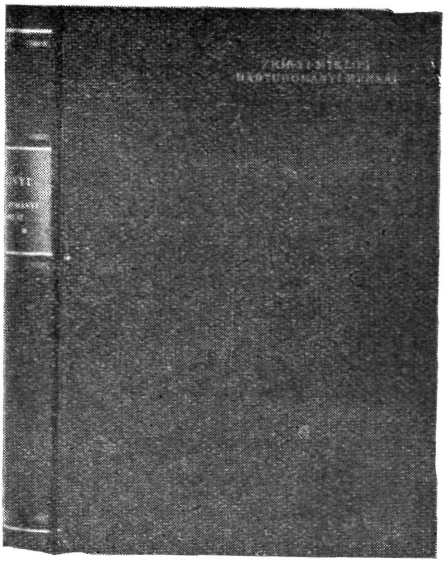

„Zrínyi Miklós hadtudományi munkái" annak a tervezett kiadványsorozatnak az első kötete, amellyel a Zrínyi Honvéd Kiadó közkinccsé kívánja tenni a hadtudomány klasszikusainak írásos alkotásait. (1958-ban jelennek meg Lenin katonai tárgyú írásai, s ezt követően Engels, Frunze, Clausewitz, Montecuccoli és mások művei kerülnek kiadásra.) A könyv tartalmazza a 17. század neves magyar katonai teoretikusának mindazon nagyobb prózai munkáit (Tábori kis tracta, Vitéz hadnagy, Mátyás király életéről való elmélkedések, Az török áfium ellen való orvosság), fontosabb leveleit és emlékiratait, melyeknek tanulmányozása nélkülözhetetlen Zrínyi hadvezéri talentumának, történelmi nagyságának megismerésénél és megértésénél.

Zrínyi szóban forgó műveit tanulmányok, értelmező jegyzetek, a latin szavak és szövegrészek magyar nyelvű fordításai, valamint a kútfők és irodalom ismertetése egészíti ki s foglalják egységes keretbe.

Ki volt Zrínyi Miklós, miért soroljuk őt a hadvezérek sorába, hogyan látta kora hadtudományi problémáit s mivel vívta ki az utókor személye iránt megnyilvánuló elismerését és hálás tiszteletét? — e kérdésekre adnak választ a gyűjtemény tanulmányai.

Zrínyi életművének, a magyar történelemben elfoglalt helyének ábrázolása és értékelése, egészét tekintve, valamennyi tanulmányban helyes és szemléletes, még akkor is, ha a szerzők helyenként talán a kelleténél jobban kidomborítják a neves hadvezér és hazafi pozitív vonásait. Érzékelni lehet a tanulmányokból, hogy Zrínyi hús-vér ember, akinek egyénisége és életműve a szakadatlan eszmei és fegyveres harc tüzében nemesedett, akinek nemcsak erényei, hanem gyengéi is voltak.

A „Zrínyi Miklós és kora" c. tanulmány szerzője (Benczédi László) bár hangsúlyozza, hogy nehéz „Zrínyi közéleti és alkotói pályafutásán belül egymástól élesen elkülönülő fejlődési szakaszokat megállapítani" (13. o.), leírásából mégis világosan kirajzolódnak a nagy hadvezér életének sorsfordulói. Részletesen felsorolja és magyarázza azokat az okokat, társadalmi—politikai—katonai összefüggéseket, amelyek arra kényszerítették Zrínyit, hogy szembeforduljon a Habsburgokkal, meghirdesse a nemzeti összefogás programját, követelje a szabad királyválasztást, s kifejtse nézeteit az állandó, nemzeti hadsereg szükségességéről.

Benczédi László tanulmánya nagyban hozzásegíti az olvasót ahhoz, hogy megértse Zrínyit. Stílusának választékossága és a gondolatok sorrendiségének könnyedsége pedig az olvasást teszi élvezetessé. Azonban annak okait, hogy Zrínyi útmutatása, programja miért csak halála után vált töredékében a történelmi megvalósulás részévé, sokkal határozottabban és markánsabban kellene megmutatni. (41. o.) Csupán azért, mert „az ország politikai és katonai vezetésében mégsem érte el az őt egyedül megillető, kizárólagos vezető helyet"? (38. o.) Nemcsak, s nem is főképpen ezért. Zrínyi politikai irányvonalának érvényesüléséhez egyrészt még elégtelenek voltak azok a szükséges anyagi bázisok (erre egyébként utal a másik tanulmány szerzője, 45., 71—72. o.), másrészt pedig még nem értek be, csupán a mennyiségi növekedés állapotában léteztek azok a társadalmi erők, amelyek — a reakció ellenállásától függetlenül, sőt annak ellenére — a kritikus időpontban gyakorlatilag is a mozgalom élére emelnek olyan egyéniségeket, mint Zrínyi. Így igaz az a megállapítás, hogy „a mostoha kor elzárta előle az utat, amelyen haladva, nagy terveit maga megvalósíthatta volna". (38. o.) Igazságtalanok lennénk tehát Zrínyivel szemben, ha attól tennénk függővé történelmi nagyságának elismerését, hogy mit valósított meg meghirdetett programjából, s mit nem. Nem csorbítják érdemeit még az olyan vitatható következtetései sem, amelyeket esetleg tévesen vont le az egyes részletkérdések vizsgálata során. Zrínyi már azzal is a történelmi nagyságok sorába emelkedett, hogy korának szükségleteit fejezte ki s az őt éltető közösség nagy igazságai feszültek benne. (7—8. o.)

Zrínyi hadtudományi elveinek alapkérdéseivel, a hadseregről s a háborúról alkotott nézeteinek forrásaival, elméleti munkásságának értékelésével Perjés Géza tanulmánya foglalkozik: „Zrínyi Miklós, a hadtudományi író". (A hadtudomány problematikája Machiavellitől Zrínyi idejéig: az állandó hadsereg, a taktika fejlődése, a kiképzés, a várharc, az irodalmi hatás kérdése, a metodizmus—antimetodizmus; Zrínyi állás-

foglalása korának hadtudományi kérdéseiben: a „szerencse", Zrínyi nézetei az állandó hadseregről, a taktika és a kiképzés kérdései, Zrínyi stratégiai nézetei.)

Annak, hogy a szerző miért beszél oldalakon át a „szerencsé"-ről, a véletlenről, a harc végső kimenetelét befolyásoló, de döntően meg nem határozó tényezőről, három oka van. Először: Zrínyi maga is nagyon sok helyen említést tesz róla, mint a harctevékenységnél szerepet játszó, de korában kevésbé tanulmányozott tényezőről. Másodszor: a szerző így is arra akarja felhívni az olvasó figyelmét, hogy éppen a szerencse, a véletlen és a megismerhetőség részarányának keresése serkentette Zrínyit a hadsereg és a hadviselés problémáinak elmélyült tanulmányozására. „Az okos hadnagy — mondja Zrínyi — mindeneknek okát keresi, ha böcsületet akar vallani, és legkisebb részét kell a szerencsére bíznia. Kilenc része bizonyos legyen az ő feltett szándékának." (184. o.) Harmadszor: a szerző segíteni akar az olvasónak abban, hogy Zrínyi sokszor ellentmondásos fejtegetését megérthesse. Zrínyi ugyanis sosem fogalmazta meg oly világosan a „szerencse" viszonylagosságát és kiküszöbölhetőségét, mint például Montecuccoli, aki azt mondta: „A szerencse az egységből és a jó rendből következik, az pedig a tudásból és a jó dispozícióból. Ezek által vesszük ki a háborúban a szerencse kezéből a hatalmat és adjuk át az értelemnek." (64. o.)

Ahhoz, hogy Zrínyi útmutatásai a taktika kérdéseiben még nem kiforrottak és rendszerezettek, Perjés Géza két megjegyzést fűz. Éspedig: „Bizonyos alapfogalmak, melyek a nyugati közhasználatú művekben, mint természetes, magyarázatra nem szoruló fogalmak szerepelnek, ismeretlenek a magyar hadviselésben... Mindezeket Zrínyi nem ismerhette teljes részletességgel... és sokkal igényesebb, semmint puszta másolással megelégedjék"; „A taktikai részek megírásánál a másik nehézség abban rejlett, hogy a rendelkezésre álló művek már meglehetősen elavultak... Nem tehette, hogy ezeket vegye alapul." (87. o.) Lehetséges azonban még egy, harmadik következtetés, s talán ezzel kerülünk legközelebb az igazsághoz. Nem valószínű, hogy Zrínyi nem kereste és találta volna meg annak lehetőségét és módját, hogy megismerje a nyugati hadseregek taktikáját és a már elavult művekben is fellelhető racionális magot felhasználva mindenre kiterjedően kifejtse s rendszerbe foglalja taktikai útmutatásait, — ha már létezik „az a" hadsereg, amely azokat fel is használja. De „az a", állandó, magyar nemzeti hadsereg még nem létezett, azt előbb fel kellett állítani. Logikus, hogy Zrínyi először az állandó, nemzeti hadsereg megteremtéséért vívott szívós harcot.

A „Tábori kis tractá"-hoz írt bevezetőben Perjés Géza ismerteti Zrínyi hadseregszervezési elveit, beszél a hadsereg Zrínyi-képzelte anyagi ellátásáról, annak rendszeréről, normáiról, a szállításról, s végül a szállástáborról. Több kérdésben vitatkozik a századforduló ismert hadtörténészével, Rónai Horváth Jenővel, aki például „Zrínyinek tulajdonítja a hadműveleti egységek (hadosztály, hadtest) [!] feltalálását és a »megosztva menetelni, egyesítve támadni« elv felismerését is." (99. o.) (R.

Horváth Jenő hadtörténetírói munkásságának értékelését egyébként lásd a „Kútfők és irodalom" részben.)

Ugyancsak Perjés Géza ismerteti Zrínyi „Vitéz hadnagy" c. művét is. A mű jelentőségét három pontban foglalja össze: a) „bepillantást enged Zrínyi tudományos munkájának »műhelytitkaiba«", b) „hű képet ad Zrínyi széleskörű érdeklődéséről", c) s e munkában „zárul le több olyan kérdés, amely Zrínyi érdeklődésének előterében állott": a háború filozófiája, lélektana és stratégiája. E fő problémák közül kiemeli a másodikat (mivel „a katona-lélektan, éppen, mert a kor hadtudományában alig-alig esik szó róla, különlegesség-számba megy, és Zrínyi sajátos egyéni érdeklődésére mutat" — 134. o.), leírja történetét, utal a tudományos alapokra helyezett katonai pszichológiai jelentőségére és tárgyára, majd elmondja, hogy miként látta Zrínyi a félelem leküzdésének s a bátorságra való nevelés módszereit, eszközeit. Persze lehetne vitatkozni azon, hogy az említett fő tárgykörök mennyiben lehetnének tudományos alapjai a szocialista-néphadseregekben folyó pszichológiai munkának, hangsúlyozása azonban mindenesetre fontos, mert a modern háborúk különösen szilárd jellemű, rettenthetetlen és öntevékeny harcosokat, parancsnokokat követelnek, s a szocialista hadseregekben legfőbb érték az ember.

Hogy Zrínyi politikailag is, katonailag is nemzete vezetésére volt hivatott, kitűnik a „Mátyás király életéről való elmélkedések"-ből is, amelyben példaképére, Mátyásra emlékezve és hivatkozva fejti ki nézeteit az önálló, központosított nemzeti királyság megteremtésének szükségességéről és hasznosságáról, mintegy szemléltetve, hogy a hadsereg legfelsőbb vezetőinek — történelmi időkben és háborús konfliktusok idején különösen — tisztán kell látniuk az országot érintő bel- és külpolitikai kérdésekben. (A Mátyás-tanulmány „bár főként nem hadműveleti és hadseregszervezési problémákkal foglalkozik... mégis szorosan kapcsolódik hadtudományi munkáinak sorához" — 304. o., Rohonyi Gábor.) S hogy Zrínyi stratégiai szinten tudta tanulmányozni a hadsereg és a háború bonyolult problémáit, azt politikai koncepciói széles horizontiának és magasfokú műveltségének köszönhette.

Zrínyi politikai és katonai programjának gyökere: mérhetetlen törökellenességéből fakadó lángolóan szenvedélyes hazafisága volt. A nemzet és a hadsereg valamennyi problémáját a törökök elleni felszabadító háború szemszögéből vett értelmének éles bonckése alá. Követelte, hogy a barbár hódoltság megszüntetését valóban a nemzet szabadsága kövesse. Hirdette, hogy a nemzet csakis saját erejére támaszkodva vívhatja ki teljes függetlenségét. Megpendíti e gondolatot már a Mátyás-tanulmányban, legszenvedélyesebben azonban csak „Az török áfium ellen való orvosság" c. kiáltványában fejti ki, amelybe belesűrítette hadseregszervezési, kiképzési és harcászat-hadműveleti elveit is.

Napjainkban — hogy hazánk a szocializmust építő országok testvéri közösségének tagja, s alig múlik el nap, hogy valamilyen formában ne éreznénk a baráti népek önzetlen segítségét — kissé talán nehéz elkép-

zelni Zrínyi Magyarországának »magárahagyatottságát«. Vagy csak Zrínyi látta oly kedvezőtlennek Magyarország más európai országhoz és szomszédaihoz való viszonyát? Bizonyosat nem lehet tudni róla. „Talán nem is túl reálisan, nem is elég körültekintően, de érveinek láncolatába szigorúan beleillesztve teszi félre a lengyel, német, olasz, spanyol, francia, orosz és angol segítség lehetőségét. Tekinthetjük ezt retorikai fogásnak is... hogy annál határozottabban bizonyíthassa saját erőink tömörítésének fontosságát." (363. o., Tóth Gyula.) Legvalószínűbb, hogy erről lehetett szó, mert Zrínyi mondanivalójának lényege: a Habsburgok segítsége nem kell („hogy az a mi nehézségünk nélkül lészen, hogy az ha nyér mit, magának ne akarja tartani azt... alig hihetem" — 376. o.), más népek támogatására pedig, mint a felszabadító harc kizárólagosságára számítani nem okos dolog. „Ne adja isten azt, hogy az én pennám az idegen nemzeteknek akármelyikérül is igyekezzék gyalázatokat írnia: ... mert tudom minden nemzetnek maga dicsőségét elegendőképpen mindennapos históriákkal is bizonyítani. De mi magyarok ne tegyünk fundamentumot senki vitézségében." (379. o.) Zrínyi érveléseiben az »idegen«-ekre való hivatkozás nem egyértelmű a más népek elleni gyűlölködéssel, de sajátos szembefordulást jelent a Habsburgokkal, s azokkal, akik csakis a birodalom tagjaként tudták elképzelni Magyarország boldogulását. (309. o.) S ez a lényeg.

Rendkívül tanulságos az a mód, ahogyan Zrínyi nézeteit kifejti, magyarázza és kijelentéseit bizonyítja. Elvileg abból indul ki, hogy a történelem ismétlődik s a »ma« jelenségei »tegnap« előfordultak már. Művei éppen ezért valóságos kincsesházai a magyar és a római történelemnek, hadtörténelemnek. „Imé, ti vitézséggel tündöklő dicsős magyarok, a ti világ fogytáig jó hírrel megmaradandó cselekedeteket mind általolvastam, azokbul mind tanultam, mind megbátorodtam; okot adtak azok énnékem, hogy rómaiak vitézségét is szemléljem, mind ezekre oztán magam emlékezetiért ezt a kis könyvecskét írtam." (96. o.) Viszont azt is nagyon jól tudja Zrínyi, hogy a történelem, a hadtörténelem ismétlődő jelenségei sosem azonosak, csupán bizonyos közös jegyekben hasonlítanak egymáshoz. „Nem találtatik soha is két személy mindenben egymáshoz hasonló, nem két nap teljességgel egymással egyező... Nincs egy dolog is a hadakozásban, kinek két szüne ne légyen" — mondja a „Vitéz hadnagy" első discursusában. (159. o.) Határtalan tudásszomja hajszolja, űzi előre őt az emberi elme tökéletesbítésének mesgyéjén, az ismeretlen megismerése felé. Vallja, hogy a tanulás révén, a hadtörténelem tanulmányozása közben nagyon sok olyan hasznos tapasztalatra tehet szert az ember, melynek adóját őseink, barátaink vagy éppen ellenségeink már egyszer megfizették annak idején. „Az emberi elme mind vitézi mesterségre, mind más dologra sehonnan annyi segítséget nem vészen, mint a tanulásbul és a história-olvasásból." (160. o.) Ajánljuk tehát ezt a könyvet elsősorban néphadseregünk valamennyi tisztjének, különösen azoknak, akik behatóan foglalkoznak a hadtörténelemmel, a hadtudománnyal.

B. J.

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR

KOSSUTH LAJOS LEVELEI NEMESKÉRI KISS MIKLÓSHOZ

(II. KÖZLEMÉNY)*

1.

London, 1861. január 7.

Kedves Barátom![1]

5 óra van — most veszem levelét, — s veszem Klapka jelentését Galaczból — s Ludvighét Belgrádból,[1a] hogy ott minden számításunknak vége, (ha ugyan számításunknak mondjam, mert enyim nem volt). Ott ellenségünk az úr mindkét helyt — s Couza nem csak ellenség, de *dühösen* az és *áruló*.[2] — Párisból egy szó mellettünk parancs volt volna

* Az első közlemény a Hadtörténelmi Közlemények 1957. évi 3—4. számában jelent meg. A második közlemény az 1861-es leveleket öleli fel.

[1] A levél első felét kivonatolva közli Kossuth „Irataim az emigrációból" című munkája III. kötetének 351—352. oldalain.

[1a] Ludvigh János (1812—1870). A szabadságharcban kormánybiztosként működött. 1849-ben a hétszemélyes tábla bírájává nevezték ki. A világosi fegyverletétel után külföldre menekült, ahol részt vett a kossuthi emigráció munkájában. Kossuth 1860-ban azzal bízta meg, hogy Belgrádba utazzék és ott újítsa fel Mihály fejedelemmel azt a korábbi megegyezést, hogy az elődjével, Milos fejedelemmel kötött megegyezés értelmében a függetlenségi harc megindításához nyújtson segítséget; tegye lehetővé fegyverek tárolását Szerbiában, és segítse az egyetértés megteremtését Horvátország és az emigráció között. A tárgyalások Mihály fejedelem osztrák-barát politikája miatt nem jártak eredménnyel. (Kossuth Ludvigh János belgrádi kiküldetését „Irataim az emigrációból" című munkája III. kötetének I. fejezet 12. pontjában tárgyalja.)

[2] A Magyar Nemzeti Igazgatóság és Cuza fejedelem megbízottja, Balatsano János, 1859-ben egyezményt kötöttek a fejedelemségekbe irányuló fegyverszállítások felől. Mikor azonban 1860-ban fegyverszállításra került a sor, a galaci prefektus árulása miatt az osztrák és a török hatóságok is tudomást szereztek róla, ezért a Galacba érkezett két hajórakományát Cuza lefoglaltatta, a másik három hajót pedig a törökök vették őrizetbe. Később a „Banshee" nevű angol hajón szállították vissza Galacból Genuába a fegyvereket. Bár 1861. január 9-én Klapka újabb szerződést kötött Cuzával a fegyvereknek a fejedelemségek területére történő szállításáról és tárolásáról, 1861. február 17-én Kossuthoz intézett levelében újból arról értesít, hogy ismét kedvezőtlen fordulat állott be a fejedelemségek politikájában a magyar ügyre vonatkozólag. (Kossuth a fejedelemségek területére irányuló fegyverszállítást és Cuza változó politikai magatartását „Irataim az emigrációból" című munkája III. kötetének első fejezet VIII., IX. és a harmadik fejezet I—IV. pontjaiban tárgyalja.)

— nem adták — most az sem használna többet fenyegetés nélkül, legfelebb a Magyarokat ki adatástól mentené meg, — Klapka életét sem tartja biztosnak. Ludvigh pedig (gondolja csak!) kevesebb veszélyt látott Magyar Országon s Bécsen keresztül *menekedni* a Nyugotra, mint Belgrádban lebzselni hasztalanul — (hol éppen most alkudoznak a Magyar emigránsok kiadatását kötelező szerződés iránt Béccsel). —

5 óra lévén — csak rapsodice vetek ide néhány eszmét — tájékozásul az ebédekre.

Teleki iránt nem tudok újat. — Feltéve, hogy „hű jobbágy" lett belőle, (lelkem fellázad e hit ellen) — bíznak e még bennünk Párisban?

Ha bíznak, mi végett bíznak? Akarnak e független M[agyar] Országot vagy nem?

Ha nem, legyenek annyi méltányossággal — könyörülettel, ha így kell neveznem — egy szerencsétlen nemes nemzet iránt, — mondják meg. — Ha igen, ne zárjanak szemet a helyzet imperativus állása előtt.

A helyzet ez:

M[agyar] Ország a jelen függő állapotban sokáig fel nem tartható. — Ez nem a mecontentement,[3] az agitatió állapotja, mellyet fel lehet tartani. — Ez solutio[4] állapotja, mellynek ide vagy oda — dőlni kell — s dőlni fog az Országgyűlés által.

Ez nem enged okoskodást. — Jobbra vagy balra dőlni fog — dőlnie kell. — A ki e nélkül számít, gazda nélkül számít.

Ha a Magyar koronáz — a Magyar kialkudott az Osztrákkal — s ekkor az Osztrák mentve van — ismét nagy hatalom. — Ha eladja Velenczét, erősebb mint valaha, mert nem erőben veszít, hanem gyengeségtől menekszik. — De ha el nem adja is, erős nagy hatalom marad. — Akarja ezt a Császár? — Különös volna!

Az Angol akarja minden áron — s miért? megvalja nyíltan, ellensúlyul az Orosz s *Franczia* ellen.

Akarhatja a Császár azt, mit ellene ellensúlynak akarnak?

Ha igen, — úgy öngyilkos.

Ha nem akarja, mért tartja vissza a lábot, melly az ellene tartogatott contrapondiumot[5] felrúghatná?

Van e nagyobb hiba, mint az ellenségnek kezére játszani.

S miért?

Mert fél az Angoltól. — Boldog Isten ,hogy nem ismeri az Angolt. — Kormánya ugat, de a Nemzet nem harap, s Kormánya sem mer — egy töltés puskaport nem mer elsütni az Osztrákért.

S ettőli félelmében nyújtja kezét a Császár meg menteni az Osztrákot, coalitionalis gyűl pontul maga ellen?

Pedig az Osztrák, meg lesz mentve, ha M[agyar] Országgal ki alkuszik.

[3] elégedetlenség
[4] megoldás
[5] ellensúlyt

Ki fog alkudni, ha az Olasz által vagy meg nem támadtatik, vagy meg nem támadtathatik tavasszal.

Az Olasz nem mert támadni, ha a Császár ellenzi. — Ellenzi pedig, *ez tény.*

Az Olasz nem támadhat — ok Gaeta[6] s vele a Dél — nincs mivel.

A Császár áll ellent, hogy az Olasz sem nem támad, sem nem támadhat tavasszal.

Tehát a Császár menti meg az Osztrákot contrapondiumul ön maga ellen.

Mondhatják, „húzni vonni kell". — Nem lehet — dőlni kell ide vagy oda. — Ha dieta[7] lesz, háború nélkül — Coronatio lesz — s ha ez; alku.

Mondhatják: „M[agyar] Ország kelljen fel, majd támogatják *aztán* kívülről."

Véleményt lehet discutiálni,[8] *tényt* nem. Én *tényt* mondok:

Magyar Ország kül segítségi invasió nélkül fel nem kél. — Ezzel, ha ez elég erős, hogy utat tör a Dráváig, s fegyvert viszen be, felkél mint egy férfiú — s az általános felkelésen kívül az *invasió perczében* 60 ezer embere enregimentirozva[9] lesz, — 6 hét alatt pedig 200 ezer embere. — Erről fejemmel állok jót.

De segítséges invasió nélkül (70 ezer ember) fel *nem kél.*

Ez tény.

Nem lehet? — fatum,[10] az Osztrák meg van mentve *ellensúlyul a Francziának,* keleti, német, minden kérdésben.

Couza áruló — a Szerb Mihály alkuszik az Osztrákkal — segítsen a Császár, hogy ellenünk ne legyenek. — Az első (bolond!) Erdélyre speculál *(tény),* intse meg a Császár, hogy legyen esze. — Nagyon fél a Császártól (tény). „Én magamat a Császár helyettesének tekintem: qu' il commande, j'obeirai",[11] így szól, még mikor dühöng is ellenünk. —

De még ha a Császár parancsolná is, ott többé operationalis basis[12] nincs számunkra.

Csak egy básis van: a Dalmát part. *Ott a határ őr ezredekről jót állok, ha valaki 500 ezer frankot ad kezembe,* — de nem ad senki. Turin csupa szó — a Császárral mentegetőznek.

Ám de a Dalmát part messze van az első magyartól — kit csak a Drávánál lelünk.

6 Járás Olaszország Caserta tartományában. 1860-ban II. Ferenc nápolyi exkirály 12 000 emberével, miután Garibaldi elfoglalta Nápolyt, Gaetába menekült és megszállva tartotta a várat 1861. február 13-ig.
7 országgyűlés
8 megvitatni
9 alakulatokba felállítva
10 végzet
11 ha ő parancsol, én engedelmeskedni fogok
12 hadműveleti támpont

Ütközni kell útközben — s győzni, hogy csak egy fegyvert is adhassunk magyar marokba — s győzve, a communicationalis[13] vonalt biztosítani is. —

Ezért kell 40 ezer ember. — Vagy — vagy az Osztrák mentve van.

A 40 ezer ember meglesz Olasz honból, — ha a Császár ennyit szól: „Legyen — vegyétek Gaetát — készüljetek — támadjatok — nem ellenzem, hogy a háborút át vigyétek M[agyar] Országba. — Az Angolnak nagy flottája van Corfunál,[14] igaz — de majd lesz nekem is „dans les parages là"[15] biztosítani a nem interventiót. —

Az Angol nem lő. —

Ha ez nem történik, az Osztrák mentve van.

S a Császár ellenséget mentett meg maga ellen. —

Ez a situatió.

— Elfogadna e engem a Császár ha Párisba mennék? —

A posta indul.

Szíves üdvözlettel
barátja
K.

2.

London, 1861. január 25.

Kedves Barátom!

Kün voltam a vidéken egy pár napig — s tegnap estve érkezve vissza, olvastam Jan. 20 kai igen becses és fontos jelentését. — Addig is, mig vasárnap bővebben irhatnék, nem akarok késni szives köszönetem kijelentésével eljárásáért, mellybe annyi tapintatosságot, s annyi férfiassággal s nemzeties szellemmel látok összekötve lenni, hogy nem lehet azt nem mondanom, ha nemzetünk érdekének illy tapintatos képviselete mellett sem boldogulunk a Tuilleriákkal; ugy én — ugy segéljen — nem tudom miként boldogulhatnánk.

Furcsa fogalmai vannak annak a Herczegnek,[15a] hogy mi választassuk magunkat követeknek? az az: hogy szegődjünk be az Osztrák ház alattvalójának, mint T[eleki] L[ászló]. — Az még is csak erős dolog, hogy egy olly ember, mint a H[erceg], illy kificzamlást engedhet eszejárásának, hogy róllam illyesmit akár mi körülmények közt is álmodhat.

„Majd adnak fegyvert, pénzt stb.", ha — nem kell. Mert hiszen nem akkor kell ez nekünk, ha már felkeltünk s küzdöttünk — hanem

[13] közlekedési.

[14] Az angol kormány abból az elvből kiindulva, hogy erős Ausztriára van szüksége, mindent elkövetett annak érdekében, hogy az olasz kormányt visszariassza Ausztria megtámadásától, különösen pedig attól, hogy fegyveres expedíciót indítsanak a dalmát partokra. Ennek megakadályozására az angolok 800 ágyús flottát vontak össze Korfunál.

[15] azon a vidéken

[15a] Napóleon Jeromos herceg.

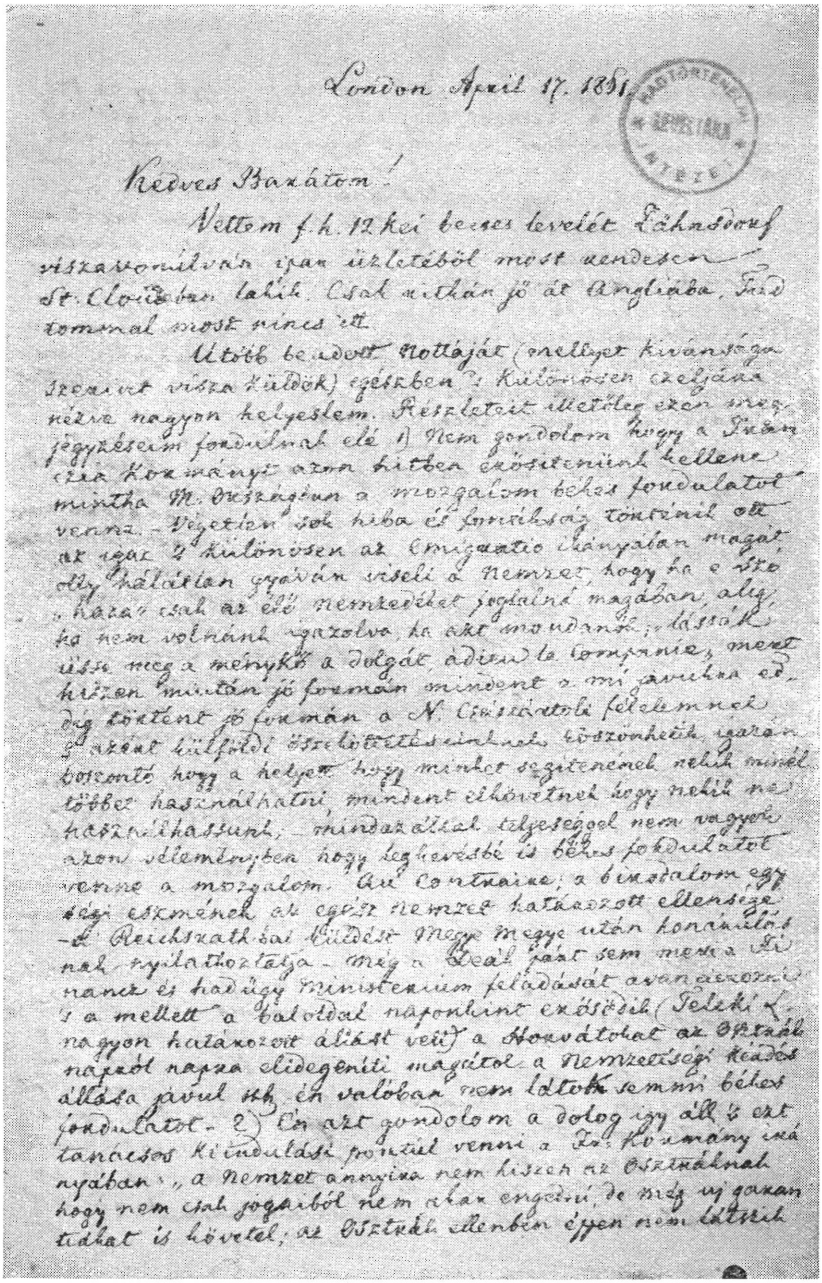

London April 17. 1861.

Kedves Barátom!

Vettem f. h. 12kei becses levelét Zahnsdorf visszavonulván ipar üzletéből most wendeser St. Cloudban lakik. Csak nekem jó át Angliába, Fiad tomnal most nincs ott.

Utóbb be adott Rottáját (melleget kívánságra szerint vissza küldök) egészben s különösen czéljára nézve nagyon helyeslem. Részletei illetőleg ezen megjegyzéseim fordulnak elé 1) Nem gondolom hogy a Duán czéa Kormányi azon hitben erősítenünk kellene mintha M. Országában a mozgalom békés fordulatot venne. - Végetlen sok hiba és szerencsétlenség történt ott az igaz 2 különösen az Emigratio hiányában magát oly halálosan gyáván viselé a Nemzet, hogy ha e szó „haza" csak az elő nemzedéket jogalná magában, alig, ha nem voltnánk igazolva ha azt mondanók „lássák össze meg a menyikk a dolgát ádieu le compagnie, mert hiszen minden jó formán mindent a mi javukra eddig történt jó formán a N. Császártoli felelemnek s azzal külföldi összeköttetéseinknek köszönhetik igazán bocsánatot hogy a helyett hogy minket szaporának nekik mind többet használhatni, mindent elhövetnek hogy nekik ne használhassunk, mindazáltal teljességgel nem vagyok azon véleményben hogy legkevésbé is békés fordulatot venne a mozgalom. Au contraire, a bizodalom egy részt csmének az egész Nemzet határozott ellenszege - a Reichsrathi küldöttség megy megye után konzulálás nak nyilatkoztatja - még a Deák párt sem mer a Dinasztia és hadügy Ministerium feladását avagy szorozni s a mellett a baloldal naponként erősödik (Teleki L. nagyon hullanozott állást vesz) a Honvédtolat az Osztrák napról napra elidegeníti magától a Nemzetiségi kérdés állása javul stb. én valóban nem látok semmi békés fordulatot. 2) En azt gondolom a dolog így áll ő azt tanácsos kiindulási pontul venni a Ko. Kormány intézkedésében „a Nemzet annyira nem hiszen az Osztrákban hogy nem csak jogaiból nem akar engedni, de még új garanciákat is követel, az Osztrák ellenben éppen nem látszik

Részlet Kossuth 1861. április 17-i leveléből.

a végett kell, hogy felkelhessünk. — A 16 Januári Decretum[16] — *ha egy kis jó kilátással biztathatnók az otthoniakat,* olly indignatióval[17] töltene el minden megyét, hogy én most először hiszem, hogy maga saját erejével is kitörésre szánná el magát a Magyar, a durva reaktió ellenében — *csak fegyvere volna.* — De az a baj, hogy fegyvertelen. — A Kelet felé próbáltunk fegyvert juttatni kezeérelmébe,[17a] lehetetlenné vált — *mert Párisból nem akartak egy jó szót szóllani melletünk Kuzának* — s most már szerencsétlen geographiai helyzetünknél fogva egy fegyveres expeditió kell az Adriától a Dráváig, hogy csak egy puskát is adhassunk Magyar kézbe. — S hogy ez expeditió lehetséges legyen, háború kell — s az is volna, csak a Cs[ászár] ne ellenezné — de még mindig ellenzi.

Igy a pénzel is. — Mindennap várok egy fő fő horvátot — hej! ha egy pár száz ezer frankot adhatnék à Contó kezébe, vagy csak egy száz ezer frankot is, erősen hiszem, hogy a Szluini, Ogulini, Otocsányi s Likkai[18] ezredek a miénk lennének, (milly roppant könnyítés a különben annyi nehézséggel járó expeditó kivitelében) — de ha üres kézzel leszek kénytelen őt elereszteni, beszélhetek én neki kilátásokról — kinevet! s azt mondandja magában: „Ki jöttem, mert valakinek hittelek — sajnálom utamat, mert látom, hogy senki sem vagy, még csak 40 ezer forintod sincs, hát mit álmodsz te háborúról."

Pedig igy lesz. Egész disponibilis fundusunk[19] 324 font Sterling! — Nagyon aggódom a horvát kijövetele felett — hogy éppen most kell kijönnie, midőn olly szegények vagyunk, mint a templom egere.

S a Herczeg minket pénz segéllyel biztat akkorra, ha majd nem kell. — Midőn a Császárnak csak a Chatouille[20]-jába kellene benyulnia, hogy a Horvát határ vég vidéket számunkra biztositsa. —

De persze, hogy nem teszi.

A minap elfelejték felelni azon kérdésére, miért mondám hogy Thouv[enel][20a] — *méltán* restelli a velei correspondentia közlését Teleki ügyében? — Azért, mert Teleki ugy végezte a drámát, hogy Thouv[enel]-nek méltó oka van restelleni, hogy érette hivatalos lépést tett. — Csak azért mondám, hogy *méltán,* nem másért.

Igen szives tisztelettel s üdvözlettel

barátja
Kossuth.

16 Mivel a megyei bizottmányokba az emigrációból is számosakat beválasztottak — így Nógrád és Győr megye, valamint Szeged és Esztergom városok magát Kossuthot választották meg — az 1861. január 16-i legfelsőbb leirat semmissé nyilvánította azokat a választásokat, amelyeken emigránsokat választottak bizotmányi tagokul.

17 méltatlankodással

17*a* Így írva. Valószínű jelentése, hogy oly közeli helyre igyekeztek fegyvert juttatni, ahová Magyarországról könnyen el lehetett érni.

18 Horvátországi határőr-ezredek székhelyei.

19 rendelkezésünkre álló alapunk

20 pérztárcájába

20*a* Francia külügyminiszter.

3.

London, 1861. január 29.

Kedves Barátom!

Azon figyelmeztetések s okadatolások, miket Január 11 kei levelében, s a 18 és 19 kei beszélgetésekben a Herczegnek eléadott, annyira talpraesettek, hogy ha azok nem voltak elegendők kedvező eredményt eléidézni, annak oka az: hogy praeconcipiált[21] határozat forog fen („on est entêté comme une mule",[22] mint a Herczeg nevezi), a min aztán persze semmi okoskodás nem változtat.

Azonban, minthogy a Herczeg a körülményeket a Parlamentek összejövetele folytán változhatóknak véli, s azért Önnel minden pénteken találkozni akar, nem tartom feleslegesnek a Herczeg némely nyilatkozatai iránt Önnek következő észrevételeimet figyelmébe ajánlani.

1. A Herczeg nem hiszi, hogy a „Magyar Nemzet azért, mert azt a *vén* koronát valaki fejére teszik, hogy annak mindjárt *devoué*[23] alattvalója legyen."

Erre a Nemzetünk jellemében fekvő pietás[23a] szempontjából Ön igen helyesen megfelelt. Kívánnám mégis, hogy neki a Magyar koronázás közjogi jelentőségét megmagyarázná. — Nálunk a koronázás nem egy puszta Cerimónia, melly abból áll, hogy egy vén koronát valaki fejére felteszenek; — nálunk minden koronázás egy új solennis diplomaticai szerződést,[24] melly költsönös alku útján meghatározza, minő feltételek alatt fogadja el a Nemzet a megkoronázandót királyának: s ez viszont költsönös alku folytán diplomatice assecurálja[25] a Nemzetet függetlensége, territorialis épsége, alkotmánya, s törvényei iránt; és ezen assecuratióját a vallás minden szertartásaival ünnepélyesitett esküvel szentesiti. — Mig csak ezen költsönös kötés, vagyis a „diploma inaugurale",[26] és azon kívül, (mint 1790 ben történt*) (a *-hoz tartozó magyarázatot lásd a 227. oldal 1. bekezdésében. K. J.) a leglényegesebb fundamentalis törvényeknek ujabb törvény általi megerősitése iránt a Nemzet és a koronázandó fejedelem egymás közt *ki nem alkudtak*, addig Coronatió nincs és nem lehet: s ama *vén* koronának valaki fejére feltétele tehát nem egyéb, mint egy ünnepélyes actus, melly által a Magyar Parlament a Nemzetnek s a világnak tudtul adja, hogy a Nemzet s a Fejedelem közt *szerződéses alku köttetett.*

Ebből láthatandja a Herczeg, hogy Magyar Országon a Koronatió nem ollyan dolog, mint mikor I. Napoleon egy *vén* koronát saját fejére felteszen, hanem *formális alku, formális szerződés* — s azért azon pietás, mellyről Ön olly helyesen szóllott, nem valami gyermekies előitéleten, hanem frissében kötött *tractátuson*[27] alapszik. — Ezen nézet toldalékos

21 előre megszerkesztett
22 nyakasok, mint egy öszvér
23 ragaszkodó
23a kegyelet
24 ünnepélyes, okleveles szerződés
25 oklevéileg biztositja
26 koronázási hitlevél
27 szerződésen

erőt ád Ön azon históriai igazságu állitásának, hogy ha egyszer koronázott a Magyar, az *az, ha egyszer költsönös alku utján formális tractatust kötött fejedelmével,* sok durva sértéseknek kell közbe jönni, mielőtt királyát elcsapja.

* Ugyan olvassa el neki az 1790. 10 ik t. czikket,[27a] s mondja meg neki, hogy nem csak a Coronationalis diploma feltételeit, hanem illy fundamentalis törvényeket is el kell fogadni nálunk a fejedelemnek, mielőtt a vén koronát fejére tennék. — 1790 ben hónapokon át tartott a Coronatió iránti alku. —

Gondol e vagy nem gondol Napoleon Császár azzal: ha a Magyar kialkuszik az Osztrákkal? azt ő tudja, hanem nekünk kötelességünk őtet arról, mint positív tényről bizonyossá tenni, (nehogy illuzióra alapitsa határzatát), hogy ha a Magyar Ferencz Jósefet megkoronázta, a Magyar Ferencz Józseffel kialkudott. — Ez tény, s e ténnyel ténnyé lesz az is, hogy az Osztrák hatalom helyre áll, s vele azon contrapondium Franczia Ország ellen, mellyet az Angol annyira óhajt, és azon magkő, melly a „droit divin"[28]nek európai coalitióját a Napoleoni dynastiában személyesített „népsouverainitási" elv ellen lehetségessé teszi.

Ha ezzel a Császár nem gondol, nem tehetünk rólla, de az bizonyos, hogy a Magyar Coronatióból ez mind tényileg következik — mig ellenben Magyar Ország függetlenségéből tényileg következik az; hogy az antifranczia contrapondium elenyészik, — európai coalitió Franczia Ország ellen lehetetlen — a Császár akként oldja meg a keleti kérdést, a mint jónak látja — s a Rénus iránti harcz esetére magának a német hátában s oldalában olly szövetségest, s olly strategikus oldal állást biztosit, melly fél Német Országot paralyzálja.[28a]

Ha ezen okok nem nyomnak — hát nem nyomnak; ki tehet rólla!

2. Nagy csodálkozással olvastam a Herczegnek ezen szavait: „hát Kossuth miért nem választatná meg magát követnek, ugy a többi emigráns is. — Hisz Napoleon Császár is követté választatta magát 48-ban." — E példára akkor lehetne hivatkozni, ha Napoleon Császár Lajos Fülöp uralkodása alatt választotta volna meg magát követnek. — Majd ha a Magyar Nemzet elkergette az Osztrák házat, mint a Franczia elkergette Lajos Fülöpöt, akkor természetesen én is ülhetnék a Nemzet

[27a] Az 1790: X. tc.-ben megerősitették az 1715: III. és az 1741: XI. tc.-et, melyek értelmében Magyarországot, mint önálló, független országot, törvényesen koronázott királya az ország saját törvényei és szokásai szerint tartozik kormányozni.

[28] isteni jognak — E kifejezéssel arra utal Kossuth, hogy az isteni jogon uralkodó, tehát abszolutisztikus államfők egyesülhetnek Ausztria vezetése alatt a demokráciát jelképező Franciaország ellen.

[28a] Kossuth itt a Rajnáért folyó ősi német—francia harc kiújulását és annak kimenetelét kapcsolja össze Magyarország függetlenségével. A bécsi kongresszus után a Rajna mentén megerősödött Poroszország további nyugati terjeszkedését az önálló Magyarország létrejöttével véli megakadályozhatónak. Ezért tehát Napóleon császárnak támogatnia kellene a magyar ügyet, nehogy az ország kialkudjék Ausztriával, és ezáltal elveszítse Poroszország elleni szövetségesét.

souverain gyülésének követei közt, de reméllem, csak nem tesz fel róllam a Herczeg olly nyomorult jellemtelenséget, hogy én az Osztrák ház alattvalójaként léphetnék vala hazám földére? — s ha még is felteszi *ezt*, úgy nem ismer engem, — de én fájdalom, e tanácsból ugy tanulom őt meg ismerni, hogy nem hiszem, hogy egymást valaha megérthessük.

3. Ezzel kapcsolatban mondja a Herczeg: „az Országgyülésen törvényesen dictálhatnók Austriának teendőit" — „Austriát megöli a legalitás s a concessiók" — „kényszeríteni kell Austriát, hogy ‚Coup d'état'[29] csináljon, mellynek a Magyar Nemzet ellent álland".

Ha a Magyar Nemzet abban az állapotban volna, hogy az, aki felette uralkodik, nem volna más Országoknak is uralkodója, mellyekből hadseregekkel és financziával rendelkezik — ha a Magyar király Budán laknék, tehát az alkotmány sértések által saját személyes biztonsága jöhetne veszélybe — ha Magyar Országban magyar, nem pedig idegen katonaság volna stb., akkor annak, a mit a Herczeg mond, lehetne alapja. — Franczia Országban több forradalom sikerült, s pedig egy pár napi, vagy néhány órai harcz után a fővárosban; miért? mert a felkelt népnek csak franczia katonát vethetett ellen a hatalom; s a melly perczben e katona fraternisálni kezdett a néppel, a király többé nem volt hatalom; továbbá sikerült azért, mert a fejedelemnek saját személye forgott veszélyben — fiacre[30]— re lehetett ültetni, azt mondani neki „au large",[31] s ezzel vége volt mindennek.

De Magyar Országban ez máskép van. — A király nincs az Országban — a katonaság nem magyar, hanem idegen, mellytől sem várni, sem kivánni nem lehet, hogy osztozzék azon érzelemben, melly a Nemzetet lelkesiti. — E perczben Magyar Országon van 42 batallion[32] sorgyalogság, 14 batallion vadász, 19 egész ezered lovasság, s két egész ezered Artilleria[33] — s ezen egész (közel 90 ezer emberre menő) seregben *nincs egyetlen egy káplár alj magyar sem* — mind idegen! s mind idegen kézben vannak a várak — fegyvertárak — lőszertárak, mig a Nemzet egészen fegyvertelen.

E helyzetben a Herczeg állításai illusiókat foglalnak magukban, — mert hogy a Nemzet dictálhasson az Osztráknak, arra olly viszonyok kellenek, mint 48-ban — midőn mindenütt meg volt támadva, s azért sehol sem volt serege, mellyel a dictátumoknak ellent állhatott volna; — arra pedig, hogy a Nemzet egy Coup d' état-nak ellent állhasson, vagy segitség kell, mellyre támaszkodhasson saját erejének kifejthetésében; — vagy legalább el kell foglalva lenni ellenségének külföldön, s egy kis erőt kell legalis alapon gyütjhetnie s az országbani hadszerekkel rendelkezhetnie, mint 1848-ban.

[29] államcsínyt
[30] bérkocsira
[31] menjen, amerre tágasabb
[32] zászlóalj
[33] tüzérség

A helyzet ezen nehézségeit számba kell venni, midőn arról van szó, mit tehet a Nemzet, s mit lehet tőlle kívánni, hogy tegyen. —

Ha egyszer a Nemzet az Osztrák Coup d' état-nak ellent állhatott, nincs többé kül segitségre szüksége, (kivévén a moralis és diplomaticai támaszt külinterventió elháritására) — de a végett igen is van kültámaszra szüksége, miszerint olly helyzetbe tehesse magát, hogy a Coup d' état-nak ellent állhasson.

A ki azt akarná, hogy felkeljen a Magyar, de nem akarja lehetségessé tenni hogy felkelhessen, az circulus vitiósusban[34] forog.

Ennyit a beszélgetést illetőleg. Által megyek más tényekre.

A Nemzetnek fegyvertelen állapota a radicalis baj. Most a Január 16 kai „ukáz" után, *először* tudom 12 év óta olly dispositióban[35] lenni a Nemzetet, hogy ha fegyvere volna, s az Osztrák háboruban volna külföldön, okvetlenül felkelne, minden egyenes segitség nélkül is; sőt alkalmasint még ugy is felkelne, ha háboru nem volna, csak fegyvere volna. — Ennek psichológiai oka van. A hosszu egyenlő nyomás el zsibbaszt s igen biztató kilátásokra van szükség, hogy valaki e zsibbadásból kibontakozzék. De ha valakit zsibbadásból felráznak reményekkel, igéretekkel, s aztán mikor magához jött, egy hatalom szóval újra vissza akarnak a zsibbadásba taszitani, ez felingerel, felbőszit. Illy helyzetben van most a Magyar.[35a]

A felfegyverkezhetés tehát mindenesetre a leglényegesebb kérdés. — Miként lehet a Nemzetnek fegyvert juttatnia kezébe?

A Herczeg azt irja egyik levelében, hogy supponálja,[36] miként ez még mindig a Dunai fejedelemségek felé eszközölhető legjobban.

Bár ugy volna. A Dunai fejedelemségeknek, különösen Moldvának fontosságát reánk nézve nem lehet tulbecsülni. — Csak Moldva az, honnan mindjárt a határnál harczias Magyar népességnek lehet a fegyvert kezébe nyujtani, — csak onnan lehet mindjárt a határnál 10—15 ezer főnyi kész *Magyar* hadseregre számitani, melly körül a Tiszántuli Magyar faj össze sorakozhatik — s azon kívül Moldvában és Oláh Országban, (mint Klapka a helyszínéről irja), mintegy 40 ezer Magyar van elszórva, ugy hogy csak egy kis jó akarat kell az oláh kormány részéről, hogy egész csendességben az operatió megkezdésére, s a fegyvereknek Székely földre átvitelére erőt gyüjthessünk.

Ám de ez Couzának s tisztviselő karának ellenségeskedése miatt menthetlenül elveszett. —

A fegyverszállitásbani szerencsétlenség tudva van a Herczeg előtt a hirlapokból. — Azonban, hogy egészen ismeri e az állást s láthassa mennyire vége van mindennek azon oldalról, ide rekesztek egy kivo-

34 hibás okoskodásban forog.

35 hangulatban

35*a* A levélnek ezt a bekezdését Kossuth „Irataim az emigrációból" című munkája III. kötetének 588. oldalán idézi onnan, hogy „12 év óta..." stb. A kötetben tizenkét év helyett tizenegyet irt. A bekezdés első és utolsó mondatát teljes egészében elhagyta.

36 feltételezi

natot Oláh Országi ügynökünk jelentéséből, s Klapka leveléből[37]/. alatt, kérvén Önt, édes Barátom, legyen szives azt a Herczegnek elolvasni, s ha kivánná, neki irásban is adni.

Látni fogja abból a Herczeg, miként még midőn a legindulatosabb gyülölettel utasitotta is vissza Couza a velünki egyetértést, mindig hozzá tette, hogy ha Napoleon Császár akarja, gyülölete daczára is kész velünk kezet fogni.

Kértem, rimánkodtam, adjanak csak egy szót Couzának a Császár nevében, vagy legalább irjon a Herczeg egy levelet. Ha ezt megtette volna, most azon oldalon 55 ezer gyalogsági fegyverünk 4 millió töltéssel, 3 ezer kardunk, két bateria ágyunk, 320 löveggel minden ágyura, s vagy hat ezer emberünk a határon innen rendezve volna.

S mert az erre szükséglett moralis támaszt nem adták meg, nem csak semmink sincs, de azon oldalon nem is lehet többé, nem csak mert az Oláh kormány ellenségünk; hanem azért is, mert azon Orosz notta, mellyről Ön értesitett legelső, az azon oldalróli müködés minden reménynek véget vetett. —

Ott van még Szerbia, ennek barátsága nem olly fontos ugyan, mint az Oláhoké, mert Szerbiából nem jutunk a határnál Magyar elemhez, de combinált müködési tervben, mint mellékes.[38]

4.

London, 1861. január 30-án, szerdán.

Kedves Barátom!

Ma egy hosszu levelet irtam Önnek, de mivel másolatára szükségem van — s nincs senkim a ki lemásolja (fiaim telegraphiát tanulnak Sir Charles Bright hivatalában s csak este jőnek haza), magam vagyok kénytelen megtenni; s így csak a holnap *reggeli* postával küldöm Hauard Addresse alatt.

A levélnek két acclusuma[39] lesz. Az egyiket a csomó kisebbitése végett anticipando[40] ide zárom, Ludvigh jelentése Szerbiából.

Óhajtom, hogy holnapi levelemet a Herczeggeli (pénteki) találkozása előtt olvashassa, azért küldöm a reggeli postával.

Adja Isten, hogy valami sikere legyen.

Szives tisztelettel s hazafiui rokonszenvvel

barátja
Kossuth.[41]

[37] A jelzett mellékletek a Hadtörténelmi Közlemények 1957. évi 3—4. számában kerültek közlésre (373—379. oldal). Kossuth „Irataim az emigrációból" cimű munkája III. kötetének 236—240. oldalain közli Klapkának (Jassy, 1860. december 22.) hozzá, illetőleg Teleki Lászlóhoz irott levelét.

[38] A levél befejező része hiányzik.

[39] csatolmánya

[40] előlegezve

[41] Az utóirat sérült, csupán egy része van meg: „... ott, ahol Horváth Országról van szó ... ... a famosus Gaj!!"

5.

London, 1861. január 31.

Kedves Barátom!

A ma reggeli és a tegnap esteli postával két levelet küldtem Monr. Hauard adressára Párisba. Miről is értesitem, hogy számon kérhesse. — Nem szeretném, ha eltévednének.

Magnan[41a] még nem volt nállam. Ha eljő, alig tudom, hogy fogadjam, mert személyesen nem ismerem, az pedig, kinek tisztében állott vele érintkezésben lenni, ezt irja rólla: „Magnan valami Coup de main"-re[42] alkalmatos, de az a baj, hogy hallgatni nem tud, szavának nem lehet hinni és mindenben humbugoskodik."

Bosszankodásra való dolog, hogy Önnek egyes kiszivárgó egyének a hazából folyvást alkalmatlankodnak, hogy őket a legióhozi csatlakozás végett uti költséggel lássa el. — Hiszen Önnek kezei közt semminemü közpénztár nincs, — s igy Ön csak maga költségén küldhette el, a kiket elküldött; — az pedig még is csak menthetlen indiscretio kivánni, hogy akár Ön, akár mellyikünk is az emigratióban még pénzzel is lássuk el az otthoniakat a helyett, hogy az otthoniak látnák el az emigratiot az ő javukrai müködésre. —

Meg kell azt is jegyeznem a helyzet constatirozásául, hogy nem csak Önnek nincs kezén semmi köz pénztár, de nekem sincs, s általában senkinek közülünk nincs, mert a mi csekélységet specialis szélokra nagy nehezen ki tudtunk csinálni, az a designált[43] czélokra régen, de régen ki merittetett.

Egyébiránt én nem tudom megfogni, minő neme az az okoskodásnak, melly hazánkfiait arra inditja, hogy a légióbani szolgálat vétel végett kijöjjenek, — ha ez hazafiság, igen rosszul számitott hazafiság.

Hiszen ha 3—4 ezeren jönnének is ki, (annyi pedig nem jő), azzal bizony még nem törhetnénk utat magunknak, sem fegyvereket nem szállithatnánk a Drávához. — Más erő kell ehez, mint a Légió. — Hát minek ki jöni, mikor a czél az, hogy mi is be menjünk? Minek jön az ki, a ki már ott ben van, hol a honszabaditó harcznak vivatnia kell? — Hiszen Légiónk alakitásának czélja nem az, hogy a Hazából harczosokat elvonjon, hanem, hogy a Hazának harczosokat adjon, össze gyüjtvén azokat, kik vagy mert külföldön szét szórvák, vagy az Olasz honban tanyázó Osztrák ezredekben szolgálnak, — a szabadság harczban legalább kezdetben részt nem vehetnének, hacsak a Légió alakitása által módot nem adnánk nekik a Magyar Zászló alá össze gyülni.

41a Kalandor szellemü, vállalkozó francia hajóskapitány, aki hajózási vállalatok élén állott a Keleten, s az emigrációnak ajánlatott tett fegyverszállitásra a Dunán és a dunai osztrák flottila megrohanására. A Tuilleriák személyes politikájának nem hivatalos munkásai közé tartozott.

42 kisebb rajtaütésre

43 kijelölt

— A ki már otthon van, az nem uj acquisitio,[44] azt megtaláltuk volna otthon s *ingyen.*

Aztán még uti költséget kivánni tőllünk!! hisz azon költségen, mellyben egynek szállitása kerül, kit ingyen megtaláltunk volna otthon, — 5—6—10 olly bátor hazafinak nyujthatunk fegyvert kezébe, kik otthon harcz készen állnak, de fegyvertelenek.

Azt is megjegyzem, hogy tisztségre a Légióban senki sem számithat — legalább 60 feles számu tiszt van az egy pár százra menő seregnél. — A Kormány megsokalta a fizetést, s méltán — több tisztet nem enged.

Én már többször irtam haza: hogy ne jőjjön ki a Légióba állás végett senki. — A Parancsnokság is folyvást kér, hogy tiszti igényekkel birót oda senkit ne eresszünk.

Szives tisztelettel

barátja
Kossuth.[45]

6.

London, 1861. február 14.

Kedves Barátom!

Klapka Jan. 23 káról azt irja Constantinápolyból, hogy Couza herczeg a tév utról, mellyre a Diplomatia fenyegetései sodorták, vissza tért, s Január 8 ka óta határozottan részünkre állott. Klapka Conventiót kötött vele,[46] mellynél fogva képesek leszünk a Turini Cabinetnek tett igéretinket Április közepén beváltani.

Igy Klapka, ki 10 kén Turinba lenni igérkezett, s igy alkalmasint már ott van.

A Conventió részleteit nem merte postára bizni — (s helyesen), tehát nem ismerem még — de Couzában nem lehet biznom — köpöny változtatását alkalmasint a Moldvai Or[szág] gyülésseli collisiója[47] okozta. — Mindig előttem van derék ügynökünknek eme jelentése: „Isten őrizze Önöket, hogy Couzában bizzanak, ill ne traitera que pour mieux trahir.[48]

Azonban az a pont ott nagyon fontos. S végtelen érdekek kivántatják, ha bár csak azt is biztositani, ha lehet, hogy fegyvert juttathassunk arra a Nemzet kezébe.

[44] szerzemény

[45] E levél tartalmát közli Kossuth „Irataim az emigrációból" című munkája 577—578. oldalain.

[46] 1861. január 9-én kötötte Klapka Cuzával a szerződést. Kossuth „Irataim az emigrációból" című munkája III. kötetének 248—250. oldalain közli az eredeti franc a szöveg magyar nyelvű fordítását.

[47] összetűzése

[48] ő csak azért tárgyalna, hogy még jobban eláruljon.

A biztositásnak csak egy módja van: az, ha a Császár positive tanácsolandja Place[49] által Couzának, hogy velünk tartson. — Ezt ő parancsnak veendi. De enélkül megcsal.

Ez nagy és fontos feladat. — Ajánlom, — s mielébbi értesitést kérek, van e hozzá kilátás vagy nincs?

Hogy tavaszra nem lesz háboru, azt már nagyon is értem. — De hát mikor lesz? mert hogy lesz, az bizonyos. — A Tuilleriák mindig csak negatív compast adnak a Palais Royal által kezünkbe. — Illyennel pedig nem lehet hajózni.

Nagy bosszuságom van. Vagy 35 milliónyi Magyar banknótát csináltattam egyes, kettős és ötösökben — négy nap alatt már felét hajóra valánk rakandók, hát ime egyszerre a kormány bele üti az orrát az Osztrák követség requisitiójára, ki (az Osztrák), mint egyik Minister mondá, „semble être saisi de terreur".[50] — Az Angol törvény sinuositásai[51] miatt első lépés volt az ugy nevezett „Constitutional lawyer"[52]-ek véleményét venni a dolog iránt. — Ezek unanimiter[53] mellettünk szólván — a kormánynak tudtul adók, hogy nem engedünk — legyen harcz, ha ugy tetszik. — Holnap veendi a kormány a korona ügyvédeinek véleményét; meglehet, azt mondják, nincs alap törvényes eljárásra — ha igy, akkor rendén van; — ha ellenkezően Juri elé megyen a dolog, s a kimenetel felett nem aggódom — a közvélemény s a sajtó (még a Times is) velünk lesz. — Vogue la galère.[54] Emberökre akadnak.[55]

De megint mennyi költség! pedig olly borzasztó szegény vagyok, hogy Martius végével kénytelen vagyok családommal végbucsut venni Angliától, mert itt tovább nem tudom a mindennapi kenyeret megkeresni. — Máshol képes leszek e, az Isten tudja. —

Több irni valóm volna, de tiz baj van minden ujjam hegyére — s fejem a szét szakadásig fáj.

[49] Francia konzul Jassyban.
[50] úgy látszik félelem lepte meg.
[51] csavarosságai
[52] alkotmányjogi ügyvédek
[53] egyhangúlag
[54] Rajta! hadd menjen.
[55] Kossuth azzal a céllal kezdte meg pénzjegyeinek nyomtatását Londonban, hogy egy új magyarországi szabadságharc esetén az osztrák bankjegyeket azonnal pótolni tudja. A pénzjegyek nyomtatásának helyéül azért választotta Angliát, mert ez nem ütközött az angol törvényekbe. A pénzjegy egy példánya az angol rendőrség kezébe került, Ausztria pedig megkeresést intézett az angol kormányhoz, hogy alkalmazzon bírói megtorlást a pénzjegy előállítóival szemben. Mivel az angol kormány semmilyen lépést sem tehetett az ügyben, Ferenc József saját nevében polgári keresetet indított Kossuth és nyomdászai ellen. Kossuth perköltségeit Napóleon herceg és Cavour fedezték. Kossuth különösen Duncombe Tamás parlamenti tagra és Toulmin-Smith J. ügyvédre emlékezik vissza hálával, amiért fáradhatatlanul támogatták a perben és tanácsokkal látták el. A kancellári ítélőszék minden várakozás ellenére Kossuht ellen hozott ítéletet, amit a fellebbezés során a lord-kancellári ítélőszék is megerősített és Kossuthnak a pénzjegyeket meg kellett semmisítenie. (Kossuth „Irataim az emigrációból" című munkája III. kötetének 5. fejezetében ismerteti a pénzjegy-pört.)

Holnap egy levelet vagy telegraffot kellend Turinba Klapkának küldenem, — uj huzásban lévén a rendőrséggel, most itt tanácsosabbnak tartom azt Párisból expediáltatni. Engedelmével Önhöz küldenem. —

A Korányi féle levelet legyen szives kérem hozzám visszaküldeni. Szives tisztelettel s üdvözlettel

barátja
Kossuth.

7

London, 1861. február 15.

Kedves Barátom!

Még nem tudom mire határozta magát a kormány a bankók iránt. Az okosság azt parancsolja, hogy az ember minden kitelhető módon neki készüljön a tusának. Igen meglehet, hogy e kérdés az Osztrák predilectióju[56] Angol külpoliticának egészbeni taglalására fog vezetni a Parlamentben, következőleg erős interpellatiókkal lesz összekötve. — De semmi befolyásos parlamenti tag nem szereti magát interpellatiókba avancirozni,[57] hacsak az ember neki *confidentialiter*[58] nem mutat olly factumokat,[59] mellyek meggyőzik, hogy nem blamirozza magát, ha illy s illy dátumu s tárgyu depeche[59a] vagy más diplomaticai oklevél elő mutatását követeli a Kormánytól.

No hát használjon fel minket a Császár arra, hogy az Angol Kormány politicájában mind azt, a mi osztrákos, mind azt, a mi illiberalis, mind azt, a mi Franczia Országnak bizalmatlanságra ad okot az Angol iránt, megtámadhassuk. Soha jobb alkalma nem lesz reá — mert a kérdés, mellyen a vitát entamirozzuk[60] ollyan, hogy az egész sajtót, az egész közvéleményt a mi oldalunkra állítja, — s ha egyszer ott áll, ott is marad; — annyival inkább, mert össze kötjük a vitatást azzal, hogy ez a politica az, melly olly borzasztó kiadásokba sodorja Angliát, hogy roppant nagyságuk immár nagy elégedetlenséget gerjesztett az Angol industrialis világban.

A Császári Kormánynak lehetetlen, hogy illy használható depechei ne legyenek birtokában; nem csak hozzá irottak, hanem másokhoz irottak is — hiszen minek volna diplomatiája, ha azokat neki Európa minden részéről meg nem küldenék?

Közöljék velünk — adjanak adatokat — nem fogja azt a világon senki sem gyanithatni, hogy honnan kaptuk — nem csak, mert becsületes emberek vagyunk, s nem mondjuk meg, hanem azért is, mert sok hely

[56] részrehajlású
[57] bocsátkozni
[58] bizalmasan
[59] tényeket
[59a] távirat
[60] megkezdjük

van Franczia Országon kivül, a honnan ezek kikerülhettek. — Nem is fognak másra, mint egy pár meghitt Parlamenti tag informatiójára használtatni.

A tárgyak pedig e következők: 1. az olasz kérdés, 2. az Orienti kérdés, a Dunai fejedelemségeket bele értve, 3. Austria politicai rendszere, különösen Magyar Országot illetőleg, 4. a Németek azon kérdésre nézve, hogy az Osztrákot minő eventualitásokban segítenék az Olaszok ellen, vagy ellenünk.

Ez utolsóra nézve egy megjegyzést különösen ajánlok. — Az Angol megunta a nagy kiadást. — A panaszra azt felelendi a Ministerium: kénytelen, mert Franczia Ország tetőtül talpig fegyverben áll. — Erre a válasz ez lesz: „Mi közünk hozzá? Nem Anglia ellen fegyverez." — De van közünk hozzá, mondandják a Ministerek, mert a Rhénust, s különösen Belgiumot fenyegetheti. —

No már, Belgium pártolása a Buckingham palotában lehet családi „Coburg"[61] kérdés — de a parlamentben csak azon alapon védhető, hogy Belgium neutralitását, s e feltétel alatt függetlenségét Anglia garantirozta. — Tehát ha megtudnók mutatni, hogy Leopold[62] meg nem felel neutralitási kötelességének; az udvari német párt olly döfést kapna a parlamentben, mellyből egyhamar ki nem gyógyulna.

Igen, de én tudom, tudja Ön, tudja minden Status férfi, hogy a 33 duodec[62a] német udvarok által üzött interventionalis intrigák minden szálai Leopold király markában jőnek össze, — hogy ő a német confraternitásnak nagy mestere. — Lehetetlen, hogy a Császárnak erre adatai ne legyenek. — Adjanak adatokat, s olly szolgálatot teszünk neki általuk, mit senki más nem tehetne.

De sürget a szükség: Proximus ardet Ucalegon.[63] Az alkalom hamar elrepül.

Nincs idő e levelemnek mássát venni. Pedig birni kivánom propter integritatem actorum.[64] Legyen szives, kérem szeretettel, ennek vagy copiáját nekem vissza küldeni, vagy magát az eredetit. — Hiszen Ön nem csinál leveleimből collectiót, gondolom; nem igen... tenék.[65]

Klapkáról azt van okom hinni, hogy már elhagyta Turint, tehát nem telegrapháltatok neki, — s másnak Turinban azért nem ma, mert a bankó dolga még függőben van.

Szives tisztelettel s rokonérzettel

barátja
Kossuth.

61 Sachsen-Koburg-Gotha, német uralkodó és hercegi család, melyből az angol, belga, bolgár és a volt portugál uralkodóházak származtak.

62 I. Lipót, Belgium első királya.

62a tizenkettedrangú — A bécsi kongresszus után Németország 39 kisebb-nagyobb állam szövetsége lett. A nemzeti egység a forradalom bukása miatt 1848-ban sem jött létre, s az így széttagolt országban lehetőség adódott különböző

63 Már a szomszéd Ucalegon háza ég. Idézet Vergilius Aeneiséből.

64 irataim teljessége végett.

65 A hiányzó betűknél szakadt a papír.

Gondolja csak, a hazai Centrál bizottmány szét oszlott! Nem baj, mert csak nyüg volt. Egy embert teszünk helyébe, jót és igazat. — De jellemző, mint jel, mint szaporodik az alkuvó párt — bizony bizony elkésnek a magyarral, ha nem adnak biztos kilátást, mellynek segítségével gyámolitást nyujthassunk kitartásnak nehány hónapi halasztásra.

8.

London, 1861. február 20.[66]

9.

London, 1861. február 28.

Kedves Barátom!

Minden nap uj bajt hoz. Ugy segéljen, megsokallom. Ugy tetszik emlitettem, hogy az Osztrák a Magyar pénzjegyeink készitését ki kémlelvén (a min 200 nál több sajtó dolgozik, a titok, lehetetlen) az Angol kormányt erőssen sürgette, hogy interferáljon[67] a dologba. Megtettem az előkészületeket — ugy látták, hogy nem lesz tanácsos tréfálni, s a ministeri Conseil[68] elhatározta, hogy a dologba nem avatkozhatik, (mint ezt az ide zárt ujság szelet szerint Ferencz József ügyvéde maga is el ismerte).

De az Osztrák annyira meg van rémülve, hogy a büntető vagy politialis procedurától[69] el üttetvén, Ferencz József maga legfelsőbb személyében magán jogi keresetet indit ellenem s a nyomtató ellen a „Chancery Court"[70] előtt.

Küldöm a Herczeggeli közlés végett copiáját a keresett levélnek, idézetnek, s előleges zárlati rendeletnek.

Lehetetlen át nem látni ezekből, hogy az Osztrák borzasztón elvesztette a fejét, hogy illy lépéshez folyamodhatott. — Igaz ugyan, a „Chancery" Jury nélkül ítél, — de nyilvános a procedura, s ez elég. Gondolja csak, minő roppant lehet a hatás s (ha meg nyerjük) a köz ügyi triumphus,[71] ha egy nyilvános Angol biróság előtt panaszának minden pontját taglalat alá vesszük; még azt is bebizonyitjuk, hogy hazudik, midőn magát Magyar Királynak állitja — s bankóink szabad készitteté-

[66] E levél közlésre került a Hadtörténelmi Közlemények 1957. évi 1—2. számában megjelent „Adatok az olaszországi magyar légió történetéhez az 1860—62-es évekből" című okmánypublikációban.

[67] avatkozzék be

[68] tanácsülés

[69] rendőrségi eljárástól

[70] kancelláři törvényszék

[71] diadal

sét biróilag decretáltathatjuk.[72] — Maga egy illy discussió, mellynek aztán a sajtó általi felfogatására gondom lesz — hatásában egy pár nyert csatával fel ér. —

De a baj az, hogy a Chancery perlekedés minden fogalmat meghaladóan költséges, (alkalmasint erre calculált az Osztrák), ügyvédeim azt mondják, hogy készítsek 2000 font sterlinget, mert bizony meg lehet, hogy ennyibe bele kerül a csatát keresztül vivni.

Ha hát e 2000 fontot nem tudom ki csinálni, nem *lehet* a keztyüt fel vennem; s kénytelen leszek megnyugodni a zárlatban.

Irtózatos veszteség volna. — — Hát még a moralis veszteség, ha ezen megbecsülhetlen alkalmat el kellene szalasztanunk az Osztrákkal egy olly párbajt vivni, melly még ha elvesztenénk is a pert s vele a bankókat, reá igen igen érzékeny csapás volna, mert csak megalázva s piszkosan, s a szabad Anglia közvéleménye által execrálva[73] hagyhatná el a sorompót. — Aztán gonddal volnék, hogy a parlamentben is emelkedjék egy pár erélyes szó, s lehetetlen nem látni, hogy az Angol s Osztrák kormány között olly meghidegülésnek kellene e dologból következni, mi nem csak ügyünkre hasznos volna, hanem bizony a Franczia udvar előtt is csak kivánatos lehet.

El veszitsük mind ezt néhány ezer nyomorult frank miatt?

Kérem szólljon a Herczeggel, s kérdje meg, ha nem akarná e a dolgot a Nagy Úrnak is megemliteni. — Szóljon, ha jónak látja Péter gazdával is. Önnek tapintatossága el fogja a hangot találni. — Volt idő, midőn személyes szivességet ajánltak, — nem csak, hogy nem kértem semmit, de el sem fogadtam. — Nem szeretnék most is olly alakban jelenni meg, mintha kérnék, de Ön a köz ügy érdekében igen igen lekötelezne, ha a nélkül, hogy magának derogálna, (mert ezt semmi áron nem akarnám) előterjeszthetné a H[erceg]-nek, s általa a Nagy Urnak, hogy most igen lekötelezhetnének, ha valami módot találnának nekem segitségemre lenni, hogy Ferencz Jóseffel ezt a tusát kivivhassam, s ne legyek kénytelen harcz nélkül megadni magamat, egy illy ostoba megtámadásnak. — Mi nekik 2000 font? — — vagy ha azt sokallanák, annak fele, a másik felet majd megkisértem valahogy másképpen ki teremteni. — Ezer mód van azt olly discrete tenni, a mint csak kivánhatják.

Hanem ha valami történik, rögtön kellene történni — sőt még ha semmi sem történik is, rögtön kellene értesitettnem; mert 8 nap alatt forma szerinti lépést kell tenni vagy a védelemre, vagy a feladásra. Birói határ napokkal nem várnak. — Már most is három négy ügyvéd (barrister, attorney, solicitor, equiti lawyer[74] — mert illyen szép s *olcsó* itt a procedura — ennyi, s mindenik duplicátumban kell) — van elfoglalva a dolog vizsgálatával.

[72] elrendeltethetjük.
[73] megutálva
[74] Ügyvédi elnevezések.

Tegnap óta fiaim folyvást a peres iratoknak több példánybani copirozásával vannak elfoglalva, — nem irhatták le a Legionarius czikk francziáját — holnap reménylem lehet.

Még Türrnek s Magnannak is épen most kellett jönni.

Gyors válaszát reménylve — vagyok a legszivesebb tisztelettel s rokonérzettel

barátja
Kossuth.

10

London, 1861. március 6.

Kedves Barátom!

Vettem a telegraphot Croskeytől.[75] — — Köszönöm, köszönöm. Már kiadásokról Pulszky útján számolt be Cavournak.
ez aztán szolgálat a hazának és személyes barátság. — Igy aztán neki türkőzünk az Osztrákkali tusának emberségesen.

Hanem igen igen kérem ne szóljon senkinek a világon a pénz dologról, de *senkinek*, 1. mert ha legkisebb hire megy, ez a sok prókátor ollyan dupla Krétával áll neki a Contónak, hogy az Isten sem győzi (tegnap Consultatiojuk volt ½ óráig, 2 sollicitor, 2 junior drafting barrister, 2 senior, 2 Equity man, 2 Common law man[76] s az én special tanácsadóm — mert ez mind kell, a határozat tárgya annyi volt, hogy két nyitva állott procedura közül mellyiket kövessük, s ez a félórácska 110 font sterlingbe került — általában már 300 fontba kerültek a legis legelső előkészületi lépések).

2. Mert nem lévén bizonyos a siker iránt, Párisban más lépéseket is tettem. — Itt egy Committee van alakulóban arra, hogy a Közönség fedezzen minden költséget. — Ha megtudnák, hogy már van pénzem — abban maradhatna a szándék, pedig fontos, hogy ne maradjon annyiban — mert hatalmas demonstratio gyanánt tünhet fel.

3 Mert ha pénzt szagolnak az embernél, egymásnak adja a sok applicans[77] az ajtót kezébe. — Ismerem a dolgot.

Tehát *köztünk* maradjon.

Mihelyt levelét veszem, hogy tudjam, a Herczegnek köszönjem e a dolgot — irok neki azonnal, s irván congratulálok valóban hatalmas beszédje felett — s igazán szivemből congratulálok.

Ezt a pert fel kell használnunk verni az Osztrákot mindenkép, a mint csak lehet. Az ide zárt brochuret irta Toulmin Smith,[78] én kinyo-

[75] A papírpénz készítésére felajánlott 200 000 frankot, — mivel Kossuth nem akart pénzt kezelni — Rodney-Croskey, volt amerikai konzul, londoni nagykereskedő kezelte, aki Cavournak személyes ismerőse volt, és a bevételekről és

[76] Ügyvédi elnevezések.

[77] kérelmező

[78] Toulmin Smith „Ki az a magyar király, aki most folyamodó az angol chancery-bíróság előtt" című röpiratáról van szó. A röpirat eredeti angol címe: „Who is the king of Hungary, that is now a Suitor in the English court of Chancery?". A röpirat kivonatát Kossuth „Irataim az emigrációból" című munkájának 430—442. oldalain közli.

mattam 2000 példányban, elküldtem *minden* Angol hirlapnak, *minden* parlamenti tagnak.

Jó volna, ha szóba jőne Franczia s Német lapokban reproductio gyanánt — extractusokban vagy resuméban.[79] Nem akarna olly szives lenni, hogy a brochuret Horn[80]-nak küldje át, s szólitsa fel, hogy vegye hasznát a lehető legterjedelmesebben. Szarvady[81] is hasznát venné, de gondolom nincs Párisban.

Congratulálok az atyai örömnek. Ohajtom hallani, hogy mind Anya, mind a gyermek jól vannak.

Még egyszer köszönöm
Szives tisztelettel
barátja
Kossuth.

Nem hiszem, hogy a Varsói eset[81a] az Orosz müve — au contraire,[82] hanem fontos, nagyon fontos s igy, a mint történt, nekünk nem árt — sőt használhat. Egészen más lett volna, ha forradalmat vert volna le az Orosz.

11.

London, 1861. március 8.

Kedves Barátom!

Jön a Köszönet a Herczegnek. — Igen igen nagy segítségemre volt ez úttal — s mondhatlanul köszönöm Ön közbenjárását. — Ezen ezer font nem elég ugyan a költségekre, de igen nagy segítség. — Többet onnan nem kérünk semmi esetre, — máskép csinálom ki a még hiányzót. —

Még egyszer ezer köszönet. Reméllem holnap találok egy fél órát több kérdéseire felelni.

Igen szíves tisztelettel
barátja
Kossuth.

79 kivonatokban vagy rövid összefoglalásban.

80 Kossuth kérésére Horn Ede franciára fordította az angol nyelvű röpiratot, amit Kossuth két affidavitjával és egyéb okmányokkal egybefűzve ezernyi példányszámban terjesztettek Európában.

81 Szarvady Frigyes a német lapokban — főként a Berliner Volkszeitungban — ismertette a röpiratot.

81*a* A három részre szakított Lengyelországban a perszonális unióval megelégedő főurakkal szemben a kisnemesség, a városi polgárság és a parasztság csak a forradalomban, a teljes felszabadulásban látta a kibontakozás lehetőségét. A zsarnokság elleni harc megkezdéséhez az adott lökést, hogy 1861. február 25-én két kozák megölése miatt öt embert agyonlőttek. A kitört forradalom és szabadságmozgalom részben belső gyengesége —, főként azonban az ország területén osztoszkodó szomszéd hatalmak összefogása miatt 1864-re elbukott.

82 ellenkezőleg

12.

London, 1861. március 23.

Kedves Barátom!

Kívánsága szerint küldöm vissza Hajnik levelét.

A' biz igaz, hogy nem örvendetes. — De engem nem lepett meg. Két év óta soha sem volt azon szerencsém, hogy egyszer írhattam volna ennyit haza: „jó, a mit s a hogy cselekesztek, derék emberek vagytok" — soha! soha! — minden levelem panasz, szidás, tanács — mind hiában. — Többet mondok: valahányszor baj van, tanácsot kérnek — s miután megadtam, szent fogadásokat üzennek, hogy szóról szóra teljesíteni fogják, de soha tizedrészét sem teljesítik — soha! — s a mit teljesíteni látszanak is, olly inconsistentiával,[83] olly haszontalan modorban teljesítik, hogy az ember keblében feljajdul a hazafi lélek. — Hónapokon át azt mondhatom: bú és keserv egész életem miattok. — Semmiben sem consistensek, csak az örökös pénz kérésben — tőlünk!!! — pénz s mindig pénz, bizony még a nadrág sujtásra is elvennék tőllünk, kikért soha semmit nem tettek, még csak azt sem, a mi lehetővé tegye *nekünk*, hogy *rajtuk* segítsünk. (Gondolja csak, a minap küldött 100,000 — haza érkeztekor 140,000 frankból, még Kár[olyi] Ede[84] is el vett — sőt követelt 10,000 et!!)

A mit Ön rosszalva említ, mind igaz, hanem azért — Istenre kérem — ne hagyja magát méltó boszonkodásában valamelly olly lépésre ragadtatni, melly a hazának ártalmára lehet. — Mi lenne belőle, ha még mi is elhagynók az árvát, az elhagyatottat!

Ah! szent szó az a „hon", és szentek az iránta kötelességek — azok alúl sem hálátlanság, sem az élő Nemzedék nyomorúsága fel nem oldanak — — ez a Nemzedék múlékony, de a haza örök, s nem csak az iránt tartozunk kötelességgel, a melly *van*, hanem az iránt is, a melly *lehet*, s *lesz*.

Én legalább úgy érzek, hogy semmi hiba, semmi gyengeség az élő nemzedék részéről, sőt semmi méltatlanság, semmi hálátlanság nem szabad, hogy megingasson a törekvésben: használni a „hazának", a mennyit lehet.

Egyébiránt én azt hiszem; hogy minden politicai situationak lényege egy igen egyszerű tételre levonható. M[agyar] Ország situatiojában ez a lényeg: „akár mi bakokat lőnek a politicusok otthon, akár mint kiabálják a Megyék tollvivői s a hirlapok a törvényességet, ha háboru lesz, s az, a ki az Osztrákkal háboruban lesz, egy becsületes sereggel rukkoltat be minket az Országba, fel kél a Nemzet, mint egy férfiu — ha nem, — nem."

Ezt mondtam 59 óta a hatalmaknak mindig, — ezt mondom most is.

[83] állhatatlansággal
[84] Tagja volt a központi forradalmi bizottságnak.

— Minden szó, minden levél hazulról, minden esemény otthon igazolja, hogy jól ismertem s ismerem Nemzetünket. — —

Egy másik lényeges tétel pedig ez: Sympathiák nem sokat nyomnak a politicában — illiberalis bakokat lőnek a Tettes RR. otthon, igaz; de ha még egyszer olly illiberalisok volnának is, fel karolnak a hatalmak, *ha érdekökben lesz a Magyart fel karolni;* s ha százszorta liberálisabbak volnának is, nem karolnának fel a hatalmak, *mig érdekök nem fogja őket reá kényszeríteni.*

Tehát „maete animo",[85] édes Barátom, és „tu contra audentior ito"[86] legyen jelszavunk.

Engem csak egy dolog állit meg törekvéseimben: az, ha a Nemzet megkoronázza a hon gyilkosát. — Akkor persze megszünök Magyar lenni — denationalizálom magamat; s hazát keresek, hazátlan gyermekeimnek.

Hajnik levelén a „Casinó"[86a] szelleme ömlik el. — Az pedig nem a Nemzet szelleme.

Szilágyi Virgil[87] uramnak existentiájáról sem tudnék semmit, ha minap azt nem láttam volna a Magyar lapokban, hogy Deáknak opponált. —

Azért lehet derék ember is, gazember is, semmi közöm vele, sem nem volt, sem nem lesz. —

Hanem annyit tudok, hogy Jókay, kit Hajnik annyira magasztal a Vasárnapi Ujságban, Görgey „mellett" szóllalt fel; s azt védte, hogy az az áruló nem áruló — — és Hajnik ezt a Jókayt magasztalja. —

Casinó szellem! —

Hogy is ne tenné? hiszen Nyáry[87a] is le korholt egy valakit a pesti gyülésen, ki Görgeit árulónak nevezte.

Bizony még „tiszteletbeli" tagnak nevezik ki a Casinóban.

De azért még sem desperálunk a Haza felett.

A mi a pert illeti, mindenek előtt meg kell jegyeznem, s kérem legyen szíves a Herczeget erről értesíteni, hogy a per költségek fedezése végetti felszóllitás egy bizottmányba részéről tudtom nélkül történt ugyan — de miután történt, nagy és fontos dolgot szándékozom belőle

[85] itéld meg

[86] annál merészebben menjél

[86a] E megjegyzéssel a Nemzeti Kaszinó aulikus fűirainak konzervatív és reakciós szellemére utal Kossuth, amelyet különválaszt a nemzet szellemétől.

[87] Jósika Miklós 1861. december 14-i leveléhez csatoltan megküldi „P. F. ...esnek" (valószínűleg Pesthy Frigyes) hivatalos jelentését Magyarországból, melyben beszámol egy bizottság alakulásáról, amelynek tagjai Madarász, Kállay és Szilágyi. Működésükkel azt a hiedelmet keltették, hogy ők bírják az emigráció bizalmát. Kossuth 1861. december 20-i levelében közli Jósikával, hogy a bizottság tudta nélkül alakult meg, és semmiféle viszonyban nincs velük.

[87a] Nyári Pál (1806—1871) 1848-ban Pest megye első alispánja volt. A képviselőházban a radikális csoporthoz tartozott, és hevesen támadta a Batthyány-kormányt erélytelenségéért. Az Országos Honvédelmi Bizottmány megalakulásakor alelnökként Kossuth helyettese lett és a belügyek vezetője. Később egyre inkább a békepárt felé közeledett, és ellenezte az április 14-i függetlenségi nyilatkozatot. Az 1861. évi országgyűlésen a határozati párt tagjaként vett részt.

csinálni; — t. i. *„egy nagy politicai demonsratiot.* — Mindenek előtt hétfőn vagy kedden egy más *Nagy* Commitee fog fellépni a hirlapokban, tagjai közt *20-nál több parlamenti tag.* — No már kérem: ha egy *illy* Commitee azon nyilatkozattal lép fel a Nemzet előtt, hogy ez a per nem magán per, — hanem köz ügy, mellyben a minden Angol előtt annyira becses alkotmányi és személyes szabadsági elvek vannak egy kül despota által megtámadva, — tehát nem szabad reám hagyni a tusa financialis terhét; — azt gondolom ebben magában, *illy* Commitee által initiálva, egy olly moralis diadal fekszik, mellynek hatása megbecsülhetlen — s következéseiben a peren túl, a Magyar ügyre ki fog terjedni, — s olly alapot ád az agitatióra parlamentben, sajtóban, a provinciákban, meetingekben; — mellynek hatása még az angol Foreign Officeban[88] sem marad el.

Nem a pénz ebben a czél, vagy lényeg, hanem a moralis s politikai hatás. — Meg is mondtam barátimnak a parlamentben, hogy ez az, a mi nekem kell, nem pénz. — Ez utóbbival nem gondolok, csak ugy legyen vive, hogy ha kevés talál be jőni, a mozgalom moralis sulyát el ne rontsa.

Tehát abban állapodtunk meg, hogy a mi be jön, abból az agitatiót fogjuk éleszteni, — nyomtatni — meetingeket tartani (majd a mikor tanácsos leend) stb., de ha csak igen nevezetes summa nem jő be, nem lesz rólla szó, hogy a moralis hatást el ne rontsa — ha pedig annyi jőne be, (mit alig hiszek), hogy az agitationalis müködésen kivül a per költségeket is fedezhetendem belőle; — természetesen meg fogom kérni a Herczeget, engedje meg, hogy segélyül adott 1000 fontját neki hő köszönettel vissza fizessem. —

Az igen szép adomány volt, nélküle nem merhettem volna e mozgalomnak neki rugtatni, — de bizony azzal sem magával, — mert az első készületek meggyőztek, hogy kétszer annyinál is többre lesz szükség a perre magára; ha nagy politicai tusát akarok belőle csinálni, — *én pedig ezt akarok csinálni s fogok,* sőt már csináltam. — Van már olly „tapage infernale",[89] a minő csak kell — gondal leszek, hogy „crescendo" menjen.

Az interpellatiók már egymást érik a parlamentben is. —

Általában soha intimebb lábon nem álltam a parlamenti tagokkal. — Mindent elő hozathatunk ügyünkben, a mit jónak látunk — mindent, a hol panaszunk fordulhat elé az Angol Kormány ellen. — Csak *adatokkal, adatokkal* segitene Páris és Turin; mert néha olly szemtelenül hazudik Lord John,[90] mintha könyvből olvasná, (például tegnap is a Galatzba küldött „Banshee" angol hajóra nézve, mellyet Sir Henry Bulver[91] a „fegyvereként" expediált oda [szégyen, gyalázat illy gendarmeját[92] játszani az Osztráknak] azt merte mondani, hogy a Török kéré-

88 külügyminisztériumban
89 pokoli lárma
90 Lord John Russel, angol külügyminiszter.
91 1857-től 1866-ig konstantinápolyi követ volt.
92 zsandárt

sére tette — pedig nem igaz, a leginfamisabb pressiót gyakorolták a Törökre, — már miért ne közölhetnék velünk Párisból *confidentialiter* az ez ügyben Constantinapolban közbe jött diplomaticai notta váltásokat — sok hasznot tudnék én itt a Parisi Cabinetnek csinálni, csak *adatokkal, informátiókkal* támogatnának).

Egyébiránt átkozott alkalmatlanság nekem, hogy a husvéti juristitium[93] miatt a per felvétele April 15 kére van halasztva — növekszik a költség, — házamat fel mondván, Lodgingban[94] kell családommal kustorognom — leányom Pulszkyéknál van, — borzasztón háborit e gondolat! — s nem mehetek, — nem hagyhatom el a tért. — S pedig a Parlament is elnapoltatott Husvéton át — — annál inkább rajta kell lennem, hogy ez a Comittee hétfőn megalakuljon — — az agitatió élesztethetése végett.

Küldök ismét egy rakás czikket s nyomtatványt, — közte a parlamenti interpellatiókat — reájok némelly criticát, s két két példányt hit alatti nyilatkozatimból *(affidavit)*,[95] mellyeket a Toulmin Smith brochurjével együtt — néhány ezer példányban szét osztattam.

Legyen szives kérem alásan (ez affidavit egy példányát magának meg tartva) mind ezeket a Herczegnek be küldeni — bizonyitványul, hogy van „tapage", akár mennyi.

Az *első* affidavitomnak hirlapokbani megjelenését a Continensen fontosnak tartanám (itt meg fognak jelenni), haza is jó volna belőle egy pár példányt becsempészni — megpróbálom.

Jövő héten felvétetem a hirlapokkal V. Ferdinánd abdicationalis[96] okmányát s a Nemzet gyülés reá adott nyilatkozatát — s elküldöm, — alkalomszerü — s nevezetes az, hogy Ferdinand *nem mondott le a Magyar Koronáról*, csak azt mondja, hogy indittatva találja magát *„der Österreichischen Kayser Krone zu entsagen"*.[97]

[93] törvényszünet

[94] bérelt lakásban

[95] Kossuth első affidavitja 1861. március 16-i keltezésű, a második pedig 1861. március 19-i. Első affidavitjában azt bizonyítja, hogy Ferenc József nem magyar király, törvényes pénzjegyek kibocsátására pedig egyedül ő — Kossuth — jogosult az országgyűlés felhatalmazása által. Az általa készíttetett pénzjegyeken jogosan használta a címert, mivel az nem a király, hanem a nemzet címere. Második affidavitjában az első nyilatkozat tételeinek a hitelességét igyekezett a bírókkal megismertetni, hivatkozva Magyarország alkotmányos közjogára, a törvényekre és az országgyűlési határozatokra. (Kossuth „Irataim az emigrációból" című munkája III. kötetének 445—457. lapjain közli két hites nyilatkozatát.)

[96] lemondási

[97] hogy lemondjon az osztrák császári koronáról. — 1848. december 2-án mondott le a trónról I. Ferenc József javára. Az Országos Levéltárban őrzött eredeti, magyar nyelvű lemondási nyilatkozatról készült másolatban (A Magyar Nemzet Története, szerkeszti Szilágyi Sándor, 10. kötet 173. l.) ez a szöveg áll: „... miszerint császári és királyi Koronáinkat letegyük ..." A magyar országgyűlés 1848. december 7-én Kossuth javaslatára kijelentette, hogy a király és a nemzet közötti kétoldalú szerződés értelmében senki nem intézkedhet az országgyűlés tudta és beleegyezése nélkül a királyi trón betöltéséről, tehát V. Ferdinánd lemondása és királyi hatalmának és jogainak átadása I. Ferenc Józsefnek törvénytelen.

A Csatolmányokban a parlamenti reportok — annak criticai — s affivaditjaim — vel jelölvék.

Igen szives tisztelettel s rokon érzettel

barátja
Kossuth.

13.

London, 1861. április 17.

Kedves Barátom!

Vettem f. h. 12 kei becses levelét. Zähnsdorf visszavonulván ipar üzletéből, most rendesen St. Cloud-ban lakik. Csak ritkán jő át Angliába. Tudtommal most nincs itt.

Utóbb be adott Nottáját, (mellyet kivánsága szerint vissza küldök) egészben, s különösen czéljára nézve, nagyon helyeslem. Részleteit illetőleg ezen megjegyzéseim fordulnak elé: 1) Nem gondolom, hogy a Franczia Kormányt azon hitben erősitenünk kellene, mintha M[agyar] Országban a mozgalom békés fordulatot venne. — Végetlen sok hiba és fonákság történik ott, az igaz, s különösen az emigratió irányában magát olly hálátlan gyáván viseli a Nemzet, hogy ha e szó „haza" csak az élő nemzedéket foglalná magában, alig ha nem volnánk igazolva, ha azt mondanók: „lássák, üsse meg a ménykő a dolgát, adieu la Companie",[98] mert hiszen miután jó formán mindent a mi javukra eddig történt, jó formán a N[apoleon] Császártóli félelemnek s azért külföldi összeköttetéseinknek köszönhetik, igazán boszontó, hogy a helyett, hogy minket segitenének nekik minél többet használhatni, mindent elkövetnek, hogy nekik ne használhassunk; — mindaz által teljességgel nem vagyok azon véleményben, hogy legkevésbé is békes fordulatot venne a mozgalom. Au Contraire: a birodalom egységi eszmének az egész Nemzet határozott ellensége — a Reichsrath-bai küldést Megye Megye után honárulásnak nyilatkoztatja[98a] — még a Deák párt sem meri a Financz és Hadügy Ministerium feladását avancierozni, s a mellett a baloldal naponkint erősödik (Teleki L[ászló] nagyon határozott állást vett), a Horvátokat az Osztrák napról napra elidegeniti magától — a Nemzetiségi kérdés állása javul stb., én valóban nem látok semmi

98 mondjunk búcsút az egész társaságnak

98a Az egységes osztrák birodalom megteremtésének egyik kifejezője a Reichsrath (birodalmi tanács), amelybe a különböző koronatartományok nagyságuk és népességük arányában követeket küldtek. Hatáskörébe tartozott a közös ügyek: pénz, kereskedelem, hadügy stb. intézése. 1861. február 26-án Magyarországra nézve is alaptörvényül kihirdették a birodalmi képviseletet meghatározó rendeletet, és Vay Miklós kancellárt javaslattételre szóllították fel, hogy a magyar országgyűlésen hasson oda, hogy 85 képviselőt küldjenek a birodalmi tanácsba. A Reichsrath-bai küldésnek főként a megyék voltak ellenzői, mivel ez az 1848-as alkotmányról való lemondást —, valamint az ország alkotmányosságának és függetlenségének feladását és az egységes osztrák birodalomba való beolvadásnak elismerését jelentette volna.

békés fordulatot. — 2) Én azt gondolom, a dolog igy áll, s ezt tanácsos kiindulási pontul venni a Fr[ancia] Kormány irányában: „a Nemzet annyira nem hiszen az Osztráknak, hogy nem csak jogaiból nem akar engedni, de még uj garantiákat is követel; az Osztrák ellenben éppen nem látszik a birodalmi egységi törekvésről lemondani; ugy hogy ha biztatást kapna a Nemzet, hogy háboru lesz s hogy akkor segitségre számithat, nem csak hogy meg nem alkudnék az Osztrákkal, de bizonynyal ingerültséget nevelő Or[szág] gyülési eloszlatás vagy eloszlás jőne közbe. — Ellenben, ha semmi támaszt, semmi biztató kilátást nem kap, természetesen, hogy elébb utóbb az elhagyatottság érzetéből alku készség fog ki fejlődni. — Igy látom én a helyzetet, s ebben még erősebb motivum is van a Pesti Consulátusra,[98b] mint ha azt mondjuk, hogy a mozgalom békés fordulatot vesz. — 3) Az Angol institutiók analógiájából[99] meritett érzelmek igazak ugyan, de ez csak az institutiók iránt áll; — nincs ember a hazában, a ki Angliától segitséget remélne — a Francziában pedig mindenki remél instinctive,[100] (bár eddig bizony nem sok érdemet tettek reá a Tuilleriák). Tanácsosabbnak tartom ezen hit s remény folytán a Császár jó akaratára, mint az Angol felé szitásra hivatkozással antagonismusára appellálni — mert ez ijesztés, s tőllünk nem igen ijednek meg. — Az érdek egységre hivatkozást a Cs[ászár] iránti bizalommal összekötve tartom az emeltyünek, mellyet használnunk kell. — Ezek észrevételeim.

Place méltán birja bizalmunkat, s én még sem szeretném, hogy Pestre ő neveztessék; mert akkor Jassyból el kellene mennie; s ez reánk nézve kipótolhatlan csapás volna.

De akár ki neveztessék bár Pestre, (ha csak ugyan neveztetik), azt kellene kivinnie, édes Barátom, hogy a Császár őt utasitsa velünk confidentialis viszonyba lépni, mint két év előtt Place-t utasította volt. — Én nehány nap mulva Párisban leszek (utban Olasz Ország felé). Majd értekezünk erről is, egyebekről is. Reménylem ott találom Önt.

A bankó per tegnap előtt vétetett fel, s ma, (hihetőbben holnap) fog eldőlni az első birróság előtt. — Fájdalom, nem Jury előtt van a dolog, hanem Angliának Jury nélkül itélő egyik leg illiberalisabb birája előtt, kit egyenesen e qualitásáért választott a felperes. — Előtte hihetőbb, mint nem, hogy én leszek a vesztő fél. — Egyéb iránt körülbelül mind egy, akár ki nyer, mert a vesztő minden esetre appellálni fog, s tán jobb volna, ha én appellálnék, mert akkor én választanék birót, különben az Osztrák fog — s választásnak ekkor is lévén helye, bizonyára a leginkább Osztrák hajlamu főbirákat szemelendi ki.

98*b* A szóban forgó jegyzék azt a javaslatot is tartalmazza, hogy Franciaország állitson fel Pesten konzulátust. Ennek felállítása határozott állásfoglalást jelentett volna Franciaország részéről Magyarország önállósága mellett. A pesti francia konzulátus felállításának tervével kapcsolatban felmerült Place személye, Kossuth azonban Magyarország szempontjából sokkal fontosabbnak és eredményesebbnek tartotta Place működését Jassyban.

99 intézmények hasonlóságából

100 ösztönösen

Egyébiránt akár mi legyen a per végkimenetele, azt a „tapage infernált", mit a H[erceg] kivánt, ugyan csak megcsináltuk egész Európán keresztül, fel egész Sz. Pétervárig — s várakozásomat haladó sikerrel. — Addig vittük a dolgot, hogy Ferencz Jósef kénytelen volt az abdicationalis oklevelet az Or[ság] gyülés elibe terjeszteni, s ezzel 12 éves multját usurpatiónak[101] el ismerni. — Bécsben három hétig dolgoztak egy „contre affidaviton", mit Beke Kálmán, Rechorovszki s Hengelmüller nevök alatt producáltak is — nagyon gyenge dolog, állításaim Jus publicumi részét nem merik megtámadni — csak a Bécsi bank exclusiv[102] bankjegy kibocsátási privilegiumán nyargalódznak. (Sokat adnék érte, ha e privilegiumot megkaphatnám *minél elébb;* — tudom, hogy valami munkában meg van, de czimére nem emlékszem — nem volna szives Horn-nal iránta szóllani — szerezze meg nekem valahol, minél elébb.)

Többet mondok, e per folytán tőből megrázhattuk volna, megrázhatnók az Angol Kormány Osztrákos politicáját a Parlamentben, csak *diplomaticai documentumokkal akarnának segiteni* Párisból vagy Turinból. Csak egyet mondok: — Vette tán észre, hogy az Angol Kormány, mig itt police-mant használ bankóimból egy párt ellopatni, hogy az Osztráknak per tárgya legyen, Keleten az Osztrák gendarme szereprei degradatióban[103] annyira megy, hogy actuellenment[104] egy hadi hajót (Banshee) küldött Galaczba, a tudva levő Olasz fegyvereket onnan vissza hozatni Genuába (infamitás!!).[105] Interpelláltattam a Parlamentben. Lord John kitérőleg felelt s positiv hazugságokat mondott. — 23 kán a külhatalmakkal e tárgyban váltott correspondentiának a ház asztalára tételét fogom sürgetteni. Meg fogja tagadni, vagy nyomorult kivonatokra szoritkozandik — s ha ennek folytán én fejére olvastathatnám, nagy lépést tehetnénk az Angol Kormány gyalázatosan osztrákos politicájának megingatására — pedig erre szükség van, mert téved, édes Barátom, ha az Angol politicát szabadelvünek hiszi. Nem interventió Olasz hon ügyeibe, csak annyiban elve, a mennyiben a Pápa vagy a volt Nápolyi Bourbon forog kérdésben — quantum[106] ad Osztrák, az már más, — nincs olly gyalázatos neme az avatkozásnak, mellyre az Osztrák javára kész nem volna. — Ügyünknek legszenvedelmesebb ellensége az Angol — nem a nép, hanem a kormány.

Azonban szomszédja ne azzal biztatna minket, hogy a keleti kérdésben nem leszünk megelégedve az Angollal — azt mi rég tudjuk, hanem azt mondja meg, lesz e okunk megelégedni a Franciával? értik e, hogy az Osztrák ott utjokban álland, mint Angol szövetséges?

101 bitorlásnak
102 kizárólagos
103 süllyedésben
104 most
105 gyalázatosság!
106 amennyiben

S ha értik, akarják e az Osztrákot paralysáltatni[107] egy független M[agyar] Ország felállításával?

Hogy el ne felejtsem: Az Osztrák annyira dühös a per miatt, hogy Bécsből, Pestről s még egy harmadik helyről kapott *hiteles* tudósitások szerint három orgyilkos expediáltatott megöletésemre.[108] — *Ez positive* — nem ujság. Próbálta Sumlán, próbálta Kutahjában — s próbálja itt, és még inkább próbálni fogja Anglián kivül, kivált ut közben. — Persze nem gondolok vele. Legfellebb nőm aggodalmának annyit engedek, hogy nem kürtölöm ki előre, mikor megyek.

De Ön igen lekötelezne, kedves Barátom, ha szives volna sub rosa[109] megtudni Mr. Liot-nál, számithatok e nálla szállásra a jövő hét első napjaiban (egy salon és 4 ágy). — Az appellata kimenetelét nem várhatom — nem is szükséges, hogy várjam. Okvetlenül mennem kell. Mind köz ügyi tekintetekből, mind azért, hogy kiálhatlan a gondolat leányomat Pulszky házánál tudni, miután ennek politicai maga viselete olly botrányos[109a] — mind azért is, mert lehetetlen tovább családommal itt lodgingokban fetrengenem, miután házamat már több egy hónapjánál feladtam, eltávozási szándokkal.

Azonban bizonyos napot nem mondhatok még mikor megyek. — Engedelmével majd megirom.

Szives tisztelettel s roken érzettel

barátja
Kossuth.

14.

London, 1861. április 21.

Kedves Barátom!

Nagyon köszönöm szivességét, de bizony az a „traisième au dessus l'entre sol",[110] a mire Liot kilátást nyujt, nem éppen irigylendő prospectus (miután most is orvosságot szedek egy gonoszan makacs meghütés miatt) — kivált miután végkép elhagyván Angliát, bizony jó rakás ládával utazik a hontalan vándorcsalád — s Liot-nak nem tudom, hogy lent valami biztos raktára volna, hová leraknók. — Nem

[107] elszigetelni

[108] Jósika Miklós Croskey által 1861. március 31-én táviratilag hívta fel Kossuth figyelmét arra, hogy Bécsből három gyilkost küldtek a megöletésére. Kossuth a távirat szövegét „Irataim az emigrációból" című munkája III. kötetének 473. oldalán közli.

[109] bizalmasan

[109a] Az 1861. évi országgyűlés kiírása után Pulszky Ferenc nyilatkozatot tétetett közzé a magyar lapokban, melyben kijelentette, hogy legnagyobb dicsőségének tartaná, ha a szécsényi kerület választói képviselőül választanák. A megválasztás és annak elfogadása után közzétette a programját a magyar lapokban, amelyben ugyan a 48-as alapra helyezkedett, de a kiegyezés megteremtése érdekében még az osztrák államadósságok egy részének elvállalását is javasolta. (Kossuth: „Irataim az emigrációból" III. kötet 590—591. l.)

[110] harmadik emeleti lakás

volna olcsóbb valami Hotel garni-ba szállni, mint 59-ben tevém? — No de ezekkel a misérekkel,[111] Kedves Barátom! biz én restellem Önnek alkalmatlankodni. — Pro nota[112] veszem Liot notificatioját,[113] s ha jobb gondolat nem jut eszembe, megirom 24 órával indulás előtt neki, hogy hozzá szállok.

Szivesen köszönöm ajánlatát a vasutnáli találkozás iránt. Megirom vagy telegraphálom, mikor indulok. — Még nem tudom, mert a perben tegnap vége lett ugyan a prokátori szóváltásnak, de a biró időt vett magának az itéletre; meglehet holnap, meglehet holnap után lesz az itélet — nem tudhatom, discretiótol függ — de két három napon tul nem igen huzodhatik, s igy, ha megnyerem, alkalmasint csütörtökön mehetek, (ha jó idő lesz), ha el vesztem, alkalmasint szombaton, — enfin majd megirom.

Párisban szándokom 3 nap mulatni, ha csak valami közbe nem jő, a mi tovább ott tartson, például, ha (a mit nem igen hiszek) a Nagy Ur fogadni akarna. Szeretném, ha tenné, mert ez jel volna qu'il ne veut plus faire le mort:[114] de nem hiszem, hogy tegye. — Nem lehetne eleve egy kissé tapogatódzni?

Néhány nap mulva reménylvén találkozhatni, nem irok politicáról. Csupán két dolgot akarok emliteni.

Nem gondolom, hogy Vimereati utján Turinból kaphassunk diplom. adatokat a „Banshee" iránt. Irtam én oda egyenesen a kutfőhöz iránta — hallgatnak. Késő is volna. Az interpellatiót 23 kán (Kedden) teszi meg Duncombe a Parlamentben. Aztán Turinban magam is utánna járok, a mint oda érkezem.

Még ennél is fontosabb a másik dolog. Ferdinánd abdicatiójának eredeti szövege. — Én (a mint tudja, édes Barátom) ezt Europa szerte felelevenitettem minden nyelven. Martens Recueil des Traites-jéből[115] vettem — melly viszont a Wiener Zeitung hivatalos lapból vette. — Ebben az áll: „der Österreichischen Kayser Throne zu entsagen" — semmi más. — Hogy ez a hiteles versio, a Nemzetgyülés 1848 Decemberi 7kei határozata is erősiti, — mellyet magam tettem volt fel, s bizonyosan nem ujomból szoptam az idézetet. — No most Pesten a Mágnások táblájának (!!) be adatta a Német az abdicationalis oklevél Magyar forditását s ott ez van: „azon elhatározásra vezéreltettünk, hogy a Császári Koronát letegyük. Ennél fogva — lemondunk az Austriai Császárság *s minden ez alatt egyesült Királyságok és bár mi néven nevezendő egyéb Korona Országoknak — Koronájáról.*" Az alá huzott szavakról az általam idézett okiratokban szó sincs. — Igaz, hogy most magát az abdicationalis Actát állitják producálni Családgyülési

[111] nyomorúságokkal
[112] Tudomásul
[113] értesítését
[114] hogy nem akarja tovább holtnak tetetni magát
[115] Szerződések gyűjteménye. — Martens, Georg Friedrich von, német diplomata és publicista fő munkája: Recueil des traités (Göttingen, 1791—1801, 7 kötet és 4 pótkötet 1802—1808). (Révai Nagy Lexikona 13. kötet.)

Jegyzőkönyvi alakban — mig Dec. 2-kán 1848. a Wiener Zeitungban a lemondás proclamatio alakban lőn kihirdetve, de nem gondolhatom, hogy illy lényeges pontban mást proclamáltak volna, mint a mit határoztak. — Nekem gyanum van, hogy hamisitás forog fenn. — Nem ujság az Osztrák ház történetében (Hormayr[115a] s Herczeg Richelieu Memoirjai[115b] bizonyitják). — Azt gondolom, megijedtek az általam reproducált abdicatió következményeitől — azért rukkoltak ki vele a maguk módja szerint. Nem hagyom a dolgot annyiban. — De bizonyosságot kell szereznem. — Csak egy biztos mód van reá. Ferencz József notificálta a kül kormányoknak (bizonyosan a Franczia Köztársaságnak is) trónra lépését — s azon notificatióhoz okvetlenül hozzá kellett csatolva lenni az abdicatiónak. — Nem lehet ezt megkapni Párisban? — még csak ezt sem? —— Ez a kérdés. — Én megkisértem itt a Parlamentben az interpellatiót.

Felejték minap a „Nationalités" iránt felelni. (Ez, ha nem csalatkozom, a hajdani Genfi „Esperance").[115c] — Nekem nincs pénzem — sokkal szükségesebb dolgokra sincs. Magyar emigrans itt már alig van. — Angol nincs ollyan a világon, ki külföldi lapban részvényt vegyen. — Az otthoniaknak égetőbb dolgokra sincs pénzök. — Nem is tartom fontosnak azt, hogy *egy* Organumra költsünk. — Fontosnak azt tartom, hogy velünk látszólagosan semmi viszonyban nem lévő — minél több független lap fogja fel ügyünket; — az Europai sajtó önkénytes pártolásának van becse, egy Organum obligált szavának nincs. — Amarra költenek az otthoniak más fél év óta — én pótoltam 4000 frankkal — erre nem jut — s nem is volna egyébb haszontalan költségnél. — Ha gazdag volnék, tenném propter bonum pacis.[116] — Szegény lévén nem tehetem.

Szives tisztelettel s rokonérzettel
Kossuth.

115*a* Hormayr Józsefnek valószínűleg a Denkwürdigkeiten (Emlékiratok) és a Lebensbilder aus dem Befreiungskrieg (Életképek a szabadságharcból; 2. kiadás, Jéna, 1845 3 kötet) című munkáira céloz Kossuth. Hormayr e munkáiban képet ad az osztrák politikáról, melynek alapvonásai szerinte a cselszövés, az alattomosság és az álszenteskedés. (Révai Nagy Lexikona 10. kötet.)

115*b* Richelieu jelentős politikai munkája: Memoires 1624—1638. Megjelent a Memoires relatifs a l'histoire de la France gyűjtemény 7—8. köteteiben, Párizs 1823., magyarra fordította Benedek Lajos, Kolozsvár 1877. Révai Nagy Lexikona 16. kötet.

115*c* Svájci újságok.

116 a békesség kedvéért.

15.

London, 1861. május 2.

Kedves Barátom!

Biz itt vagyon én mégis. Igaz, a hosszas boszontások, családi bajok s gondok, a Légionál közbe jött borzasztó botrányok,[117] s óránként felmerülő ujabb meg ujabb köz és magán kellemetlenségek betegségig emelték a nervositást; s a rossz lodging lakás, változékony idő, s az örökös obligált szaladgálások nállam egy megátalkodott hurotot, nőmnél a már annyiszor előfordult bronchialis baj jelenségeit idézték elé, — de nem vagyunk ágyhoz kötött betegek — tehát mehetnénk. — Késedelmünknek az átkozott biró az oka. Már nem türhettem, s a bevett formák ellenére panaszt emeltem, — akár mi legyen belőle. — Már Szeredán megigérte, hogy e héten itél, könnyebb a vén góbé lelkének, ha utolsó napig hallgat. — Már most, akár tartja szavát s itél holnap, akár nem, tovább nem várok. El vagyok határozva *Kedden* indulni, (ha csak ágyba döntő betegség, vagy irtózatos rossz idő hátra nem tart.)

Kérem annálfogva, ne unja meg alkalmatlankodásomat, biztositson számomra vagy Liótnál vagy valami más (csak nálánál nem drágább) hotelben; vagy ha illyen nem volna, valami ollyan kényelmes, bár enni nem adó szállodában, mint 1859 ben — szállást Kedd estétől — ha valamikép késnék is egy két nap, fizetni fogom akkortól.

Minthogy szivességében annyira megy, hogy a Statiónál találkozhatnunk reméltett — Kedden reggel minden esetre telegraphálni fogok — hanem igazán őszintén kérem, ne tegye magának e kellemetlenséget; mert biz a későn éjjel lesz — a Calaisi passagetól[118] beteg mellem fél, Folkstonenak pedig, a dagályhoz képpest, innen délután egy óra után indul az ember.

Hanem ha egy kérésemet teljesitené, nagyon lekötelezne. — Nehéz Párisban éjjel Kocsit kapni, a Fiakker pedig borzasztóan szabadkozik a Cofferektől — nekünk pedig sok is, nagy is van — mert fészket változtat a szegény vándor madár.

Rendeljen nekem kérem a Statióhoz egy ollyan kis Omnibus formát, minők a fogadókhoz szokták az utasokat podgyászostól szállítani.

Bizon egy kérésről szóltam, pedig három is lesz belőle.

Szárd passusom van, taval Juliusi franczia visával. — Áll e ez esztendeig, vagy uj kell? ha kellene, Thouvenel biz adhatna egy intést a visára ide — különben még képesek megtagadni ezek a czopfok itt.

[117] Az olaszországi magyar légió egész fennállása idején belső viszályokkal küzdött. A viszálykodások leginkább a légió életének békés időszakában éleződtek ki. A parancsnokok közötti súrlódás okozta fegyelmezetlenség 1861 tavaszán a légión belüli lázadássá fajult. Kossuth „Irataim az emigrációból" című munkája III. kötetének 604. oldalán közöl egy napiparancsot, amely az említett lázadással foglalkozik.

[118] átkeléstől

Aztán podgyászunk perse tömérdek — mert mindenünk, a mi hordható, használható, velünk megy — szegény az ember, nem prédálhatja el tized áron, hogy másutt ujat vegyen. — Kalmárok nem vagyunk, szavamat adom, hogy „nichts mauthbares",[119] hanem ha össze vissza turják a sok női ruha apparátust, mellynek be pakkolásába Nőm bele betegedett — ujra bele betegszik az uj pakkolásba. — Párisig registráltatjuk a podgyászt. — Nem adattathatna Pietri egy recommendatiócskát,[120], hogy ne igen sekirozzanak a butor kutatással?

Ez azonban persze secondaire[121] dolog, a mivel nem akarom, hogy magának alkalmatlanságot csináljon; csak ha különben találkoznék egyik vagy másik urral, kérném en passant[122] megemlíteni.

De a Fuhrwerket a Statiónál[122a] bizony nagy szolgálatnak venné

szives barátja
Kossuth.

16.

Casa Quartara San Francesco d'Albaro
pres de Gènes, 1861. október 23.[122b]

Kedves Barátom!

Irtam volt hetek előtt egy hosszu expositiót a déli Szláv—Horváth kérdésről. Hetek előtt volt. Igen régen nem kapván Öntől levelet, nem tudom, ha kapta e azt — kérem értesitsen, mert a világ hátán nem existál rendetlenebb Posta administratió az itteninél. Sok levelem el vész.

A situatió kulcsa abban fekszik, hogy Rómával fel kell hagyni pro tempore,[123] s Velenczét tárgyul venni a tavaszra. — Minden egyéb kóficz — vagy ez, vagy Magyar Ország elvész s eventualiter Olasz Ország utánna dől.

Tehát: háború Velencze végett tavaszra. Ezen dolgozunk — ezen kell dolgoznunk minden oldalról. —

[119] semmi elvámolni való
[120] ajánlást
[121] másodlagos
[122] mellesleg
[122a] járművet az állomásnál
[122b] 1861 májusában hagyta el Kossuth Angliát. Leveleiben főként a drágaságra hivatkozik, mely lehetetlenné teszi, hogy megfelelően gondoskodjék a családjáról, távozásának fő oka azonban politikai jellegű. Anglia tapasztalatai (főként a bankó-per) meggyőzték arról, hogy Ausztria elleni harcához nem várhat segítséget az Ausztriát mindenképpen fenntartani akaró angol kormánytól. Rövid párizsi tartózkodás után Olaszországban telepedett le. Ebben az időben már főként az olasz eseményektől, a kitörés küszöbén álló olasz—osztrák háborútól várta a magyar felkelés lehetőségét és az ország függetlenségének a kivívását.
[123] egyidőre

Mit mondana a Császár hozzá? logica szerint ugy látszik kapnia kellene a Római kérdés elodábbzásának ezen egyetlen egy practicus módján.

De nem mindig a logica határoz, s a Nagy Ur nem szeret eszméket elfogadni — de hát nem lehet ugy vinni a dolgot, hogy ő találja fel ezt a solutiót,[124] s ő proponálja mondván: Üsse meg a ménykő a dolgát, ne Rómázzatok mindig, vegyük el Velenczét.

Ez volna ám egy igazi Kayserschnit.[125]

Az uj év közelg, s vele az uj évi discursus[126] a Tuilleriákban — nincs kedve a Császárnak sajnálni, hogy Ferencz József nem tudta conciliálni[127] a Magyarokat? — Ugy à la Hubner [127a] 1859. vagy nem szereti a Nagy Ur magát repetálni?

Aztán két dolgot szeretnék tudni:

1. Mit tesz az a Compiègne? Általában teszen e valamit? vannak, kik azt hiszik, hogy semmi mást, mint azt, hogy a Nagy Ur szereti magát látogattatni az Isteni jog felkentjei által. — Össze jöttek és széjjel mentek, praeterea que nihil.[128] — Igy van e, vagy hát hogyan van?

2. Mit akarnak azzal a Kelettel? de a practicus értelmet, a modus operandit[129] kellene tudnunk. — Viszonyba akarják e vele hozni ügyünket, vagy távol tartani. — Ennyit már még is csak tudnunk kellene, hogy legalább azt tudjuk, mellyik irányban *nem* kell mennünk.

Legyen szives a Herczegnek tiszteletem mellett haza jöttéhez szerencse kivánatomat jelenteni; s azt, hogy nagyon nagyon vártuk, mert pártfogása nélkül diablement[130] árván éreztük magunkat a Tuilleriákban. Reménylük, hogy régi jóakarónk maradott, s hogy egy kissé be füt a gőz gépnek, mert ugyan csak ki fogyott belőle a souffla, — majd ugy jár szegény hazánk, mint a Great Eastern[131] — a szelek prédájává leszen.

Igen szives tisztelettel s rokonérzettel

barátja
Kossuth.

[124] megoldást
[125] császárvágás.
[126] A diplomaták szokásos újévi fogadását jelenti a császári palotában.
[127] megnyerni magának
[127a] Kossuth a magyar ügy vonatkozásában nagy politikai jelentőségűnek tartaná, ha a császár a diplomaták fogadása alkalmával célozna arra, hogy mennyire érdeklődik a magyarok iránt, mint azt 1859-ben ugyanilyen alkalomkor tette. Ekkor Höbner Sándor báró volt a párizsi követ, majd 1859. augusztus 22-én a Rechberg-minisztériumban rendőrminiszter lett.
[128] azonkívül semmit.
[129] tennivalóink módozatait
[130] átkozottul
[131] A világ első nagyméretű vashajójának a neve, melyet 1857-ben építettek.

Ez az Olasz levegő nekem teljességgel nem „*annovál*",[132] mint a Bodrogközi paraszt mondja Ökréről. — Hát Ratazziból[133] lesz e valami. Bár volna, mert ezzel a félig ki vont kardu, de mozdulatlan státuával,[134] ugysegéljen, semmire sem megyünk. — Szomszédjának nagy igaza van. —

17.

San Francesco d'Albaro, Genua mellett,
1861. december 14.

Kedves Barátom!

Az Olasz Parlament voxa megerősítette a Ricasoli Ministeriumot legalább 6 hónapra. Hogy is ne? mikor az Oppositionak[135] sem Programja, sem Candidatusa.[136] Bolond volt, hogy az expectoratiókkal[137] meg nem elégedett s maga nem proponálta, hogy a „sassons à l'unanimité à l'ordre du jour pure et simple".[138]

Enfin, a mint van, ha Turin engedtetik határozni az események felett, közel háborúra nincs kilátásunk s félek, félek, itt nem bizván nemzetünkben (s mi tagadás benne, adtak okot reá otthon bőven), itt komolyan a Magyart nem veszik calculusba, csak olly mellékes incidensnek nézik, a mellyet jó lesz valami tudtunk, hirünk nélküli desperált[139] kalandor merénylettel diversiócskára felhasználni, de mellyel azután nem gondolnak. — S azért semmi komolyat nem akarnak velünk, és semmi jó akaratot sem mutatnak, de semmit — még csak annyit sem, hogy a *kötött alkuhoz hiven* Légionkat a Cadres[140] rendszer alapján tovább fejleszteni engednék. — Nem segítségek, de akadályok mindenben. — Tartok tőlle, ez állapot tarthatlanná válandik, s a fonalat szakitnunk kellend.

Időközben, mig mi itt künn Horácz parasztjaként várunk, „dum defluat omnis",[141] otthon Forgách[142] keresztül viszi a Megyék alkotmány ellenes szervezését (s oh! gyalázat: talál embert huszával minden állo-

[132] nem újít meg
[133] 1862 márciusában Rattazzi lett az olasz miniszterelnök a lemondott Ricasoli helyett. Kossuth nagy reményeket fűzött Rattazi kormányához, e remények azonban nem váltak valóra. Rattazzi a baloldalhoz tartozott, a kamarában viszont a jobboldal volt többségben. A két párt közötti lavírozás eredménye az lett, hogy balról is, jobbról is támadták. E kettős támadás tüzében már 1862. december 1-én beadta lemondását.
[134] szoborral — Valószínűleg Rattazzi elődjére, Ricasolira céloz Kossuth. Ekkor még ő állott az olasz kormány élén.
[135] ellenzéknek
[136] jelöltje.
[137] megnyilatkozásokkal
[138] tartsuk magunkat az egyszerű és tiszta napirendhez.
[139] reménytelen
[140] keret
[141] míg minden lefolyik
[142] Forgách Antal gróf. Vay Miklós után ő lett 1861-től 1864-ig a kancellár.

másra), velök s általuk megkisértenek tán egy engedelmes Or[szág] gyülést (s találnak), vagy ha ebben nem reménlenek, megkisértik a direct Reichsrath[143] választást Tót, Rusznyák, Szerb, Oláh által, s e végett fel daraboljàk nyelvek szerint szegény hazánkat — és — finis Hungariae.[144]

Irtózat csak reá gondolni is. De így lesz, ha Ricasoli parlamentariter helyeslett systemája (??) engedtetik irányt adni az események rák csiga versenyfutásának.

De az események kulcsa Párisban van. Mindig ott volt. De most inkább ott van, mint valaha. Mit reménylhetünk?

Septemberben, midőn szives volt Ön készületi segélykérésemmel be kopogtatni, azt mondták: „pas encore"[145] — várjatok Decemberig.

December felén vagyunk. Hogy állunk? Mit reménylhetünk?

Akarja e a Császár felfogni, minő chancekat ad neki *Európában* az Angol Americai viszály politicájának keresztül vitelére akár a Keleten, akár Olasz Országban, akár Nyugoton?

Midőn e viszály véletlene az Angolt Americában el foglalni igérkezett — mint ember elszörnyedtem a világ egyedüli két szabad Nemzete közti harc kilátása felett — melly a rabszolgaságnak tartósságot igér, de nem tartózkodhattam felkiáltani: minő szerencsés ember az a N[apoleon] Császár! Hogyan gördit el utjából a véletlen minden akadályt.

59-ben az Angoltól félt. Én zsebemben vittem neki a biztosítékokat az Angol neutralitásról, de még is félt tőlle, félt hogy a Porosz avatkozás, — mellyet a Rhénusnál kelliőleg fogadni nem volt készen — az Angolt is belerántja.

No, ha háboruja talál lenni az Angolnak Americával — tőlle ugyan Európában többé nem félhet. — Mert azon háboru nem volna gyermekjáték, America elöntené („lettres de marque"[146]) kalóz levelekkel a tengereket, mikkel a dühös Yankee az angol partokig üzne minden angol kereskedő hajót. — Irland mozogna — a Joniai szigetek elválnának — a kereskedés csökkenése forrongásba hozná fél Angliát — s Napoleon szabadságot árasztván az elnyomott nemzetiségekre, századokra megörökithetné a franczia elsőbbséget Európában. — Nem tudom akarja e a Rhenust — de illy viszonyok közt akarhatja, ha tetszik. — Szardiniára nem vágyik, (mondja), meglehet, s az Olasz dühös a gondolatra, hogy vágyhatnék, de bizony Róma s Velencze árául azt hiszem örömest oda adná; — nincs a Nizzai kikötőkön innen kikötője a Földközi tengeren, a risum teneatis[147] „franczia tón" — ott van Dalmatia, ott Cattaro — ott a Quarnerói szigetek, Cherso, Veglia, Lussin,[148] mellyik tetszik? Egy csendes kis háború az Osztrák ellen (van opportunitás,[149] akár mennyi — legközelebb a Montenegrói expeditió), s el veheti és az Olaszt örökre

[143] közvetlen birodalmi tanács
[144] vége Magyarországnak.
[145] még nem
[146] kalózlevelek
[147] tartsátok vissza a nevetést
[148] Szigetek az Adriai-tengeren.
[149] alkalom

magához köti Velencze által, minket függetlenségünk által, Keleten alapíthat Szláv birodalmat franczia impulsus[150] alatt, — s ő az úr Keleten, nem az Orosz, nem az Angol.

Ezer ok, hogy az Angol Americai háborút *akarja*, e helyett a lapok csititó interpositióról[151] szóllanak s még azt is mondják, hogy szóban volt, ha nem kellene e az Angollal kezet fogni a Yankeek ellen? — Megfoghatatlan!!

Megvalljam e? e viszály hirére eszembe jutott, milly fejvakarva mutatott nekem Cavour a Corfu előtti 800 ágyus angol flottára, mint debarkationalis[152] terveink rémitő akadályára — s mondám: ha össze vesznek, el viszik a Yankeek utunkból ez akadályt.

És ez mind hiában volna? Nincs semmi, mit Páristól reménylhetünk? Mondja el e mézeteket kérem a Herczegnek, szomszédjának — s kérdje, nincs semmi várni valónk?

December itt van. Lássunk tisztán. Ha tört felettünk az ellenséges végzet, tudjuk legalább, nehogy szegény Nemzetünket csal reményekkel mystificáljuk.

E nagy, e döntő általánossághoz némelly specialitásokat kötök.

1. Miért ne emlékezhetne meg a Császár uj évkor a részvét egy szavával szegény Nemzetünkről.

2. Miért nem mondhatná szomszédja Nigrának,[153] vagy Benedetti[154] által Ricasolinak, hogy a Császár ajánlja, mutassanak iránt unk jó akaratot, s hogy a Magyar Légiót erősebbnek szeretné tudni.

3. Párisi pártfogás, s érdeklettség jele nélkül, itt tarlón álland telkünk, legkisebb nyomoru eszköz nélkül, mellyel még csak egyes legkisebb bajt is elhárithassunk. — Kötve vagyunk üres kéz miatt, mint Prometheus a sziklához, s a sas (az ernyedetlen gond s hazafi bu) folyvást marczangol. — Mutassanak egy kis jó akaratot, vagy legalább ajánlják Turinnak, hogy mutassanak.

4. Mondassa meg szomszédja Constantinápolban az új nagyvezérnek, a mit Septemberben kértem volt, hogy ne zaklassák a Magyarokat, hagyják őket bántatlanul. — Mert ugy állunk ám, hogy magyarnak nem biztos ottan személye, még Karacsayé sem *(ez sürgős*, gyors választ kérek).

5. Turin megtagadta a Magyaroknak Moldvából ide szállitását — intézkedtünk, hogy ne jőjjenek át Erdélyből — de enfin ha nem csurog, cseppen — vannak biz ott. — Hát olly nagy dolog volna Placenak egy rendelet, hogy az üldözés elől menekült s vissza nem térhető Magyarokat szállitassa el Nápolyba a Légióhoz?

150 ösztönzés
151 közbelépésről
152 partraszállási
153 Nigra Constantino gróf, olasz diplomata. Egy ideig Cavour titkáraként működött.
154 Benedetti Vincent gróf, francia államférfiú. 1861-ben turini francia követ volt.

Félek mind erre „nem" lesz a felelet. — De kötelességemet teljesitem. Zörgetek szegény hazánkért — nem magamért.

Szives tisztelettel s üdvözlettel

barátja
Kossuth.

Irányi izenete folytán kerestetem a Perseveranza két számát, megküldöm, ha megkapom.

18.

S. Francesco d' Albaro, Genua mellett,
1861. december 19.

Kedves Barátom!

Reméllem kapta mintegy egy hét előtt irott levelemet. Kérem — nagyon kérem, tegye lehetővé, hogy nekem arra valami positivumot felelhessen *minél előbb*, mert olly mély bánattal mondom, minőt azon nap óta, hogy utólszor borultam megtört szívvel hazám földére, alig éreztem. — Nemzetünk az elcsüggedésnek, s vele a vég veszélynek azon fokára jutott, hogy ha nem nyujthatunk neki egy remény sugárt, de ollyat, a melly nem csal — finis Hungariae.

Egy küldött érkezett hazulról, a mozgalom vezérei által megbizva.[155] Jelentése irtózatos! E hó végéig várhat válaszra, — tovább nem.

Be irom reszkető kézzel jelentésének moralját (máskorra hagyva a részleteket, mellyek azt motiválják, nagyon is motiválják).

Az Osztrák agitatio e szavakba foglalható egybe: „egyedül az urak azok, kik nem akarnak kibékülni Austriával, mert érzik, hogy azon esetre el vesztik befolyásukat, s hogy akkor többé nem lesznek képesek lenyügözve tartani a népet, bitorolva szellemi s anyagi felsőséget; a Császáré a hatalom s ő meg fogja mutatni, hogy nem az fog történni, a mit az urak akarnak, hanem az, a mit a nép s a nemzetiségek java igényel."

„A rossz hazafiak száma nagy — annyi a hivatalt kereső, hogy Forgách a provisoriumot akár még egyszer betölthetné."

„E kisebb bünösökön kivül vannak kevesebb számu nagyobb bünösök, kik rettegve a forradalomtól, a Communismusrol álmodozva, Bécsben saját hazájukat, mint Anarchiába süllyedettet tüntetik elé, s provocálják és szitogatják a szigoru rend szabályokat, mellyek a gyengébb idegzetü jó hazafiakat megrettentették, a népünkrei befolyást a legrosszabb kezek közé juttatták, mozoghatásunkat lehetetlenitették s hatásukat paralyzálják."

[155] Jósika Miklós 1861. december 14-én küldte Kossuthnak Brüsszelből „P. F. ...esnek" hivatalos jelentését.

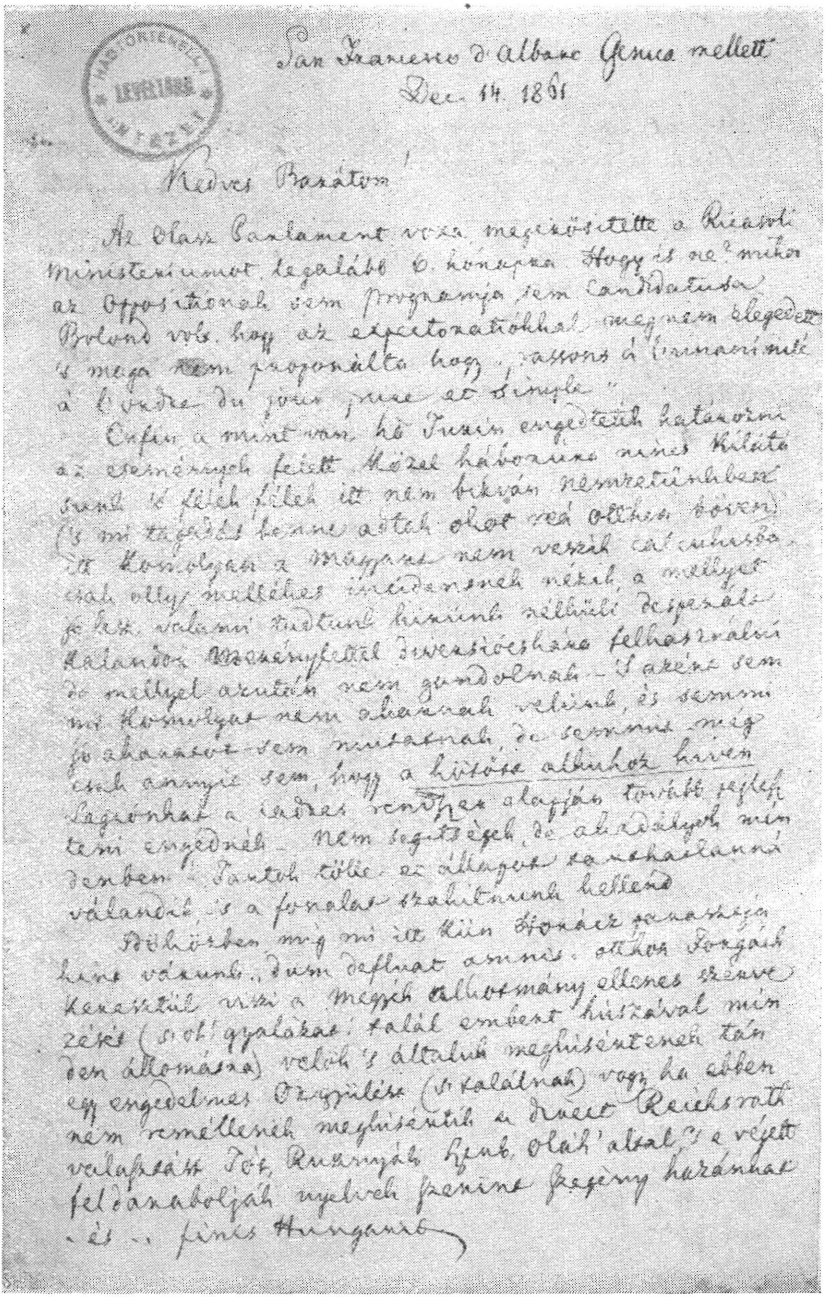

Részlet Kossuth 1861. december 14-i leveléből.

„Schmerling állása kétes és bizonytalan, de mi oda jutottunk, hogy még az ő bukásától is félnünk kell — mert ha a Conservativ Austro—Magyar párt (à la tête Clam Martinitz[156]) kerekednék felül, ebből hazánk jelen nyomott körülményei közt kibékitő kilátások következnének. — Oda jutottunk, hogy Schmerling megbukását csak azon esetre lehet ohajtanunk, ha a katonai párt buktatná meg, mert ez uszályában hordja az absolutismust s a háborút, — minket pedig csak háboru menthet meg, s csak az absolutismus távoztathatja a kialkuvást."

„Hosszas várakozás, feszültség, elunás, szenvedés ellágyulást eredményeztek, s kétséget nem szenvedő tény, hogy ha tavaszkor háboru nem lesz, ha a tavasz eredmény nélkül mulik el, *a Nemzet minden áron kibékül*, s nekünk nem maradand fel egyébb lehető feladatunk, mint azon törekedni, hogy a kétségbe ejtő állásán megijedt Nemzet legalább tul sokat ne engedjen."[157]

Ez irtozatos! annál irtozatosabb, minél bizonyosabbnak látom, hogy Ricasoli ugyan nem csinál tavaszra háborut, hacsak Páris nem csinál.

A szomorú jelentésnek vannak némi specialitásai, mellyek különösen Párisra vonatkoznak. U. m.

Tudja Ön, miként két év óta mindig azt sürgetem otthon· hogy, miután a megváltást csak is kivülről várják, támogassák befolyásunkat, s ha magok nem tudják magukat megmenteni, tegyék nekünk lehetővé, hogy mi mentsük meg a hazát. E végett többek közt sürgetém, jelenjenek meg minél több matadorok Párisban, s mondjanak ennyit a Nagy Urnak: Sire, mi nem akarunk alkudni az Osztrákokkal semmi áron — tudtára adjuk Önnek, hogy bizhatik Kossuth szavába, a mit Ő mond, a Nemzet mondja.

Erre most azt felelik: „megkisértettük, de nem sikerült. Sikerülne talán, ha a Diplomatia e tekintetben csak egy kissé bátoritólag hatna, de a testület mindenben ellenünk müködik, s *különösen franczia részről csupa fekete sárga elemekkel vagyunk körül véve.*"

Jelenleg leginkább arra volna szükség, hogy az Oláhokra lehessen hatni — mert Bukarest felől reánk nézve igen veszedelmes agitatio folyik Erdély s a Bánát annexiója tárgyában. — Ez nem csak magában nagy szerencsétlenség, hanem azért is, mert tökéletesen depopularisálja[158] nállunk mindenhol, de különösen Erdélyben a franczia befolyást, s elrontja a francziák Császárja iránti bizalmat, mert tudva lévő dolog lévén milly függésben van Couza N[apoleon] Császártól, általános a meggyőződés, hogy Bukarestből nem mernék azt a veszélyes annexionalis agitatiót vinni, ha N[apoleon] Császár azt nem helyeslené — miután

156 Clam-Martinitz vezetésével. Clam-Martinitz Heinrich Jaroslav 1853-ban Budán helytartótanácsos volt. Az osztrák—cseh feudális nemesség vezéreként ellensége volt mindennemű alkotmányos reformnak.

157 Az idézőjel közti részt Kossuth „P. F. ... esnek" jelentéséből veszi. A jelentést „Irataim az emigrációból" című munkája III. kötetének 663—667. oldalain közli. A könyvben idézett jeelntés és a levélben közölt rész között szövegbeli eltérések vannak.

158 népszerűtleníti

csak egy szavába, egy nyilatkozatába kerülne annak véget vetni. — Ez agitatió Erdélyt egyenesen az Osztrák karjaiba kergeti — mert százszor inkább a Reichsráthot választják, mint a Bukaresti annexiót, — s el mennek amabba, hacsak ez áron szagadulhatnak a másodiktól.

Kérdem én: mit akar a Császár? erőnek erejével fel akar e maga ellen épiteni egy erős Austriát?

Igyekezzék kérem kivinni, hogy azon Daco—Román oktalan s csak az Osztráknak malmára járó agitatió Bukarestben rosszaltassék — de megvallom, ha a Császár popularis akar maradni a Magyar köz véleményben, e rosszallás magában már nem elég, szükséges volna, hogy a Magyar Nemzet megtudja, hogy rosszaltatik — ez vagy a Kamarák elötti Ministerialis nyilatkozatok utján eszközöltethetnék, mire a fejedelemségek uniója[159] jó àpropost — nyujt, s Ön szomszédja megegyezésével egyenest azon agitatióra vonatkozó interpellatiot könnyen eszközölhetne — vagy pedig egy félhivatalos czikk által a Moniteurben (az első mód jobb). Legyen szives előkeresni e tárgyra vonatkozólag a múlt nyár folytán Cossilából irott levelemet.

De mindig fő kérdés: a tavaszi háboru. — Mit mondjak e részben a kétségbe esés örvényének szélén szédelgő Nemzetnek.

Meggörnyedek az évek s hazafi gondok sulya alatt. A halál nem baj, de azon gondolattal menni — a messze semmi esetre nem lehető halál felé, hogy a Hazának nincs jövendője — — irtózatos.

Feleljen kérem, mihelyt csak lehet.

Fogadja szives üdvözletemet s tisztelemet

barátja
Kossuth.

Kun József szds.
Bőhm Jakab.

[159] Havasalföld és Moldva 1859-ben közös fejedelmet választott Cuza Sándor személyében, és a két fejedelemség — habár török fennhatóság alatt — perszonél-unióba lépett. 1861-ben, — főként Napóleon császár támogatásával, aki az egyesült fejedelemségekben Ausztria elleni szövetségest látott — a két fejedelemség kormányát és törvényhozását egyesítve Románia néven új államot hozott létre.

SOMLYAI ISTVÁN
48-AS HONVÉDTISZT NAPLÓJÁBÓL*

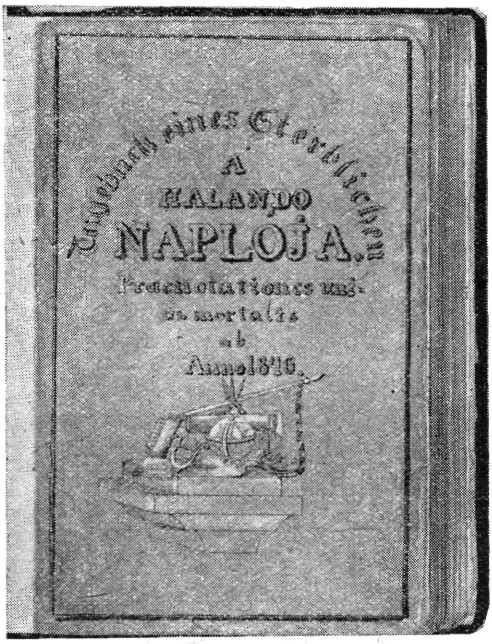

Régóta ismerjük azt az egyszerű igazságot, hogy nagy idők, hősi korszakok, nagyszerű hősöket, cselekvő jellemeket formálnak ki maguknak. Nagy mozgalmak vezérei a jövőt tervezve, tudatosan tanulva készülnek hősi szerepükre, vezéri feladatukra. Petőfi Sándornak évek óta — saját bevallása szerint — állandó olvasmánya, bibliája volt a francia forradalmak története. A nagy francia forradalom hősei néztek rá szobája faláról, amikor a nemzet nagyszerű forradalmát tervezte. Vasvári Pál éveken keresztül figyelte, sajátította el a rettenthetetlen jakobinus hősök jellemvonásait, vérébe ivódott már, és hősei jelleme szerint cselekedett, amikor elérkezett a cselekvés ideje. Kossuth Lajost nem törte meg börtöne, Táncsics Mihály lelkesebben mint valaha folytatta harcát, amikor a márciusi ifjúság kiszabadította börtöne falai közül.

* Solymai Isván 1848. július 16-án fogott fegyvert a haza védelmére. 1849. február 3-ig önkéntes nemzetőrként vett részt a délvidéki harcokban; a tavaszi hadjárat idején a 3. honvédzászlóalj tisztje volt, annak a zászlóaljnak a tisztje, amely hősiességével, bátor helytállásával nagymértékben hozzájárult a tavaszi hadjárat sikereihez; 1849. június elején főhadnagyi rendfokozattal áthelyezték a Léván alakult 100. honvédzászlóaljhoz és ennek soraiban szolgált a szabadságharc tragikus bukásáig.

Mit érnének azonban a hősök a forradalom önfeláldozó, lelkes tömege nélkül? Győzhetett volna a márciusi ifjak lelkes kezdeményezése, ha nem áll mellettük a pesti forradalmi tömeg? Bátran válaszolhatjuk, hogy nem! A forradalom vihara átalakíthatja, felemeli, megváltoztatja a tömeget is. A gyermek elhagyja az iskolapadot, a beteg eldobja mankóját, mint a vén zászlótartó, Petőfi apja is tette, s a forradalom védelmére siet.

Ezrek és ezrek támadtak fel Kossuth lelkes toborzó szavai nyomán. A tizennégy éves honvéd tüzér még haldokolva is azt kérdezte: Bácsi, talált-e az ágyúm? s a megnyugtató válasz után nyugodtan hajtotta örök álomra a fejét. Büszkék lehetünk honvédeinkre; a mi hősi elődeink azok a szegény munkások, akik csekély fizetésüket ajánlották fel a fiatal honvédseregnek, de feláldozták, ha kellett, utolsó csepp vérüket is. A forradalom, a szabadságharc mérföldekkel haladó üteme alakította át az előttünk fekvő napló írójának nyugodt életét is. A forradalom előtt a fiatal diák, majd a fiatal mérnök kedves, néha szinte idilli éveit élte, a szabadságharc bukása után családot alapított, s a mindennap nehéz küzdelmeit vívta. Egyszer volt életében rendkívüli ember, egyszer volt a harc félelmet nem ismerő bátor fia, 1848—49 nagyszerű idejében. Ez a rövid időszak világította meg egész életét. A mindennapi embert is felemeli a nagy idők élménye, ezt olvashatjuk az előttünk fekvő lapokról.

Somlyai István életéről keveset tudunk. 1823-ban született a Hont megyei Kemencén. Főiskolai tanulmányait Selmecbányán végezte, itt kapott mérnöki oklevelet 1847-ben. Ezután keres állást, emiatt utazik Esterházy herceg birtokára, a Sopron megyei Kismartonba, utazása közben leírja a Fertőt. A szabadságharc kitörésekor épp a Bácskába utazott, itt vállalt földmérői munkát.

1848 júliusában Bogsánybánya önkéntesei közé állott és a világosi tragédiáig végigküzdötte a szabadságharcot. A fegyverletétel után, mint annyi más tisztet, őt is besorozzák közkatonának a soproni származású Benedek tábornok osztrák ezredébe, innen egy éven belül sikerül szabadulnia. Hosszas utánjárás után elbocsátják Tyrolban állomásozó ezrede kötelékéből. Tyrolból egy érdekes, naplójában megőrzött bejegyzéssel távozott. 1850. XI. 9-én írja be a halli Aloys Reisacher Somlyai naplójába a következő emlékmondatot: „Für die Freyheit und Recht mein Leben!" Úgy látszik a magyar kényszerkatonák még a fiatal I. Ferenc József Ausztriájában is szereztek híveket a jognak és szabadságnak! Somlyai István 1850. XII. 12-én érkezett Pozsonyba, végetért a nagy kaland! Ezután munkás polgárember lett belőle, hazatérése után három hónap múlva megnősült. Ettől kezdve csak gyermekei születéséről tudósít, a szabadságharc nagy élményéről hallgat. A régi hangot csak negyedik gyermeke, Vilmos fia születésekor üti meg mégegyszer. Fiától azt kívánja, hogy „tartsa szemei előtt Tell Vilmos sveici hős életét és tetteit". Somlyai István első házasságából 8, majd 1872-ben kötött második házasságából 4 gyermek született. Már remegő kézzel kezdte összeírni a család genealogiáját 1880-ban, családfájukon ő „István IV, 1823, mint mér-

nök" feljegyzéssel szerepel. A napló utolsó bejegyzései az 1882-es évből származnak, minden bizonnyal ebben az évben meg is halt. Ezek az adatok a szerző naplójából kereshetők össze.

Ha életéről nem is, de gondolkodásáról, világszemléletéről még kiolvasható egy és más sorai közül.

Somlyai István akkor született, amikor Európa zsandárja, a Szent Szövetség még el tudta folytatni a népek forrongását, 7 éves volt a franciaországi forradalom idején, ifjúsága és férfivé érése alatt Európa megtelt forradalmi feszültséggel, az ifjú Magyarország fiai tudatosan készültek a forradalomra és várták az idők beteljesülését.

Ebből a forradalmi feszültségből és tudatosságból Somlyai István naplójában keveset találunk. A 40-es évek forrongása, készülődése azonban felette sem suhant el nyomtalanul. Addig sohasem jutott el, mint kora legjobb fiai, nem tudott kinőni sohasem környezetéből, a birtokos kisnemesség világából. Hogy mégis messzebb jutott el, mint a saját osztályának számos tagja, ezt talán a polgári foglalkozás választása magyarázza meg. A fiatal mérnök, aki már csak 9 darab szántó és 2 rét birtokosa, egyfajta szociális romantikával nézte a népet. Már naplójának háromnyelvű címe: (német, magyar, latin). A Halandó Naplója is Lammennais abbé híres munkájára, a Les paroles d'un croyantes-re emlékeztet. Somlyai István szerette a népet, de egyfajta patriarchalis szeretettel. Utazása közben így ír a nyitrai kapásokról: „Nyitra mellett számos kapásokkal jövénk szemközt, kik a fáradságos munka után siettek kedves övéik közé". Hangulatos, megkapó képet tud keríteni két szerelmes parasztfiatal beszélgetéséről is. „... a fulula azonnal elnémula, mint midőn a szellő eláltával a falavelek suttogása is megnémulnak, s a fiatal leheletét látszott lesni a csevegő kis nőnek." Még addig a megállapításáig is eljut, hogy a dolgozó nép „munkájának végső eredményéről, mint annyi heréket a többi osztálokat is táplálja"; azonban siet hozzátenni: „megvannak ezen népnek is maga enyhítő örömei". A zaiugrói posztógyár tulajdonosát a munkások atyjának tartja, és 1848 március lelkes napjaiban zavarok kitörésétől fél, „ilyetén esetekben beállni szokott rendetlenségektől, ami egy utazóra veszedelmes, féltem". Nem hiszem, hogy 1848 előtt a jobbágyok felszabadítása megfordult agyában.

Kedves költője Garai, őt idézi két helyen is. Az isaszegi csata leírásakor „A vész szelleme" c. versének két szakasza kerül a naplójába. Petőfi neve elő sem fordul. A világosi fegyverletétel után pedig az 1842-ben írt, de teljesen ideillő Vörösmarty verset, Az elveszett ország-ot írja le. Ha már szellemi érdeklődését vázoljuk, megemlíthetjük, hogy barátja volt a magyar színielőadásoknak, de kényszerkatonasága idején a német operetteket is megnézte, és hazafelé utaztában, Bécsben Schiller-előadást látogatott. Rendkívül részletesen, szinte leltárszerűen írja le a kismartoni kastélyt és az innsbrucki képtárat. Ez a részletező, adatszerű közlés — ha ugyan egyáltalán lehet jellemzően egyéni stílusról beszélni Somlyai esetében — keveredik egyfajta dagályos, szóvirágos, lelkesedő, romantikus stílussal, amely helyenként azért a találó hangot is megüti.

Különösen jellemző ez naplójának első részére. Említi vadászatait, de körképszerűen részletes természetleírást ad. Megírja látogatásait, Motositzky Pál ismerőse névnapján házi színielőadást látott. Ír selmeci diákéveiről, István főherceg 1847. VIII. 31-i pesti fogadásáról, a szolnoki vasútvonal ünnepélyes megnyitásáról. Közben terjedelmes, érzelmes elmélkedéseket iktat be (részben Laurence Sterne Sentimental Journey-ének hatására, ebből idéz is), minden érdekli, minden lelkesíti, de főleg a romantikusan felfogott nemzeti múlt. Idézzük mutatóban néhány sorát: „Az omladozó, már erejökben megfogyott falak, melyeknek nemcsak Mátyus (Csák Máté) idejében, hanem most is az elemekkel vívniok kell, a bástyák hegyes tornyaikkal most is örködni látszanak."

Ilyen idilli körülmények között folyik Somlyai István élete 1848-ig. Végigtáncolja a farsangot, semmit sem tud a pozsonyi országgyűlési vitákról, semmit sem érez egy forradalom előtt álló ország feszültségéből. Március 18-án meglepetve jegyzi fel: „Az egész népet reform szellemétől áthatva találtam."

Érdekes ezután fejlődését figyelni. Magánügyeit egyre ritkábban említi, de ír Batthyány Lajos miniszterelnöki kinevezéséről és működésének kezdetéről, feljegyzi, hogy az új nemzetőrség fegyvert kapott, hogy elégették Pesten a Szabadság téren a sajtórendeleteket, mert korlátozták a sajtószabadságot. Március végén elutazik még földmérnöki munkára, de a haza hívását követi, 1848 júl. 16-án Bogsánybánya önkénteseivel az ellenség ellen indul. Ettől kezdve naplója hangja is férfiasabb lesz. Hosszú leírásokat nem találunk már, csak szűkszavú feljegyzéseket. A napló írójának nem volt lehetősége széplélek módjára elmélkedni.

A rövid feljegyzések is hű és pontos adatokat és egy jellemző hangulatképet adnak a bánáti harcok állásáról. Pontos összképet nem kaphatunk Somlyai István naplójából, azonban az ő sorai közül is kiolvasható, hogyan vívta a magyarság élet-halálharcát a rátámadt nemzetiségekkel, akiket a kamarilla aljas politikája uszított ránk, hogy elnyomja fiatal szabadságunkat. Ameddig a magyarok ki nem vonultak a Bánátból, Fehértemplom környékén tartózkodik egységével. 1848. szeptember 18-án jegyzi fel, hogy Udvarszállás magyar helység lakosságát legyilkolták a szerbek. A magyarok Omoldován lőttek agyon 3 szerb felkelőt, a többiekre rágyújtották a házat. Jám községben szomorúan elmélkedik egy széttépett, felgyújtott könyvtár láttán. Hiába büntették keményen a gyújtogató rakasdiai lakosokat, a nemzetiségeket megfékezni nem tudták. Somlyai is tudja, hogy ki a bűnök okozója, a fellázított szerbek, románok a kamarilla megtévesztett eszközei. Ezt írja róluk: „Ezen fanatizált oláhság a Kamarilla eszközei." Hiába büntetett a magyar katonaság agyonlövetéssel, felakasztással, 1849 januárjában ki kellett vonulniok a Bánátból. Velük mentek a magyar családok is a bizonytalanba, biztos maradásuk úgysem lett volna. „... szegény üldözött családok szekérre rakva didergő hidegben költözének el lakóhelyekről, ezer szekér követte a harcba sietö daloló harcosokat." Felemelő ez a helytálló férfias hang.

Az 1848-at megelőző szentimentalizmusnak nyoma sincs már Somlyai naplójában. A hazáért mindent vállalnak: „Mindez a hazáért és a szabadságért történik!"

Ha valamit leír a szerző azt már a valóságábrázolást megsejtve írja. Soraiból kihallik „sikoltása és remegése a hajadonoknak, öregek nyögése, áthasítva fegyver csörgésétől". Ezt a szűkszavú, de emberi hangot őrzi meg Somlyai a visszavonulások leírásakor is. A tavaszi hadjáratot a III. zászlóalj tisztjeként harcolja végig és mint akinek kevés az ideje, jórészt csak az egyes csaták vázlataival örökíti meg életének ezt a szakaszát; egyre kevesebb a szöveg, és egyre több a vázlat. Somlyai István lelkismeretes, megbízható rajzokat készített azokról az ütközetekről, csatákról, amelyekben részt vett. A csatákat állásuk szerint, több mozzanatban rajzolta le, mégpedig valószínűleg a helyszínen vázolva, később pedig tussal pontosan kidolgozva. Vázlatai szemléltetőek, de nem elég pontosak; aránytalanságok, torzítások is előfordulnak és több vázlat nem szabályosan van betájolva, mégis a csata, ütközet lefolyásáról sokat mondanak a hadtudománnyal foglalkozónak. Somlyai nagyon szerette Bem tábornokot, Bem atyusnak is nevezi. Markáns képet rajzol róla. Bem az utolsó percig kitartott. Mikor Kossuth Lajos, távozásakor a hatalmat átadta Görgeynek, és ez a fegyvert le akarta tenni, Bem így szólt a napló szerint tisztjeihez: „Nékünk kötelességünk utolsó csepp vérig harcolni és a kormányt és hazánkat visszaszerezni!" Vécseyről és Görgeyről nem volt jó véleménye. Az utóbbiról feljegyzi, hogy a szóbeszéd szerint Görgey az orosz cár vejét, Leichtenberg herceget akarja királynak kikiáltani. Bírálja Vécseyt is, mert megtagadta az engedelmességet, és „rettentő ügyetlensége" folytán csapatai még az ágyúkat is kénytelenek voltak elhagyni.

Ezután már csak a világosi tragédia következett. Az ország megalázottságának és kiszolgáltatottságának hű tükörképet látjuk, amikor Somlyai kényszerkatonaságának kezdetéről olvasunk. Az osztrák hadseregbe kényszerített honvéd tisztek rájuk szegezett ágyúk és szuronyok fenyegetésére „esküdtek fel" a császárnak.

Somlyai István ezután egyéves ausztriai tartózkodásáról ír naplójába. Az Ausztriába hurcolt magyarok helyzetéről nem tudunk meg semmit, úgy látszik, a szerző nem is mert ilyen irányú feljegyzéseket tenni. Egy helyütt panaszkodik csak keserűen, hogy a rab sorsa a néma hallgatás — ez a némaság sokat enged sejtetni akkori életéről. Hazatérése után írt, a házasságára és gyermekeire vonatkozó sorai már nem tartoznak a történelemtudományra.

*

Néhány szót még kiadásunk alapelveiről. Somlyai István naplójának csak a szabadságharc 1849-es eseményeire vonatkozó részét közöljük, a naplót teljes egészében közölni felesleges. Felesleges pedig azért, mert az 1846-tól 48-ig írt része csaknem kizárólag magánjellegű, sem az olvasó, sem a kutató számára nincs mondanivalója. E két év rövid összefoglalását adjuk a bevezetésben. Egyrészt a közlemény korlátozott terje-

delme miatt, másrészt mivel a délvidéki harcok bonyolultságára a napló erre vonatkozó részei inkább hangulati, mint ténybeli felvilágosítással szolgálnak, ennek a résznek a közlését is mellőzzük. Az 1849 után leírt évek még ennyit sem mondanak, csak családi eseményeket találunk a naplóban.

A napló kiadott részét a tartalmilag hű közlésmód alapelvei szerint adjuk ki. Somlyai István helyesírása teljesen következetlen, nem alkalmazkodik sem az 1832-ben megjelent első helyesírási kézikönyvünkhöz („Magyar Helyesírás' és szóragasztás' főbb szabályai"), sem más szabálygyűjteményhez. Igekötőit az igével hol egybe, hol külön írta, a tárgyat néha egy, néha 2 t-vel jelölte, és bizonyos fokig következetlenül i-ző nyelvjárást használt (ijjeli őr, firfi, megnizni stb.). Mivel ebben is, és a hosszúság-rövidség megjelölésében is teljesen ötletszerűen járt el, helyesebbnek tartottuk, ha a tartalmilag hű közlésmód figyelembevételével a napló helyesírását — ahol csak kellett — a mai helyesíráshoz közel hozzuk.

Reméljük, szövegkiadásunk újabb használható adatok birtokába juttatja történettudományunkat, és örömet szerez nemzeti múltunk barátainak is. Ez lenne munkánk legkedvesebb jutalma.

* * *

1849. január 23-án az egész magyarság az áldott Bánátból kihúzódott;[1] szívre ható volt, és mély sóhaj szólalt az éghez, midőn a szegény üldözött családok szekérre rakva a didergő hidegben költözének el lakóhelyükről; ezer szekér követte a harcba sietö daloló harcosokat, kik közül sok mint a hattyú haldokló nótáját dalolá, — azonban mindez a hazáért és a szabadságért történik.

Január 23-án Lovrinra, január 24-én Perjámosra érkezénk, mely helységek németek által lakva csinosan vannak építve, és a népnél a jólét uralkodik. A népfaj szálas és csinos képű, a nők enyelgők és csípős beszédeik által mulatságosak.

25-én Szaderlakon háltunk, honnét ezen nap reggelén elindultunk és az egész bánátusi erő Uj-Aradra húzódott. Kellemes volt ezen erő tódulását a várat ostromló ágyúk durrogásai között szemlélni — a várat Gaál tábornok[2] már 23-tól kezdve folyvást lövette —, azonban az idő meglágyulván, a Maros zajgani kezdvén, az ostromot igen megnehezíté.

Századunk Uj-Arad mellett (Dreispitz-en[3]) előportya szolgálatra húzúdva, hol egész január 29-ig feküdtünk, honnét ezen nap Kis-Sz.

[1] Az Országos Honvédelmi Bizottmány 1849 elején az erők összpontosítása céljából a dél-magyarországi hadsereget is felrendelte a Tisza középső szakaszához. Erről az átcsoportosításról számol be Somlyai naplójának ebben a részében.

[2] Gaál Miklós tábornok.

[3] Dreispitz község Saágh (Segenthau) néven szerepel a Schedius és Blaschnek által szerkesztett, 1847-ben kiadott Magyarország térképén. A naplóban szereplő helységneveket — egy-két esettől eltekintve — ennek alapján közöljük.

Miklósra indulánk. Február 3-án Új-Aradra jöttünk és a III-dik honvédzászlóaljhoz való csatlakozás történt.

4-én Új-Aradról Batonyára masirozánk.[4]

Február 5-én Tót-Komlósra.

Február 6-án Orosházára, hol 7-én szünnapunk vala. Ezen vidék róna, a földművelést tenyésztik, népe magyar ajkú, hőn érez a szabadságért, és a gyalogolástól elfáradt honvéd ereibe lelkesülésüktől ismét új erő gyűl. — Tót-Komlósról Orosházára gyalogolván, keresztül mentünk a híres Mezőhegyesi pusztán, melynek táblái eleven sövénnyel 3 ölnyi szélességre kőrisfa csepöttékből vannak egymástól elkülönözve, a táblák szélei számozva.

Február 11-én Szentesre húzódtunk, hol 15-ig állomásolánk; ezen nagykiterjedésű várost a B. atyafiak tornyáról egész vidékével igen jól láttam; a Tisza kanyarodásai, a roppant rónaság, nagyszerű látvány vala. Ezen város, valamint a többi itt fekvő városok a tavaszi időkben járhatatlanok.

Február 15-én Mindszentre érkeztünk.

Február 16-án Vásárhelyre[5] jövénk be tanyák között, mely vidék a váltó gazdaság felvirágoztával dúsan jövedelmezend, honnét február 17-én *Szegedre* masirozánk a nádasokon keresztül vezetett töltésen, hol a Tiszán átkelvén, melynek jege még ekkor el nem indult, különös az, hogy partjain és szélein semmi kövecset, mint más folyóknál, nem vevék észre . . .[6]

Február 20-án, a farsang utolsó napját K. K. hölgy társaságában töltém el, kinek gyengéd és fogékony lelke, szemmel nyugtató, bájoló vonásai, sudár termete és érdekes társalgási modora, mely hölgyi báj emelő szigorral vegyítve vala, a hasonszenv legnagyobb mértékére ragadának.

Február 26-án Szegeden parancsolatot kaptunk a holnapi előkészülethez. — E nap délutánján elbúcsúzék azon kedves lénytől, ki gondolkozásom Szegeden létemkor magához csatolá; ezen kedves lény bizodalommal, mi engem boldoggá tett, viselteték irántam, és azon reményben távozék el bájoló körétől, hogy az életben még egyszer találkozva az ezentúl velünk történteket elregélendjük.

4 Hegyesi Márton: Az 1848—49-iki harmadik honvédzászlóalj története (Bp. Franklin Társulat, 1898.) c. művében (100. o.) részletesen ismerteti a bánáti sereg — ezen belül a 3. honvédzászlóalj — Aradról történt elvonulásának időpontját és a csapatok menetvonalát. A napló adatai nem minden esetben egyeznek Hegyesi adataival; ez, véleményünk szerint, abból adódik, hogy Hegyesi következetlenül egyszer a főerő indulási vagy beérkezési időpontját közli, máskor pedig a 3. zászlóaljét. A napló tisztázza az időpontokat, amelyekben sok esetben Hegyesi is bizonytalankodik.

5 Hód-Mező-Vásárhelyre.

6 Hegyesi idézett művében (101. o.) február 14-re teszi a 3. zászlóalj Szegedre érkezését. Véleményünk szerint a napló adatait kell elfogadnunk, mert a napló ellenőrizhető adatai megfelelnek a valóságnak. A helytörténeti munkák nem tüntetik fel a 3. zászlóalj Szegedre érkezését és megnehezíti az adatok ellenőrzését Damjanich állásfoglalása az OHB azon utasítását illetően, melyben egy dandárnyi erő Szegedre küldését rendelte el. Damjanich ugyanis ezt az utasítást csak részben hajtotta végre, amint ezt Dembinskihez küldött 1848. febr. 25-én Czibakházán keltezett jelentéséből is megállapíthatjuk.

Február 27. Reggel 9 órakor gőzhajóra ültünk, mely harcosokkal terhelve győzelmesen hasítá a szőke Tisza habjait, míg a lelkesült szegedi nép kalapot emelve győzelmet kívánt harcainkban. Ez nap este Szentesre jövénk.[7]

Március 1. Szentesről Kun Sz. Mártonba masirozánk. Ez nap reggel hó esett, és holt színével elrémíte bennünket, azonban a meleg nap heve csakhamar felolvasztá ezen szomorú képet előttünk.

Március 2-án Czibakházára jövén, itt a Tisza mellett táborba szállottunk azon híd előtt, hol a Schwarzenberg ezrede[8] oly vitézül viselte magát, az ellenség körmei közül őrnagyát, Leiningent visszaszabadítá...[9]

Ez éjjel egy erős stráfpatrolt[10] tevénk.

Március 3-án Tiszaföldvárra valánk beszállásolva, honnét március 4-én ismét Czibakháza előtt, már a Tiszántúl szállánk táborba két fő vonalban, Damjanich tábornok vezetése alatt.

Ezen éjszaka a Tisza jobb partján Szolnok felé haladtunk...

Március 5-én Szolnoknál győztünk...[11]

Lelkesült csapataink a zápor golyók ellenére — szuronnyal támadák meg az ellenséget, és az elhagyván helyét, vad futásban keresé menekvését, és sokan a Zagyvában találá (menekvését) sírját. — Tőle 11 ágyút, számos bagázsia szekereket és 246 foglyot fogánk el. — Mink is több halottat és sebesültet számolunk. Többi közt a III. zászlóalj 14 holtat és 37 sebesültet számlált, és Nihold segédtiszt[12] lovárul lelövetvén, Gosztonyinak[13] kezét kartács vette el.

Március 7-én elhagytuk Szolnokot, mivel igen nagy erő kívántatott ennek megőrzésére.

8-án Földvárra húzódtunk és innét újra Czibakházára, hol egész március 18-ig feküdtünk, mely nap Körös felé egy expeditiot tevénk, melyből azonban 19-én hátrálánk és 20-án Török Sz. Miklósra mentünk, hol 21-én Wysocki brigádóbester[14] szemlét tartván.

22-én Kenderesre siettünk; ezen tiszavidéki tájék róna, dús szántóföldekkel és legelőkkel bővelkedik.

7 Hegyesi szerint (i. m. 101. o.) február 21-én távozott a 3. zászlóalj Szegedről és a naplóban feltüntetett időben (február 27.) már Czibakházán táborozott. A napló adatait igazolja Hegyesivel szemben az a jelentés, melyet 1849. február 28-án Damjanich Szentesen kapott Czibakházáról. A jelentés arról tájékoztatta Damjanichot, hogy „a híd a tüzérség átkelésére elkészült". Damjanich csapatainak egy része tehát ekkor még Szentesen volt. — Az idézett jelentést l. Hadtörténelmi Intézet Levéltára. Az 1848—49. évi magyar forradalom és szabadságharc iratanyaga, 10. fasc. 243. sz.

8 A Schwarzenberg nevet viselő 19. gyalogezred 3. zászlóalja február 24-én visszaverte a czibakházi hídfő ellen indított császári támadást; a harc közben a zászlóalj parancsnokát, gr. Leiningen őrnagyot, az ellenség foglyul ejtette, de katonái vakmerő rajtaütéssel kiszabadították parancsnokukat.

9 Somlyai két vázlaton ábrázolja a czibakházi tábort.

10 A Strafpatrouille népies változata; mai kifejezéssel „karhatalmi járőr" — a környék ellenőrzésére kiküldött járőr.

11 A napló három vázlaton három mozzanatban ismerteti a szolnoki csatát.

12 Nichold Pál főhadnagy, a 3. honvédzászlóalj segédtisztje.

13 Gosztonyi István százados.

14 Wysocki József lengyel szabadságharcos; 1848. november 20-tól őrnagy, később ezredes, 1849. május 6-tól tábornok.

23-án Kunhegyesre menvén ott állomásolánk; ezen nagy kiterjedésű helység közepén emelkedik magosan a *Hild*[15] által épített görög modorú református templom.

Innét 24-én Madarason keresztül, s így a Nagy-Kunságon keresztül haladánk; ezen népfaj közép testalkatású, gömbölyű arcmetszés ékesíti; a férfiak között több a csinos, mint a nők között; ezen nap egész Tisza-Szőlősig haladánk az időnek zordon havas szél süvöltése mellett, hol ezen hó 25-én szünnapot tartottunk.

Március 26-án Tisza-Szőlősről a Tisza bal partján fekvő rétek szélében, melyek ereiben a szárnya vad csapatjai egyik a másikat riasztá fel, Tisza-Füreden keresztül haladánk, melynek utcáin alig gázolhatánk át a bokát meghaladó sár miatt, mely falu melletti Tisza híd kútfejét Görgey altábornok ekép erősíté meg...[16]

A poroszlói országút oly rossz állapotban volt ezen időszakban, hogy életemben egyik legrosszabb utat itt láttam. Poroszlóba, az ellenségtől egészen már kiraboltba, még ez nap beérénk, hol 27-én és 28-án szünnapunk vala.

Március 29-én Mező-Tárkányra indultunk. Az út a különben is vizenyős rétségeken a többnapi esőzés által majdnem járhatatlan lett; ezen rónákról már jól kivehetők az Eger városa mellett elnyúló Mátra bércei.

Március 30-án Füzes-Abony helysége mellett, (melynek temetőjében 50 ölnyire a kápolnai csatában elestek szunnyadnak, sírjaik halmai a föllebbi távolságra egyenes vonalban kiterjednek), haladánk el. Innét ez nap még Kerecsendre menénk; itt kezdődnek a nagyszerű Mátra hegyeinek előhalmai.

31-én Halmajra jövénk. Ezen délnek nyúló völgy meg van rakva helységekkel, és így az elszállásolásra és a fő osztályok összpontosítására, mivel az ellenség szemei előtt fedve van, igen alkalmatos volt.

Innét április 1-én Gyöngyösre menénk be a nép legnagyobb örömére; ezen népes és csinos városban mulatánk.

Április 2-án Arokszálláson keresztül egész Hatvanig nyomulánk, hol Görgey tábora Wysocki $^1/_2$ divisiójával[17] és így mindössze 5 ágyúteleppel visszavert 12 ezer embert, 10 ágyúteleppel.[18]

15 Hild József építész (1789—1867).

16 A napló előbbi és következő sorai az utak állapotáról közölt adatok miatt érdekesek. Ugyancsak figyelemre méltó a tiszafüredi hídfő megerősítéséről készített vázlat is (l. napló, márc. 26.). A vázlat szerint ugyanis a hídfő sáncokkal is meg volt erősítve, amiről eddig nem volt tudomásunk.

17 Damjanich Wysocki parancsnoksága alatt a III. hadtestből a következő erősítést küldte: a 9. honvédzászlóaljat, a 19. sorgyalogezred 3. zászlóalját, a 3. huszárezredet és a lengyel légiót.

18 L. 1. sz. vázlat.

Az 1. sz. vázlat szövege:

Magyarázat:

a) Görgey serege.

b) Damjanich középső hadtestéből az előcsapat Wysocki alatt.

c) A császári sereg Schlick vezérlete alatt b-től átszárnyalván visszavonulásra kényszeríttetett.

3-án Hatvanból Jászberénybe masirozánk, hová este 10 órakor jutottunk be. Ezen városka várakozáson felett csinos, és kivilágítással fogadott.

4-én a tápió-bicskei homok dombikok előtti hídszorulatnál erős csata volt, hol Klapka tábora megszaladván, mink verénk, a III. és IX. honvédzászlóalj, az ellenséget vissza.

Magyarázata a tápióbicskei csatának április 4. 849.[19]

I. moment: A) Klapka 10 000 emberből álló csapata vigyázatlanságáért Jellasicstól visszaveréssel lakolt és 6 tizenkét fontos ágyút vesztett, valamint a d) hidat az ellenség elfoglalta.

II. Mo. Damjanich b) középtest által a híd d) vitézül szuronnyal visszavétetik és az ellen c) az erdőbe visszanyomatik.

III. Mo: Az összeszedett a) előcsapat oldalba kapja a már második hegyhátra visszavetett ellent, c), míg b-nek lovassága által üldöztetik.

IV. Mo: A kereszttűzbe vett c) ellen 2 ágyú veszteséggel és ezenkívül a lovasság által elfoglalt poggyászszekerek hiányában Gödöllő felé menekül.

Április 6. Isaszeg. „A vész szelleme."

Köröttem üvöltnek
Amelyek uralnak
Vad harcban a vészek,
Mint annyi hatalmak.
Csak int kezem,
Lesodrom a szirtet,
Mely csúccsal eget vert,
Mint nádat az erdőt,
Mint pelyhet az embert
Odább fúvom.

Garay.

Felvilágosítása az április 6. 849. isaszegi csatának.[20]

I. Mo: a) előcsapat kezdé és tartá a csatát, míg b) az erdőkön kifejlett, d) az ellen, borzasztó ágyúzással hátrálá a kifejlést, és a falut védelmezé.

II. Mo: a) tartja az erdő szélét, b) hibásan levonja az erejét a k) hegyhátról és a falut akarja bevenni, de d) és e) által kereszttűzbe vétetik, magát a k) hegyhátra visszavonja, hol elszántan és kitartó vitézséggel védelmezi magát ágyúival f) elleni[21] lovasság ellen és szuronyaival az i) ellen[22] gyalogságának megrohanása ellen.

Végre c) Görgey utócsapatától a) és b) megerősíttetvén az ellen i), f), g) pontjairól visszaveretik, erős ellenállás után, midőn h) gyalogság 28 Zl.

19 L. 2., 3., 4. sz. vázlat.
20 L. 5., 6. sz. vázlat.
21 ellenséges
22 ellenség

a falu rohammali bevételénél g) ellen lovassága által szétveretik és egyedül az árokba menti magát, valamint l) felől Aulichtól az ellen tartva éjszaka d) is odahagyta.

7-én Isaszegről csatarendben Gödöllőre húzódtunk, hol egész másik nap tanyázván.

8-án a volt Grassalkovich herceg kertjén Kossuth Lajos a honvédelmi bizottmány elnöke előtt defiliroztunk,[23] honnét Mogyorósra mentünk.

9-én innét Veresegyházára húzódtunk.

10-én Vác városát vettük vissza az ellenségtől; ezen csata sokkal kevesebb áldozatba került, mint a többiek.

Felvilágosítása az 1849. április 10-i váci csatát képező ábrának:[24]

Mink, a Damjanich tábora valánk a megtámadók b). a) Klapka a hegyeket kerülé meg az ellenség útját elvágandó. c) az ellen Götz tábornok vezérlete alatt d), e) pontokat védelmező ágyúival, de innet csakhamar elveretvén f) hídfőt lövészei által fedé, honnét rohammal vetetük vissza, hol a tábornok megsebesülvén elesett, végre tetemes kár okoztaték a) által c) útnál az ellenségnek lovakban.

11-én Vácon pihenénk.

12-én Rétságig értünk, hol táborozánk.

13-án Nagyoroszin szállásolánk.

14-én Ipolyságon menénk által az Ipolyon.

15-én Magyarádon szállásolánk...

16-án Léván keresztül Kelecsénybe menénk táborba szállandók, honnét a lévai ismerőseimet ismét láthatám egy hosszú év lefolyta után.

17-én Garamkelecsényen táborozánk.

18-án a Garamon átszállva Váradon szállásoltunk.

19-én ismét Sallóhoz[25] húzódván a császáriakkal összeütköztünk, ezeket megverve tőlük ezeren fölül esett foglyul. A csata a következő rajzok szerint történt.[26]

[23] Díszmenetben vonultak el a csapatok Kossuth előtt.
[24] L. 7. sz. vázlat.
[25] Nagysallóhoz.
[26] L. 8—11. sz. vázlat. —
A 8. sz. vázlat szövege:
I. Rajzfelvilágosítás.
a) képezé a jobbszárnyat — Klapka;
b) a közepet — Damjanich;
c) Pöltenberg alatt a balszárny leginkább lovasságból állott;
d), e) pontoknál a városra támaszkodott a császári tartalék Welden alatt.
A 9. sz. vázlat szövege:
II. Mo. felvilágosítása.
a) az ellent oldalba vette.
b) A várost az ellenségtől elfoglalván annak szakadatlan kartácstüzét vitézül állta ki, míg
d) ellen is a legjobb renddel újra a komáromi úton állt fel.
A 10. sz. vázlat szövege:
d) ellenség b) ágyúi által az általános hátrálásra kényszeríttetik; de azon időben e) a) szárnyunkat megtámadta.
A 11. sz. vázlat szövege:
a) által e) szétveretik és az üzésben b) résztvesz, valamint c) lovassága Esztergom felé üzi d) ellenséges csapatokat.

20-án Jászfaluig nyomulánk, melynek falva után táborozánk.

21-én Madaron szállásoltunk, honnét

22-én rég célunk és óhajtásunk pontját, Komárom várát elértük, sok fáradság és törődés után, hol egész 26-ig pihenvén, mely nap a híd elkészülvén, hajnalban a mieink átkeltek és szuronnyal verték ki a sáncokból [az ellenséget]; mi eznap reserván lévén, mind a mellett a harc végén nekünk is jutott tenni való.[27]

Május 1-én Komáromból Tatára mentünk, ezen város közepette vagyon G. Esterházy kastélya és angol kertje, mely bő forrásairól, vízeséseiről és kellemes tavairól híres, melynek habjait hattyú-sereg hasítja. — Ugyanitt láttam azon híres nagyságú hordót, mely 2130 akót foglal magában.

Május 2-án Bajnáig jövénk.

4-én Buda alá értünk, és az ide kapcsolt rajz szerint kezdtük meg az ostromot.

A következendő rajz szerint 4 24 fontossal és 2 18 fontossal töretett a rés...[28]

19-én az általános ostrom elkezdődött és a várőrség három éjjel és 3 nap nyugtalaníttatván. 21-dik májusban 3 órakor hajnalban volt a fő ostrom és 6 ponton támadtatott meg a vár. 7 órakor a várat létramászás és réseni áttörés által dicsőségesen bevettük; a mi zászlóaljunk a Bécsi kapunál mászta meg a várat, mely alkalomkor egy kartács golyó szaggatta meg a jobb karom, melynek kigyógyítására Lévára siettem.

Június hó elején 849. a III. honvédzászlóaljtól, melynek soraiban állni mindig dicsőségnek tartottam, áttétettem Léván az újonnan alakult 100. honvédzászlóaljhoz,[29] honnét

június 12-én rokonaim látogatandó Ohajra és Zs. Gyarmatra utazék egyetlen testvéremet felkeresendő, ki azonban minden várakozásom felett, a legnagyobb szomorúságomra epesár (cholera) áldozata lőn és e halandó világból elköltözött, hagyván maga után négy árvát, Pista, János és Koszmali József fiait, valamint egy éves leányát...

[27] L. 12—13. sz. vázlat.

12. sz. vázlat szövege:

A szőnyi sáncokból kivert ellen d), e) pontokon vett erős állást.

a) és b) seregek által megtámadtatva.

A 13. sz. vázlat szövege:

a) és b) seregek kénytelenek voltak magokat visszahúzni a sáncok alá, c) lovasságnak adtak f) által végbe vitt megszalasztások végett, hol egymásra az ellenséges seregek farkasszemet néztek.

[28] A naplóban két vázlatot találunk Buda ostromáról.

[29] A Közlöny 1849. június 16-i 133. száma közli azt a rendeletet (19452. A/h. sz.), amellyel Somlyait a hadügyminiszter a 3. honvédzászlóaljtól áthelyezte a 100. honvédzászlóaljhoz: „Az ujon alakult zászlóaljakhoz következő tiszti áttételek történtek, u. m. ... a 100. honvédzászlóaljhoz... főhadnagyokul: Somlyai Károly 3-ik, Meskó Fridrik 51-ik, Schröder Béla 39-ik zászlóaljbeli főhadnagyok áttétetnek." — Véleményünk szerint a Közlöny Somlyai utónevét tévesen írja István helyett Károlynak; nem tartjuk ugyanis valószínűnek, hogy két Somlyai nevű tiszt lett volna a 3. honvédzászlóaljnál és mind a két Somlyait ugyanabban az időpontban, ugyanahhoz az alakulathoz helyezték volna át. A Közlönyben egyébként hasonló elírással sokszor találkozunk.

Június 23-án a már Vácon állomásoló zászlóaljamhoz érék, mely e hó 30-án Pestre indult.

Innét július 1-én vasúton Ceglédre jövénk.

2-án Kőrösre, innét 3-án Kecskemétre, honnét 4-én újra Kőrösre parancsoltatánk vissza, hol gyakorolánk magunkat fegyver nélkül; innét

9-én vasrudakat kapván, ezekkel elindulánk az orosz ellen, őt hazánkból kiverendő és megsemmisítendő...

Július 10., 11., 12., 13-án Szolnokon táborozánk, hol erőnket összehúztuk, mely 20 ezeren felül rúgott, evvel az ellenséget megtámadandók, és

július 14-én Szolnokról elindulván Rékás és Újszász között üténk tábort, mely rónaságot a nagyszerű tábor egészen ellepé. Mely helyről a tábor megoszolván a fegyveres erő Aszódra húzódott, mink pedig Szolnokra húzódánk vissza.

19-én újra Újszászig nyomulánk, honnét

20-án a Tiszáig újra visszamenénk.

21-én Török Sz. Miklóson, 22-én Kenderesen szállásolánk.

23-án ugyanitt tartottunk nyugnapot.

24-én Török Sz. Miklósig húzódánk vissza.

25-én Cibakházáig vonulánk, hol a Tiszán túl vevénk állomást.

26-án innét Kun Sz. Mártonig vonulánk vissza a Körös túlsó partjára.

27-én Szentesre jövénk, hol 28-án tanyáztunk és 29-én, 30-án.

31-én Mező-Vásárhelyre, hol egész augusztus 2-ig tanyáztunk.

3-án Makónál a Maroson keresztül keltünk, újra vissza a Bánátusba.

4-én hajnalra a szegedi résztül az ellenség áttört a Bánátusba, hanem ez nap vissza is veretett.

5-én Kanisa alatt áttörvén a Tiszán az ellenség is, egy 15 ezerig álló serege Makónál is állott, nehogy 3 tűz közé jöjjünk, e nap délutánján a Szegedről bennünket megtámadott ellenség ellen egyedül védelmezőleg kelle működnünk, és e nap egész Ó- és Új-Bébáig húzódtunk vissza.

6-án O-Besenyőnél egy ellenséges lovas erő támada meg, melyet a mieink vitézül vertek vissza, s hol Guyon tábornok megsebesült, Szeged alatt pedig Dembinski altábornagyot egy gránát sebesíté meg, mely nap egész Bánátkomlósig húzódtunk vissza.

7-én csatára húzódtunk, hol némileg megpihenve csatarendben táborozánk, a tartalék sereg fegyvertelen lévén, a csatákban nem használtatott, hanem első sorba állítván adá az előőrséget, és így célszerűen használtatva az ellenség közeledtével visszahúzódott a többi fegyveres erő az ellenséget elnémította, míg mink K. Becskerekre húzódtunk 8-án.

9-én K. Becskereken reggel 8 órakor kezdődött meg a csata, a mieink Besenováig húzódván, innét délkelet felé, a Beregszó patak túlsó felén vett a mi balszárnyunk erős állást, a tartalék sereg, mely Sz. András nyugati felén állitá magát csatarendbe; hanem mivel az ellenség a besenovai szőlőkhöz húzá erejét, a tartalék sereg is. Sz. András on keresztül a

fő erővel egyesülé és a jobbszárnyat képezve álla először a golyók előtt...[30]

Ezen elvesztett csata után a jobbszárny a legnagyobb sietséggel Gyarmathán keresztül még az éjjel Janováig húzódott vissza, éhen és szomjan, úgy hogy nyers kukoricát enni az emberektől nem volt ritkaság, és a kidőltek száma $^2/_3$-át tette az egésznek.

10-én elszórva, egyedül a zászlóknál látható csoportokkal előre haladni siettünk N. Lugosra, hol iparkodánk magunkat összeszedni és rendezni.

11, 12, 13-án Lugos déli részén tábort ütöttünk, Buziás felül arccal; e nap csatlakozott hozzánk 4000-re menő erő 17 ágyúval, e nap hallánk meg, hogy az orosszali 3 hónapi fegyvernyugvás következtében a lengyelek kihúzódnak hazánkból.

14-én Buziás felé előőrökön lévén, az ellenség innét mutatkozván, mely nap megindula táborunk és egész éjjel haladva a legnagyobb sietséggel és egyszersmind fenyíték nélkül sietett Facsétra.

15-én délután Facsétra érvén, azon tábor, mely azelőtt mindig a legszebb rendet tanúsítá, néptömeggé alakult. Este felé az 5. Hadtestnél, Vécsey táborán tiszti gyűlés kihirdettetett; ekkor tudtuk meg, hogy a kormány az ellenség által szét van űzve, erélyes fő kormányzónk, Kossuth Lajos, Mehedián keresztül Oláh- v. Törökországba vevé útját, Görgey Arthur altábornagy fegyverét letevé, mely egészen leverő hír volt igazán érző és annyi viszontagságot és sebeket szenvedő hazafiak lelkületére.

Bem altábornagy kijelenté, mivel a Kormány szét van űzve, nékünk kötelességünk az utolsó csepp vérig harcolni és a kormányt és hazánkat visszaszerezni.

G. Vécsey állítá: Kormányunk nincsen, nincsen pénzünk és kenyerünk, ezek nélkül harcot viselni nem lehet, és kinyilatkoztatá, hogy a Maroson átmegy és leteszi fegyverét.

Egyszersmind mellékesen hallánk, hogy Görgey az orosszal egyesült és Leichtenberg herceg orosz cár vejét akarja királynak kikiáltani.

Augusztus 16. volt azon szerencsétlen nap, melyen ezen körülbelül még 30 000 emberből álló hadsereg végső felosztása bekövetkezett a tegnapi gyűlés következtében. Bem felszólítá a vezéreket, hogy seregeikkel Dobra felé Erdélybe húzódjanak, hol erős állást veend magának. Vécsey az engedelmességet megtagadá, és Soborsin és Tótvárad felé húzódott; most következett be a végső rend felosztása, a sorok és rendek megbomlottak, csoportokká átalakulva, és ment mindenki meggyőződése szerint Erdélybe v. magyar honba; a zűrzavar oly nagy volt, hogy a keserűség

[30] A szent-andrási ütközetet Somlyai naplójában 3 vázlaton ismerteti. Bem serege ebben az ütközetben csatát vesztett, amiért súlyos felelősség terheli Dembinskit és Görgeyt, akik nem hajtották végre az összpontosítást elrendelő parancsot és nem csatlakoztak Bem seregéhez. A felső katonai és politikai vezetés csődje törvényszerűen maga után vonta a hadsereg felbomlását, s a kialakult zűrzavaros helyzetben már a legkövetkezetesebb forradalmárok sem tudták a vég bekövetkezését megakadályozni.

egy rendet szerető embert kellemetlen érzéssel az ajkain érezteté; a legénység elhagyá zászlóját, a tisztnek mást tenni szinte nem lehetett; lehetne zászlókat látni kocsikon vinni, és most megvolt a legnagyobb rendetlenség. Még ez nap Soborsin alá jövénk a Marcson jobban átúsztatandók, mint mennők; itt a nyomorúság legnagyobb fokban és legborzasztóbb alakjában mutatkozék, a meredek partróli leereszkedés alkalmával szekerek dőltek fel, melyet a sebes Maros tovább hempergete, dühösség, kétségbeesés, sírás és jajgatás hangjai egy borzasztó jelenetet idézének elő, mit az ostorok kegyetlen csattogása a vonó marha vizes bőrén halada meg egyedül.

17-én délután elindulánk innét Tótváradnak, hanem az ellenség hátulsó szekereinket, melyek felette nagy számmal voltak, elfoglalta.

18-án Vécsey tábornok rettentő ügyetlensége bennünket *Fagó* Popi[31], e vidéken legmagasabb hegyen vezetett, itt ágyúinkat kénytelenek voltunk elhagyni és poggyászainkat, úgy hogy azon hírre, hogy az ellenség újra üldözőbe vett, mindenki életét iparkoda megmenteni, poggyászom egészen itt maradt. Fölül 200 szekérrel a kár itten oly nagy volt, hogy milliókra lehet tenni, és seregünk egészen tönkre téve. Ez nap egész Buttyénig haladánk.

19-én Boros Jenőre érénk be, hol az ellenséggel, az orosszal, Vécsey kapitulált, ennek következtében a legénység letevé fegyvereit.

20-a igen szomorú nap volt, a legénységet átadánk, mely felügyelet alá vétetett, a tisztek névsora feljegyeztetett és mink látánk, hogy tökéletes rabok vagyunk.

21-én kardunkat tevénk le, azon fegyvert, melyet édes hazánk oltalmára húztunk ki, és most halmozva ellenségtől, hogy hadseregünk egészen tönkre ne tétessen, ezek nyomorult életét hogy megmentsük, tettük amit tevénk; mert ha én meghalhattam volna, boldognak érzettem volna magamat. Még ez nap elhagyván Boros Jenőt, mink tisztek majdnem szabadon Szőlősre érénk be; az orosztisztek legkisebb gőgöt v. kárörömöt nem éreztettek velünk, sőt barátságosan viseltettek irántunk.

22-én ismét láttam, hogy azon közmondás a hasonszőrűeknél be szokott teljesedni. A varjú a varjúnak ki nem ássa a szemit. Ezt mi is érezvén, mert az orosz átadott az ausztriaiaknak; ezek már kihúzott kard között vezettek Világosra, hol a régi Világos vára alatt, a jelenleg földbirtokos lakában megvendégeltettünk, mi az éhes foglyoknak igen jól esett, és fáradtan csakhamar elszenderültem azon vár romjai alatt, melyben Dugonicstól írt Etelka és Etele regéjét anyám kiskoromban anynyiszor mesélé; különösek a sorsnak összeütközései.

Szőlős és Ó-palánka[32] között van azon szerencsétlen hely, hol Görgey a kardját a muszkának átadá, seregével együtt augusztus 13-án 1849. az országúttól egy puskalövésnyire eső majorban; a mi erőnk állt 45 000, az orosznak ereje pedig 80 000.

[31] Fagu Popi hegy, Tótváradtól északra.
[32] A napló írója Ó Pankota helyett tévesen Ó-Palánkát ír.

23-a. Aradra vezetének be, hogy Haynau lakásán azon tiszteket, kik mint tisztek szolgáltak a császárnál, valamint a törzstiszteket tőlünk elkülönözték, mink pedig mint rebellisek a Fehérfogadóba zárattunk be, itt üres pallón és éhen kelle időznünk.

24-én orvosilag megvizsgáltatván 110 közül 94 katonának soroztatott, kik közé magamat is a sors vete, mely nap ellenségem zászlója alá esküdtettek meg szuronyok között és ágyú torkától kényszerítve!!! —

Kovács József
és
Balázs József
százados

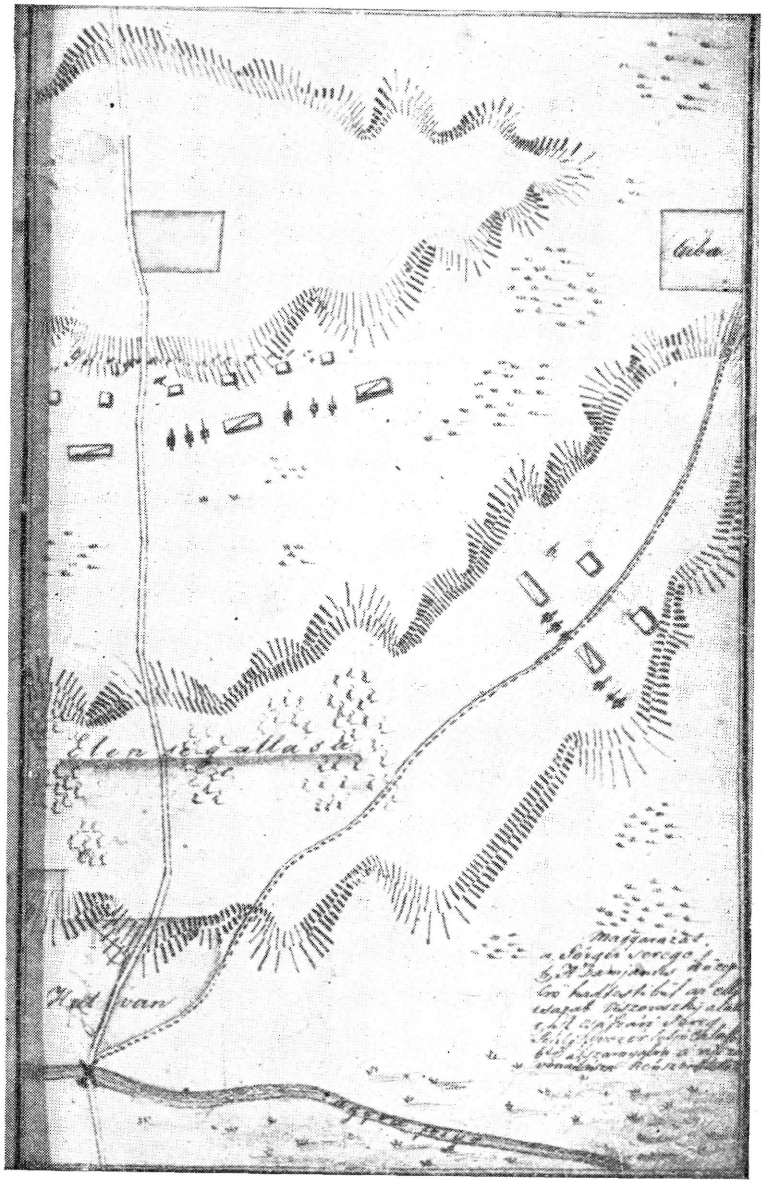

1. sz. vázlat: A hatvani ütközet.

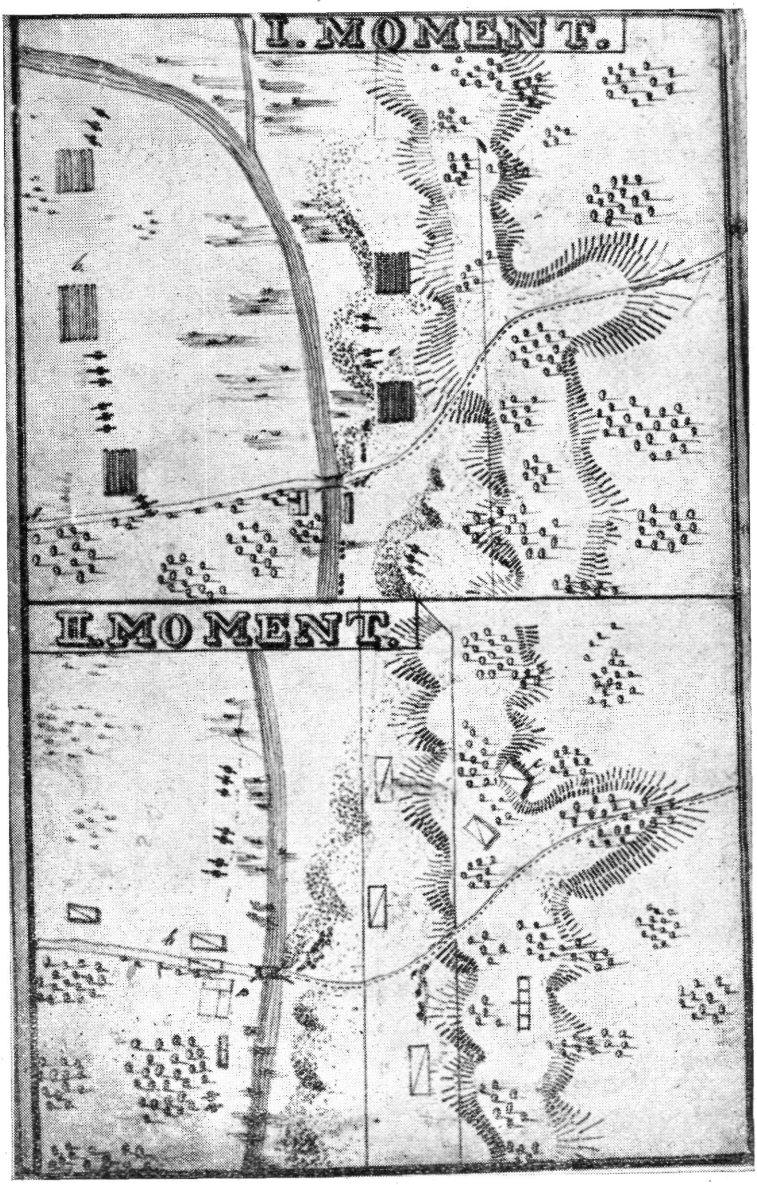

2. sz. vázlat: A tápióbicskei csata I. és II. mozzanata.

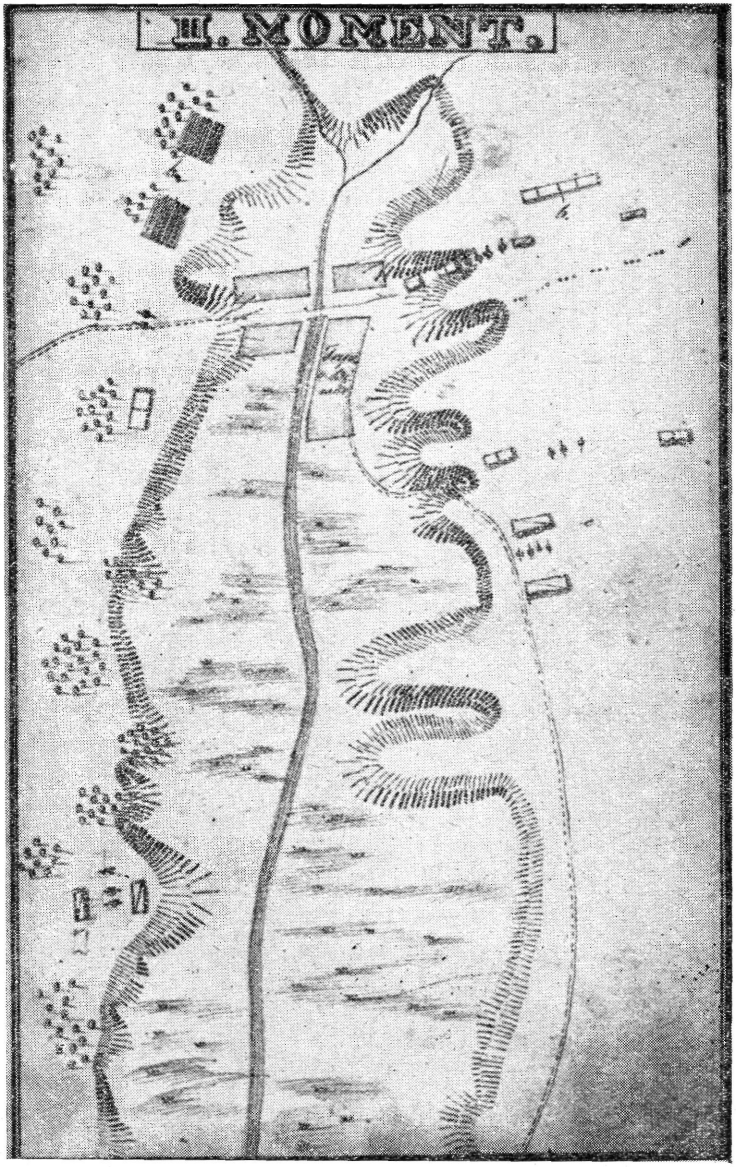

3. sz. vázlat: A tápióbicskei csata III. mozzanata.

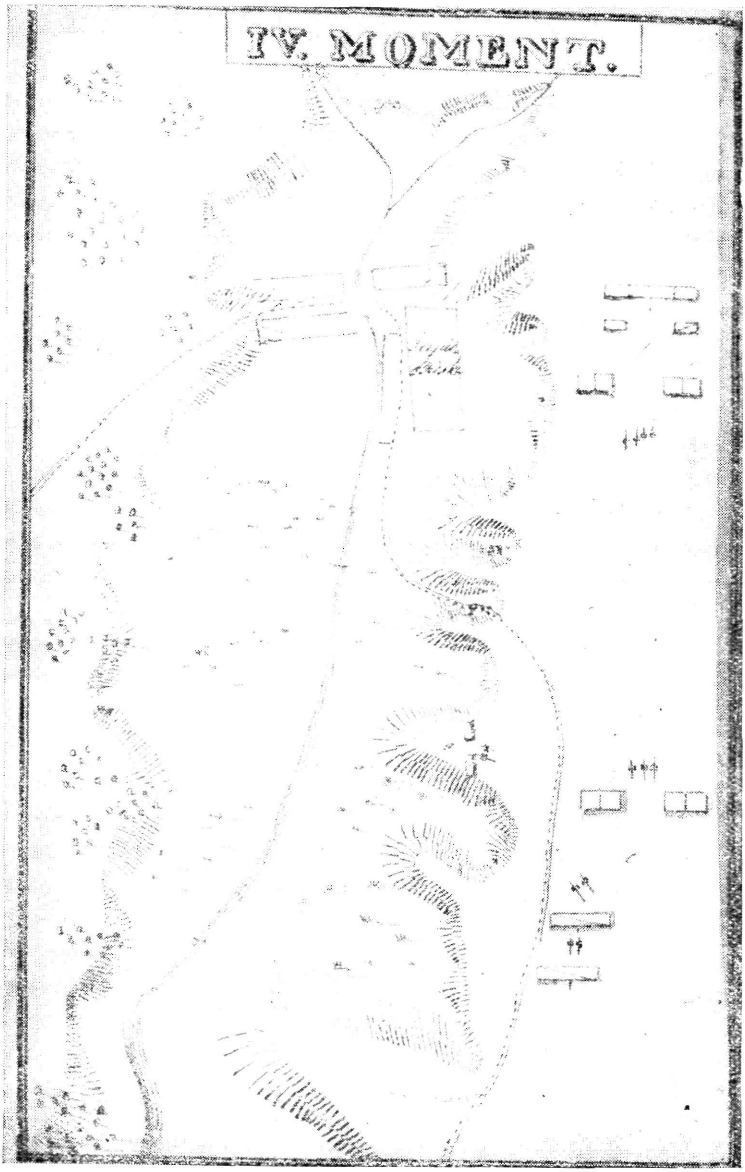

4. sz. vázlat: A tápióbicskei csata IV. mozzanata.

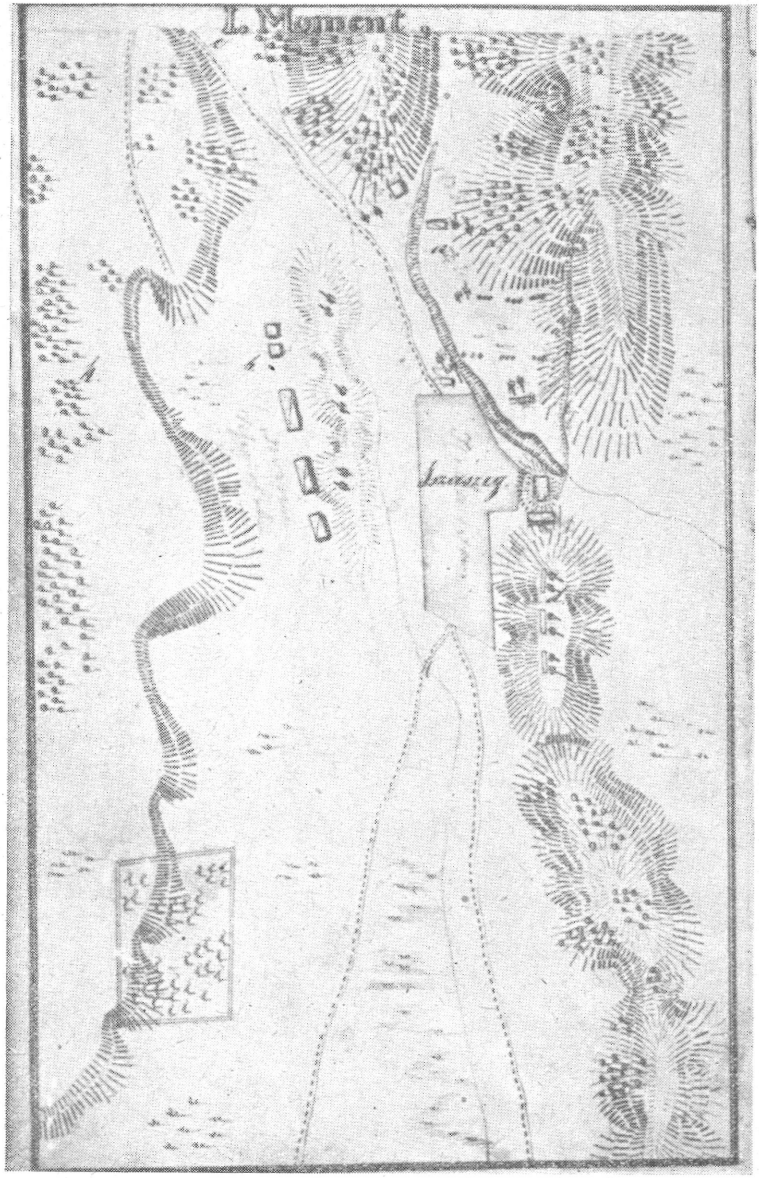

5. sz. vázlat: Az isaszegi csata I. mozzanata.

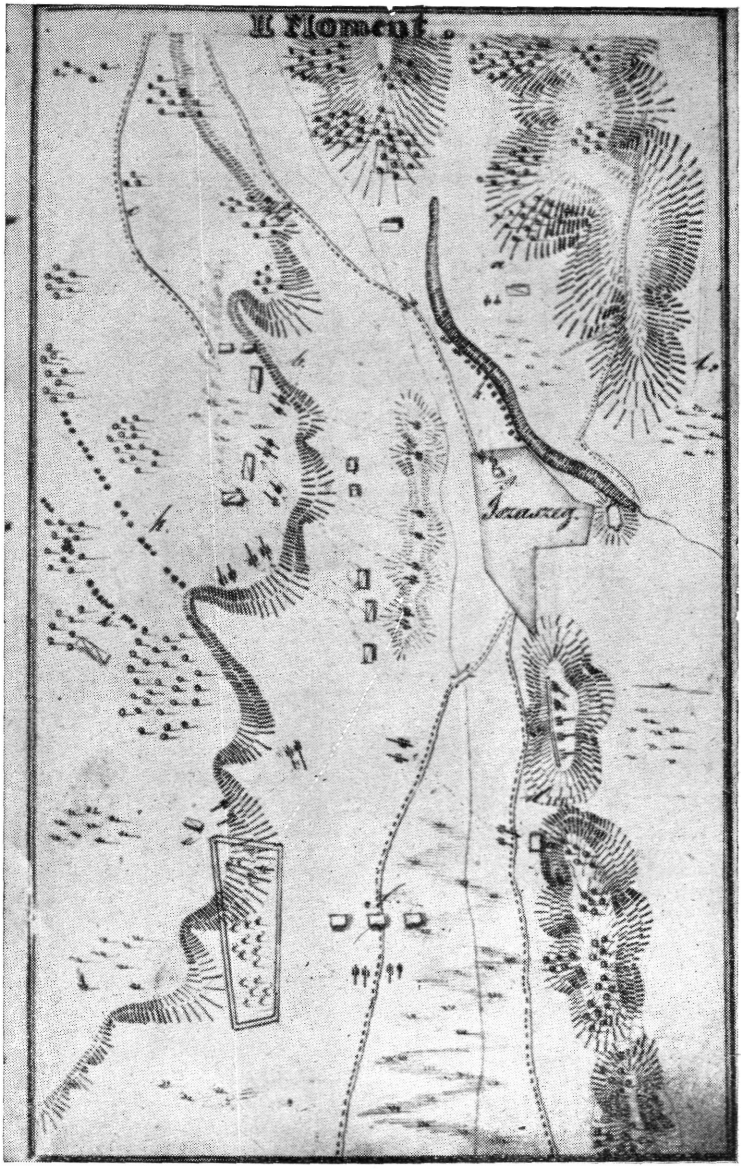

6. sz. vázlat: Az isaszegi csata II. mozzanata.

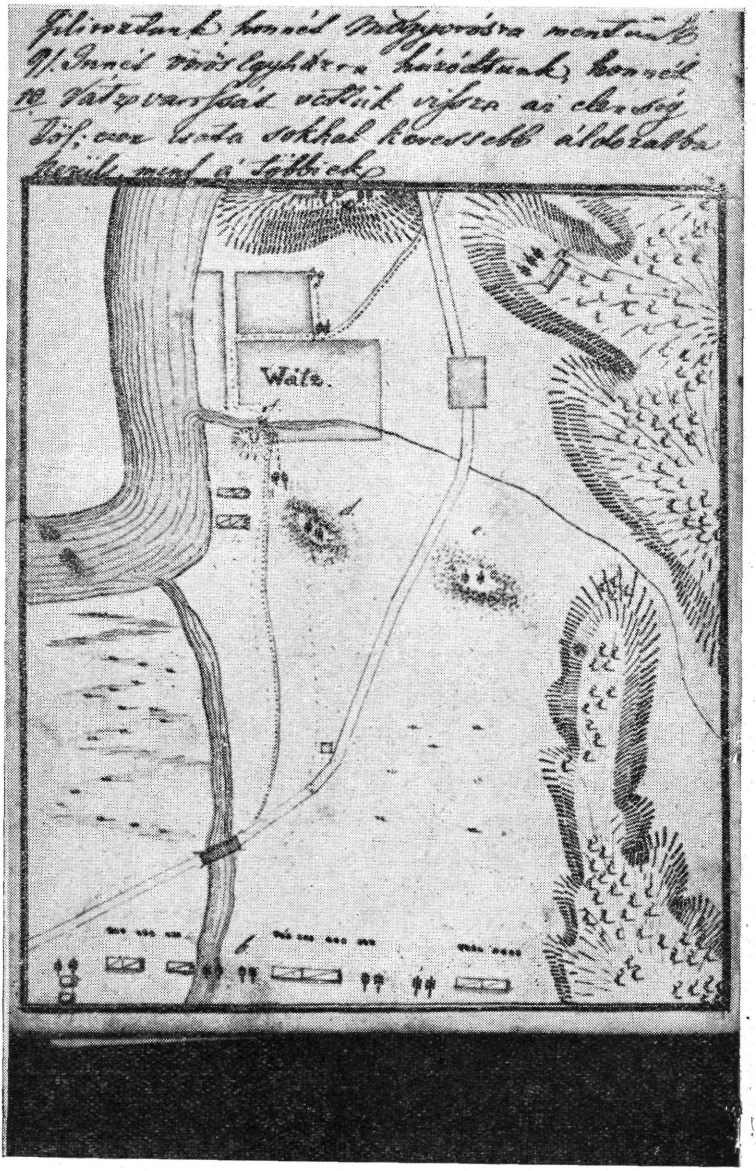

7. sz. vázlat: A váci ütközet.

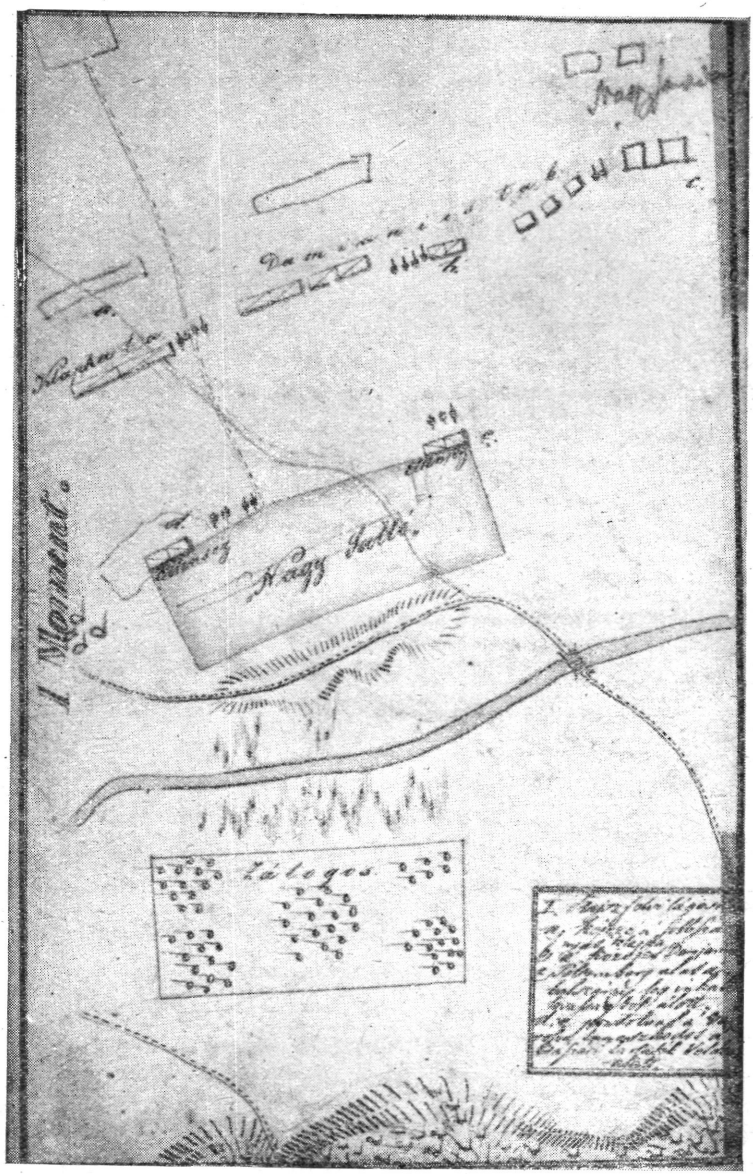

8. sz. vázlat: A nagysallói csata I. mozzanata.

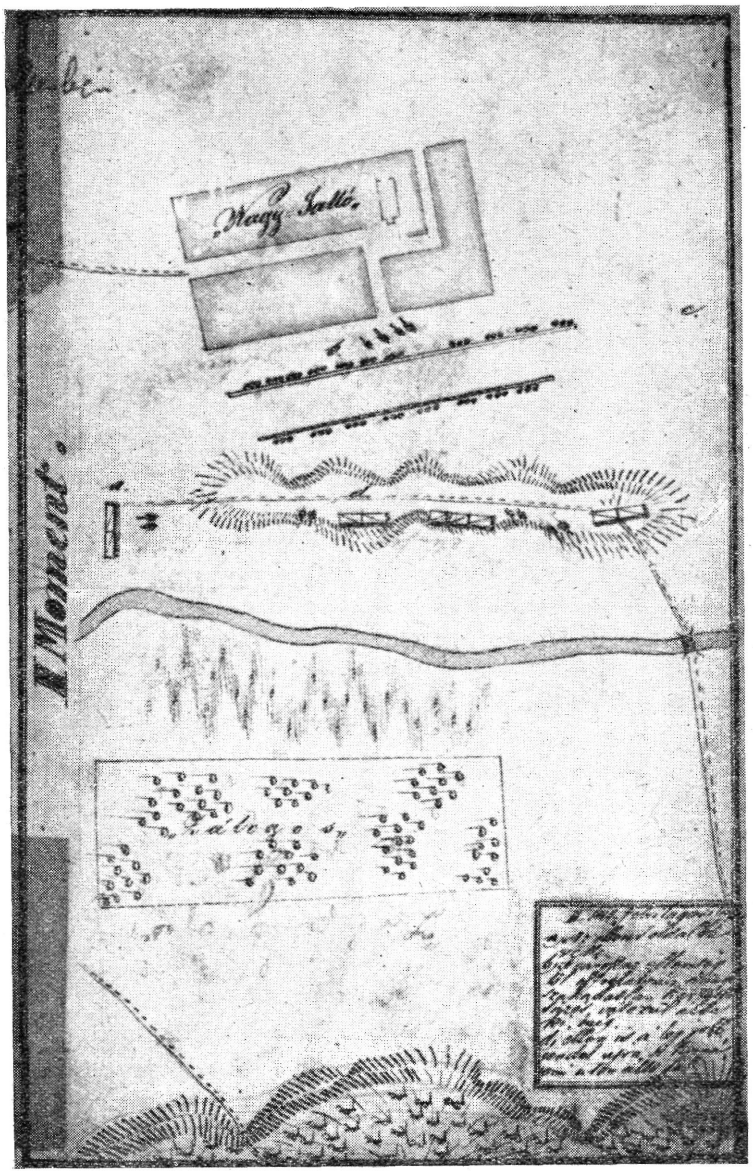

9. sz. vázlat: A nagysallói csata II. mozzanata.

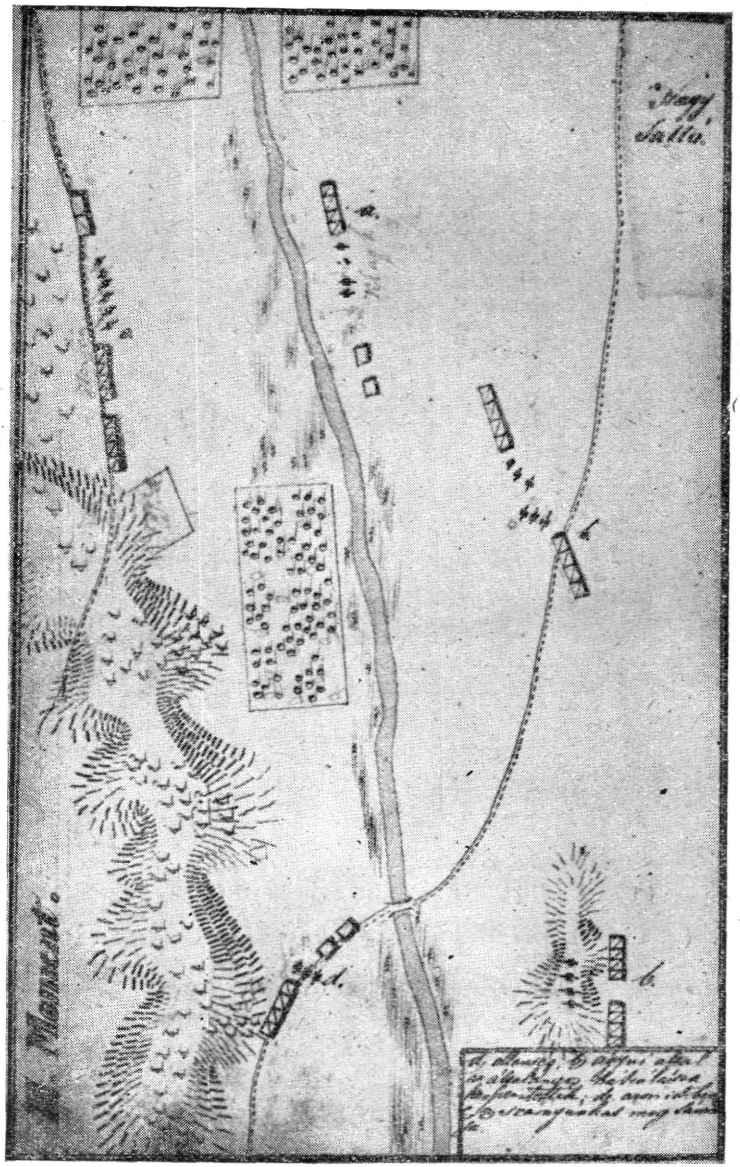

10. sz. vázlat: A nagysallói csata III. mozzanata.

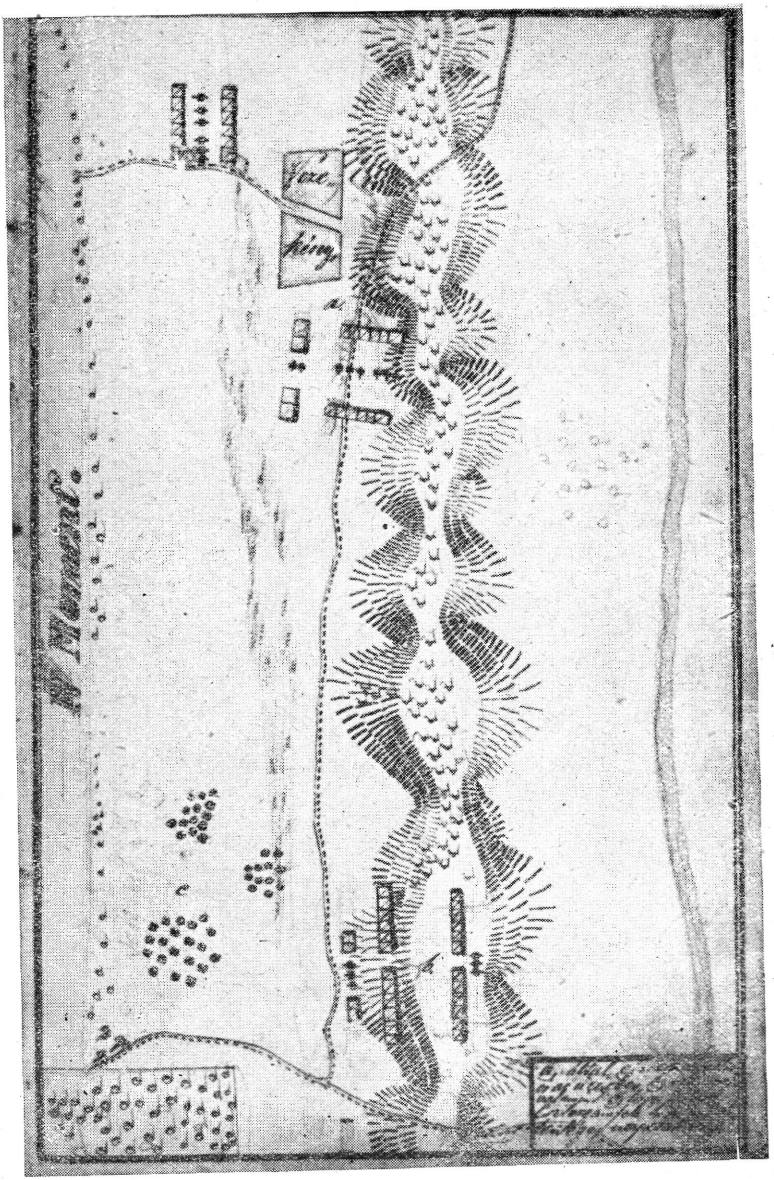

11. sz. vázlat: A nagysallói csata IV. mozzanata.

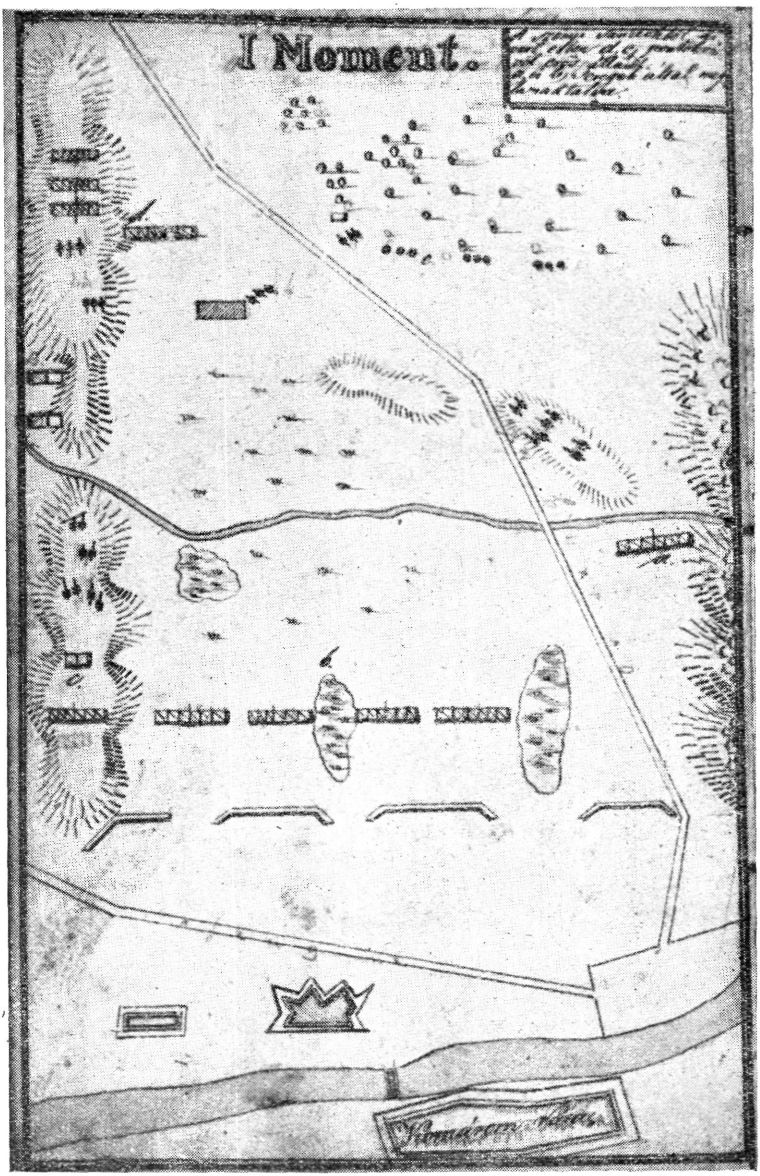

12. sz. vázlat: A szőnyi ütközet I. mozzanata.

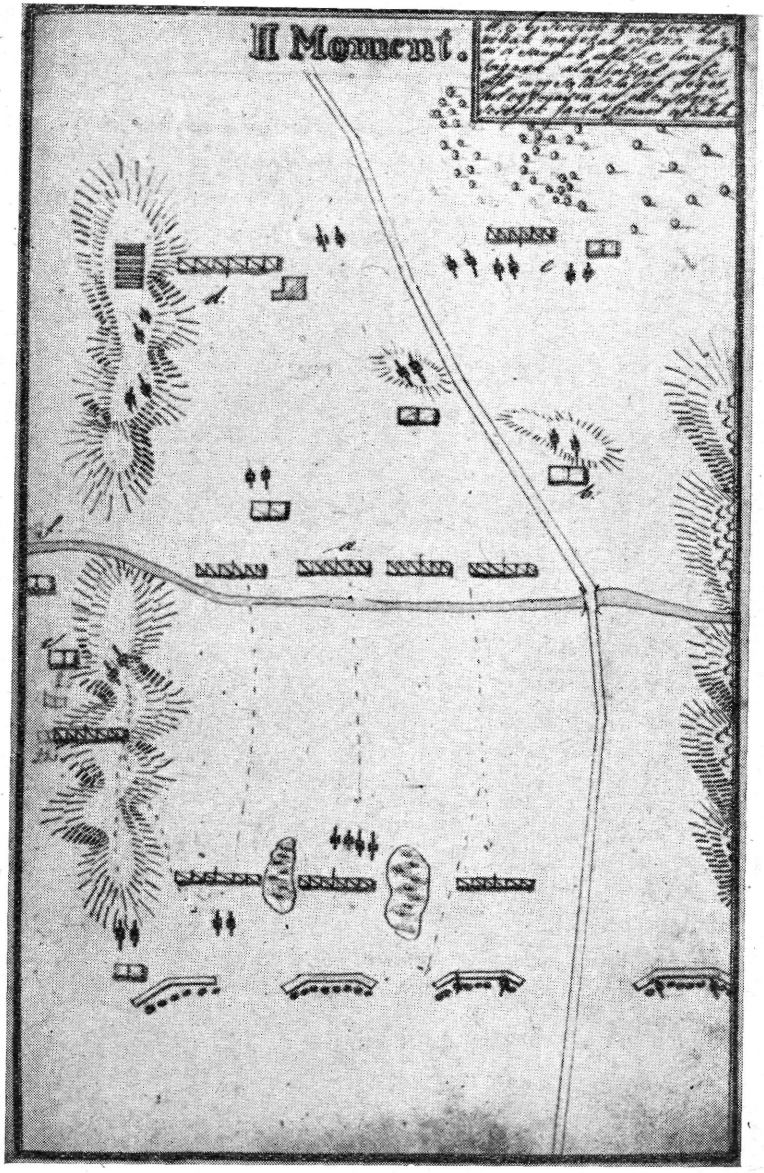

13. sz. vázlat: A szőnyi ütközet II. mozzanata.

BIBLIOGRÁFIA

AZ 1957. ÉVI MAGYARORSZÁGON MEGJELENT HADTÖRTÉNELMI IRODALOM BIBLIOGRÁFIÁJA

BIBLIOGRÁFIÁK

Életrajzok — életművek. Folyóiratcikk bibliográfia. 1956 augusztus. (Összeáll. Köves Erzsébet.) [Kiad. a] Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. Bp. [1957.] Soksz. 20 p.

Az 1956. évi Magyarországon megjelent hadtörténelmi irodalom bibliográfiája. [Összeáll. a Hadtudományi Könyvtár munkaközössége.] — Hadtörténelmi Közlemények. 1957. 3—4. sz. 397—412. p.

A Hadtudományi Könyvtár 1956. évi külföldi szerzeményei. [Összeáll. a Hadtudományi Könyvtár munkaközössége.] — A Hadtörténelmi Intézet Értesítője. 1957. 1. sz. 50—62. p.

Kellner Béla: Somogyi hírlapok és folyóiratok bibliográfiája. (Közrem. Surján Miklós.) Kaposvár, Megyei Könyvtár, 1957. 90 p. (Somogyi bibliográfiák 1.)

Külföldi folyóiratok hadtörténelmi repertóriuma 1955—1956. Összeáll. a Hadtudományi Könyvtár munkaközössége. — Hadtörténelmi Közlemények. 1957. 1—2. sz. 331—400. p.

A magyar munkásmozgalom történetéről szóló cikkek jegyzéke. (1956 július—1956 október.) — Párttörténeti Közlemények. 1957. 1. sz. 186—187. p.

A Magyarországon megjelent történeti munkák (önálló kötetek, tanulmányok, cikkek) jegyzéke. (1956. július 1—december 31.) — Századok. 1957. 1—4. sz. 491—504. p.

A Magyarországon megjelent történeti munkák (önálló kötetek, tanulmányok, cikkek) jegyzéke. (1957. január 1—június 30.) — Századok. 1957. 5—6. sz. 919—931. p.

(*Németh* Endre): Magyar régészeti irodalom. Bibliographia Archaeologica Hungarica. 1955. [Bp. 1956.] 113—121. p. (Klny. az Archeológiai Értesítő-ből.)

Németh Endre: Magyar régészeti irodalom. Bibliographia Archaeologica Hungarica. 1956. — Archeológiai Értesítő, 1957. I. sz. 110—123. p.

Sopron bibliográfiája 1955-ben. (Összeáll.) Csapody István, Csatkai Endre stb. — Soproni Szemle, 1956. 4. sz. 391—392. p. 1957. 1—2. sz. 159—160. p.

Sopron bibliográfiája. 1956. — Soproni Szemle, 1957. 3—4. sz. 327—331. p.

A Soproni Szemle tartalomjegyzéke. (1937—1944., 1955—1956.) — Soproni Szemle. 1957. 3—4. sz. 333—352. p.

Szalontai Barnabás: Nyírbátor bibliográfiája. 1. r. Nyírbátor. 1957. 16 p. (A nyírbátori Báthori István Múzeum füzetei.)

ÁLTALÁNOS ÉS GYŰJTEMÉNYES MUNKÁK

Acta Universitatis Szegediensis. Sectio philologica. Nyelv és irodalom. 2. (Szerk. Baróti Dezső, Mészöly Gedeon.) Szeged, 1956. [1957.] 142 p.
A kötet tartalmából:
Nyiri Antal: A had és a szer.

Bózsa István: Szempontok a történelmi atlaszok térképeinek tervezésénél. — A Hadtörténelmi Intézet Értesítője. 1957. 1. sz. 63—108. p.

Az Egri Pedagógiai Főiskola évkönyve. (Szerk. Bakos József.) Eger, 1957. 547 p.
(Acta Academiae Paedagogicae Agriensis 3.)
A kötet tartalmából:
Nagy József: A magyar tanácsköztársaság vörös hadseregének hadműveletei Heves megye területén. (Klny.)
Mihail Illarionovics Kutuzov levelei. Közli Bihari József.
Adatok a Thaly-vitához. Közli Bakos József.

Emlékkönyv. Kiad. a nyíregyházi Kossuth Lajos Gimnázium. 1806—1956. Szerk. Horváth Sándor, Margócsy József. Nyíregyháza, [1957.] 176 p. 8 t.
A kötet tartalmából:
Horváth Sándor: Szabolcs a magyar történelemben. I.

Fábián József: A tudományos kutatómunka néhány kérdéséhez. — Honvédelem. 1958. 1. sz. 117—124. p.

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár évkönyve. 5. 1955. (Szerk, biz. Flórián László, Katona Klára stb.) Bp. 1957. 107 p.
(A Fővárosi Könyvtár évkönyve 17.)
A kötet tartalmából:
Zoltán József: Buda visszavívása évfordulójának megünneplése.

Horváth Miklós: Az Értesítő feladata. — A Hadtörténelmi Intézet Értesítője. 1957. 1. sz. 1—2. p.

Kuzmin, N.—*Alekszandrov*, M.: A második világháború történetének burzsoá meghamisítása. — Szemelvények a külföldi katonai irodalomból. 1957. 3—4. sz. 17—32. p.
(Voennaja Miszl' 1955. 5. sz.-ból.)

Lengyel László: A magyar katona esküje. — Honvéd Újság. 1957. 59. sz. 2—3. p.

Lenin és a szovjet haditudomány. — Katonai Szemle. 1957. 8. sz. 3—6. p.

A magyar történelem képekben. 2. (Veress Judit—Puskás Sándorné—Dukász Imre): Mohácstól 1848 hajnaláig. Bp. Hazafias Népfront. 1957. 61 p.

Magyarország története. 1. Magyarország középkori története a honfoglalástól 1790-ig. 1. Elekes Lajos—Léderer Emma—Székely György: Magyarország története a korai és virágzó feudalizmus korszakában. (A honfoglalástól 1526-ig.) [Bev.] (Elekes Lajos. A kép- és térképmellékleteket tervezte és összeáll. Györffy György.) Egyetemi tankönyv. Bp. Tankönyvkiadó, 1957. 359 p.

Magyarország története. 2. Magyarország újkori története. 1790—1918. 1. Magyarország története a feudalizmusról a kapitalizmusra való átmenet korszakában. 1790—1849. Szerk. Mérei Gyula, Spira György. Írták: Arató Endre, Mérei Gyula, Spira György, Varga Zoltán. (A térképmellékleteket Bognár Gábor, Takács József tervezte.) Egyetemi tankönyv. Bp. Tankönyvkiadó, 1957. 523 p. 15 térk.

Mucs Sándor: Lenin, a szovjet haditudomány alapjainak megteremtője. — Honvéd Újság. 1957. 120. sz. 2—3. p.

Mucs Sándor: A. V. Szuvorov tanítása. — Honvéd Újság. 1957. 58. sz. 4. p.

Podvojszki, N. I.: Lenin a forradalom katonai szervezője és irányítója. — Honvéd Újság. 1957. 44. sz. 2., 45. sz. 2., 46. sz. 2. p.

Sztrokov, A.: Lenin és a szovjet haditudomány. (Ford. Mucs Sándor.) — Hadtörténelmi Közlemények. 1957. 3—4. sz. 10—20. p.

Történelem. 1—2. (Szerk. Mérei Gyula.) Szeged, 1957. 2 db.
(Acta Universitatis Szegediensis. Sectio historica.)
Az 1. köt. tartalmából:
Gaál Endre: Adatok Szeged felszabadulásának történetéhez. 1944—1945.
A 2. köt. tartalmából:
Bánkuti Imre: Az Alföld népének harca a török hódítók ellen a mohácsi csata után, 1526—1527.

A történeti statisztika forrásai. Szerk. Kovacsics József. Bp. 1957. Közgazd. és Jogi K. 460 p. 16 t. 8 térk.
(A Központi Statisztikai Hivatal és az Országos Levéltár kiadványa.)

Viniczai István: A Hadtudományi Könyvtár története, jelenlegi helyzete és feladatai. — A Hadtörténelmi Intézet Értesítője. 1957. 1. sz. 12—49. p.

FEGYVERNEMEK, HADITECHNIKA

Ceny, M. L.: A páncélos csapatok múltja, jelene és jövője. — Szemelvények a külföldi katonai irodalomból. 1957. 3—4. sz. 83—94. p.
(Armor, 1956. 2. sz.-ból.)

Kalmár János: A haditechnika múltjából. A kereklakatos puskák Magyarországon. — Néphadsereg. 1957. 19. sz. 4. p.

Kalmár János: A haditechnika múltjából. Tüzes szerszámok a magyar—török végvári harcokban. — Néphadsereg. 1957. 25. sz. 4. p.

Szemelvények a nyugatnémet rádiófelderítés történetéből és terveiből. — Honvédelem. 1957. 5. sz. 65—74. p.

I. MAGYARORSZÁG HADTÖRTÉNELME

Hely- és vártörténet

Baksay Zoltán: Csepel az első világháborúban. — Élet és Tudomány. 1957. 44. sz. 1379—1382. p.

Dercsényi Dezső—*Gerő* László: A sárospataki Rákóczi-vár. Bp. Képzőművészeti Alap K. 1957. 83 p.
(Műemlékeink.)

Dercsényi Dezső—*Zolnay* László: Esztergom. Bp. 1956. [1957.] Képzőművészeti Alap K. 90 p. 53 t.
(Magyar műemlékek.)

Emlékkönyv a győrvári csata 250. évfordulójára. (1706. november 6—7.) (Szerk. Somlósy Sándor. [Ill.] Horváth Ernő, Rózsa Béla, Szathmáry Géza.) Szombathely, Vasvári Járási Műv. Ház, 1957. 53 p.

Éri István: A balatonvidéki várak büszkesége: a nagyvázsonyi Kinizsi-vár. — Élet és Tudomány. 1957. 38. sz. 1199—1204. p.

Éri István: A nagyvázsonyi Kinizsi-vár. (Ill. Donáth Gyula, Ágostházi László stb.) Veszprém, 1957. 79 p.
(A Veszprém Megyei Tanács Idegenforgalmi Hivatalának Kiadványa 12.)

Fitz Jenő: Székesfehérvár. Bp. Képzőművészeti Alap K. 1957. 74 p. 40 t. (Magyar műemlékek.)

Fitz Jenő: A középkori Székesfehérvár. Székesfehérvár, 1956. [1957.] 28 p. (István király Múzeum közleményei. B sor. 11.)

Gerő László: Eger. Bp. Képzőművészeti Alap K. 1957. 157 p. (Magyar műemlékek.)

Gerő László: Sopron vára — Bern vára. — Soproni Szemle. 1957. 3—4. sz. 200—214. p.

Juhász Róbert: Múlt és jelen a siklósi várban. — Honvéd Újság. 1957. 81. sz. 6. p.

Kampis Antal: Tihany műemlékei. Bp. Képzőművészeti Alap, 1957. 48 p. (Műemlékeink.)

Kovács András: A siklósi vár. Pécs, Baranya Megyei Tanács V. B. Művelődésügyi Oszt. [1957.] 69 p. (Baranyai Füzetek 1.)

Lipták Gábor—*Zákonyi* Ferenc: Veszprém megye a szabadságküzdelmekben. Veszprém, Veszprém Megyei Tanács, 1957. 112 p. (Veszprémi könyvek 1.)

Marik Dénes: Város a front mögött. Gyula város felszabadulásának története (1944. augusztus 23—1945 május 10.) Gyula, 1957. 69 p. (Gyulai füzetek 1.)

Mollay Károly: Sopron vármegye vázlatos története. Bp. Akad. K. 1957. 39—112. p. (Klny. a „Sopron és környéke műemlékei" c. munka 2. kiadásából.)

Takács Marianna, H.: A sárvári vár. Bp. Képzőművészeti Alap K. 1957. 46 p. (Műemlékeink.)

Tóth Sándor: Vázlatok Törökszentmiklós múltjából. Kiad. a Törökszentmiklósi Városi Tanács. [Szolnok] 1957. 136 p.

Wathay Ferenc: Székesfejérvár veszéséről való história (1603). Bev., jegyz. Nagy Lajos. Székesfehérvár, István király Múzeum, 1957. 29 p. (István király Múzeum Közleményei. B. sor. 14. sz.)

Magyarország hadtörténelme 1848-ig

Baksay Zoltán: Czelder Orbán, a Rákóczi-szabadságharc brigadérosa. — Századok. 1957. 5—6. sz. 751—772. p.

Benczédi László: Thököly Imre (1657—1705). — Magyar Nemzet. 1957. 19. sz. 5. p.

Böhm Jakab: A „Magyarországi Főhadparancsnokság" levéltára. — A Hadtörténelmi Intézet Értesítője. 1957. 1. sz. 3—11. p.

Csapodi Csaba: Kiadatlan Zrínyi-levelek az Eszterházy-levéltárból. — Irodalomtörténeti Közlemények. 1956. 4. sz. 490—497. p.

Cseh-Szombathy László: I. Rákóczi György 1644-es hadjárata. II. r. — Hadtörténelmi Közlemények. 1957. 1—2. sz. 179—203. p.

Cseh-Szombathy László: I. Rákóczi György 1645. évi hadjárata. — Hadtörténelmi Közlemények. 1957. 3—4. sz. 101—135. p.

Dávid Gyula—*Tordai* Zádor: A kuruckor költészete. (Antológia.) [Bev.] Tordai Zádor. 1—2. Bukarest—Bp. [1957.] Áll. Irod. és Művészeti Kiadó—Szépirodalmi Kiadó, 2 db.

Dezsényi Miklós: Hadiesemények a Dunán Buda 1686-os ostroma idején. (Hadtörténelmi apróságok.) — Hadtörténelmi Közlemények. 1957. 1—2. sz. 241—251. p.

Gottreich László: Az 1707-es ónodi országgyűlés katonai vonatkozásai. — Katonai Szemle, 1957. 9. sz. 123—128. p.

Gottreich László: Az ónodi országgyűlés katonai vonatkozásai. — Hadtörténelmi Közlemények. 1957. 3—4. sz. 83—100. p.

Horváth Miklós: Nyugati határvédelmünk stratégiai-taktikai jelentőségének néhány kérdése a XI—XII. században. — Hadtörténelmi Közlemények. 1957. 1—2. sz. 120—178. p.

Horváth Sándor: Tarpai Márton, a Nyírség parasztvezére. — Szabolcs-Szatmári Szemle, 1956. 1—4. sz. 31—38. p.

Károlyi Sándor tábornok beszámoló jelentése Rákóczihoz az erdélyi hadi helyzetről 1706 tavaszán. Közli: Markó Árpád. (Hadtörténelmi okmánytár.) — Hadtörténelmi Közlemények. 1957. 3—4. sz. 382—395. p.

Köpeczi Béla: Thököly Imre 1657—1705. — Népszabadság. 1957. 230. sz. 10. p.

Markó Árpád: Adalékok a Rákóczi-szabadságharc hadihelyzetéhez Erdélyben. (1705 novemberétől 1706 nyár elejéig.) — Századok. 1957. 1—4. sz. 163—197. p. 1 térk.

Markó Árpád: A Bercsényi család legutolsó tagja gróf Bercsényi László huszáralezredes. 1781—1835. (Hadtörténelmi apróságok.) — Hadtörténelmi Közlemények. 1957. 1—2. sz. 227—240. p.

Nagy László: Egy elfeledett magyar hadvezér: Rhédey Ferenc. — Katonai Szemle. 1957. 5. sz. 89—94. p.

Nagy László: A társadalom állásfoglalásának hatása a Bocskai szabadságharc hadműveleteire. — Hadtörténelmi Közlemények. 1957. 3—4. sz. 136—168. p.

Tóth Gyula: A kuruc hadművészet néhány problémája a győrvári ütközet tükrében. — Honvédelem. 1957. 4. sz. 115—128., 5. sz. 75—91. p.

Thuróczi János: Magyar krónika. (Chronica Hungarorum. Ford. Geréb László. Bev. Kardos Tibor.) Bp. Magyar Helikon, 1957. 213 p. (Monumenta Hungarica 1.)

Vigh István: Hadbíróságok II. Rákóczi Ferenc szabadságharcos seregében. — Katonai Szemle. 1957. 8. sz. 121—123. p.

Zrínyi Miklós Hadtudományi munkái. (Benczédi László: Zrínyi Miklós és kora. — Perjés Géza: Zrínyi Miklós, a hadtudományi író. Magyarázatokkal [ell.] Perjés Géza, Rohonyi Gábor, Tóth Gyula.) Bp. Zrínyi Kiadó, 1957. 494 p. 4 t.

Magyarország hadtörténelme 1848—1918-ig

Adatok az olaszországi magyar légió történetéhez az 1860—62-es évekből. Közli: Böhm Jakab—Kun József. (Hadtörténelmi okmánytár.) — Hadtörténelmi Közlemények. 1957. 1—2. sz. 299—329. p.

Balázs József: Adatok a Kossuth-emigráció történetéhez. — Hadtörténelmi Közlemények. 1957. 3—4. sz. 70—82. p.

Balázs József: A honvédelem megszervezése 1848 nyarán és a honvédsereg első győzelme. — Katonai Szemle. 1957. 6. sz. 135—142. p.

„Bemutatom néktek Károly főhadnagyot..." — Lebstück Mária, az 1848—49-es szabadságharc egyik legvitézebb honvédtisztje. — Írta: r. j. — Honvéd Újság. 1957. 108. sz. 9. p.

Berkó István: Az 1848—49. évi szabadságharc hadkiegészítése. — Hadtörténelmi Közlemények. 1957. 1—2. sz. 204—225. p.

Dezsényi Miklós: Akiről a Garibaldi ünnepségek során keveset beszéltünk: (Alessandro) Monti ezredes. — Magyarország. 1957. 21. sz. 6. p.

Dezsényi Miklós: Az 1848—49-es szabadságharc folyami és tengeri hadihajói. — Katonai Szemle. 1957. 8. sz. 113—120. p.

Garibaldi egyik katonája. Emlékezés Udvardy József főhadnagyra. Írta: J. R. — Honvéd Újság. 1957. 92. sz. 4. p.

Győri Illés István: Egy órányi béke. Harctéri visszaemlékezés a Nagy Októberi Forradalom napjára. — Magyarország. 1957. 36. sz. 7. p.

Így látták a kortársak. Az 1917—1918-as magyarországi sajtó az orosz proletárforradalomról. Összeáll.: Remete László. Bp. Kossuth, 1957. 249 p. 12 t.

Kemény G[éza] Gábor: Társadalom és nemzetiség a szabadságharc hadi lapjaiban. A sajtóbibliográfiát összeáll. Busa Margit. (Bev. Dezsényi Béla.) Bp. Hadtörténelmi Intézet, 1957. 173 p. 3 t.

Kolta László: Perczel Mór. Megemlékezés születésének 145. évfordulóján. — Sárköz. 1956. 3—4. sz. 37—39. p.

Kossuth Lajos az első magyar felelős minisztériumban 1848 április—szeptember. Kossuth Lajos 1848—1849-ben 2. Sajtó alá rend. Sinkovics István. Bp. Akad. K. 1957. 1098 p.
(Kossuth Lajos összes munkái 12.)
(Magyarország újabbkori történetének forrásai.)

Kossuth Lajos levelei Nemeskéri Kiss Miklóshoz (1851—1864.) Közli: Kun József—Böhm Jakab. (Hadtörténelmi Okmánytár.) — Hadtörténelmi Közlemények. 1957. 3—4. sz. 322—381. p.

Külföldi légiók az 1848—49-es magyar szabadságharcban. Írta: r. j. — Honvéd Újság. 1957. 111. sz. 5. p.

Nemes Dezső: Az Októberi Szocialista Forradalom és a magyar nép harca az imperialista háború és a monarchia ellen. — Társadalmi Szemle, 1957. 6. sz. 41—59. p.

Pach Zsigmond Pál: Kiadatlan Görgey-iratok 1849 augusztusából. — Századok. 1957. 1—4. sz. 198—226. p.

A Petőfi eltűnése körülményeinek tisztázására kiküldött román—magyar akadémiai munkaközösség jelentése. — MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály Közleményei, 1957. 10. köt. 3—4. sz. 237—261. p.

Szathmári Gábor: Forradalom a Szent György cirkálón. — Esti Hírlap. 1957. 264. sz. 4. p.

Tóth Sándor: Az 1848—49-es szabadságharc első dicső fegyverténye: a pákozdi győzelem. — Honvéd Újság. 1957. 114. sz. 7. p.
Vajda János: Damjanich [János]. — Honvéd Újság. 1957. 114. sz. 6. p.

Magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a Szovjetunió polgárháborújában

Antal Gábor: Egy érdekes történelmi album. Magyar internacionalisták a Nagy Októberi Forradalomban. — Magyar Nemzet. 1957. 37. sz. 8. p.

Babai József: Százezer magyar hadifogoly harca a szovjethatalom győzelméért. — Honvéd Újság. 1957. 121. sz. 3. p.

Barkovits István: Nagy idők — hős tanúi. (Hunya István, Perlusz Sándor, Ágoston Ignác, Karóckai András.) — Honvéd Újság. 1957. 122. sz. 5. p.

Csőke Pál: Magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban. [Összeáll. Györkei Jenő—Józsa Antal.] Gondolatok egy nagyszerű könyv lapozgatása közben. — Néphadsereg. 1957. 1. sz. 7. p.

Együtt a forradalmi orosz proletariátussal. Szovjet lap cikke a magyar katonáknak a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban való részvételéről. — Honvéd Újság. 1957. 110. sz. 2. p.

Faragó Dezső: Harcban az ellenforradalmárokkal. — Magyarország. 1957. 36. sz. 6. p.

Faragó Dezső: Lenin megbízólevelével. — Magyar Nemzet. 1957. 52. sz. 10. p.

Gáll János: Hadifoglyok az 1917-es oroszországi forradalmakban. — Korunk. 1957. 10. sz. 1334—1350. p.

Garasin Rudolf: Magyarok a forradalomban. — Magyarország. 1957. 36. sz. 6. p.

Gisztl Pál: A moszkvai eszer lázadás leverése és a főposta visszafoglalása. (Hadtörténelmi apróságok.) — Hadtörténelmi Közlemények. 1957. 3—4. sz. 182—183. p.

Györkei Jenő: Magyar internacionalisták Szibériában, a Bajkálon túli harcokban. — Katonai Szemle. 1957. 7. sz. 127—134. p.

Györkei [Jenő] János: A proletár internacionalizmus hőse: Vienermann Lajos. — Honvéd Újság. 1957. 117. sz. 2. p.

Györkei Jenő—*Józsa* Antal: Adalékok a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a Szovjetunió polgárháborújában részt vett magyar internacionalisták történetéhez (1917—1922). — Hadtörténelmi Közlemények. 1957. 3—4. sz. 21—69. p.

Györkei Jenő—*Józsa* Antal: A béke forradalmának magyar katonái. — Élet és Irodalom. 1957. 19. sz. 7. p.

Harcban született fegyverbarátság. — Honvéd Újság. 1957. 21. sz. 3. p.

Hobula János: Öt esztendő a vörös csapatokban. (Hadtörténelmi apróságok.) — Hadtörténelmi Közlemények. 1957. 3—4. sz. 172—174. p.

Horváth Miklós: Az első könyv a magyar internacionalisták szerepéről. (Györkei Jenő—Józsa Antal: Magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban. Bp. Kossuth, 1957.) [Könyvism.] — Népszabadság. 1957. 250. sz. 4. p.

Juhász Márton: Harcolni, mindenütt, a proletárhatalomért. [Visszaemlékezés.] — Népszabadság. 1957. 243. sz. 5. p.

Ligeti Károly: Válogatott írásai. (Összegyűjt. és vál. Györkei Jenő. Bev. Sziklai Sándor.) [Kiad. a] Hadtörténelmi Intézet. Bp. Kossuth K. 1957. 150 p. 4 t.

Magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban. Összeáll. és bev. tanulmányt írták: Györkei Jenő, Józsa Antal. (Bev. Münnich Ferenc.) Bp. Kossuth K. 1957. 244 p. 14 t.

Milei György: A magyar hadifoglyok a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban. — Élet és Tudomány. 1957. 45. sz. 1411—1415. p.

Müller Ernő: Cseljabinszki epizód 1918-ból. (Hadtörténelmi apróságok.) — Hadtörténelmi Közlemények. 1957. 3—4. sz. 175—178. p.

Münnich Ferenc: Barátságunk forrásai. — Magyarország. 1957. 3. sz. 3. p.

„Nem fogyott el a hősi idők ereje." Beszélgetés Frankó György elvtárssal. Írta: Sz. T. — Néphadsereg. 1957. 1. sz. 6. p.

Okmányok a Nagy Októberi Szocialista Forradalom és a polgárháború idejéből. Közli: Kun József. Ford. Józsa Antal—Honfi József. (Hadtörténelmi okmánytár.) — Hadtörténelmi Közlemények. 1957. 3—4. sz. 297—321. p.

Padlovics: Az első szarátovi lovasezred. — Honvéd Ujság. 1957. 126. sz. 11. p.

Pogonyi Antal: Krasznojarszki folyóiratok. (Hadtörténelmi apróságok.) — Hadtörténelmi Közlemények. 1957. 3—4. sz. 179—181. p.

Pintér István: Riadó Moszkvában. [Gisztl Pál visszaemlékezései.] — Népszabadság. 1957. 250. sz. 3. p.

A proletár nemzetköziség ragyogó példája. Magyarok az oroszországi polgárháborúban. (Német Lajos.) — Honvéd Ujság. 1957. 130. sz. 5. p.

Számuely Tibor, Varga és a többiek. Néhány adat a proletár szolidaritás történetéből. — Magyarország. 1957. 6. sz. 7. p.

Szatmári Sándor: Magyar internacionalisták visszaemlékezései. A Vengerec szigete. (Hadtörténelmi apróságok.) — Hadtörténelmi Közlemények. 1957. 3—4 sz. 169—171. p.

Szepcsik Rezső: A világszabadságért Kaukázusban. (Hadtörténelmi apróságok.) — Hadtörténelmi Közlemények. 1957. 3—4. sz. 184—185. p.

Sziklai Sándor: Emlékeimből. — Szabad Hazánkért. 1957. 1. sz. 2—3. p.

Sziklai Sándor: Tudtuk, miért harcolunk... — Honvéd Ujság. 1957. 123. sz. 2—3. p.

Tolna megyeiek a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban. [Szekszárd.] 1957. 35 p.

A Magyar Tanácsköztársaság hadtörténelme

Agárdi Ferenc: A nagy haditerv. — Magyarország. 1957. 3. sz. 10. p.

Baktai György: Negyvennyolc vöröskatona 1919-re emlékezik... — Honvéd Ujság. 1957. 33. sz. 1. p.

Balázs József: A magyar Vörös Hadsereg észak-magyarországi ellencsapásának néhány problémája. — Katonai Szemle. 1957. 2. sz. 149—154. p.

Barta Lajos: A magyar Vörös Hadsereg 1919 magyar költészetében. — Szabad Hazánkért. 1957. 3. sz. 27—29. p.

Bötkös Ferenc: Orosz hadifoglyok harca a Tanácsköztársaság védelméért. — Honvéd Újság. 1957. 122. sz. 2. p.

Erőss Emma: Horthyék és az Antant összefogása a Magyar Tanácsköztársaság ellen. — Élet és Tudomány. 1957. 31. sz. 963—967. p.

Fogarassy László: Cseh történész [Václav Král] az 1919-es csehszlovák intervencióról. [Könyvism.] — Korunk. 1957. 10. sz. 1429—1432. p.

Hetés Tibor: Stromfeld Aurél. — Honvéd Újság. 1957. 118. sz. 3. p.

Hunya István: Emlékezés az endrődi nagy napokra. — Magyarország. 1957. 3. sz. 8. p.

Illés Béla: A vöröshadsereg születésnapján. — Népszabadság. 1957. 46. sz. 3. p.

Král, Václav: A csehszlovák burzsoázia intervenciós háborúja a Magyar Tanácsköztársaság ellen 1919-ben. (Intervenční válka československé buržoasie proti madarské sovětské republice v roce 1919. Ford. Fendt Pál.) Bratislava, Szlovákiai Szépirod. K. 1956. 283, [5] p. 2 mell.

L[engyel] L[ászló]: „Fegyverbe!... Fegyverbe!..." Munkásezredek harca a Tanácsköztársaság védelméért. — Honvéd Újság. 1957. 114. sz. 4. p.

A magyar történelem képekben. 1918—1919. (Szerk. Réti László.) Bp. Hazafias Népfront, 1957. 64 p.

A nyolcadik vörös repülőosztag. Írta: I. I. — Honvéd Újság. 1957. 113. sz. 1. p.

Pethő Tibor: Stromfeld Aurél. — Élet és Tudomány. 1957. 34. sz. 1066—1070. p.

Szamuely Tibor: Riadó. Válogatott cikkek és beszédek. Bev. Kun Béla. Bp. Kossuth K. 1957. 210 p. 1 t.

T. *Szerémi* Borbála: Emlékezés Stromfeld Aurélra. — Népszabadság. 1957. 239. sz. 4. p.

Vass László: Szamuely (Tibor) futárja. [Visszaemlékezés.] — Népszabadság. 1957. 247. sz. 4. p.

L[engyel] L[ászló]: Visszaemlékezés az első magyar proletárhatalom dicső napjaira. Nemzetközi ezredek a Magyar Tanácsköztársaság védelmében. — Honvéd Újság. 1957. 33. sz. 4. p.

L[engyel] L[ászló]: Visszaemlékezés a Tanácsköztársaság dicső napjaira. Hogyan védelmezte a proletárhatalmat a Vörös Őrség. — Honvéd Újság. 1957. 30. sz. 3. p.

Magyarország hadtörténelme 1919—1956-ig

Baktai Ferenc: Az elfelejtett hadsereg. [A magyar demokratikus honvédség 1. és 6. hadosztálya 1945 tavaszán Ausztriában.] — Népakarat. 1957. 79. sz. 6. p.

Berend Iván—*Ránki* György: Hadianyaggyártás Magyarországon a második világháború alatt. — Századok. 1957. 5—6. sz. 696—715. p.

Bodó László: Zalka Máté hősi halálának 20. évfordulóján. — Honvéd Újság. 1957. 68. sz. 3. p.

Budapesti harcok. — Honvéd Újság. 1957. 18. sz. 3. p.

Gyáros László: Lukács tábornok. [Zalka Máté.] — Magyarország. 1957. 15. sz. 5. p.

Gyöngyösi Nándor: A proletár internacionalizmus hőse. Zalka Máté halálának 20. évfordulójára. — Népszabadság. 1957. 136. sz. 9. p.

Kállay István: Az ellenforradalom fegyveres erejének szervezése és működése 1919—1920-ban a Dél-Dunántúl területén. — Hadtörténelmi Közlemények. 1957. 1—2. sz. 3—31. p.

Keserü István: Harcban született fegyverbarátság. Dokumentumok a magyar néphadsereg megalakulásának történetéből. — Népszabadság. 1957. 79. sz. 4. p.

Mucs Sándor: A magyar fegyveres ellenállási mozgalom megszervezése és szerepe Magyarország felszabadításában. (1941—1945.) — Hadtörténelmi Közlemények. 1957. 1—2. sz. 32—54. p.

Münnich Ferenc: Történelmi évforduló [1945. május 9.] — Népszabadság. 1957. 108. sz. 1. p.

Sallai Elemér: Magyar partizánok cseh földön. — Honvéd Újság. 1957. 117. sz. 6. p.

Tóth Sándor: Dicső harcok nyomán — szabad ország. — Honvéd Újság. 1957. 39. sz. 5. p.

Tóth Sándor: Magyar katonák a hitleri fasizmus ellen. — Hadtörténelmi Közlemények. 1957. 1—2. sz. 94—119. p.

Történelmi fordulat. — Honvéd Újság. 1957. 22. sz. 2. p.

Ellenforradalom Magyarországon, 1956

András Endre: Hősök emlékére. Hiteles történet az Athenaeum Nyomda védőiről. — Népszabadság. 1957. 83. sz. 8. p.

Baktai György: Forradalmi ezredeink. A régi munkásmozgalmi harcok ezrede. — Honvéd Újság. 1957. 48. sz. 3. p.

Bányász Rezső: Dudás (József) fejvadászainak nyomában. — Népakarat. 1957. 76. sz. 4., 81. sz. 4., 83. sz. 3. p.

Bányász Rezső: Fegyvert fog az öreg harcos [— — visszaemlékezései munkásmozgalmi múltjára, 1912—1956.]— Népakarat. 1957. 67. sz. 5. p.

Bányász Rezső: Király Béla igazi arca. — Honvéd Újság. 1957. 58. sz. 9. p.

Barkovits István: Egy karhatalmi ezred naplójából. — Honvéd Újság. 1957. 2. sz. 2. p.

Bejczy Géza: Bemutatjuk az ellenforradalom újpesti vezérkarát. — Honvéd Újság. 1957. 119. sz. 4—5. p.

Berta Somogyi Lajos: Ma egy éve: híven esküdökhöz, hősként haltatok meg. (1956. október 30.) — Népszabadság. 1957. 256. sz. 9. p.

Bertalan István: Fejezetek a karhatalom történetéből. A kegyelemdöfés. — Honvéd Újság. 1957. 88. sz. 4. p.

Bertalan István: Fejezetek a karhatalom történetéből. Sorkatonák a karhatalomban. — Honvéd Újság. 1957. 103. sz. 4., 104. sz. 5. p.

Bertalan István: Hősök ezrede. (Budapesti Forradalmi Karhatalmi Ezred.) — Honvéd Újság. 1957. 61. sz. 6. p.

Bertalan István: Magyar vadászrepülők harca az ellenforradalmárok ellen. — Honvéd Újság. 1957. 102. sz. 3. p.

Rocskár János: Tótkomlósi ellenforradalom. Békéscsaba, 1957. 24 p.

Bottyán István: Hozzászólás a „Néhány szó a Magyar Néphadsereg bomlásának okairól" című cikkhez. — Honvéd Újság. 1957. 22. sz. 4. p.

Bozsik Valéria: A nógrádi kommunisták harca az ellenforradalmárok ellen. Bp. Kossuth K. 1957. 141 p.

A budai karhatalmi ezred naplójából. — Honvéd Újság. 1957. 3. sz. 2. p.

Csala László—*Onodvári* Miklós: Viharos napok. Kiad. az MSZMP Borsod-Abaúj-Zemplén megyei intézőbizottsága. Miskolc, 1957. 84 p.

Csémi Károly: A karhatalom — a proletár állam szilárd védelmezője. A karhatalmi alakulatok megalakulásának első évfordulójára. — Néphadsereg. 1957. 4. sz. 5. p.

Cserhalmi Imre: Példaképek a hűségben, helytállásban. Jegyzetek a partizánokról. — Népszabadság. 1957. 152. sz. 8. p.

Csőke Pál: Tűzkeresztség. — Népszabadság. 1957. 167. sz. 2., 168. sz. 2. p.

Déri Ernő—*Pataki* László: Az ellenforradalom Miskolcon. Bp. Kossuth K. 1957. 69 p.

(*Dupsi* Károly): A mezőhegyesi ellenforradalomról. (Összeáll. — —. Kiad. a MSZMP Intéző Bizottsága.) Mezőhegyes, [1957.] 28 p.

Egri történet a jutasi őrmester, az idegenlégionista és a pucertartó tiszturak „forradalmáról". Írta: b. f. — Honvéd Újság. 1957. 32. sz. 9. p.

Egy „forradalmi katonai tanács" tündöklése és bukása. — Adalékok az ellenforradalom történetéhez. — Honvéd Újság. 1957. 7. sz. 3., 8. sz. 2., 9. sz. 2., 10. sz 3. p.

Ellenforradalmárok a Balaton partján. Írta: P. B. — Honvéd Újság. 1957. 6. sz. 2. p.

Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben. 3. Kiad. a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa Tájékoztatási Hivatala. Bp. Egyet. ny. 1957. 144 p.

Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben. 4. Kiad. a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa Tájékoztatási Hivatala. Bp. Zrínyi ny. 1957. 131 p. 8 t.

Ellenforradalmi események a Biharkeresztesi járásban. [Kiad. a] (Biharkeresztesi Járási Pártbizottság.) Debrecen 1957. 32 p.

Ellenforradalmi események Békés megyében. 1. Gyula, Békés m. Tanács, 1957. 24 p.

Ellenforradalmi események Tolna megyében. Kiad. a Megyei Tanács. [Bp. 1957.] 55 p.

Ellenforradalom a siklósi járásban. [Pécs, 1957.] 39 p.

Ellenforradalom és tanulságai a pécsi járásban. Kiad. az MSZMP Pécsi Járási Végrehajtóbizottsága. [Pécs, 1957.] 23 p.

Az ellenforradalom Komárom megyei eseményeiből. 1. Kiad. az MSZMP Komárom megyei Intéző Bizottsága. [Tatabánya, 1957.] 30 p.

Ellenforradalom Somogyban. (Összeáll. a Szerkesztőbizottság.) Kaposvár, MSZMP Somogy megyei Biz. 1957. 127 p.

Az ellenforradalom Szabolcs-Szatmárban. Nyíregyháza, Megyei Tanács VB. [1957.] 76 p.
(Megyei fehér könyv 1.)

Az ellenforradalom támadása a néphatalom ellen Pest megyében. Bp. 1957. 55 p.

Az ellenforradalom tényei Hajdú-Biharban. Debrecen, 1957. 91 p.

Az ellenforradalom tevékenysége Heves megyében l. Eger, [1957.] 35 p.

Az ellenforradalom tevékenysége Zala megyében. 1956. október 23—november 4. [Zalaegerszeg] 1957. 32 p.

Az Elnöki Tanács határozata: Elismerés és köszönet a hősies és önfeláldozó karhatalomnak. — Népakarat. 1957. 93. sz. 1. p.

Ez történt Vas megyében. (Összeáll. R. Farkas Klári.) Bp. Kossuth K. 1957. 94 p.

Az [ezerkilencszázötvenhat] 1956 október-novemberi ellenforradalom a marxizmus—leninizmus fényében. [Cikkgyűjtemény.] Írták: Kádár János, Kállai Gyula stb.) Bp. Kossuth K. 1957—1958. 216 p. (Segédanyag az egyetemi és főiskolai hallgatók számára.)

Fehérkönyv az ellenforradalom Veszprém megyei ténykedéséről. Kiad. a Magyar Szocialista Munkáspárt Veszprém megyei Bizottság. Veszprém, 1957. 47 p.

Fejezetek a karhatalom történetéből. Lapozgatás a miskolci karhatalom naplójában. Írta: n. n. — Honvéd Újság. 1957. 96. sz. 5. p.

Fejezetek a karhatalom történetéből. A néphatalom és a népvagyon védelmében. — Szemelvények az újpesti karhatalom munkájáról megjelent sajtócikkekből. — Írta: n. n. — Honvéd Újság. 1957. 91. sz. 4 p.

Fontosabb adatok az 1956 október-decemberi időszakról. Bp. Központi Statisztikai Hivatal, 1957. 81 p.

Hajdu József: Hozzászólás a „Néhány szó a Magyar Néphadsereg bomlásának okairól" című cikkhez. — Honvéd Újság. 1957. 24. sz. 3. p.

Halász István: Fejezetek a karhatalom történetéből. Kilenc önkéntes. — Honvéd Újság. 1957. 109. sz. 4. p.

Határőreink helytálltak az ellenforradalom viharában. (Dokumentumgyűjtemény.) Kiad. a Magyar Népköztársaság Határőrség Politikai Csoportfőnöksége. Bp. 1957. 48 p.

Havas Ervin: Memento. — Gondolatok „A magyarországi ellenforradalom" kiállításon. — Szabad Hazánkért. 1957. 6. sz. 29—30. p.

Havasi Tamás—*Herczeg* János—*Kerek* György: A rádió ostroma. 1956. október 23. Kossuth K. 1957. 96 p.

Hegedüs Ferenc: A 37. Budapesti Forradalmi Karhatalmi Ezred történetéből. — Szabad Hazánkért. 1957. 5. sz. 2—5. p.

Hegedüs Ferenc: 1956. október 26. (Részlet a 37-es Budapesti Forradalmi Ezred történetéből.) — Honvéd Újság. 1957. 48. sz. 3. p.

Horváth József: Forradalom és ellenforradalom Szarvason. — Népszabadság. 1957. 59. sz. 3—4. p.

Ilku Pál: A népi hatalomra törő ellenséget parancsra vagy parancs nélkül meg kell semmisíteni! [— — beszéde az országgyűlésen.] — Honvéd Újság. 1957. 55. sz. 1—2. p.

Joó Gábor: Hozzászólás a „Néhány szó a Magyar Néphadsereg bomlásának okairól" című cikkhez. — Honvéd Újság. 1957. 30 .sz. 4—5. p.

Kahn, Albert E.: Washington keze Magyarországon. Egy amerikai újságíró leleplezi az ellenforradalom külföldi szervezőit. — Népszabadság. 1957. 17. sz. 9. p.

Kállai Gyula: A magyarországi ellenforradalom a marxizmus—leninizmus fényében. — Társadalmi Szemle. 1957. 1. sz. 12—39. p.

Kassai Géza: A nemzetköziség nagy példája. — Népszabadság. 1957. 88. sz. 3. p.

Kende István: Az ellenforradalom taktikája október előtt és októberben. — Népszabadság. 1957. 40. sz. 3. p.

Kik lincseltek Miskolcon? — Népszabadság. 1957. 35. sz. 5. p.

Kőszegi Frigyes: Kopácsiék hitszegése. — Honvéd Újság. 1957. 54. sz. 10. p.

Kőszegi Frigyes: Az ózdi „véres hétfő" története. — Népszabadság. 1957. 13. sz. 6. p.

Lakatos István: A varsói szerződés és a szovjet csapatok segítsége. — Honvéd Újság. 1957. 12. sz. 2. p.

Lengyel László: Elől járt a harcban. (Jakusits Lajos.) — Honvéd Újság. 1957. 79. sz. 4—5. p.

Lovas Márton: A Köztársaság téri pártházban — Élet és irodalom. 1957. 6. sz. 4—5. p.

Lovas Márton: Mi történt Budapesten október 23-tól november 4-ig? Dokumentumok és jelentések alapján. Bp. 1957. 155 p. 8 t.

A Magyar Néphadsereg szerepe az ellenforradalom időszakában és harca a munkás-paraszt hatalom védelméért. — Katonai Szemle. 1957. 2. sz. 3—8. p.

Magyarország elhagyására szólította fel a Külügymisztérium az angol katonai attasét. Az ellenforradalmi erőkkel tartott fenn kapcsolatot, kémkedett és vesztegetett (James N.) Cowley ezredes. — Népakarat. 1957. 15. sz. 2. p.

Mi történt a parlament előtt 1956. október 25-én? Írták Végh alez., Laczkó Béla stb. — Népszabadság. 1957. 86. sz. 8. p.

Mozaikok egy karhatalmi ezred életéből. Írta: k. f. — Népszabadság. 1957. 59. sz. 6. p.

Nemes Dezső: Népi demokráciánk fejlődése és az októberi ellenforradalom. — Párttörténeti Közlemények. 1957. 1. sz. 3—31. p.

Az októberi ellenforradalmi események. Cikkgyűjtemény. Kiad. a Magyar Népköztársaság Határőrség Parancsnokság. Bp. 1957. 117 p. 4 t.

Összedőlt legenda. Írta: H. Gy. [Maléter Pál ellenforradalmi tevékenysége.] — Honvéd Újság. 1957. 26. sz. 9. p.

Pintér István: Halálra ítélten. — Népszabadság. 1957. 265. sz. 8. p.

Pintér István: Híven a honvédeskühöz. 1. Tűzharcban az ellenforradalommal. 2. Árulókkal nem tárgyalunk. 3. Magyar a magyarra? — Népszabadság. 1957. 80. sz. 6., 81. sz. 8., 82. sz. 10. p.

Pintér István: Kétszer Budapestért. (Tancsevszkij szds.) — Népszabadság. 1957. 80. sz. 11. p.

Pintér István: Tisztelettel bemutatjuk vitéz Király Béla urat. — Népszabadság. 1957. 118. sz. 8. p.

Pintér István: Az utolsó csep vérükig. (Sziklai Sándor vezérőrnagy és Kiss Lajos.) — Népszabadság. 1957. 154. sz. 8. p.

Polónyi Béla: Adalékok egy újabb „Fehér Könyv"-höz. Támadás a nagykőrösi pártház ellen. — Honvéd Újság. 1957. 29. sz. 3. p.

Polónyi Béla: A hadsereg bomlásának okairól: Az ellenforradalom taktikája a hadsereggel szemben. — Honvéd Újság. 1957. 23. sz. 8—9. p.

A rádió ostroma. 1956. október 23. — Népszabadság. 1957. 18. sz. 5., 19. sz. 5., 20. sz. 5., 21. sz. 5., 22. sz. 5., 23. sz 5., 24. sz. 5. p.

Révész Géza: A Nagy Imre-féle árulók akadályozták meg októberben, hogy a hadsereg és a rendőrség egésze teljesítse kötelességét. — — elvtárs beszéde Szegeden. — Népszabadság. 1957. 89. sz. 2. p.

Sadovy, John: Budapest: „Úgy hullottak az emberek mint a legyek". — Honvéd Újság. 1957. 5. sz. 1., 3. p.
(A Life c. folyóirat 1956. dec. 10. sz.-ból.)

Schwarz—Lause, Mauser, Thompson és társaik. Az ellenforradalom fegyverei. — Honvéd Újság. 1957. 2. sz. 3. p.

Sipos Elemér: Hozzászólás a „Néhány szó a Magyar Néphadsereg bomlásának okairól" című cikkhez. — Honvéd Újság. 1957. 26. sz. 2. p.

Sólyom József—*Zele* Ferenc: Harcban az ellenforradalommal. Bp. Móra Ferenc K. 1957. 162 p. 8 t.

Sólyom László: Vádolnak a sírból visszajöttek. — Népszabadság. 1957. 42. sz. 9. p.

Szabó Mihály: Fejezetek a karhatalom történetéből. Egy szemtanú kiegészítő megjegyzései „A kegyelemdöfés"-hez. — Honvéd Újság. 1957. 94. sz. 2., 95. sz. 2. p.

Szabó Sándor: Ki lőtt először a rádiónál? — Egy szemtanú hozzászólása. — Honvéd Újság. 1957. 16. sz. 3. p.

Szatmári Tibor: Adalékok a nagybudapesti pártbizottság ostroma történetéhez. Életben maradt szemtanúk visszaemlékezései. — Honvéd Újság. 1957. 19. sz. 4., 20. sz. 6. p.

Szatmári Tibor: Helytállás a tűzben. — Honvéd Újság. 1957. 58. sz. 3. p.

Szebelkó Imre: Határőrök helytállása az ellenforradalom viharában. — Magyarország. 1957. 10. sz. 6. p.

Szendi József: Hozzászólás a „Néhány szó a Magyar Néphadsereg bomlásának okairól" című cikkhez. — Honvéd Újság. 1957. 18. sz. 2—3. p.

Szenes Imre: Az utolsó napjuk... Bp. Kossuth K. 1957. 167 p.

Szőke András: Fejezetek a karhatalom történetéből. A gyomai nehéz napok. — Honvéd Ujság. 1957. 120. sz. 5. p.

Szőnyei Tibor: Néhány szó a Magyar Néphadsereg bomlásának okairól. — Honvéd Újság. 1957. 13. sz. 2—3. p.

Terrorista gyilkosok az Avas alján. A véres miskolci október vége története. — Népakarat. 1957. 34. sz. 3. p.

Tóth Anna—*Simon* Pál: Gondolatok „A rádió ostroma" olvasása közben. — Népszabadság. 1957. 103. sz. 5. p.

Ujházi József: Fejezetek a karhatalom történetéből. Leszámolás egy ellenforradalmi bandával. — Honvéd Újság. 1957. 102. sz. 4. p.

Vadász Frigyes: Rohanó áradat... — Szabad Hazánkért. 1957. 1. sz. 13—17., 2. sz. 23—25. p.

Vádirat. (Az ellenforradalom Veszprém megyében.) (Írták: Csaba Imre, Hazai Sándor stb. Összeáll. Thiery Árpád.) Bp. Kossuth K. 1957. 111 p.

Magyar fegyveres erők 1957

A néphadsereg vezérkari főnökének és politikai csoportfőnökének nyilatkozata a hadsereg újjászervezéséről. — Honvéd Újság. 1957. 20. sz. 1., 3. p.

Egyezmény a Magyar Népköztársaság Kormánya és a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének Kormánya között, a Magyar Népköztársaság területén ideiglenesen tartózkodó szovjet csapatok jogi helyzete tárgyában. — Honvéd Újság. 1957. 62. sz. 3—4. p.

Munkásőrök a pesti utcán. — Népakarat. 1957. 76. sz. 5. p.

Megszervezik a fegyveres munkásőrséget. A Népköztársaság Elnöki Tanácsának törvényerejű rendelete. — Honvéd Újság. 1957. 21. sz. 1. p.

Zászlót avatott a munkásőrség Sziklai Sándorról elnevezett alakulata. — Honvéd Újság. 1957. 109. sz. 1. p.

II. EGYETEMES HADTÖRTÉNELEM

Ókor

Artamonov, M[ihail] I[llarionovics]: Hazarszkaja kreposzt' Szarkel. — Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae. 1956. 7. tom 1—4. fasc. 321—341. p.

A császári Róma. (Írták: Augustus római császár, Cornelius Tacitus stb. Ford. Borzsák István, Földy József stb.) Szerk., bev. Révay József. Bp. Bibliotheca, 1957. XXII. 245 p. 17 t.
(Aurora 6.)

Czuth Béla—*Szádeczky-Kardoss* Samu: Bagaudák az Alpokban. — Antik tanulmányok. 1957. 4. köt. 1—2. sz. 116—122. p.

Josephus Flavius: A zsidó háború. [Peri tou Joudaikou polemou.] Függelékül: — — önéletrajza. Bios. Ford. (bev. és jegyz. ell.) Révay József. 2. jav. kiad. Bp. Gondolat. 1957. 547 p.

Maróti Egon: A kalózkodás Szicilia körül C. Verres propaetorsága idején. — Antik Tanulmányok. 1957. 4. köt. 1—2. sz. 29—38. p.

Maróti Egon: „A kalózkodás szerepe a római polgárháborúkban" című kandidátusi disszertációjának vitája. A vitát összefoglalta Szilágyi János György. — MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály Közleményei. 1957. 10. köt. 3—4. sz. 374—377. p.

Nagy T[ibor]: Les campagnes d'Attila aux Balkans et la valeur du témoignage de Jordanès concernant les Germains. — Acta Antiqua Academiae Scientiarium Hungaricae. 1956. 4. tom. 1—4. fasc. 251—260. p.

Sztankó István: Az ókori rabszolgatartó államok hadművészete. [Soksz.] Bp. Zrínyi Akad. 1957. 44. p. 8 t.
(Zrínyi Miklós Katonai Akadémia, Hadművészet története tanszék. Előadások.)

Agárdi Ferenc: [Giuseppe] Garibaldi hősi élete. — Magyarország. 1957. 18. sz. 3. p.

Árkus István: Az egyiptomi háború. 1956 október 29—november 7. — Népszabadság. 1957. 44. sz. 6., 45. sz. 6., 46. sz. 6., 47. sz. 8—9. p.

Barclay, C. N.: Angol—francia hadműveletek Port-Said ellen 1956-ban. „Musketeer" hadművelet. — Szemelvények a külföldi katonai irodalomból. 1957. 3—4. sz. 129—137. p.
(The Army Quarterly 1957. 1. sz.-ból.)

Dezsényi Miklós: Garibaldi és magyar harcostársai. — Katonai Szemle. 1957. 4. sz. 125—134. p.

Giró Szász László: Garibaldi (1807—1882). — Élet és Tudomány. 1957. 28. sz. 867—871. p.

Kalmár János: Az 1860. évi marsalai partraszállás térképe. — Honvéd Újság. 1957. 94. sz. 9.
(Türr István térképvázlata.)

Mathiez, Albert: A francia forradalom. (La Révolution Francaise. Ford. [és az utószót írta] Mihályi Gábor. Ill. Varga Győző.) Bp. Bibliotheca, 1957. 542. p.

Az ötödik ezred parancsnoka... Beszélgetés Lister (Enrique) tábornokkal. — Népszabadság. 1957. 280. sz. 2. p.

Sallay Géza: Giuseppe Garibaldi. 1807 július 4—1882 június 2. — Népszabadság. 1957. 156. sz. 4. p.

Tarle, E[vgenij Viktorovics]: Napoleon. Bp. Gondolat, 1957. 450 p.

Tóth Sándor: Garibaldi. — Honvéd Újság. 1957. 77. sz. 5. p.

Tóth Sándor: A spanyol szabadságharc 1936—1939. — Katonai Szemle. 1957. 3. sz. 152—163. p.

Verő Gábor: Az 1870—71-es porosz—francia háború. A proletariátus fegyveres felkelésének hadművészete az 1871-es Párizsi Kommünben. Szerk. — —. Bp. Zrínyi Akad. 1957. 27 p. 2 t. [Soksz.]
(Zrínyi Miklós Katonai Akadémia. Hadművészet története tanszék. Előadások.)

Wéber, Theo: Légihaderő a Szuezi-konfliktusban. (Rövidített ford. — Szemelvények a külföldi katonai irodalomból. 1957. 3—4. sz. 145—148. p. (Flugwehr und Technik. 1957. 2. sz.-ból.)

Wittman Tibor: A harmincéves háború keletkezésének és jellegének kérdéséhez. — Századok. 1957. 5—6. sz. 603—624. p.

Agárdi Ferenc: A csillag története. — Magyarország. 1957. 9. sz. 5. p.

Fedor János: A forradalom útja Oroszországban. Bp. Gondolat, 1957. 267 p.

A fegyveres felkelés vezérkarának megválasztása. — Honvéd Újság. 1957. 127. sz. 2. p.

A forradalom kivont kardja. 80 éve született Feliksz Edmundovics Dzerzsinszkij. — Népszabadság. 1957. 214. sz. 4. p.

Malkov, Pavel: A Téli Palota ostroma. Elmondja — — öreg forradalmár, aki részt vett a Téli Palota ostromában. — Népszabadság. 1957. 258. sz. 2. p.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom 40 éves évfordulójára. — Honvédelem. 1957. 5. sz. 3—10. p.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom 40. évfordulójára. — Hadtörténelmi Közlemények. 1957. 3—4. sz. 3—9. p.

Narvánál született. (A Szovjet Hadsereg 39 éves.) — Honvéd Újság. 1957. 19. sz. 3. p.

Az októberi fegyveres felkelés lenini terve és a párt harca annak megvalósításáért. — Honvéd Újság. 1957. 128. sz. 4—5. p.

Petrográdon, 1917. október 31-én. — Honvéd Újság. 1957. 128. sz. 2. p.

Petrográdon, 1917. november 2-án és 3-án. A Vörös Gárda. — Honvéd Újság. 1957. 130. sz. 2. p.

Petrográdon, 1917. november 6-án... — Néphadsereg. 1957. 1. sz. 8. p.

Petrográdon 1917 novemberében. Munkások és katonák együttműködése a fegyveres felkelés napjaiban. — Honvéd Újság. 1957. 132. sz. 2. p.

A proletárhatalom védelme legyőzhetetlenné acélozta a fegyvereiket. — Honvéd Újság. 1957. 20. sz. 2. p.

Reed, John: Tíz nap, amely megrengette a világot. (Ten days that shook the world. Bev. V[ladimir] I[l'ics] Lenin. Ford. Nyilas Vera. Bp. Kossuth, 1957. 285. p.

Uszta Gyula: Köszöntjük a 39 éves dicsőséges Szovjet Hadsereget. — Honvéd Újság. 1957. 23. sz. 1. p.

Betlen Oszkár: Lidice figyelmeztet. — Népszabadság. 1957. 136. sz. 4. p.

Gudirenko, I.: Hőstett a magyar földön. (Szergej Il'ics [Ermolaev] Jermolajev.) — Népszabadság. 1957. 80. sz. 10. p.

Gyöngyösi Nándor: A sztálingrádi ellentámadás évfordulóján. — Magyar Nemzet. 1957. 62. sz. 2. p.

Harmath Ádám: 1200 kilométeren, 12 hegyvonulaton, 12 folyón át... A román hadsereg harca a fasiszta haderők ellen a II. világháborúban. — Honvéd Újság. 1957. 98. sz. 8. p.

Ingersoll, Ralph: Szigorúan titkos. (Top secret.) (Ford. Révné Földes Ilona.) Bp. Zrínyi Kiadó, 1957. 424 p.

Kunc, Radimir: Lidice soha nem ismétlődhet meg! — Szabad Hazánkért. 1957. 4. sz. 2—3. p.

[*Pálfi* Viktor]: Fény derült a „Cicero-ügyre", a 2. világháború kémháborújának egyik legizgalmasabb epizódjára. — Esti Hírlap. 1957. 241. sz. 5. p. [Moyzisch ankarai német követ leleplezései.]

Pálfi Viktor: Kísértenek a „Cicero-fontok". A második világháború nagy pénzhamisításából származó bankókat koboztak el Jugoszláviában. — Esti Hírlap. 1957. 279. sz. 5. p.

Rázsó Gyula: A kínai nép nemzeti felszabadító háborúja 1937—1949. — Hadtörténelmi Közlemények. 1957. 1—2. sz. 55—93. p.

Sarpilo, G.: Sztálingrád... — Néphadsereg. 1957. 11. sz. 4. p.

Székely Béla: A berlini csata. — Népszabadság. 1957. 108. sz. 6. p.

Sztankó István: A fasiszta Németország tervei a Szovjetunió lerohanására. A szembenálló felek fegyveres erői a Szovjetunió Nagy Honvédő Háborúja kezdetén. A német fasiszta támadó és a szovjet védelmi hadműveletek 1941 nyarán és őszén. [Soksz.] Bp. Zrínyi Akadémia, 1957. 42 p. 1 t.
(Zrínyi Miklós Katonai Akadémia. Hadművészet Története Tanszék. Előadások.)

Sztankó István: A Szovjet Hadsereg 1941. évi nyári és őszi kényszerű visszavonulásának néhány problémája. — Honvédelem. 1958. 1. sz. 75—85. p.

Sztankó István: A 3. német páncélos csoport visszavonulása a moszkvai csatában. (1941. december 6—18-ig.) [Soksz.] Bp. Zrínyi Akadémia, 1957. 20 p. 1 t.
(Zrínyi Miklós Katonai Akadémia. Hadművészet Története Tanszék. Előadások.)

Sztankó István: A sztálingrádi csata. (1942 július—1943 február.) [Soksz.] Bp. Zrínyi Akadémia, 1957. 43 p.
(Zrínyi Miklós Katonai Akadémia. Hadművészet Története Tanszék. Előadások.)

Sztankó István: A főirányban védő 2. szovjet gyalogezred védelme Sztálingrádban. (1942. szeptember 15—17-ig.) [Soksz.] Bp. Zrínyi Akadémia, 1957. 19 p. 1 t.
(Zrínyi Miklós Katonai Akadémia. Hadművészet Története Tanszék. Előadások.)

A szocialista országok fegyveres ereje

Harapi, Nuri: Az Albán Munkapárt az Albán Néphadsereg szervezője és vezetője. — Honvéd Újság. 1957. 80. sz. 5. p.

Üdvözöljük fegyvertársunkat, a Csehszlovák Néphadsereget. — Honvéd Újság. 1957. 117. sz. 11. p.

A jugoszláv nép és néphadseregének ünnepe. — Néphadsereg. 1957. 39. sz. 7. p.

30 éves a Kínai Népi Felszabadító Hadsereg. — Honvéd Újság. 1957. 89. sz. 3. p.

A Lengyel Hadsereg Napjára. — Honvéd Újság. 1957. 119. sz. 7. p.

Stoph, Willy: A Német Demokratikus Köztársaság néphadseregének első születésnapjára. — Honvéd Újság. 1957. 25. sz. 7. p.

Gheorghe, Zahaira: Október 2. — a Román Népköztársaság Fegyveres Erőinek Napja. — Honvéd Újság. 1957. 115. 4. p.

Lapok egy hősi nép történelméből. (Vietnam.) — Honvéd Újság. 1957. 85. sz. 6. p.

Üdvözöljük vietnami fegyverbarátainkat. A Vietnami Néphadsereg Napjára. — Néphadsereg. 1957. 38. sz. 5 p.

Két éves a varsói szerződés. — Honvéd Újság. 1957. 55. sz. 1. p.

TARTALOM

TANULMÁNYOK

M. V. FRUNZE	Lenin és a Vörös Hadsereg — — — — — —	3
CSATÁRI DÁNIEL	Román csapatok részvétele Magyarország felszabadításáért lefolyt harcokban (1944—1945) — —	25
TÓTH SÁNDOR százados	A Horthy-hadsereg szervezete (1920—1944) I. RÉSZ	51
LIPTAI ERVIN alezredes	Adalékok a Magyar Tanácsköztársaság és Szovjet-Oroszország fegyveres szövetségének kérdéséhez	71
HETÉS TIBOR és DEZSÉNYI MIKLÓS	Flottafelkelés Bocche di Cattaroban (1918) — — —	92
RÁZSÓ GYULA	Mátyás zsoldosseregének hadművészetéről — —	117

A MAGYAR KATONAI NYELV FEJLŐDÉSE

MARKÓ ÁRPÁD, a történettudományok kandidátusa	Adalékok a magyar katonai nyelv fejlődéstörténetéhez (I. Közlemény) — — — — — — — — —	148

VITA

DR. MEZŐSI KÁROLY	Viszontválasz Dienes Andrásnak „A bronzszobor vagy a költő?" c. hozzászólására — — — —	158

SZEMLE

LUIGI LONGO	A nemzetközi brigádok Spanyolországban (Ism. *Margitta Henrik*) — — — — — — — — — —	201
	Engels Frigyes válogatott katonai művei (Ism. *J. Gy.*) — — — — — — — — — — — — —	209
	Zrínyi Miklós hadtudományi munkái (Ism. *B. J.*)	216

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR

Kossuth Lajos levelei Nemeskéri Kiss Miklóshoz. (Közli: *Kun József* százados és *Bőhm Jakab*) — 221

Somlyai István 48-as honvédtiszt naplójából. (Közli: *Kovács József* és *Balázs József* százados) 259

BIBLIOGRÁFIA

Az 1957. évi Magyarországon megjelent hadtörténelmi irodalom bibliográfiája — — — — — 283

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

М. В. ФРУНЗЕ — Ленин и Красная Армия — 3

ЧАТАРИ ДАНИЭЛ — Участие румынских войск в боях за освобождение Венгрии (1944—1945) — 25

Капитан ТОТ ШАНДОР — Организация хортистской армии (1920—1944). Часть I — 51

Подполковник ЛИПТАИ ЭРВИН — К вопросу военного союза Венгерской Советской Республики и Советской России — 71

ХЕТЕШ ТИБОР и ДЭЖЕНЬИ МИКЛОШ — Восстание во флоте в которском бухте (1918) — 92

РАЖО ДЮЛА — О военном искусстве наемной армии Матьяша — 117

РАЗВИТИЕ ВЕНГЕРСКОГО ВОЕННОГО ЯЗЫКА — 148

ДИСКУССИЯ — 158

РЕЦЕНЗИИ — 201

ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКИЙ АРХИВ — 221

БИБЛИОГРАФИЯ — 288

INHALTSVERZEICHNIS

STUDIEN

M. V. FRUNZE	Lenin und die Rote Armee	3
DÁNIEL CSATÁRI	Die Teilnahme der rumänischen Truppen an den Kämpfen für die Befreiung Ungarns (1944—1945)	25
SÁNDOR TÓTH Hauptmann	Die Organisation der „Horthy" Armee. (1920—1944) I. Teil	51
ERVIN LIPTAI Oberstleutnant	Beiträge zur Frage des militärischen Verbandes der ungarischen Räterepublik und des sowjetischen Russlandes	71
TIBOR HETÉS und MIKLÓS DEZSÉNYI	Der Aufstand der Flotte in Bocche di Cattaro (1918)	92
GYULA RÁZSÓ	Über die Kriegskunst der Söldnerarmee von Matthias	117
	DIE ENTWICKLUNG DER UNGARISCHEN MILITÄRSPRACHE	148
	DISKUSSION	158
	RUNDSCHAU	201
	KRIEGSGESHICHTLICHE URKUNDEN-SAMMLUNG	221
	BIBLIOGRAPHIE	238

HIBAIGAZÍTÓ

A 68. oldal első sora helyesen: hét vegyes dandár stb., a hetedik sor helyesen: 35 kis harckocsiból stb., az utánakövetkező: 63 repülőgépből állt.

Ára: 16. — Ft